

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**MONDROS'TAN
MUDANYA'YA
KADAR**

MILLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
YAYINLARI

MONDROS'TAN MUDANYA'YA KADAR III

Dr. SELÂHATTİN TANSEL

BİRİNCİ BASILIŞ

DEVLET KİTAPLARI

MILLÎ EĞİTİM BASİMEVİ — ANKARA 1978

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 19 Nisan 1977 gün ve 144 sayılı kararı ile bastırılması uygun görülmüş, Yayınlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğünün 9 Mayıs 1977 gün ve 6432 sayılı emirleriyle 5.000 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

- I — 1920 yılı başlarında, İ'tilâf Devletlerinin Türkiye ve Türkler hakkındaki düşünceleri ve bunlar karşısındaki tepkiler 1 - 91
- II — Büyük Millet Meclisinin açılışı; faaliyeti ve buna karşı İstanbul Hükûmeti'nin tutumu. Barış Şartlarının Osmanlılara tebliği, Sèvres Antlaşmasından sonra Türkiye 93 - 192

İKİNCİ BÖLÜM

- I — Güneydoğu Anadolu'da ve Kilikya'da Türk - Fransız Mücâdelesî—..... 193 - 230
- II ... Doğu Anadolu'da Olaylar, Ermenilerin yenilmesi ve Türk - Rus ilişkileri 231 - 258
- İndeks 259 - 279

BİRİNCİ BÖLÜM

I

1920 yılı başlarında, İ'tilâf Devletlerinin Türkiye ve Türkler hakkındaki düşünceleri ve bunlar karşısındaki tepkiler

1920 yılının ilk ayları, Türkler için önemli ve çok heyecanlı olaylarla doludur ve bu olayların en önemlilerinden birisi, Mondros Mütârekesinin imzalanmasından bu yana bir yıl ilki ay geçtiği halde Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki hükümlerini hâlâ verememiş bulunan İ'tilâf Devletlerinin, bazı kararlar alabilecek ve bunları Türkler'e tebliğ edebilecek bir ortam içine girmiş olmasıdır. Öteki önemli olaylar ise, 12 ocak 1920'de İstanbul'da, Türkiye hakkında verilecek bütün kararları, millet adına kabul veya red etme yetkisi taşıyan aynı zamanda "Kuvâ-yi Milliye'nin" amaçlarını benimsemiş o'an bir Parlamento açılmasıdır, bu parlamento'nun cesur tutumundan ve Kuvâ-yi Milliye'nin gittikçe güçlenmesinden rahatsız olan İ'tilâf Devletlerinin; Osmanlıların her işine karışmalarıdır; kabine üyelerinden bazılarını istifâ ettirmeleri ve sonunda İstanbul'u işgal ederek Parlamento'yu dağıtmalarıdır. İşte çok dikkate değer olan bu olayları, aşağıda ki şekilde özetlemek mümkündür.

1 — Fransa Dışişleri Bakanı M. Pichon, Londra'da İngiliz ve Fransızların Türkiye hakkındaki düşünceleri.
Lord Curzon'a, Barış Konferansı'nın, Türkiye hakkında bir karara varmasından önce, İngilizler ile Fransızlar'ın gizlice görüşerek "Türkiye'ye uygulanacak barış şartlarının esaslarını" tesbit etmelerini teklif etmişti (1). Bu teklif İngilizler tarafından da uygun görüldüğü içindir ki, bundan sonra iki devletin temsilcileri, bir kaç defa toplan-

(1) Paris Barış Konferansında, "Barış şartlarının daha küçük çaptaki konferanslarda görüşülmesi" kararlaştırılmıştı. Bak, Taner Baytok, S. 105.

rak “Avrupa’daki Türkiye’nin geleceği ve İstanbul’un kontrolü veya İstanbul’a ne şekilde bir yönetim” uygulanacağı, Pâdişah’ın İstanbul’da bırakılıp bırakılmayacağı, Yunanlılar’ın İzmir’de kalmalarına izin verilip verilmeyeceği, İtalyanlar’a, Anadolu’da toprak verilip verilmeyeceği, Türkiye’nin veya bir kısmının mandaya terk edilip edilmeyeceği, Ermeni bağımsızlığı ve “Kürdistan’ın geleceği gibi meseleler üzerinde görüşmelerde bulundular” (2). Fransızlar, “Türklerin çoğunlukta olduğu topraklar üzerinde Pâdişah’ın idâresinde” bir devlet devam etmeli, Türkiye üzerinde hiç bir devlete manda tanınmamalı, “Türk militarizmi” yasaklanmalı, Boğazlar, milletler arası bir teşekkülün idâresi altında serbest olmalı, Ermeniler Türk hâkimiyetinden kurtarılıp bağımsız bir idâreye sahip kılınmalı, Araplar, Türk idâresinde bırakılmamalı, Türkiye’de, azınlıkların hakları garanti edilmeli, ilgili devletlerin kontrolü altında Türk yönetimi yeniden düzenlenmelidir, diyorlardı. Fakat İngilizler bir çok noktalarda onlardan ayrı düşünmekte, özellikle İstanbul ve Trakya’nın Türklere bırakılmaması tezini savunmakta idiler. Ancak, Amerika’nın Türkiye hakkında ki görüşü belli olmadan kesin bir sonuca gidilmesini de istemiyorlardı (3). Öte yandan 1919 sonlarında “Her hangi bir Türk bölgesi için hiç bir mandater devlet’in ortaya çıkmadığı” görülmüştü (4). Halbuki Türkiye meselesinin daha ziyade sürüncemede bırakılması İngilizlerce sa-

(2) Taner Baytok, S. 52.

(3) 17 aralık 1919’da Avam Kamarası’nda yaptığı bir konuşmada Lloyd George, “Bu meseleyi, Türk meselesi demek istiyorum, çözmek için Amerika’nın ne yapmak istediğini bilmemiz gerekmektedir. Bize diyorlar ki, niçin katıksız olarak Türk olmayan toprakları Türklerin elinden alarak onlarla barış yapmıyorsunuz? Evet öyle. Fakat İstanbul ile Boğazları ne yapalım. Eğer Boğaz kapıları açık bırakılarak harb ve ticâret gemileri serbestçe geçebilmiş olsaydı harb iki yıl kısaltılmış olurdu. Bunun içindir ki, bizim, Boğazları ellerinde tutanlara güvenimiz yoktur. Fakat Amerika’nın eğilimlerini bilmeden ve katılıp katılmayacaklarını ve yahud ne dereceye kadar katılabileceklerini öğrenmeden nasıl bir andlaşma yapabiliriz” demişti. Bak, A. Akşin, S. 95.

(4) G. Jaeschke, 4, S. 53.

kıncalı görülüyordu (5). Onun için Lord Curzon, "Her ne pahasına olursa olsun Türklerin Avrupa'dan ve İstanbul'dan çıkarılmalarını öneren (6) bir muhtırayı 4 Ocak 1920'de, İngiliz kabinesine sundu. Bu muhtıradaki İstanbul'un Türklere bırakılmaması ısrarla isteniyordu (7). **İngiliz Kabineleri'nin bir kararı.** Ancak bu yolda yürümenin, Britanya İmparatorluğu için tehlikeli olacağını öteden beri savunmakta olan "Hindistan Nazırı Montagu", İngiltere Genel Kurmaybaşkanı Mareşal Wilson'dan, Türkleri İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyenlere karşı, kendisine yardım etmesini istedi. İngiliz - Osmanlı Cemiyetine mensup bazı hatırlı İngilizler de Lloyd George'a bir mektup göndererek, 5 Ocak 1918'de yaptığı konuşmayı hatırlattılar, "Çoğunluğu Türk olan

(5) Amiral de Robeck, İstanbul'dan gönderdiği bir raporda, "Barışın gecikmiş olmasından kuvvet alan Türk milliyetçiliği, gittikçe büyüyen bir kuvvet olmuştur. Taze kuvvet olmaksızın Türkiye'ye hoşlanmadığı bir andlaşmayı kabul ettirmek, bu gün sekiz ay öncesine nazaran çok daha güçtür. Türk milliyetçileri, Türkiye'nin Türklere kalmasını istiyorlar, yabancı himâyesini reddediyorlar. Onlar İmparatorluğun ölümünü değil, yeni bir hayat mukavelesini imza etmek azmindedirler" diyordu. Bak, T. Bıykoğlu, I, S. 55.

(6) Winston Churchill İstiklâl Savaşında, S. 42.

(7) Lord Curzon'un muhtırasından bazı parçalar aşağıda verilmiştir :

"Fikrimde esaslı olarak ısrarım; sırf Türkler'in Avrupa ile bağlarının kesilmesi için mevcut fırsattan faydalanılması zarûretinden doğmuş değildir; bu fırsattan faydalanılmadığı takdirde kendimize yarının karışıklığını, entrikasını ve doğu harblerinin mirasını da hazırlamış olacağız ki, bunun acısı nesiller sürecektir. İstanbul hiç bir zaman... Hind müslümanlarıncaya herhangi özel bir kudsilîğe veya prestije sahip olmamıştır. Eğer Türkler şimdi feryad ediyorlarsa bu, zannınca sunî ve geçici bir galeyandan ibaret kalacak ve çok geçmeden sönecektir... Şahsî düşüncem şudur ki, İstanbul'a karşı yapacağımız herhangi bir teşebbüs; Asya'da ırkî ve dînî düşmanlığı, Türklerin İzmir'den mahrum edilmeleri hâlindekinden çok daha az estirecektir. Avrupa'nın siyâsî hayatını aşağı yukarı 500 yıldan beri ifsad eden tek basit da'vâ olmaktan uzak bir meseleyi ilk ve son defa halletmek üzere, girilen harbi en az iki yıl uzatan, bize paraca milyonlara, can kaybı bakımından on binlere mal olan bir düşmanı yenmek suretiyle elde ettiğimiz fırsatı çürütmekliğimiz uğrışıklıktır". Bak, Jacobschke, 4, S. 54. Muhtıranın bütünü için Bak. B. Şimsir I, S. 300.

Aydın Vilâyeti'nin Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş" olmasından utanç duyduklarını söylediler ve şimdi de Doğu Trakya ile İstanbul'un Osmanlılardan alınmak istenmesinden dolayı kaygılandıklarını bildirdiler (8). Fransızlar arasında da Doğu Trakya'nın ve İstanbul'un Türklerde kalmasını isteyenler vardı. General Sarraill, "Boğaziçi sahillerinde bir miktar Rum tüccarı olduğu için, Trakya'nın ve İstanbul'un Rumlar'a ait olduğunu kabul etmek çok gülünç bir ıddiadır" diyordu (9). İşte bu karışık ve sıkıntılı ortam içinde İngiliz Kabinesi, Lord Curzon'un Türkleri Doğu Trakya ve İstanbul'dan yoksun bırakan plânını tartıştı. Plânın aleyhinde konuşanlar oldu, özellikle Hindistan İşleri Nâzırı Montagu, bu meselenin Hindistan'da büyük olayların çıkmasına sebep olacağını söyledi. Gerçi Lord Curzon, plânını kuvvetle savundu fakat bu plân, Lloyd George ve Balfour'dan başka taraftar bulamadığı için, 6 Ocak 1920'de, Kabine tarafından reddedildi (10). Bunun üzerine, Türkiye ile yapılacak barış şartlarının hazırlanması işi, Montagu'ya verilmiş, o da İngiliz Harbiye Bakanlığının uzmanlarının da mütalealarını alarak yeni bir muhtıra hazırlamış ve 12 Ocak 1920'de hükûmete sunmuştu. Buna göre İstanbul, Türklere bırakılıyor, Doğu Trakya Türk sınırı, Enez - Midyе hattına kadar geri çekiliyor, Boğazlardan geçiş serbestisi kabul ediliyor, İzmir'den çekilecek olan

(8) Ömer Sami Coşar, No : 236.

(9) Aynı eser, No: 233.

(10) Lord Curzon, planının reddedilişini 7 ocak 1920'de aşağıdaki şekilde protesto etti. "Dün kabine'de çoğunlukla alınan karara Türklerin İstanbul'da bırakılması kararına karşı ısrarlı ve ciddi muhâlefetimin protokol'e geçirilmesini istiyorum... Verilen kararın kısa görüşlülük ifâde ettiğine ve uzun bir zaman için kararların isabetsiz olduğuna inanıyorum... Hindistan'da karışıklıkları önlemek maksadıyla... Avrupa'nın aşağı yukarı beş yüz yıldan beri beklediği ve bir daha geri gelmiyecek olan bir fırsatı kaybettik. İstanbul'da uysal bir Türk hükûmeti görmek... fikri, kanaatimca bir hayaldir... Bütün bunların dışında, uğrunda doğuda döğüştüğümüz ve Gelibolu'da fedâkârlığına katlandığımız esas hedefin... tam elde edeceğimiz bir anda bir tarafa itilmesinden dolayı üzülmekteyim". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 54.

Yunanlılar'a Edirne verilirse o takdirde İzmir'e bir Rum, Edirne'ye de bir Türk valisi ta'yin edilmesi ön görülüyor, Erzurum ve Bayburt hariç, Erzurum'un doğusundaki topraklarda bir Ermenistan kuruluyor ve Trabzon'un doğusu (Lâzistan), Gürcistan'a bırakılıyordu (11). 15 Ocak 1920 tarihli Birmingham Post Gazetesinin baş yazısında da "İstanbul'un ve Osmanlı Avrupasının Osmanlı egemenliği altında kalmasını görmek isteriz" denildikten sonra bu halden doğacak faydalar sıralanıyor ve sonunda da "Türk'ü İstanbul'dan kovmak demek doğu'da karışıklığın çıkmasına meydan vermek demek" olacağı ileri sürülüyordu (12).

"Londra'da geçen bu olaylar henüz Türkiye'de bilinmezken (13), bu hususlar hakkında ortaya çıkan bazı söylentiler Türk halkı arasında büyük bir heyecan konusu oldu. Nitekim 8 Ocak 1920'de Konya'da Şerâfeddin câmi'inde beş bin Türk kadını toplanarak, Paris Barış Konferansı'na gönderilmek üzere bazı kararlar aldı ve özellikle "Büyük bir milletin izzet-i nefsinî, haysiyyetini rencide edecek her hangi bir karardan tevakkî" olunmasını Paris Barış konferansından istedi (14). Bundan başka yine Konya'da, Alâeddin câmi'inin kuzeyindeki tepede 20

(11) Ömer Sami Coşar, No: 198, 213.

(12) İhsan Ilgar, S. 140.

(13) G. Jaeschke, 4, S. 54.

(14) "Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Vatan Cemiyyeti Konya Merkezi. Onikinci Kolordu-yi Hümayûn Kumandanlığına. Bu gün Şerâfeddin Câmi-i şerifinde toplanan beşbini mütecâviz Konya hanımları ittihaz ettikleri mukarrerât-ı âtiyenin, vesâlet-i aliyyeleriyle sulh konferansına iblâğını istirhamla kesb-i şeref eylerler.

Mütârekenin imzasından bu güne kadar taht-ı işgale alınan akşam-ı vatan'da ve bilhassa Adana ve İzmir'de milletimizin ma'ruz kaldığı tecâvüzat ve fecâyî'den müteessiren ve oralarda şehid olan kahramanlarımızın ervâhine fâtihalar ithaf ederken tekrar göz yaşları dökerek bu iki sevgili vilâyetinizde Türk ve müslümanların ducâr oldukları sefâlet ve vahşetlere medenî Avrupa'nın daha ziyâde cükût etmemesi ve asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış bir millet olmak haysiyyetiyle Avrupa'nın adâletinden ber-vech-i âti hususâtı istirham eyleniz.

bından fazla Konya'lı, Türk başkenti'nin İstanbul'dan başka tarafa nak'edileceği söylentilerini protesto etmiş ve bunu, İ'tilâf Devletlerinin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine duyurmuştu (15). Trabzon'da büyük bir miting yapılmış, İstanbul'un Türklerden alınmasının mümkün olmayacağı üzerinde durulmuş ve İ'tilâf Devletleri temsilcilerine bir telgraf gönderilerek, "Daha dün bize adâlet vaâdeden Avrupa'nın bazı siyasî ricâlinin, her köşesi Türk ve her ciheti bir İslâm âbidesi taşıyan Halîfelik makamı hakkındaki meş'ûm tasavvurlarını, büyük Ailâh'ına sığınan ve bu gün miting hâlinde toplanan binlerce Türk ve müslüman ahd ü peymân ederek nefret

Bir çok küçük milletlere kadın hakları verilirken altı buçuk asırdan fazla bir zaman hür ve müstakil yaşamış büyük bir milletin izzet-i nefsinin, haysiyetini rencide edecek herhangi bir karardan tevakkî edilmesini rica ile aramızdaki gayr-i müslimlerin hukukunu kendi hukukumuz kadar muhterem ve mu'teber addeylediğimizden akalliyetlerin hukuku bahânesiyle hâkimiyet ve haysiyet-i milliyemizi ihlâl edecek ahkâmı kabul edemeyeceğimizi ve Türk ve Müslümanla meskûn her'den evvelki hudud dâhilinde makarr-ı Hilâfet ve pay-ı taht İstanbul olmak üzere müstakîl ve hür Türkiye'nin bakasını ve Wilson prensiplerinin harfiyyen tatbikını te'mîn etmeyen herhangi bir sulhün asırların kabul edemediği (?) bir millete kabul ettirilmesi imkânı olmadığına i'timad buyurulması esâsen cihânın hürriyet ve selâmeti için uğraşanların mazlûm ve asil bir milleti siyânet ve vikâye etmek suretiyle hak ve adâletin galebesine vasıta olacaklarından emîn olmak isteğimizi arz ederiz". 8 kânunusânî 336. Beş bin hanım nâmına Hey'et-i Müntahibe Reisesi, Çelebî Efendi haremî Keveser. Reise-i sâniyesi, Tâhir Paşa kerimesi Şerife. A'za, Divân-ı Harb Reisi Binbaşı Rüşdü Bey'un haremî Zühre, A'za, Said Çelebî haremî Zâhide, A'za, sâbık Alaybey haremî Safiye. A'za, sâbık Meş'ûs Mehmed Emin Bey haremî Lütfiye. A'za, Kâzım Bey haremî Nazmiye. A'za... haremî Siddika. A'za, ... Hâfız Zâde Mustafa Efendi haremî Aliye. A'za, Tâhir Paşa kerimesi Nâciye. A'za, Tâhir Paşa kerimesi Havva. A'za, Bahâüddin Çelebî haremî Süzide. A'za, Dârümuallimat Hey'et-i Temsiliyyesi nâmına Fransızca ve Piyano Muallimesi Emîne, Ferhunde. A'za, tüccardan Ali Bey haremî Naime. A'za, Erkân-ı harblıktan mütekaid Şevki Bey haremî Firdevs. A'za, Faik Bey haremî vidadan. A'za, tüccardan Yusuf Efendi haremî Emîne. A'za, Eczacı Hüsameddin Bey haremî Şüaybe (?). Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 48. Belge 1116.

(15) Ömer Sami Coşar, No: 219.

ve lâ'netle reddeder" denilmişti (16). Edirne'de yapılmış olan miting'de ise Trakya ve Edirne'nin Yunanlılara verileceği söylentileri üzerinde durulmuş, yapılan protesto İngiliz askerî temsilcisine duyurulmuş, o da bunu Londra'ya bildireceğini va'detmişti (17). İstanbul'da duyulan heyeca nise büsbütün şiddetli olmuş, bir taraftan Üniversiteli gençler, Sadrazam'dan, Fatih'de büyük bir miting yapılma iznini almış, öte taraftan da 150000 kişi, 13 Ocak 1920'de Sultan Ahmet Meydanında toplanarak, İstanbul'un eskiden olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunun hükûmet merkezi olarak kalması, "Edirne ve tevâbi'inin" Osmanlı topraklarından koparılmaması, İzmir'in Türklere geri verilmesi, Anadolu'nun doğu ve güney bölgelerinin Osmanlılara bırakılması gibi kararlar almış ve bunları bütün Türk ve müslüman âlemine bildirmişti (18). Söylenen sözler karşısında kendini tutamayarak ağlayan bir Fransız kadını da bu mitingde bir konuşma yapmış, Türkleri över sözler söylemiş, özellikle "Sizi tanıyanlar pek âlâ bilirler ki, şark'da sâdık ve nâ-muskâr millet yalnız Türk milletidir" demişti (19). 15 Ocak 1920'de de Kastamonu'da Nasrullah meydanında büyük bir miting yapıldı, İngilizlerin İstanbul, Boğazlar ve Türkiye hakkındaki görüşleri eleştirildi ve bu görüşler İstanbul'daki Müttefik Devletler temsilcileri katında şiddetle protosta edildi (20). İşte iç'de ve dış'da bu şekilde çalkantılar devam eder-

(16) Ömer Sami Coşar, No : 214.

(17) Ömer Sami Coşar, No : 240.

(18) Kemal Arıburun, S. 58 - 67.

(19) Fransız kadının sözlerinin bir kısmının tercümesi aşağıdadır : "Sizi sevmiyen aleyhinizde bulunanlar, Türkü, Türkiye'yi tanımayan Fransızlardır. Bütün Fransızlar bi-t-tabi, Türklerle temas etmemiş ve Türkiye'yi görmemişlerdir. Aranızda bir müddet yaşamış, burarlarda çok gezmiş Fransızlar tabii sizi pek ziyade takdir ederler. Ben de onlardan bir tanesiyim. Sizi tanıyanlar pek âlâ bilirler ki, şark'da en sâdık ve nâ-muskâr millet yalnız Türk milletidir". Bak, Kemal Arıburnu, S. 68.

(20) Bu protestonun metni aşağıdadır : "Dersaadette Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya Devletleri mümessil-i siyâsileri cenaplarına. İngiliz hükûmeti Başvekili Lloyd George cenaplarının

**İstanbul'un Türk-
lere bırakılma
kararı**

ken Türkiye meseleleri, 12 Şubat 1920'de toplan-
talarına başlayan, "İlk Londra Konferansı"na getirildi,
(21), fakat İ'tilâf Devletlerinin, meselelerin bütünü
üzerinde benimsenmiş ortak fikirlere sahip olmadıkları
da hemen görüldü. Nitekim Fransızlar ve İtalyanlar,
İzmir'in mutlaka boşaltılması ve Yunanlıların başka su-
retle tatmîn edilmeleri lâzım geldiği tezini savundular.
Fakat Lloyd George, öteden beri olduğu gibi, İzmir'in
Yunanlılara verilmesinde ısrar etti ve "Unutmamak lâ-
zımdır ki, Türkler Avrupa'ya meydan okudular, kaybet-
tiler, sonucuna katlanmalıydılar" dedi (22). Gerçi, Türki-
ye'nin doğu toprakları üzerinde kurulması düşünülen
Ermenistan içinde Devletler, fikir birliği içinde idiler.
Fakat Amerika'nın istediği şekilde yani "Van ve Trab-
zon bölgelerinin" de katılmasıyla Akdeniz'den Karade-
niz'e uzanan bir büyük Ermenistan'ın kurulmasına ta-
raftar olamıyorlardı (23). İstanbul'un kime bırakılacağı
meselesi ise İngiltere, Fransa ve İtalya arasında büyük

İstanbul ve Boğazların beynelmilel bir hale ifrâğına, Fransa ve İn-
giltere'nin müttefikan buralarda hâiz-i rüchan bir surette icrâ-yi
hükmedeceğine ve Türk Hükûmeti'nin yeni merkezinin Anadolu'da
olacağına ve İstanbul'un yalnız Hilâfet ve dinî payitaht olarak kala-
cağına dair sulh konferansına teklifatta bulunacağını büyük bir he-
yecanla istihbar eyliyen biz Kastamonu ahali, bugün Nasrullah
meydanında büyük bir miting akdederek İzmir'siz, İstanbul'suz
Türkiye'nin ve Osmanlı Hükûmeti'nin müstakil kalmasına ve yaşa-
masına imkân olmadığını ve binâenaleyh İstanbul'un ve İzmir'in
bizden alınması suretiyle akdedilecek sulh'ün doğrudan doğruya
Hükûmet-i Osmaniye'nin i'dâmını ve Türkiye'nin ihnakını müstel-
zom bulunduğunu bildiğimizden bu şerâit dâhilinde akdedilecek
sulh'e hiçbir şekil ve surette serfûrû etmemeğe karar vermiş ve
böyle bir sulh'ü kanlarımızla temizlemeğe hazır olduğumuzu tebliğ
ve Türklerle meskûn bulunan arazinin ve bilhassa Türk ve müslü-
man âsârı ile mâlâmâl olan 400 küsur senelik payitahtımızın elimiz-
den gasbına teşebbüs edilmesini kemâl-i şiddetle protesto eder ve
cihân-ı medeniyet huzurunda adâlet teahhüd ve va'deyliyen dev-
let... fahimelerine işbu protestomuzun arzına delâlet buyurulmasını
rica ederiz". Bak, Nurettin Peker, S. 124.

(21) Bu konferans 12 şubat'dan 10 nisan 1920 tarihine kadar
sürdü.

(22) Taner Baytok, S. 76.

(23) Aynı eser, S. 79.

bir tartışma konusu oldu. Çünkü Lloyd George, mensub olduğu devletin en çok müslüman tebaası bulunan bir İmparatorluk olmasına, İngiliz hükûmeti tarafından izlenen politikanın yanlış olduğunun, bir çokları tarafından belirttikmesine, hatta İngiliz kabinesi'nin 6 Ocak 1920 tarihindeki kararına rağmen, "Türklerin Avrupa'dan çıkarılmaları" tezini bu konferans'da da şiddetle savunmuştu. Fakat aynı konferansda Fransız delegesi Millerand, Türklerle imzalanacak barış andlaşmasının geciktüğünü, bunun kaçınılmaz bazı sonuçlar doğurduğunu ve İtilâf Devletlerinin Onbeş ay önce yapmağa muktedir oldukları şeyleri artık yapamayacaklarını söyledikten sonra "Fransa, müslümanların geleceği ile yakından ilgilenmek ve İstanbul meselesini bu ilginin ışığı altında incelemek" zorundadır, "Türkiye'de ve Fransa'nın müslüman ülkelerinde de ne gibi sonuçlar yaratacağı belli olmayan bir karara varmayı" istememektedir dedi (24). İtalyan Başbakanı Nitti de "Elde edeceğimizden emin olmadığımız şeyleri istemek faydasızdır. Türk halkını aleyhimize çevirecek kararlar almaktan kaçınmalıyız" diyordu (25). İşte bu iki devletin kesin muhâlefeti, dünya müslümanları arasında özellikle Hindistan'da İngiltere aleyhinde meydana gelen cereyan (26), Türk millî direnişinin gün geçtikçe kuvvetlenmesi ve İngilizler'in, bu gücü yok etmek

(24) Taner Baytok, S. 68. "Beyrut'tan 38 kadar ulema ve esraf ve mu'teberan imzaları ile Meclis-i Meb'usan Riyâset makamına çekilen ve aslı sulh konferansına gönderilen bir telgrafta Hilâfet-i Osmaniyye'ye olan irtibatımız ezeli ve ebedidir. Hilâfında bir karar itihaz edilmemesi mercûdur". Bak, Nimet Arsan, S. 276.

(25) Taner Baytok, S. 68.

(26) "Elâlemü İslâm Gazetesi, Müşir Hasan Elkidavi'nin Zât-ı Şâhâne'ye çektiği bir telgrafi negrediyor. Bunda âlem-i İslâm ve bil-hassa 70 milyon Hint müslümanları namına rica ediyoruz. Kat'iyyen hukuk-ı Hilâfet'i cüz'iyyen muhil bir muahedenâmeye vaz'i imza etmeyiniz. Teslimiyyet-bahş bir cevaba muntazırız deniliyor" du. Bak, Nimet Arsan, S. 275. "Kalküta Konferansı da" Hilâfet makamı aleyhine alınacak olan kararlardan her hangi birisi uygulandığı takdirde Hint müslümanlarının "Büyük Britanya Hükûmeti ile fekk-i irtibat etmesine" buna uymayan müslümanların "Cemâât-i İslâmiyyeden ihrac edilmesine Karar vermişti. Bak, Nimet Arsan, S. 275-276.

için, o sıralarda yeter kuvvete sahip olmaması karşısında Lloyd George, İlk Londra Konferansı'nın, İstanbul'un Türkler'e bırakıldığına dair olan 14 Şubat 1920 tarihli kararına katılmak zorunda kaldı (27). İşte bu karar, 16 Şubat da, Lord Curzon tarafından İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral de Robeck'e bildirildi ve açıklanması na da müsaade edildi. Ancak bu açıklama yapılırken, "Ermenilerin katline ve Anadolu'da müttefik kuvvetlere yapılan tecâvüzlere son verilmediği takdirde barış şartlarının Türkler aleyhine çevrilmesi çok muhtemeldir" de denilecekti (28). Bu sebeple Amiral de Robeck, 19 Şubat'ta durumu Osmanlı Dışişleri Bakanlığına bildirdi ve müttefiklerden sayılan Yunanlılara karşı, Türk askerleri ve Kuvâ-yi Milliye tarafından yapılmakta olan saldırıların durdurulmasını istemişti. Öte taraftan, İstanbul'un Türkler'e bırakıldığı haberi, İngiltere'deki Türk düşmanlarını öfkelendirdi. Bu yüzden Canterbury Baş Piskopos'u ile Lord Robert Cecil, tarihçi ve diplomat Bryce, İşçi Partisi lideri J. H. Thomas, sosyalist liderlerden Ayndman, Londra Üniversitesi profesörlerinden Burrows ve daha başkaları Times gazetesinde bir beyannâme yayımlayarak, İstanbul'un Türklere bırakılmasının "Bir felâket ve skan-

Kararın aleyhinde ve lehinde bulunanlar.

Hint müslümanları adına Londra'ya gönderilmiş olan Mehmet Ali Han, Roma'da Papa ile yaptığı konuşmada Barış Konferansı'nın müslümanlığı temsil eden Osmanlı Devleti'ni "Hürriyet ve istiklâlden" mahrum etmek istediğini, bu hale müslümanların tahammül edemeyeceğini, Hint müslümanlarının filen harekete geçeceklerini söylemiş ve Papa'nın bu husustaki fikirlerini sormuştu. Papa müslümanların göstereceği reaksiyonu "Müdafaa-i Meşrûa telâkki" ediyordu. Bak, Söylemezoğlu, S. 253.

(27) G. Jaeschke, I, S. 89. Bu karar 15 şubat'da alındı. Bak, T. Baytok. S. 71. İstanbul'un Türklere bırakıldığına dair haberi Mustafa Kemal Paşa daha önceden duymuştu. Çünkü 21 ocak 1920'de O, Sivas Heyet-i Merkeziye Riyasetine gönderdiği bir yazıda, "Sulh Konferansında İtalyanların şiddetle müdafaa ve iltizamına Fransızların da iştiraki hasebiyle azim münakaşalar neticesinde İngilizlerin de ricata mecbur olması üzerine Türkiye'nin İstanbul payitaht olmak üzere hakimiyet ve boğazlarla birlikte temamiyetinin temini ve Halifenin Padişah olarak İstanbulda İbakesinin Karargir olduğu..." haber almıştır diyordu. B. Nimet Arsan. S. 166.

(28) G. Jaeschke, 4, S. 55.

dal" olduğunu açıkladılar (29). Fakat buna karşılık 23 Milletvekili "Türk İstanbul lehinde" bir beyannâme yayımlamışlardı (30). Bu durum karşısında her halde konuşmayı lüzumlu sayan Lloyd George, 26 şubat'da Avam Kamarası'nda, İstanbul'un Türklere bırakılması kararının sebeplerini aşağıdaki şekilde açıkladı :

1918 Ocak ayında "Türkiye'nin pây-ı tahtından ve ahâlisinin çoğunluğunu Türk teşkil eden Anadolu'daki ve Trakya'daki zengin ve önemli arâzisinden mahrum edilmeyeceği" hakkındaki sözlerim, o zaman bütün partilerce tasvib edildiğine göre bu gün "Bir teahhüd" hâline gelmiş gibidir. Beni o tarihte bu şekilde konuşmaya götüren iki sebep olmuştur. Bunlardan birisi, İngiliz işçisinin bizi "Harb gayelerini ta'kîb ve tesbîte da'vet etmesi, ikincisi de Hind müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğuna karşı duydukları sempati idi". Çünkü, Hindistan Vâlisi tarafından gönderilen ve 1919 mayısında, Paris Barış Konferansı'nda da dikkate alınan raporda "İslâm hissiyâtı fevkalâde teessür içindedir, İslâm münevverleri, Türkiye'nin mühim zâyîâta uğramasına şimdiden hazırlanmışlarsa da İstanbul'dan çıkarılmasına aska râzı olamazlar" denilmekte idi (31). Ayrıca Paris Barış Konferansı, Hindistan'dan gelen iki hey'eti dinlemişti. Her iki hey'et, İstanbul Türkler'e bırakılmazsa Hindliler'in İngiltere'ye güveni sarsılacağını söylemişti, Ağa Han da aynı şeyleri tekrar etmişti. Bütün bunlardan sonra İngiltere, Hindistan'ın istediklerini bir tarafa itemezdi. Çünkü Hindistan bu savaşta İngiltere'ye 160.000 asker vermişti. Onlar olmasaydı Türklere karşı zafer kazanamazdık. Bu sebeple zaferde Hind müslümanlarının payı büyüktür. Aynı zamanda büyük bir İslâm Devleti sayılabilecek olan

(29) Ömer Sami Coşar, No : 233.

(30) G. Jaeschke, I, S. 90.

(31) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı. 48. Belge, 1120. Lord Curzon, Lloyd George'un bu sözlerinin, "Türkleri harb'den geri çekmek için" söylendiğini, Türkler harbden çekilmediğine göre bu sözlerin de hükmü olmayacağını söylüyordu. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 36.

İngiltere'nin, İngiliz tahtına fevkalâde sadâkat gösteren müslüman tebaasını, İstanbul yüzünden, teessür içinde bırakmayacağı tabiidir dedi. Bir Milletvekilinin "İstanbul'un Türkiye'de bırakılmasının genel efkârın çoğunluğunda hayret uyandırdığını" söylemesi üzerine de (32) Lloyd George : "Bununla beraber, barış şartları i'ân edildiği vakit Türkler'in ağır surette cezalandırılmış oldukları görülecektir. Çünkü, "İmparatorluğun yarı mülkünden fazlasının ellerinden alınması, memleketlerinin Müttefik topları altında bulundurulması, ordusundan, bahriyesinden, nüfûzundan mahrum bırakılması" gibi "Cezâlar, onların büyük düşmanlarını bile kâfi derecede tatmîn edecek kadar müdhîştir". Ayrıca İstanbul'da milletler arası bir idâre tarzı düşünmek, uygulanması mümkün olmayan bir şeyi düşünmek olur. Böyle bir idâre tarzı aynı zamanda en kötü bir idâre tarzıdır. Oysa ki, "Rum, Ermeni ve Yahudîlerin İslâmlardan daha kolay idâre edileceğini tasavvur etmek için bir adamın tarihi dikkatle okumaması gerekir" cevabını vermişti (33).

**Son Osmanlı
"Meclis-i Meb'-
ûsanı"nın açıl-
ması.**

2 — Bu tarihlerdeki en önemli olaylardan bir başkası da, İstanbul'da son Osmanlı "Meclis-i Meb'ûsanı"nın açılması idi. Mustafa Kemal Paşa, bu meclis üyele-
rinin "Kuvve-i ma'nevîyyelerinin" yüksek olmasını ve "Muayyen maksad etrafında şuurlu ve azimkâr" bir surette toplanmasını istediği için (34), İstanbul'a gitmek üzere Ankara'ya uğrayan Milletvekillerine (35), o günkü durumun sanıldığı kadar korkunç olmadığını bildiriyor, iç durumu ve düşman kuvvetlerin "Muhtemel inkişaf istikametlerini" anlatırken de güvenlik ve ferahlık yaratacak sözler söylüyordu (36). Onlara telkîn edilmek istenen ikinci husus, meclis'de "Kuvâ-yi Milliyeci bir grub'un teşkil edilmesi" hususu idi (37). Millî harekete des-

(32) A. Akşin, S. 95, 96.

(33) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 48. Belge 1120. A. Akşin, S. 95, 96.

(34) Nutuk, I, S. 257.

(35) İ. İnönü, Milli Mücadele, 11 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

(36) Aynı tarihli aynı gazete.

(37) Aynı yer.

tek olacak bir grubun bu meclis’de meydana gelmesine son derece önem veren Mustafa Kemal Paşa, eğer bir çoğunluk sağlayabilirse o takdirde bu meclis, “Osmanlı Meb’ûsan Meclisi görünüşünden çıkacak, millî hareketin, Anadolu’nun meclisi olacaktı”. Bu suretle Mustafa Kemal Paşa, “Meclise Ankara’dan hâkim olacağını ve istediği kararları aldıracağını ümit ediyor (38), meclise katılmak istememle beraber, aynı meclise başkan olması da arzu ediyordu. İşte bütün bu işleri organize etmek üzere Hey’et-i Temsiliyye, millî da’vaya inanan ve güvenilir bir kişi olan Rauf (Orbay) Bey’in, “Meclis-i Millî küşâdında İstanbul’da bulunmasını uygun görmüştü (39). Ancak meclisin açılması işi gittikçe uzadı, Çünkü, çeşitli partilere mensub itibarlı kişilerin seçileceğini düşünerek, meclisin toplanmasını desteklemiş olan Pâdişah (40), seçimleri, özellikle İstanbul’da İttihad ve Terakki Cemiyetine bağlı kişilerin kazandığını görünce, iktidârın yeniden bu partinin eline geçeceğini düşünmüş, belki de sadece bu sebep yüzünden meclisin açılmasını geciktirmeye başlamıştı. O, parti başkanlarını toplayıp meclisin bu durumu ile açılmasının mı veya “Milletvekilllerinden bazılarının isti’fâ’ya da’vet” edilerek onların yerine öteki partilerden üye almanın mı doğru olacağını müzakere edilmesini istiyordu (41). Fakat Pâdişah, bunun mümkün olamayacağını sonunda anladı ve meclisin açılmasına izin verdi (42).

Meclis, 12 Ocak 1920 Pazartesi günü öğleden sonra saat iki’de Padişah’ın okunan bir beyannâmesiyle açıldı

(38) İ. İnönü, Millî Mücadele, 11 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(39) Nimet Arsan, S. 147.

(40) Ali Fuad Türkgeldi, S. 273.

(41) Aynı eser, S. 274.

(42) Aynı eser, S. 275.

Misak-ı Millî

(43). Fakat Mustafa Kemal Paşa tarafından telkîn edilen ve lüzumlu görülen şeylerin bir kısmı gerçekleşemedi, yani ne Mustafa Kemal Paşa başkanlığa getirildi ne de "Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu" kuruldu (44). Bununla beraber, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu yerine, meclisteki milliyetçi üyeler tarafından kurulmuş olan Felâh-i Vatan Grubu'nda ilginç konuşmalar oluyor ve önemli kararlar alınıyordu. Nitekim bu Grubun 22 Ocak 1920 tarihli gizli toplantısında, "Mustafa Kemal'in Misak-ı Millî metni okunmuş" (45) ve pek az değişikliklerle bu metin (46), 28 Ocak 1920'deki gizli toplantıda kabul olunmuştu (47). 17 Şubat 1920'de "Meclis-i Meb'usan" tarafından verilen bir kararla bütün parlamentolar ve basına da bildirilen Misak-ı Millî'ye göre : 1 — Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihte düşmanlar tarafından işgal edilmiş bulunan ve nüfusunun çoğunu Araplar teşkil eden Osmanlı İmparatorluğu topraklarının "Mukadderatı", o topraklar üzerinde yaşayan halkın serbestçe beyan edecekleri oylarla ta'yin edilmek gerekir. Fakat mütâreke'nin imzalandığı tarihte, düşmanlar tarafından işgal edilememiş olan ve "Osmanlı - İslâm ekseriyyetiyle meskûn bulunan aksâmın hey'et-i mecmuası, hakikaten veya hükmen hiç bir sebeple tefrik edilemez" bir bütündür.

2 — Daha önce kendi istekleriyle ana vatan'a katılmış olan "Elviye-i Selâse" (Üç Sancak) için, gerekirse yeniden bir plebisit yapılabilir.

(43) Pâdişah, hastalığını bahâne ederek Meclis'e gelmemiş, "Beyannâme-i Hümayûn" Sadrazam'a verilmiş, o da bunu Meclis'te, "Dâhiliyye Nâzırı Şerif Paşa'ya" okutturmuştu. Bak, Ali Fuad Türkoglu, S. 275.

(44) Nutuk, I, S. 258.

(45) Hamdullah Suphi Tanrıöver, S. 223. Nutuk, I, 258. Misak-ı Millî ile bölünemeyeceği kabul edilen Türk toprakları, 7 ağustos 1335 (1919) tarihli Erzurum Kongresi Beyannâmesinin 6. maddesinde, "30 ekim 1334 tarihindeki hududumuz dâhilinde kalan" topraklar diye ifâdelendirilmiştir. Bak, C. Dursunoğlu, S. 168.B.Baykal, S. 24.

(46) T. Bıyıkoglu, I, S. 77. G. Jaeschke, 4, S. 209.

(47) Melzig, S. 74. I. H. Danigsmend, 4., S. 463.

3 — Batı Trakya'nın durumu, orada yaşayan halkın serbestçe beyan edecekleri oylarla tespit olunmalıdır. 4 — Hilâfet'in "Makarr'ı", saltanatın ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi ve Başkent'i olan İstanbul ile Marmara Denizi güven altında olmak şartıyla, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticâretine açılması hakkında Osmanlılarla birlikte ilgili devletlerce verilecek karar "Mu'teber" olacaktır. 5 — İ'tilâf Devletleriyle "Muhâsımları ve bazı müşârikleri arasında tekarrür eden esâsat-ı ahdiyye dâiresinde" azınlıkların hukuku, komşu memleketlerdeki "Müslüman ahâlinin de aynı hukuktan istifâdele-ri" isteği ile Türkiye'ce "Te'yîd ve te'mîn edilecektir." 6 — Türkiye'nin, "Siyasî, adlî, mâlî" gelişmesine engel olacak kayıtlar kabul edilmeyecek; "Tahakkuk edecek" borçlarının ödenmesi şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır (48).

İşte Meclis-i Meb'ûsan'ca, maddeler hâlinde tespit ve kabul edilen bu esaslar, aynı zamanda Kuvâ-yi Milliyye-

(48) G. Jaenschke. I, S. 89. Misâk-ı Milli metni aşağıdadır: "Zirde vâzî'ül - imza Osmanlı Meclis-i Meb'ûsan a'zaları istiklâl-i devlet ve istikbâl-i milletin, haklı ve devamlı bir sulha nâiliyyet için ihtiyar edebileceği fedâkarlığın hadd-i a'zamîsi mutazammın olan esâsat-ı âtiye'ye tamâmî-i riâyetle mümkinü-t-te'mîn olduğunu ve esâsat-ı mezkûre hâricinde paydar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devam-ı vücudu, gayri mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemiştir.

Madde 1 — Devlet-i Osmaniyye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikân ta'yin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahilinde dinen, ırkan ve aslen müttehit, yekdiğerine karşı hürmeti mütetekabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkiye ve içtimaiyyeleriyle muhityelerine (?) tamamiyle riayetkâr Osmanlı - İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiç bir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâyı amelleriyle ana vatana iltihak etmiş olan elviye-i selâse için ledelicap tekrar serbestçe ârâyı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhüne ta'lik edilen Garbi Trakya vaziyet-i hukukîyesinin tespiti de seknesinin kemali hürriyyetle beyan edecekleri ârâyı tebaân vâki olmalıdır.

cilerin de gerçekleştirmeye çalıştıkları esaslardı. Bu sebeple, İtilâf Devletlerinin “Çok Millîci” olarak niteledikleri, Mustafa Kemal Paşa’nın ise, “Müttefiklere kâfi derecede karşıt” bulmadığı bu meclis’in (49), verdiği bazı kararları, Misâk-ı Millî adı altında yayımlaması, gerçekten büyük bir cür’etti. Çünkü İzzet Paşa Kabinesinden beri iş başına gelen Osmanlı Hükûmetlerini Müttefik Devletler, kendileri tarafından ileri sürülen her isteği kabule mecbur bîrer teşekkül olarak düşünmüşlerdi. Halbuki, Meclis-i Meb’ûsân, bu kararı ile istenilenleri değil, ancak kendi istediğini yapmış oluyordu. Onun için müttefiklerin bu meclise karşı tutumları, 28 Ocak’da vapurla İstanbul’a gelen İstanbul Milletvekili Reşat Hikmet Bey’i tutuklayacak kadar (50) sert oldu. Bu, üzerinde önemle durulması lâzım gelen bir olaydı. Gerçi Reşat Bey, yapılan teşebbüsler sonunda serbest bırakıldı (51). Fakat anlaşılıyordu ki İtilâf Devletleri herhangi bir bahane ile

Madde 4 — Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiyye ve payitaht-ı saltanat-ı seniyye ve merkez-i hükûmet-i osmaniyye olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin emniyeti her türlü halden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münâkalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bil’umum âlâkadar devletlerin müttefikane verecekleri karar mu’teberdir.

Madde 5 — Düveli İtilâfiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiye dairesinde ekalliyetlerin hukuku, memâlik-i mütecâviredeki müsülman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri ümniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Madde 6 — Milli ve İktisadî inkişafımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temini esbabı inkişafımızda istiklâl ve serbesti-i tamma mazhar olmamız üsûlesası hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî adlî, malî inkişafımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahaukkuk edecek düyunatımızın şerait-i tesviyesi de bu esassata mugayir olmayacaktır. 28 Kânunüani 1336 (1920)”. Bak, T. T. Cemiyeti, Tarih, 4, S. 45.

(49) Jean Deny, S. 62.

(50) Nimet Arsan, S. 178. Reşat Hikmet Bey’in tutuklanmasına sebep gûya kendisinin Münih’e gütmesi ve “Talât Paşa ve İttihad ve Terakkî’nin oradaki Merkez-i umûmisiyle” görüşmesi idi. Bak, Nimet Arsan, S. 187.

(51) Nimet Arsan, S. 178, 187.

bu meclisin üyelerine ve kararlarına karşı harekete geçebileceklerdi.

3 — İ'tilâf Devletleri, Ali Rıza Paşa iktidarı zamanında, Türk düzenli birlikleri ile Kuvâ-yı Milliye'nin birbirlerine daha çok yardım etme durumuna girdiğini görmekte gecikmediler. Onlara göre Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'nın, Kilikya'da Fransızlara, İzmir'de de Yunanlılara karşı direnen Küvâ-yı Milliye'yi desteklediği bir gerçektir (52). Bu sebeple General Milne, onların "Anadolu'daki Milliyetçileri teşkilâtlandırdıklarını", İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Webb de "Yüksek Konsey kararlarına ve müteâke şartlarına" uymadıklarını söylüyordu (53). Gerçekten Cemal Paşa, Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, 12. Kolordu emrine para bile göndermişti (54). Gerçi İ'tilâf Devletleri temsilcileri işlerin bu kadar ayrıntılarını bilmiyebilirlerdi, fakat bu paşaların görev başında kalmalarına da artık tahammülleri kalmamıştı. Bu sebeple 20 ocak 1920'de İngiltere, Fransa ve İtalya Devletleri Yüksek Komiserleri Osmanlı Hükûmeti'ne bir nota verdiler. Bu nota ile Cemal ve Cevat Paşaların 48 saat zarfında işten uzaklaştırılmaları isteniyordu (55). Paşa'ların suçları, "Kuvâ-yı Milliye Erkân-ı harbiyesine" özel surette seçilmiş subay yollamak, 14. Kolordu'nun bir kısım erlerini, kolordu'dan ayırarak ve terhis ederek, Kuvâ-yı Milliye'ye göndermek, izin almadan, Afyon'dan Alaşehir'e, Bursa'dan Bandırma'ya birer Alay nakletmek ve Anadolu'ya gizlice silâh yollamaktı (56). Her ne kadar hükûmet, onların ileri sürdüğü noktaları hemen cevaplandırdı ise de Müttefikler, verilen cevâbı inandırıcı bulmadılar, kanaatlarını değiştirmediler. Bunun üzerine hükû-

Cemal ve Cevat Paşaların İstifâ ettirilmesi.

(52) Jean Deny, S. 62.

(53) Taner Baytok, S. 48.

(54) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 12. Belge: 302.

(55) Nutuk, I, S. 261. Nimet Arsan, S. 173. K. Karabekir, S. 454. Verilen mühlet 47 saattir. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 16. Taner Baytok, S. 49.

(56) Nutuk, I, S. 261.

met, Müttefiklerin, isteklerine kulak asmamayı veya toptan isti'fayı düşündü. Fakat birinci yolu benimseyemedi, ikinci şıkkı da terdih edemedi. Çünkü bu takdirde Damat Ferit Paşa'nın yeniden iktidara geleceği, yani Müttefiklerin esâsen istemekte oldukları bir halin gerçekleşeceği düşünülürdü (57) ve Paşaların isti'fasından başka çıkar yol bulamadı. Onun için, Mustafa Kemal Paşa'nın, isti'fa edilmemesi hususundaki ısrarına rağmen, Dışişleri Bakanı, 21 ocak 1920 akşam üzeri, paşaların isti'fa ettiğini, posta ile Yüksek Komiserlere bildirdi (58). Gerçi iki paşa'nın isti'fası hükûmetin düşmesini önledi. Fakat zaten küçümşenen bu hükûmet, bu olaydan sonra her halde yabancıların gözünde daha da çöktü, i'tibârını büsbütün kaybetti, fakat vatan'a hizmet etme çabasından vaz geçmedi. Nitekim 7 şubat 1920'de Harbiye Nezâreti, Sadâret makamına gönderdiği bir yazıda, Yunanlılar yeni bir tecâvüze geçtikleri takdirde, Kuvâ-yi Miliye'nin bu tecâvüzü durduramayacağını, askerî birliklerin de şimdiki kuvvetleriyle bir iş başaramayacaklarını bildirmiş ve kolordulardan bazılarının mevcutlarının artırılması, depolarda bulunan silâhlarla cephânelere el koyabilmek ve şimendifer hatlarından faydalanabilmek için gereken tedbirlerin şimdiden alınmasını istemişti (59). Bundan başka yine Harbiye Nezâreti, gerektiği vakit, seferber hâle gelebilmek için bir plân hazırlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği direktiflere (60) pek uygun düşen bu planda aşağıdaki ihtimaller dikkate alınıyordu. I - Yunanlılar, Türkler barış konferansına çağrılmadan önce tecâvüze geçebilirler. II - Paris Barış Konferansı'nın, İzmir'in Yunanlılara bırakıldığını Türkler'e tebliğ etmesinden sonra Yunanlılar taarruza geçebilir ve İngilizler, Fransızlar da onlar lehine hükûmete baskı ya-

(57) Nutuk. I, S. 262.

(58) Taner Baytok, S. 50.

(59) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 21. Belge: 537.

(60) Bak, C. II, S. 201.

pabilirler. III - İzmir Yunanlılara bırakıldıktan sonra, devam edecek olan Türk millî mukavemeti karşısında İngiliz ve Fransızlar, Yunanlılarla birlikte Türklere saldırabilirler. IV - Devletler, Yunanlıların İzmir'den çıkarılıp çıkarılmaması hususlarını, sadece Yunanlılar'la Türkler arasında bir mesele gibi kabul edebilirler.

Bu plânda, düşünülen ihtimaller gerçekleştiği takdirde, Türk kuvvetlerinin ne yolda hareket edeceklerine dâir direktifler de vardı. Bunlara göre, birinci ve ikinci ihtimal karşısında Kuvâ-yi Milliye, silâh depolarına ve şimendifer hatlarına el koyacak, bazı kolordular merkezle bağılıklarını keserek seferberlik hareketlerine başlayacak; telgraf-hâneleri işgal edecek, "İ'tilâf mensûbînini, mücerred galeyâna karşı hayatlarının siyâneti" için, tutuklayacaktı. Fakat bir İngiliz - Fransız müdâhalesi olursa o takdirde öteki kolordular da merkezle ilgilerini keserek harekete geçecek ve 15. Kolordu doğu'da Ermeniler üzerine yürüyecekti. Üçüncü ihtimal karşısında, bütün askerî birlikler hemen merkezle ilgilerini keserek seferberliklerini yapacaklardı. Dördüncü ihtimal karşısında ise hükûmet, usulüne uygun olarak seferberlik ilân edecekti.

4 — Vatan - severleri heyecanlandıran ve aynı zamanda sinirlendiren olaylardan birisi de, Akbaş cephaneliği meselesi idi. Mondros Mütârekesi hükümleri gereğince Fransızlara teslim edilmiş olan Akbaş cephaneliğinde çok sayıda Rus tüfeği, mitralyöz'ü, 5 bin sandık cephâne vardı (61). Müttefikler bunları Rusya'da Bolşeviklere karşı savaş hâlinde bulunan beyaz Ruslar'a vermek istiyorlardı (62). Bunu duyan bazı vatan - severler, özellikle "Balıkesir Hey'et-i Merkezziyesi" üyelerinden Köprülülü Hamdi Bey (63), Akbaş cephaneliğini basarak silâh ve cephâneyi kaçırmaya karar verdi. Bu sebeple Dıramalı Rıza Bey adındaki çok fedâkâr bir kişi ile iki arkadaşı, baskından bir hafta kadar önce, karşı kıyıya gönderildi. Rı-

"Akbaş cephaneliği baskını ve İngilizlerin faaliyetleri"

(61) Kâzım Özalp, S. 91.

(62) Silâhları nakletmek üzere Gelibolu'ya bir Rus vapuru gelmişti. Bak, Nutuk 3, S. 280.

(63) Bak, C. II. S. 159.

za Bey'in görevi, cephânelik çevresinde gerekli incelemelerde bulunmak, telefon hatları ile cephâneliğe gelen yolları, kıyıda kayıkların yanaşabileceği yerleri, nöbetçilerin bulundukları mevki'leri ta'yin ve tesbit etmekte (64). Bu işler tamamlandıktan sonra Hamdi Bey, 26/27 1920 gecesi karşı tarafa geçmiş (65) ve cephaneliği basmıştı. Baskın çok başarılı olmuş, cephaneliği korumakta olan Fransızlar yakalanmış, cephânelikteki silâhların hepsi ve cephâneden bir kısmı, Fransız muhâfızlarla birlikte, Anadolu kıyısına geçirilerek iç kısımlara yollanmış ve bundan sonra Fransızlar geri çevrilmişlerdi (66). Türk milletinin, sayıları bilinmiyecek kadar çok olan kahramanlık destanlarına, bu suretle bir yenisinin eklenmesi, Mustafa Kemal Paşa'yı çok duygulandırmış, olayın kahramanı Hamdi Bey'e teşekkürlerini bildirirken 61. Tümen Komutanı Kâzım (Özalp) Bey'i de aynı başarıdan dolayı tebrik etmişti (67). Fakat aynı olay İ'tilâf Devletlerini özellikle İngilizleri çok sinirlendirdi (68). Onun için hükûmetten, suçluların hemen yakalanmasını ve silâhların geri verilmesini istediler, aksi takdirde Bandırma'ya asker çıkaracaklarını bildirdiler. Bu durum karşısında hükûmet, meseleyi önemle ele alacağını söylemiş (69) ve sözünü tutmuş ise de, gerekli sonucu alamadığı için, İngilizler 1 şubat 1920'de Bandırma'ya, bir yüzbaşı komutasında 200 kişilik bir kuvvet çıkarmışlar ve kendilerine tahsis edilen Rum evlerine girmiyerek "İ'dâdî Mektebi binâsiyle civârındaki" müslüman evlerini işgal etmişleri (70). Onlar, Bandırma'dan, "Karacabey, Susurluk cihetlerine 200 araba ile" silâh kaçırıldığını iddia ediyor (71), davranış ve hareketleriyle de, maksadları-

(64) Kâzım Özalp, S. 90.

(65) Nutuk, 3, S. 281. Nutuk'un birinci cildinde verilen tarih yanlıştır.

(66) Nutuk, 3, S. 281.

(67) Aynı eser, S. 281.

(68) Kâzım Özalp, S. 92.

(69) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi Sayı: 47. Belge: 1106.

(70) T. Gökbilgin, 2, S. 361.

(71) Aynı eser, S. 361.

nın sadece bu silâhları ele geçirmek olduğunu anlatmak istiyorlardı (72). Bu sebeple çok ciddi soruşturmalarda bulunmuşlar, fakat bundan bir sonuç alamamışlardı. Öte taraftan, Bandırma'nın işgalinden büyük bir üzüntü ve heyecan duymuş olan o civar ahâlisi, özellikle "Balıkesir Hey'et-i Merkeziyesi", gönderdiği bir yazı ile işgal olayını, İngilizler katında şiddetle protesto etmiş (73) ve işgalin devamının bazı olaylara yol açacağını söyleyerek Bandırma'nın hemen boşaltılmasını istemişti. Bunun bir blöf olmadığını ve her an kritik bir durumun meydana gelebileceğini, millî kuvvetlerin Bandırma çevresindeki sayılarının artmasından anlamış olan İngilizler, Bandırma'da daha fazla kalmayı gereksiz saydılar ve araştırmalarından bir sonuç alamadan Bandırma'yı, 11 şubat 1920'de, terkettiler. Fakat bu tarihlerde isyan hâlinde bulunan Ahmed Anzavur (74), Akbaş Cephâneliğinden kaçırılmış olan silâh ve cephanelerin Yenice'ye götürülmüş olduğunu öğrenmiş ve oraya saldırmıştı. Gerçi Dıramalı Rıza Bey, bu saldırıyı birinci defa önlemeğe muvaffak oldu. Fakat Anzavur'un, 800 kişi ile yaptığı ikinci saldırıyı durduramayacağını anlayınca cephane ve silâhları dinamitletti (75). Öte taraftan başka bir İngiliz müfrezesi, 5 şubat'da, Gelibolu Mutasarrıfı ile mahallî hükû-

(72) İngiliz kuvvetlerinin Bandırma'ya çıkması münâsebetiyle Mustafa Kemal Paşa, askeri birliklere bir yazı göndererek, "İtilâf kuvvetlerinin harekât-ı millîye bölgeleri gerilerinde, İtilâf Devletleri askerlerinin de bulundukları yerlerdeki depolarda bulunan silâh ve cephânenin başka yere taşınması veya kullanılmayacak bir hâle konulması veya bu gibi yerlerin işgal edilmesi ihtimaline karşı" tedbirli bulunulmasını bildirdi. Bak, Nutuk, I, S. 281. Nutuk, 3, S. 282.

(73) Bu protestodan bir kısım aşağıdadır: "Milletimizin ruhundan doğan bu gibi zarûrî harekât-ı muhikkaya karşı hiç bir tedbir ittihaz edemeyiz. Mücâdelât-ı milliyemiz, çoluk çocuğu doğranan bir milletin eser-i galeyan ve fedâkârîsidir. Hükûmetin bu gibi mesâilde icra edeceği tebliğatın infâzı mümkün değildir. Bandırma işgalinin devamı, vukuât-ı müessifeye bâdî olacağı ve efkâr-ı umûmiyyemiz nazarında Yunanlıları teşçi' gibi telâkkî edileceği şüphesiz bulunan sarîh bir tehdiddin başka bir şey değildir" Bak, Kâzım Özalp, S. 93.

(74) Bak, S. 30.

(75) Ömer Sami Coşar, No: 239.

met memurlarından ve halktan on kişiyi tutuklamış, bu halden heyecanlanan halkı makineli tüfek ateşiyle tehdid etmiş (76), tutuklananları, süngülü muhafızlar idaresinde limana ve oradan da vapurla belli olmayan bir yere götürmüştü (77). Fakat İngilizlerin bu yersiz hareketleri, Edirne'deki İngiliz askerî temsilciliği katında ilgili makamlarca protesto edildi ve yapılan "Teşebbüsât-ı müessire üzerine" tutuklananlar serbest bırakıldı (78).

Cemiyet-i Ahmediyye ve İngilizler.

5 — Kuvâ-yi Milliye'yi içten parçalamak için, Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile Askerî Nigehbân Cemiyeti ve Kızıl Hançerliler Cemiyeti, "Boğazlardaki İngiliz hâkimiyetine güvenerek, Anadolu ile Boğazlar arasında bir irticâ" bölgesi hazırlamağa çalışmış (79) ve bunun için de aralarında anlaşarak "Cemiyet-i Ahmediyye'yi" kurmuşlardı (80). Onlar bu suretle, Yunanlılara karşı kurulmuş olan Balıkesir'deki Türk millî cephesini arkadan vurarak dağıtmağa düşünüyorlardı (81), halkın taassubundan faydalanılarak "Kuvâ-yi Muhammediyye" adı ile bir kuvvet toplamayı, "Biga'da teşkilâtlarını tamamladıktan sonra Gönen'i elde edip Bursa'ya doğru" ilerlemeği, Adapazarı ile ilişki kurmayı, İngilizlerle birlikte hareket ederek hükûmeti düşürmeği ve "Damat Ferit veya Kiraz Hamdi Paşa başkanlığında" bir hükûmet kurmayı tasarlıyorlardı (82). Teşkilât için lâzım olan parayı İngilizler vermekte üdiler (83). Silâh ve mühimmat bakı-

(76) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 48. Belge: 1116. Nimet Arsan, S. 190.

(77) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 48. Belge, 1116.

(78) Nimet Arsan, S. 197.

(79) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 298.

(80) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 298. Bu cemiyete, Ahmet Anzavur'a nisbetle Ahmediyye adı verildi. Bak, Nutuk, I, S. 281. Nimet Arsan, S. 234.

(81) Nimet Arsan, S. 234.

(82) Kâzım Özalp, S. 102. Nutuk, 3, S. 286.

(83) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 18. Belge: 452.

mından da yardım va'dinde bulunan İngilizler (84), İstanbul'da bir takım kişilerle görüşerek ve bu arada ulemâdan Mustafa Sabri efendi ile anlaşarak "İslâm dîni-nin Bolşevik aleyhinde olduğuna dâir bir fetva" almışlardı. Bir kısım ulemânın haberdar olduğu bu fetvayı, Tevfik Paşa'nın da desteklediği söyleniyordu. Ancak İngilizler, bu kadarını yeter görmüyor, Şeyhülislâm'dan da böyle bir fetva alınmasını ve Pâdişah'ın başkanlığında "İslâm âleminden gelecek delegelerden kurulmuş bir Hilâfet Meclisi'nin" toplanmasını istiyorlardı. (85)

Önemli kişiler tarafından kurulmuş olan Cemiyet-i Ahmediyye'nin (86), askerî kısmını idâre edenler (87), Kızıl Hanşeniler cemiyetine mensup bazı subayları kara-

(84) "İngilizler Cemiyet-i Ahmediyye ile resmen i'tilâf eylemiş ve tertibât-ı ihtilâlkârânenin ilk âsârı müşâhede edilir edilmez gerek nakd gerek esliha ve mühimmat hususunda kendilerine vâsi' mik-yasta yardım edeceklerini ve sû-i kasd tertibâtına kat'iyen göz yu-macaklarını ve firarlarını da teshîl eyleyeceklerini beyan etmişlerdir". Bak, Nimet Arsan, S. 246.

(85) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22. Belge: 554. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa, aşağıdaki bilgileri vermektedir: "1 — İstanbul'da teşekkül eden Cemiyet-i fesâdiye, İngilizlerle müttehiden hükûmetin iskâtı ile Ferit Paşa ve emsalinden bir hükûmet tesisi. 2 — Meclisin feshi. 3 — Kuva-yi Milliye'nin ilgası. 4 — İstanbul'da bir Şura-yi Hilâfet teşkili, Bolşevikler aleyhinde fetva idarı hususâtının takarrür ettirdiği tahakkuk etmiş ve Anzavur harekâtı ile beraber İngilizlerin hükûmeti tazyik etmeleri mezkûr mukarrerat cümlesinden olduğu İstanbuldan bildirilmiştir. Mustafa Kemal". Bak, Nurettin Pêker, S. 145.

(86) Bu kişilerden bazılarının adları aşağıdadır: "Tayyar Paşa, Nigehbândan'dan Hüsnü Bey, Topçu Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Çerkes Bekir, Adapazarlı Kâmil, Kırmastılı Çerkes İdris, Mütakaidd Binbaşı Çerkes Hüseyin Bey, Mekteb-i Harbiye ta'biye muallimlerinden erkân-ı harb binbaşı Hayri Bey, Kürt Mustafa Paşa, Kiraz Hamdi Paşa, da'va vekili Fuat Şükrü, Refi' Cevat, Kemal Paşa damadı doktor Esat Bey, Zeynelâbidin Efendi, Sadık Bey, Kadri Pehlevan Es-kişehir mutasarrıf-ı sâbıkı Sami, Âli, Ali Kemal, Mehmet, Ali Hikmet Beyler". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 18. Belge: 452.

(87) Cemiyetin askerî işlerini idâre edenler. "Hamdi, Tayyar, Mustafa Paşalarla Binbaşı İsmail Hakkı, Yüzbaşı Mahmut Celâleddin, Yüzbaşı Şevket, Mülâzım Ya'kub, Yüzbaşı Tahsin, Müşir Fuad Paşa Zâde Âli ve elyevm tevkîfhâne'de mevkuf bulunan Binbaşı Hüsnü Beylerdir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22. S. 554.

biga'ya (88) ve Bandırma'ya göndermeği düşünmüşlerdi. Bu subaylar, kendilerinin Kuvâ-yi Milliye'den yana olduklarını söyleyerek bucak ve köylere dağılacak, halkı Kuvâ-yi Milliye aleyhine kışkırtacak ve yeter derecede kuvvetlendiklerini anladıkları vakit harekete geçecekler, Yunanlılardan da "Kendilerine müttefik muamelesi yapılmasını isteyeceklerdi" (89). Bu işleri organize edenler Kuvâ-yi Milliye aleyhine girişilecek olumsuz bir propaganda'nın bu bölgede çok etkili olacağını umuyorlardı. Çünkü bu yörelerdeki halkın bir kısmı, çeşitli sebeplerden ötürü, Millîcilere karşı sempati duymuyordu, Biga ve dolaylarında faaliyette bulunan ve güvenliği sağlamayı da üzerine almış olan Kara Hasan Çetesi'nin davranışları da hoşnutsuzluğu artıran sebeplerden biri idi. Gerçekten bu adam, lüzumlu, lüzumsuz, halktan para topluyor, vermek istemiyenleri her türlü cezaya çarptırıyor, kanun dışı yaptığı işleri zulüm derecesine vardırırmaktan çekinmiyordu (90). Oysaki bu şekilde hareket eden sadece Kara Hasan da değildi. Gönen ve civarındaki çetelerin, bir kısım köyleri yağma ve tahrib ettikleri, bazılarını yaktıkları, şehid âilelerini ve kimsesizleri bile soydukları yapılan şikâyetlerden anlaşılıyordu (91). İşte bu ve buna benzer hallerden faydalanan Kuvâ-yi Milliye düşmanları, özellikle "Teâlî-i İslâm Cemiyeti"nin bu bölgedeki şubesi (02) mensupları, "Pâdişah'dan başka hiç bir kuvvet tanımıyoruz, Kuvâ-yi Milliye'yi dağıtmak

(88) Kâzım Özalp, S. 102. Kuvâ'yi Ahmediyye Genel Komutanlığına Kürt Mustafa Paşa getirilecekti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 299.

(89) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 299.

(90) Kara Hasan, Müftü Hamdi Beyle birlikte Biga'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasına hizmet edenlerden birisi idi. Bak, Zühtü Güven, S. 28.

(91) 8 nisan 1920 tarihinde İçişleri Bakanlığına gönderilen bozuk ifadeli bir şikâyet mektubunda, "İttihad ve Terakkî çetelerinin gayri-meşru' emellerine itâat etmediklerinden dolayı Gönen kazası dâhilinde Sizi Hasan Bey, Keçidere, Karacaalan, Hacıveli Obası, Ayvaldere köyleri asker kuvveti, jandarma ve Kuvâ'yi Milliye ile bunların cebirle kendilerine uydurdukları, Sarıköy, Yürükân, Gündoğan köylerinin bir kısım ahâlisi taraflarından sarılarak ev eşyası, türlü

için mâlen, bedenen bütün kuvvetlerimizi harcamaya ahdettik" demek suretiye (93) Karabiga, Bandırma, Gönen dolaylarındaki Çerkesleri, Kuvâ-yi Milliye'ye karşı yapılacak bir ayaklanma hareketi için hazırladılar. Bu sebeple, Boğazların doğusundaki topraklar üzerinde yaşayan çeşitli halk kütlesini, Kuvâ-yi Milliye lehine kazanmak için çok çaba harcamak ve her şeyden önce onları, Kuvâ-yi Milliye'nin halk ve memlekete hizmet ettiğine inandırmak gerekiyordu. İşte bundan dolayı, Akbaş Cephaneliği kahramanı Hamdi Bey, Biga'ya gönderildi. Hamdi Bey'in orada yaptığı ilk işlerden birisi Kara Hasan Çetesini dağıtmak ve Kara Hasan'ı cezaevine sokmak oldu (94). Bu suretle halk, kanun dışı işler yapan korkunç bir adamdan kurtulmuştu. Fakat Hamdi Beyin, Bahkesir Kuvâ-yi Milliye'sine bağlı olarak kuvvet toplaması ve bunların ihtiyaçlarını karşılamak üzere halktan para alması, millî harekete taraftar olmayanlarla Kara Hasan taraftarlarının yeniden ortaya atılması

**Hamdi Bey
Biga'da.**

**Anzavur'un
ikinci isyanı.**

zahireler ve çift hayvânâtı, âlet ve edevâtı ve diğer hayvanlar kâmilten zapt ve yağma ve tahrib edildi. Bu köylerde 30 ev, 15 dam, 16 samanlık, yıkmak suretiyle bir buçuk milyon liralık zarar verildiği yapılan keşiflerden ve vâki' tahkikattan anlaşıldı. Umûmî Harb'de harb meydanlarında koca ve velileri şehiden vefat eden âileler, yetimler, dağ başlarında çırılçıplak ve bir lokma ekmeğe muhtaç bir halde kalmışlardır ki, bu fâcia manzaraları tüyleri ürpertecek bir durumdur. Bu hal ve vaziyetin tabii ve zarûrî bir neticesi olarak âdil hükûmetimizin şefkat ve yardımına sığınan ve gerçekten merhamete şâyan bulunan zavallı mağdûr âilelerin dağ başlarında çekmekte bulundukları sefâletten kurtarılmasını te'minen meskenleri inşa ve tohumluk zahire ve çift hayvanlarıyla çift âletleri te'min edilerek zararları mümkün mertebe telâfi edilmek üzere bir buçuk milyon liralık tahsisatın sür'atle gönderilmesi....." denilmekte idi. Bak, T. Gökbilgin, 2, S. 398.

(92) Teâlî-i İslâm Cemiyyetinin bütün şubeleri, Cemiyyet-i Ahmediyye'ye katıldılar. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 298.

(93) T. Gökbilgin, 2, S. 397.

(94) Türk İstiklâl Harbi, I, ayaklanmalar, S. 28.

Biga'ya saldırmamasını ve bu Kasaba'yı işgal etmesini kolaylaştırdı (95). Böylece İkinci Anzavur ayaklanması başlamış ve 17 şubat'da Biga'ya gelen Anzavur, idâreyi ele almıştı. Bu durum karşısında Çanakale'deki jandarma bölüğünün âsilere karşı gönderilmesi istendi, fakat bu gerçekleşmedi. Çünkü bazı kişiler, Sadrazamı ziyaret ederek "Meselenin barış yolu ile halline çalışacaklarını" söylediler ve "Anzavur'a karşı yapılan ta'kibâtın" durdurulmasını istediler (96). Sadrazam onları dinledikten sonra, kendilerine bizce bilinmiyen bir sebepten dolayı, Anzavur'a karşı kuvvet gönderilmiyeceği te'minatını verdi (97) ve Biga'ya bir heyet gönderdi (98). 21 Şubat'da Bigaya varan bu heyet gerekli incelemelerde bulunacaktı (99). Halbuki âsiler, gün geçtikçe daha atak bir hal aldılar, daha önce de söylendiği gibi, 21 şubat'da, Akbaş'tan kaçırılmış olan silâh ve cephaneleri ele geçirmek için, Yeniceyi bastılar (100) ve faaliyyet bölgelerini genişletmeğe başladılar. Bu arada Ahmet Anzavur, bir beyannâme yayımlayarak (101), Köprülülü Hamdi Bey'-

(95) Âsilerin Biga'ya girdikleri gün, Hamdi Bey'in adamlarından Kâni Bey, cezaevi'ne giderek Kara Hasan'la arkadaşlarını öldürdü. Fakat âsiler duruma hâkim olduktan sonra Kâni Bey ve arkadaşlarını yakalamış ve şehid etmişlerdi. Bu arada Hamdi Bey de vardı, Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2. 2, (1. ayaklanmalar), S. 29.

(96) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 22. Belge: 554. Anzavur meselesinin barış yolu ile halledilmesi hususunu görüşmek üzere Sadrazamı ziyaret edenler şunlardır: "Emekli Albay Mirza Bey, Binbaşı Kel Hüseyin Bey, Tüccardan Çerkes Hacı Ahmet Bey". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. Belge 554.

(97) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. Belge 554.

(98) Ayaklanmadan sonra Biga Müftüsünün İstanbul'dan bir heyet gönderilmesini istediği anlaşılmaktadır. Çünkü 16 şubat 1920'de Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın Biga'ya gönderdiği bir telgrafta "Teşkil olunan heyet-i mehusa'nın müttehi-i hareket olduğu, oradan ahali namına telgraf keşide eden müftü efendiye tebliği" deniliyor. Bak, Uluğ İğdemir, S. 20.

(99) Uluğ İğdemir, S. 21.

(100) Bak, S. 25.

(101) Anzavur'un beyannâmesi aşağıdadır: "Kuvâ-yi Milliye teşkilâtını kurtarmaya me'mur olarak Biga'ya gelmiş olan Hamdi Bey'in ahâlî-i muhteremeye ihtiyar ve irtikâb eylediği muâmelât-ı

in ve arkadaşlarının cezalarını verdiğini, bundan sonra herkesin hukukunun korunacağını ve öteki şehir ve kasabaları da Biga gibi “Kuvâ-yi Milliyeçilerden” kurtaracağını açıklamıştı (102). Öte taraftan 14. Kolordu Komutanı, Biga olayını haber alır almaz, elindeki kuvvetlerle işe müdâhale yoluna girmiş, Balıkesir’deki Millî teşkilât ile 61. Tümen tarafından hazırlanmış olan 1500 kişilik atlı ve piyâde kuvvet de, “Ta’kib Müfrezesi” adlı ile harekete geçerek 2 mart’da Gönen’e gelmiş ve âsillerle çarpışmağa başlamıştı (103). Fakat, karşı taraf boş durmuyor, Biga olayının Ahmet Anzavur ile bir münasebeti bulunmadığını iddia ediyor, olayın Kuvâ-yi Milliye’cilerin sert tutumundan; istedikleri 112000 liranın toplanması sırasında gösterdikleri şiddetten; bir çok genci silâh altına almalarından ileri geldiğini propagand etmek (104) suretiyle te’dil kuvvetlerinin hareketlerini engellemeğe çalışıyordu. Bu tarzdaki propaganda

honhârânenin ref’ ve izâlesi için geldim. Bi-lutfillâh-i Teâlâ bu zulmün tamamıyla ortadan kaldırılmasına ve kendisi ile müşterek rüfekanının cezâ-yi sezâlarını vermeğe muvaffak oldum. Bundan böyle her kes ve her şahsın şeriat-ı garrâ-yi Muhammedî dâiresinde her bir hukuku te’min edilmiş olduğu gibi kendileri de şeriat-ı Muhammediyye’ye mensub ve mütemessik olarak hareket eylemeleri Cenâb-ı Hakk’ın lûtf ü keremlerine ve rûhâniyyet-i Hazret-i Risâlet-penâhî Efendimiz Hazretlerine sığınarak hiç bir ferdin burnu kanamamak ahass-ı âmâlim olduğunu Biga ahâlî-i muhteremesine beyan ederim. Diğer memleketleri de Biga şehri misilli Kuvâ-yi Milliyeçilerin işgalinden kurtarmak üzere murahhaslar gönderdiğim cihetle memleketim olan Biga’yı Cenâb-ı Hakk’ın vahdâniyyet-i İlâhiyyesine emânet eylieceğim hususu i’lân olunur. Kuvâ-yi Muhammediyye Kumandanı Ahmed Anzavur”. Bak, Hüsameddin Ertürk, S. Nafiz Tansu, S. 432. Bu sıralarda bunun kadar tipik başka bir beyannâmenin yayımlandığını görüyoruz. Demirci Mehmet Efe tarafından, Bursa, Biga, Karacabey ve Gönen müftülüklerine ve Balıkesir millî hey’etlerine gönderilen ve Kuvâ-yi Milliye’yi savunan bu beyannâme şudur: “Bu nidâmızın bütün dâire-i şerifleri din kardeşlerimize iblâgını niyaz ederiz. Eğer ihmal edenler veya buna mâni olanlar bulunursa bütün ma’sûmîn ve mazlûmîn ile Hak Teâlâ’ya karşı anlar için bed duâ eyleyiz.

Ey din kardeşleri, siz ki Yunan zulmünden uzaksınız, anlıyoruz ki bu vahşî düşmanın Aydın ve havâlii müslümanlarına ne şenâatler, hakaretler ve ne fecî cinâyetler irtikâb ettiğini bilmiyorsunuz. İşte biz size bu fecâyî iblâğ ediyoruz. İnanmak ve inanmamak

her halde çok başarılı olmalıdır ki, 3 mart'da 14. Kolor-du bile, Biga olayının Anzavur'la bir ilgisi olmadığını, hatta Bigalıların Anzavur'u kendi kasabalarından uzaklaştırdıkları hikâyesini kabul eder bir tutuma girmişti (105). Aynı gün hükûmet'in isti'fası, karışıklıkların ve müdâhalelerin daha da artmasına sebep oldu. Bununla beraber Anzavur'u tenkil için tertiplenmiş olan kuvvetler, 13 mart'da Biga üzerine yürümüşlerdi (106). Fakat daha yolda iken âsîlerin hücumuna uğrayan, ayrıca Bigalıların tarafından ateşle karşılanan ve "Gönen ile Biga arasındaki Çerkes köyleri"nin de işe karıştığını gören

cihetini vicdânınıza terk eyeriz ve yakinen görmek suretiyle inanamak isterseniz bir hey'et göndermenizi rica ederiz.

Ey din kardeşleri, gün görmedik gelinlik kızlarımızın ırzları zebren paymâl edildi, genç erkek çocuklarımızın nâmusları herbâd edildi, bi-günah ve tûvânâ erkeklerimiz gizli olarak muhtelif suretlerle itlâf edildi. Evler, köyler yakıldı, servetler yağma edildi. Ayak attıkları yerlerde Osmanlı sancakları parçalandı, ayaklar altında çiğnendi. Müezzinlerle istihza edildi, hatta üzerlerine kurşun atıldı. Edâ-yi salât eden mü'minler edâ-yi salâtından tehdid ve hâkeretlerle men'edildi. Kur'ân-ı Kerîm'in yaprakları ayaklar altında çiğnendi, Peygamberimize alenen sövülüp sayıldı.

Ey din kardeşleri, Yunanlıların bu mezâlim ve şenâati sebepsiz değildir. İşte tarih meydandadır. Yunanistan'da yüz sene evvel, mevcud yüzbinlerce İslâm, binlerce câmi' ve mescid şimdi nerededir? Bunlardan eser kalmadı. İşte Yunanlıların bu mel'ûnâne vahşeti, Aydın vilâyetinden biz müslümanları kaçırmak, mahvetmek ve bu vecihle bu güzel memleketlerimizi bir Yunanistan yapmak içindir.

Ey din kardeşleri, Yunanlıların bu şenâatleri ve bu cinâyetleri karşısında siz bizim yerimizde olsaydınız ne yapardınız? Silâha sarılmaz mı idiniz? İşte bizim yaptığımız vazife-i diniyye ve millîye budur. Bu sebeple bize de Kuvâ-yi Milliye ismini vermişlerdir.

Ey din kardeşleri, şimdi sorarız orada biz zavallı mazlumlara yani Kuvâ-yi Milliye'ye âit silâhları zaptetmek için, elimizi ayağımızı kırmak için, silâh atan, kılıç çeken komşularımızın vicdanları acaba bu harekete nasıl kail oldu. Bunlar, yüzbinlerce ma'sum kendi kardeşlerini, düşman ayakları altında ezilmeğe nasıl razı oldular. Bu adamlar yarın rûz-i mahşerde huzûr-i İlâhî'ye ve huuzûr-i Peygamberî'ye ne yüzle çıkacaklardır.

Ey ulemâ-yi Dîn ve müslüman kardeşler, Allah rizâsı için insaf ediniz. Eğer düşmanın cinâyatından ve mezâliminden bizi muhâfaza edecek başka bir kuvvet varsa buyursun gelsin, bizi kurtarsın. Bizi kurtaracak olanların, ellerini öpelim, hâk-i pâ-yı olalım. Fakat

Millî Kuvvetler 15, 16 ve 17 mart'da yapılan çarpışmaları kaybettiler ve Gönen'e çekilmek zorunda kaldılar (107). Bu sıralarda idi ki Anzavurun, Gönen'i işgal ederek (108). Bandırma'ya yürüyeceği duyuldu. Bu durum karşısında 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, direnmenin mümkün olmadığını kabul ederek Bursa'ya çekilmişti (109). Bu yüzden Bandırma'daki birlikler kasabayı terk ettiler, Balıkesir'e doğru yola çıktılar. Onun için, hiç bir direnme ile karşılaşmadan Bandırma'yı işgal eden Anzavur, bundan sonra Balıkesir ve Bursa'ya yürümeği plânladı. Gerçekten 2000 kişilik bir kuvvet, Gâvurınam idaresinde Balya üzerinden Balıkesir'e, 5000 kişilik bir kuvvet de, Anzavur'un idâresinde Bursa'ya yöneldi (110). İşte bu çok tehlikeli durum karşısında 61. Tümen Komutanı Kâzım (Özalp) Bey, Çerkes Etem'e de bir telgraf göndererek "Herhalde kâfi bir kuvvet ve sür'atle Balıkesir'e hareket

Kuvâ-yi Milliye dediğiniz binlerce müslümanı arkadan vurmağa çalışmak ne demektir?. Acaba bu hakîkatı, bu gafil kardeşlerimiz idrak etmiyorlarmı?.

Ey din kardeşleri, bize müâveneti, Hak Teâlâ farz kılmıştır. Fakat biz sizden müâvenet istemiyoruz. Ancak bize fenalık edenlere mâni' olunuz. Mâni' olmazsanız rûz-i mahşer'de şehidlerimizle, yetimlerimizle sizden yalnız biz değil, İslâmiyyet da'vâcıdır. Rizâ-yi Bârî nâmına bu nifakı kaldırmınız. Esselâmü alâ menittebealhudâ. Aydın - Menteşe ve havâlisi Umum Kuvâ-yi Milliye Kumandanı Demirci Efe". Bak, Hüsameddin Ertürk, S. 433.

(102) Hüsameddin Ertürk, S. Nafiz Tansu. S. 432.

(103) İç ayaklanmalar, S. 31. Ta'kib müfrezesinin emrinde iki top ve dokuz makineli tüfek vardı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 42.

(104) Harb Tarihi Dairesi Arşivi, 2548/5 numaralı dosya.

(105) Aynı belge.

(106) Nimet Arsan, S. 274.

(107) Aynı yer.

(108) İç ayaklanmalar, S. 38. Bu işgal sırasında Yarbay Rahmi Bey ile Gönen müftüsü Şevket Efendi, bir kaç subay ve millî harekete taraftar bazı kişiler şehid düşmüşlerdi.

(109) Kâzım Özalp, S. 109.

(110) Aynı eser, S. 122.

ediniz" demişti (111). Çerkes Etem, bu telgrafı aldıktan iki gün sonra, "Piyâde ve süvâriden kurulu iki bin kişilik" bir kuvvetle cepheden ayrılarak Balıkesir'e hareket etti (112). Demirci Mehmet Efe de, Dânişmend İsmâil Efe komutasında, 600 atlı zeybek göndermişti (113). İşte Balıkesir ve dolaylarında toplanan ve mevcut askerlerler birlikte, Albay Kâzım (Özalp) Bey komutasına giren bu kuvvetlerden bir kısmı, Kâvurımam, bir kısmı da Anzavur üzerine yürüdü. Bu ikinci grup, 15 nisan akşam üstü, Yayaköy sırtına geldiği vakit Anzavur kuvvetlerini orada bulmuştu. O gece ara sıra karşılıklı ateş açan ve ertesi sabah erkenden birbirlerinin boğazına sarılan bu kuvvetler yedi saat savaştılar. Sonunda Anzavur taraftarları, silâhlarını ve iki toplarını bırakarak

(111) Çerkes Etem'e gönderilen yazıdan : "Her tarafta hatta cephemize yakın ve geri mıntakalarda vaz'iyet hâdd ve vahim bir şekil almıştır. Biga civarında kuvvetlerimizi bozmağa muvaffak olan Anzavur mel'ünü, bir kaç gün evvel Gönen üzerine ilerliyerek Kaymakam Rahmi Bey alayını mağlûb etmiş, alay kumandanı Rahmi dâhil olduğu halde bazı zâbitlerin şehid olması üzerine alay dağılmış, mütebâki âsiler Gönen şehrine ve civarına hâkim olmuşlardır. Anzavur bu sefer mâhirâne ve desiseli hareket ediyor, esir ettiği zâbitleri ve askerleri Halife adına yemîn ettiriyor, sonra serbest bırakıyor, böylelikle zihinlerini karıştırıyor ve Kuvâ-yi Milliye aleyhine tahrik ediyor. Vaziyeti tehlikeli gören kolordu kumandanımız Yusuf İzzet Paşa, Bandırma'dan çekilmiş, Anzavur ise, mukavemetsiz bulunduğu Bandırma'ya girmiştir. Hatta Bandırma'da kalan bazı zâbitler ve bir kısım halk tarafından Anzavur istikbal edilmiştir. Anzavur kuvvetleri şimdi iki koldan Balıkesir üzerine istikamet almışlardır. Bir kolu Balya istikametinde ilerlemektedir. Bu kuvvetler Gâvur İmam'ın kumandasındadır. Bunların karşısında Edip Bey, kuvvetlerinin ma'neviyyatsızlığından sızlanmaktadır. Diğer koldan, yarı bizat Anzavur'un emrinde bulunan âsilerin bir müfrezesi dün Karacabey'i işgal etmiştir. Yusuf İzzet Paşa ile çekilmeyen ve Bandırma'da kalan bazı zâbitlerin fırkama katılmaları lüzumunu, aksi takdirde şiddetle cezalandırılacaklarını kendilerine bildirdim. Ben, civardaki kıt'aları Balıkesir'e toplamakla meşgulüm. Yusuf İzzet Paşa'nın Bursa'ya âni olarak çekilişi, fırkamızın vaziyetini tehlikeye düşürdüğü gibi bu, ma'neviyyat üzerinde de fena te'sirler yaratmıştır. Bize ne Bekir Sami Bey fırkasından ne de bir başka taraftan müavenet imkânı olmadığını biliniz. Âsilerin Balıkesir'i ellerine geçir-

dağıtıldılar (114). Fakat Anzavur yine yakalanamamış, 19 nisan 1920'de, yaralı olarak Karabiga ve oradan da İstanbul'a kaçmıştır (115). Gâvurımam kuvvetleri de dağıtıldıktan sonra Biga işgal olundu, şakîlerden bir kısmı ele geçirildi, geriye kalanlar ise, limana gelmiş olan yabancı gemilerine sığındılar.

6 — İtilâf Devletlerinin, Osmanlıların iç işlerine Salih Paşa gün geçtikçe daha çok karışmaları, İstanbul ile Ankara arasındaki ilişkilerin tekrar bozulması (116), 3 mart'da Yunanlıların taarruza geçerek, "Gölçük yaylası ile Bozdağını işgal" etmesi (117), Ali Rıza Paşa'yı 3 mart'da istifi'faya götürdü. Ancak herkesi, bu istifi'fadan daha çok, iktidâra kimin geleceği ilgilendirdi. Çünkü Damat Ferit Paşa'nın yeniden Sadrazam olacağı söylentileri her tarafa yayılmıştı. Onun için, 3 mart'tan Salih Paşa kabinesinin kurulduğu 8 Mart tarihine kadar geçen beş günlük bir süre, vatan - seberler için büyük bir huzursuzluk dev-

Salih Paşa
iktidârı.

meleri, Yunanlılarla irtibat te'min etmelerine imkân verecektir ki, bunun ne kadar vahim bir netice doğuracağını tahmin edebilirsiniz. Gerçi ben, son itâat eden neferim kalıncaya kadar döğüşeceğim, vaziyeti Balıkesir'de müdâfaaya ve öyle bir hâle meydan vermemeğe çalışacağım. (?) Lâkin maksad şahsî şeref değil müsterek ve mukaddes bir gayedir. Vaziyet muhâtaralıdır. Binâenaleyh, bizzat ve her halde kâfi bir kuvvetle ve sür'atle Balıkesir'e hareket ediniz. Kuvvetlerinizin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür ve sür'atle gelmenize yardım eder. Telgraf başında muvafakat cevabınızı bekliyorum" Bak, Çerkes Ethem, S. 27. Ayrıca Bak, Kâzım Özalp, S. 112.

(112) Kâzım Özalp, S. 113. Durumun çok kritik bir hal aldığını aşağıdaki belge de göstermektedir. 1920 nisanında Edincik Bucak Müdûrünün ve Belediye başkanı ile bir kaç üyesinin Dâhiliyye Nezâretine (İçişleri Bakanlığı) gönderdiği bir yazıda "Şevket - meâb sevgili Pâdişahımız Hazretlerine ve Âli Osman Hânedânına karşı şimdiye kadar ubûdiyet ve sadâkattan zerre kadar ayrılmamış bulunan nâhiyemiz ahâlisi sekiz aydanberi Kuvâ-yi Gayr-i Milliyye çetelerinin silâhlarına ve ölüm tehditlerine karşı fikrini değiştirmiş ve hayat bahâsına bir taraftan âsâyişsizlik ve nehb ü garret içerisinde mevcudiyetini idâmeye çalışmış, diğer yandan, bu çetenin bütün zulûmlerine göğüs gererek metânette sebattan ve Pâdişaha olan bağlılıktan ayrılmamıştır. Bu def'a memleketimizi, ma'sûm ahâlimizi gayr-ı milli çetelere karşı müdâfaa ve onun zulûm ve tehdidin-

resi olmuş, Damat Ferit Paşa'nın iş başına getirilmemesi hususunda çok çaba harcamalarını gerektirmişti. Nitekim "Felâh-ı Vatan" grup başkanı ile "Meclis reis vekilleri (118), daha hükûmetin isti'fa ettiği gün, Saray'a giderek Kuvâ-yi Milliye'nin kabul edebileceği bir hükûmet kurulmasını istemişlerdi (119). Mustafa Kemal Paşa'nın bu husus için Pâdişaha gönderdiği mektup ise ciddi enteresandı. O, bu mektubunda, İtilâf Devletlerinin müdâhalesine ve mütâreke hükümlerine aykırı hareketlerine dayanamayan kabine'nin isti'fası ile meydana gelen sıkıntının, Türk milletinde derin bir kaygı yarattığını söylüyor ve düşmanlar tarafından tertiplenen ve idare edilen ihtilâllerden zaten acı çekmekte olan bu milletin, millî isteklerini yerine getirecek bir hükûmetin kurulmasını sabırsızlıkla beklediğini, bu yolda yürümeye-

den kurtarmağa mukaddes bir celâdetle azm ve bu yolda hareket etmiş ve etmekte bulunan Ahmet Anzavur Paşa'yı bütün engellere rağmen, iç teşkilâtını ikmalden sonra altı saatlik mesâfeden muhâbere ederek meserret göz yaşlarıyla istikbal etmiş, onun maddî ve ma'nevî zahiri bulunan sevgili pâdişahımız ve hükûmetine karşı bir kat daha ubûdiyyeti tekrar, Pâdişah'ın ömr ü âfiyetine, sevgili vatan'ın kurtarılmasına, başları secde'de olarak duâ etmişlerdir.

Osmanlı tarihimizde şimdiye kadar misli görülmemiş mukaddes Pâdişahımızın millet ve yurdu için düşündüklerinin kudretli ve muhteşem hülâsası bulunan Hatt-ı Hümayûnları ve fetvâ-yi şerifesi, meşru' hükûmetin beyannâmesi, çetelerin zulüm ve kahrı altında sevgili Pâdişahını bile yâd ve zikirden men' edilmiş bulunan mazlûm ahâlimizin yüzünü güldürmüş ve tâze bir hayat bahşeylemiştir. Hatt-ı Hümayûn nasıl mazlûm ahâlimizin hayat ve hürriyetlerini iâde etmiş ise çetenin ve onun mel'anet âleti olan vatan ve millet düşmanlarının da hayal kırıklıklarına, inhizamla fırlarlarına ve vatansızlık demek olan leimâne emel ve maksatlarının da açığa vurulmasına sebep olmuştur. Nâhiyemiz halkı yüksek vatan ve millet emellerini kendilerine zulüm ve mel'anet âleti ittihaz etmiş vatansızların kahrına ve ezilmesine azm etmiş ve Pâdişahı ile onun meşru' hükûmetinin emirlerine kayıtsız ve şartsız inkıyâd eylemiş, mukaddes bir vazifeyi ifâ ederek hareket eden Ahmet Anzavur Paşa'ya maddî ve ma'nevî fedâkârâne müzâheretini göstermekte bulunmuştur. Bu hayırlı vesîle ile zulüm ve vahşete nihâyet veren mukaddes Pâdişahımızın ömr ü âfiyetlerinin devâmına ve hükûmetimizin başarılarına duâ etmekte bulunduğumuzu, hislerimize tercüman olması için, nâhiyemizde kurulan cemiyyetimiz adına başkanımız Ahmet Bey'in başkanlığı altında a'zamızdan Nâhiye Müdürü Ce-

cek olan bir kabineye tamammül edemeyeceğini bildiri-yordu (120). Bu yazıda anlatılmak istenen kişi Damat Ferit Paşa idi. Çünkü, Damat Ferit Paşa veya o anlayış-ta birinin Sadâret'e getirilmemesi "Hey'et-i Temsiliy ye'ce" propaganda edilmeğe başlanmış (121), bunun sonucu olarak da. Türkiye'nin her yanından İstanbul'a. Ali Rıza Paşa kabinesinin isti'fa sebeplerini protesto eden ve Damat Ferit Paşa'nın iş başına getirilmemesini istiyen telgraflar yağmıştı. Kolordu komutanları da "Millî istekleri sağlayamayacak bir kabine reisine" taraftar olamayacaklarını, gönderdikleri telgraf ve şif-relerle açıkladılar (122). Ayrıca, 6 Mart 1920 tarihinde Erzurumlular, kolordu binasının önünde toplanarak gös-terilerde bulunmuş, hükûmetin isti'fa sebepleri üzerin-de durmuş ve yabancıların, dayanılamayan teklif ve mü-dâhaleleri karşısında yapılan bu isti'fayı, "Millî istik-lâl'e vurulmuş bir darbe olarak vasıflandırmışlardı. Onlar ayrıca Meclis-i Meb'ûsan"ın da baskı altında bu-lunduğunu sandıklarını, Meclis'in "Her türlü te'sirden uzak bulunduğunu anlamadıkça ve milletin emniyet ve itimâdına lâayık bir kabineyi iktidar mevkiinde görmedik-

lâl ve Kemal Beyleri murahhas ta'yin ettiğimizi arzederiz" denil-mekte idi. Bak. T. Gökbilgin, 2, S. 399.

(113) Kâzım Özalp, S. 113.

(114) Nimet Arsan, S. 300. İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'in 20 nisan 1920 tarihinde Lord Curzon'a gönderdiği bir yazıda Sadra-zam'ın, General Milne'in müsaadesiyle, Anzavur'a gerekli silâh ve cephaneyi vaktinde gönderemediğini yaymaktadır. Bak. Şimşir, II. S. 44.

(115) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 354. Anzavur önce Bandırma'ya, oradan da Günen ve Biga istikametine yönelmiş, sonunda Karabiga limanında demirlemiş bulunan düşman filosu arasındaki bir vapur'a binerek İstanbul'a gitmişti. Bak. Çerkes Ethem, S. 34.

(116) Ali Fuad Türkgeldi, S. 277.

(117) Nutuk, I, S. 283.

(118) Celâleddin Ârif Bey, 4 mart 1920'de "Meclis-i Meb'ûsan" a başkan seçildi.

(119) Nutuk 3, S. 285.

(120) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı : 18. Belge : 460.

(121) Aynı dergi, 462.

(122) Aynı dergi, 463, 465.

çe" heyecanlarının dinmiyeceğini söylüyor ve isteklerinin gereklilere duyurulmasını kolordu komutanından istiyorlardı (123). Yine 6 Mart'da, Meclis Başkanı, her yan-
dan gelen ve Damat Ferit Paşa'nın Sadrazamlığa getiril-
memesini bildiren çok sayıdaki telgraflardan Saray'ı ha-
berdar etmek, aynı zamanda yeni seçilmiş olan "Divan-ı
Riyâset"i Padişah'a takdim etmek maksadiyle Saray'a
gitmişti. İşte ilk ferahlatıcı haber o gün alınmış, yani
Salih Paşa'nın, Sadâreti kabul ettiği öğrenilmişti (124).
Bu haber, her tarafta iyi karşılandı. Kabine'nin kurulu-
şuna dâir 8 Mart 1920 tarihli "Hatt-ı Hümayûn" ise cidden
ilgi çekici idi. Çünkü burada Pâdişah, tek isteğinin, de-
delerinden miras kalan bu devletin birlik ve selâmeti
olduğunu, milletin de bu duygularla uygulanmış olarak
vatanın yüksek çıkarlarını korumak için, Hilâfet ve Sal-
tanat tahtı etrafında toplanacağına inancı bulunduğunu
söylüyor ve yeni hükûmetten bunun mutlaka sağlama-
sını, Osmanlıların, "Meşru" haklarını müdâfaaya" kesin
olarak karar vermiş birleşik ve medenî bir millet oldu-
ğunun herkese karşı isbatlanmasını istiyordu (125). Bu
suretle yeni hükûmetin yürüyeceği yol da belli olmuştu.
Onun birinci görevi milletin haklarını savunmak ve yurt
içinde birliği sağlamaktı. Esâsen Salih Paşa, hükûmet

(123) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı : 48. Belge : 1118.

(124) Salih Paşa Sadrazamlık teklif ediliği vakit ağlamış ve ka-
bul edemiyeceğini söylemişti. Fakat Başkâtib Ali Fuat Bey'in uyar-
ması ve Pâdişah'ın ısrarı karşısında bu görevi kabul etti. Bak. Ali
Fuad Türkgeldi, S. 278, 279.

(125) Hatt-ı Hümayûndan bir kısım aşağıda verilmiştir: "... Emel-i
yegânem, mevrûs-i ecdâdım olan devletimin te'mini vahdet ve selâ-
metinden ibâret olup bütün efrâd-ı milletimin de aynı his ile mü-
tehasis olarak menâfi-i âliye-i vataniyye'yi muhâfaza için taht-ı sal-
tanat ve Hilâfet etrafında müctemi' ve müttehid bulunacakları mec-
zumum olduğundan rûfeka-yi mesâinizle bilittifak bu gayeyi istihsâle
azm ve metânet ve i'tidâl ve basiretle sarf-ı makdur ederek hukuk-ı
meşrûasını müdâfaaya âzim ve esâsât-ı idâriyyesini adâlet ve hakka-
niyyet düstûrlarına ve icâbât-ı asriyye'ye tevfikân suret-i ciddiycede
islâha kadir bir millet-i müttehide ve mütemeddine olduğumuzu sa-
zâr-ı âmmede fi'len isbat eylemeniz hamiiyyet-i vataniyyenizden min-
tazardır". Bak. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2123.

ile Kuvâ-yi Milliye arasındaki anlaşmazlıkları gidermek için 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da büyük çaba harcamış olan kişilerden biri idi (126), Ankara ile iş birliği yapabileceği düşünülebilirdi. Nitekim O, daha sonra Kuvâ-yi Milliye'yi red ve takbîh" etmesi için İ'tilâf Devletlerinin yaptıkları teklifi de kabul etmemişti (127). Fakat bu tutumdaki bir kişinin uzun süre iktidarda kalamayacağı da tabii idi.

7 — Altı ocak 1920'de İngiliz kabinesinin, 14 şubat'da **İstanbul'un işgali** da ilk Londra Konferansı'nın, İstanbul'un Türklerden alınmamasına dâir verdiği kararın Lloyd George, Müttefiklerden ayrılmamış olmak için kabul etmiş, Lord Curzon ise bu karara zaten muhâlif kalmıştı. Daha açık bir deyişle her ikisi de Türkiye ve Türkler hakkındaki düşüncelerini muhâfaza ediyorlardı; herhangi bir fırsat zuhurlunda, Türkler ve Türkiye hakkındaki eski tezlerini yeniden ortaya atacak ve daha önce verilmiş olan kararları bozurmaya çalışacaklardı. Nitekim, Güneydoğu Anadolu'da, Fransız idâresine bırakılmasından bu tarihe kadar geçen süre içinde, Türkler tarafından 20 bin Ermeninin öldürüldüğü haberi onlar için iyi bir fırsat oldu. Gerçi bu rakam çok mübâlağalı idi (128) ve Osmanlı hükûmeti tarafından da resmen yalanlanmıştı (129). Buna rağmen Lord Curzon ve Lloyd George bu haberi, bir taraftan Fransızları tenkid için fırsat saydılar, bir taraftan da, Mustafa Kemal Paşa ile münasebette bulunduğunu kabul ettikleri İstanbul Hükûmetinin, bu olaydan sorumlu tutulmasını istediler. Gerçekten Lord Curzon, 28 şubattaki toplantıda, Maraş savaşı sırasında bu bölgede 20 bin Ermeninin öldürülmüş olduğunu, bu halden, İstanbul Hükûmeti ile ilişkileri bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın da sorumlu bulunduğunu, söyledi,

(126) Bak, Cilt 2. S. 146.

(127)) Bak, S. 51. T. Bıykoğlu, I, S. 57. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2124.

(128) Fransızlar bile, öldürülen Ermeniler'in sayısını beşbin'den yukarı çıkaramıyorlardı. Bak, Taner Baytok, S. 83.

(129) Takvim-i vekayi', 3793. G. Jaeschke, I, S. 92.

Bâbâî üzerinde politik baskıda bulunulmasını, bu bölgedeki Fransız kuvvetlerinin artırılmasını ve Mersine savaş gemileri gönderilmesini istedi (130). Aynı gün yaptığı konuşmada Lloyd George, Curzon'un Ermeniler için söylediklerini tekrarladıktan sonra, İngiliz işgali zamanında sükunet içinde bulunan bu bölgenin aşayışlığından Fransızların sorumlu olduğunu belirtti, Mustafa Kemal Paşayı suçladı, Türkiye'ye karşı harekete geçilmesini, gerekirse "Sadrazam, Harbiye Nâzırı ve diğer bazı Nâzırların" tutuklanabileceğini ve "Müttefik gemilerinin birinde hapsedilebileceğini" bile ileri sürdü (131). Gerçi Fransızlar, onun gibi düşünmüyorlardı. Ama sonunda onlar da, "Durumun düzeltilebilmesi için bir şeyler yapılması gerektiğini" (132) söyledikleri için Müttefikler bazı konular üzerinde tartıştılar. Uzlaşabilecekleri anlaşılan noktalar şunlardı: 1 - Güneydoğu Anadolu'da geçen olayların bir daha tekrarlanmaması için o bölgede ve İstanbul'da gerekli tedbirleri almak ve suçluları cezalandırmak lâzımdır. 2 - Güneydoğu Anadolu'daki olaylardan İstanbul Hükûmeti sorumludur. "Türkler'in İstanbul'da bırakılmasına dair verilmiş olan kararın değişmez olmadığının bilinmesi" de gerekir. 3 - İstanbul'da Harbiye Nezâreti ve diğer bazı önemli binaların işgali, Sadrazam, Harbiye Nâzırı ve diğer sorumlulardan bazılarının tutuklanması gibi tedbirlere baş vurulabilir. Ancak onların düşüncelerini uygulamak çok zordu. Nitekim Churchill bile "İstanbul'da alınacak olan tedbirler için bir bütün olarak Türkler'in rızasının" alınmasını mümkün görmüyor "Ve İstanbul'un dışında da Müttefikler", isteklerini kabul ettirebilecek bir kuvvete sahip değillerdir diyordu (133). Fakat her şeye rağmen Lloyd George, Londra Konferansı'nın 5 mart tarihli toplantısında, Konferans'ın bir an önce İstanbul hakkında bir karara varmasını istedi, hatta, Türk-

(130) B. Şimşir, I. S. 393.

(131) B. Şimşir, I. 403.

(132) Taner Baytok, S. 83.

(133) Taner Baytok, S. 87.

lerin 80000 kişilik kuvvetine karşı, Müttefiklerin Türkiye'de 160000 kişilik bir kuvveti bulunduğuna göre çekilmeden İstanbul işgal edilmeli ve bu suretle Türkler barış andlaşmasını i'tirazsız imzaya mecbur edilmelidir dedi (134). Onun bu mütâleaları yerinde görüldüğü içindir ki, Konferans, aynı gün İstanbul'daki Yüksek Komiserlere, bir telgraf çekerek, Türkiye'den imza edilmesi istenecek olan barış andlaşmasının belki de, aşağıdaki şartları kapsayacağını bildirmişti : 1 Trakya, Çatalca'ya kadar Yunanlılara bırakılacak, 2 - Boğazlar milletlerarası bir kontrole tâbi tutulacak, 3 - İzmir, Yunanistan'a katılacak, 4 - Erzurum dâhil bir Ermenistan kurulacak, belki de bağımsız bir Kürdistan meydana getirilecekti. Ayrıca Konferans, çok ağır olan bu şartların Türkler'e zorla kabulettirilmesi için Komiserlerden "Alınacak tedbirler neler olmalıdır, bunlar ne zaman ve nerede alınmalıdır, bunlar hangi kara ve deniz kuvvetleriyle zorlanmalıdır" şeklinde bazı sorular sormuş, fakat aynı zamanda tedbirler hususundaki düşüncelerini de bildirmeği lüzumlu saymıştı. Konferansa göre : 1 - İstanbul, müttefik kuvvetler tarafından işgal edilmeli, bu işgal, Barış Andlaşmasının kabulüne kadar sürmeli, 2 - Adana bölgesindeki olaylarda sorumluluğu bulunan, Erzurum vâlisi Mustafa Kemal Paşa'nın (?), görevinden alınması istenmeli, 3 - Güneydoğu Anadolu'daki olaylara benzer yeni olayların çıkması hâlinde barış şartlarının daha ağırlaştırılacağı Türk hükûmetine bildirilmeli, 4 - İstanbul'da "Harbiye Nezâreti" işgal edilmeli ve oradan verilecek bütün emirler'in kontrolü ve sansürü sağlanmalı idi (135).

Konferanstan gelen bu telgraf üzerine İngiliz, Fran-

(134) Taner Baytok, S. 87.

(135) Konferans tarafından Yüksek Komiserlere gönderilen telgraf aşağıdadır : "Konsey bu kritik anda, İstanbul'da Müttefiklerin izleyeceği politikanın ne olacağı konusunu dikkatlice incelemiştir. İlk akla gelen, Müttefik Devletlerin, milliyetçilerin aşırı ve ulaşılmaz tutumu karşısında Pâdişah ve ılımlı Türklerle bir arada hareket

sız ve İtalyan Yüksek Komiserleri hemen toplanarak bir metin hazırladılar ve bu ortak metni kendi hükümetlerine bildirdiler. Onlar, Konsey'in kararlarını yerine getirmeye çalışacaklarını açıklıyor, fakat aşağıdaki noktalar üzerinde dikkatle durulmasını hükümetlerinden istiyorlardı. 1 — "Türkiye'nin antlaşmayı imzalamayı, imzalarsa onaylamayı, onaylarsa uygulamayı reddetmesi" mümkündür. 2 — "Pâdişah'ın tahtından indirilmesi veya sınır dışı edilmesi", yeni bir Pâdişah'ın iş başına getirilmesi, Ana-

etmesidir. Böyle bir politika ise ancak nisbeten ılımlı bir barış antlaşması ile mümkün olabilir ki bu da şu anda üzerinde çalıştığımız ve ergeç Türkiye'ye kabul ettirilmesi gereken barış şartlarında büyük değişikliği gerektirmektedir. Sadece Müttefik Devletler Yüksek Komiserleri ve kara ve deniz kuvvet kumandanları arasında gizli tutulmak kaydıyla şunu belirtelim ki, tespit edilen barış şartları, Trakya'nın Çatalca hattına kadar Yunanistan'a verilmesini, Boğazların tamamen, milletler arası kontrole tabi tutulmasını, bu bölgede milletler arası bir kuvvet meydana getirilmesini, Türk hükümetinin sıkı mâli kontrolünü, Türklerin egemenliğine bırakılmasına rağmen İzmir'in Yunanistan'a katılmasını, Erzurum'u da içine alan bir Ermenistan kurulmasını ve belki de Kürdistan'ın bağımsızlığının tanınmasını ön görmektedir.

Yukarda belirtilen şartlar bir arada hareket etme politikasının başarı ile uygulanmasına imkân vermeyecek kadar ağırdır. Bu şartların Konseyce kabulü halinde, Türklere zorla kabul ettirilebilmesi için ergeç kuvvete baş vurulması gerekecektir. Buna göre, cevaplandırılması gereken sorular şunlardır: Alınacak tedbirler ne olmalıdır? Bunlar ne zaman ve nerede alınmalıdır? Bunlar hangi kara ve deniz kuvvetleri ile zorlanmalıdır? Konseyin bu husustaki görüşü aşağıda belirtilmiştir: 1) İstanbul müttefik kuvvetler tarafından aşağıda gösterilen şartlar da göz önünde tutularak işgal olunmalıdır. 2) Adana bölgesinde cereyan eden son olaylardan sorumluluğu söz götürmeyen Erzurum Valisi Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden atılması Türk hükümetinden istenmelidir. 3) İstanbul'un işgalinin barış antlaşmasının kabul ve uygulanmasına kadar devam edeceği Türk Hükümetine bildirilmelidir. 4) Bu ve buna benzer olayların yeniden cereyanı hâlinde bu şartlar daha da ağırlaştırılacak ve önceden verilen ta'vizler geri alınacaktır.

İstanbul'un işgali için gereğinin yapılmasını sağlamak üzere kara ve deniz kuvvetleri kumandanlarına emir verilmektedir. Bu emir, Türk Savunma Bakanlığı'nın işgalini ve oradan verilecek bütün emirlerin kontrol ve sansürünü kapsamaktadır". Bak, Tamer Baytok, S. 88.

dolu'da yeni bir hükûmetin kurulması ve parlamento'nun Anadolu'ya çekilmesi düşünülebilir. 3 — Türkler'in Bulgarlarla beraber Yunanlılar'a karşı ortak bir harekete girişmesi akla gelebilir. 4 — Türkler'in Bolşevik ve Araplarla birlikte faaliyete geçmesi ihtimalleri de vardır (136).

Görülüyorki Komiserler, Konferansca verilen kararların uygulanması karşısında, hoş olmayan bazı sonuçlar doğacağından kaygı duymakta idiler. Amiral de Robeck'e gelince O, dokuz Mart'ta Lord Curzon'a gönderdiği bir yazı ile İngilizler'in Türkiye hakkındaki politikasını tenkit etmiş, İzmir'in ve Trakya'nın Yunanlılar'a verilmesini yersiz bulmuş, Konsey'in kararlarının bir genel savaşı hazırladığını söyledikten sonra bütün bunlar, "Venizelos'un Yunanistan'da kuvvet ve otoritesini idame ettirebilmek için midir" ve Yunanistan'ı memnun etmek için "Bütün Asya'yı kana bulamaya cesaret etmek akıllılık mıdır?" diyerek durumdan acı acı yakınmıştı (137). Lord Curzon'un çok küstahca yazıldığını ve fakat çok önemli olduğunu kabul ettiği bu yazıya rağmen Türkler'e karşı izlenen politikada bir değişiklik meydana gelmedi ve Konferans İstanbul'un askerî işgalini kararlaştırdı. Ancak, İstanbul'daki Yüksek Komiserler, önceleri İstanbul'un işgali üzerinde anlaşamadılar. Çünkü Fransız Yüksek Komiseri, hükûmetinden aldığı direktife uyararak, meselenin iyice incelenip bir karara varılmasından önce harekete geçilmesine taraftar olmadı. Bunun üzerine Lord Curzon, bir taraftan Fransa Hükûmetine baş vurmuş, bir yandan da İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserine, Fransız ve İtalyanlar işgale katılmasa bile bunun sadece İngiliz kuvvetleri tarafından yerine getirilmesini bildirmişti (138). Fakat buna lüzum kalmadı. Çünkü Yüksek Komiserler, aralarında anlaşarak, işgal için, gerekli kararı almışlardı. Buna göre : İstanbul'un askerî işgali, 16 Mart sabahı saat 10.00 da başlayacak, "Harbiye ve Bahriye Nezâretleri"

(136) Taner Baytok, S. 89. B. Şimşir. I, S. 452.

(137) Taner Baytok, S. 91.

(138) Aynı eser, S. 93.

işgal edilecek, posta, telgraf ve telefon işlerine el konacak ve polis sıkı bir kontrol altına alınacaktı (139).

İşte İstanbul'un işgal planı bu suretle hazırlanmış ve çok gizli tutulmuştu. Fakat buna rağmen İngilizler'in; İstanbul Türkocağı binasını işgalleri; 11 mart'da, bütün ağırlıkları ile birlikte Ankara'yı terk etmeleri (140) ve 14 mart'da telgrafhaneyi (141) kontrol altına almaları İstanbul'un işgal edileceği söylentilerini yaygın bir hale getirdi (142). Mustafa Kemal Paşa, işgalden bir kaç gün önce, Harbiye Nezâreti'nin ve netice itibâriyle İstanbul'un işgal olunacağını, işgalden sonra çok şiddetli davranılacağını, yurt yararına çalışmakta olanların, birer bahâne ile tutuklanarak hapsedileceklerini, Türk subaylarının sivil gezmeğe mecbur tutulacaklarını öğrenmişti. Bu haberlerin kaynağı Fransızlardı (143). Yine Mustafa Kemal Paşa, 16 mart 1920'de saat 10'da, İstanbul'un işgal edileceğini 15 mart'da biliyordu. Ona bu haberi de İtalyanlar vermişti (144).

İstanbul'un işgali ve Şehzâdebaşı olayı.

8 — Onuncu Kafkas Tümeninin karargâhı binası Şehzâdebaşı'nda Direklerarası mevkiinde idi. Bu binada karargâhı erleriyle tümenin mızıkacı erleri kalıyordu. Binanın kapısında, her zaman olduğu gibi, 15/16 mart gecesi de silâhsız ve tek bir nöbetçi vardı. Halbuki o gece Müttefik donanması, bir yandan Bakırköy, öte yandan Kadıköy'e kadar İstanbul limanını, abluka etmiş ve toprakları da şehre çevirmiş bulunuyordu. Sabahın erken saatlerinde ise karaya asker çıkarılmış, bunlardan bir kısmı saat 5.45'de, Onuncu Kafkas Tümen Karargâhı dolayına gelmişti. Gelenler İngiliz'di ve iki yük otomobiline bindirilmiş bulunuyorlardı. Bu otomobillerin birisinden inen 50 - 60 kişi-

(139) B. Şimşir, I. 461. İstanbul'un işgaline 6 mart 1920'de karar verilmişti. Bak, Orhan Duru. No: 7.

(140) Nutuk, I. S. 292.

(141) İstanbul telgrafhânesi.

(142) Nimet Arsan, S. 250.

(143) Harbî Tarihi Vesikaları Dergisi, 22 - 553.

(144) Nimet Arsanı S. 250.

lik bir birlik (145), önlerinde subayları olduğu halde, karargâh binasına geldi, silâhsız olarak kapıda nöbet tutmakta olan er'in ihtârına aldırılmayarak içeri girdi ve henüz yataklarında bulunan 61 Türk askerine ateş açtı, 4 er şehid düştü, on tanesi de yaralandı, sonra bunlardan bir tanesi daha öldü. Bu tüyler ürpertici ve insanlık dışı bir olaydı, savaş halinde bulunulmadığı bir zamanda yapılmıştı, bu sebeple de yapanlara bir şeref sağlayamazdı. Kaldı ki, bu mesele üzerine eğilecek ve incelemelerde bulunacak olan her tarafsız ve insafli kişi, bu işi yapanları birer katil, birer cânî olarak niteleyecek, ölenleri ve yaralananları ise mertlik ve yiğitliğin birer senbolü kabul edecektir. Çünkü, mevcut belgelerde, İngilizlerden yaralı olup olmadığı üzerinde durulduğuna (146), "Müsâdeme ve tahribat bir saat kadar devam etmiş" olduğu söylendiğine, hatta İngilizler, "Silâh davran vaziyetinde tesâdüf ettikleri" Türk askerlerine karşı ateş açtı denildiğine göre (147), Türk askerlerinin yataklarından fırlayarak silâha sarıldıkları ve miskince kendilerini ölüme terketmedikleri anlaşılmaktadır, bu şekilde bir ölüm veya yaralanma ise belki de sadece Türklere vergi bir meziyettir. Bu tipik ve acıklı olay o günkü tutanaklardan birinde aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır: Sabaha karşı saat 5.45'de Şeh-zâdebaşı Direk'ler arasında Onuncu Kafkas Tümeni karargâh ve mızika erlerinin oturdukları binânın yakınındaki caddeye, içleri İngiliz askeriyle dolu iki yük otomobili gelmiştir. Bunlardan birisi biraz ileriye giderek gözetleme durumunda kalmış, diğerinden inen 50 - 60

(145) Öteki otomobilin içindekiler, bulundukları yerde gözetlemede, kalmışlardı. Bak. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 22. Belge, 562.

(146) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. Belge 562.

(147) Aynı dergi. 562, 563.

kişilik bir İngiliz kuvveti - bir kısmı sömürge askeridir - önlerinde bir subay okluğu halde karargâh binası önüne gelmiş, silâhsız olan Türk nöbetçisinin ihtârına aldurmuyarak içeri girmiş ve yatakta bulunan 61 Türk erine ateş açmıştır. Askerlerden dördü şehid olmuş ve on tanesi yaralanmıştır. Yaralıların durumu ağırdır. Silâh seslerinin devam ettiği sıralarda tümen karargâhında bulunan Onuncu Tümen yaveri (Emir Subayı) Üsteğmen Cemil Efendi vak'a mahalline geldi, fakat ona da ateş edildi. Kaput'unun sol kolu kurşunla delinen Üsteğmen burada fazla kalamayarak uzaklaştı. Karargâhda bulunan karargâh komutanı Üsteğmen Nâil, hesap memuru yardımcısı Arslan ve alay kâtibi Zeki Efendileri İngilizler alıp götürmüşlerdir. Bu arada mızıka erlerinden birisi de kaybolmuştur. Bundan başka İngilizler, koğuş'da bulunan 51 mavzer'i de almışlardır. İngilizlerden yaralı olup olmadığı bilinmemektedir (148). Başka bir tutanakta, olayın bazı kısımları biraz daha açıklanmıştır. Buna göre, koğuşa, elinde tabanca olduğu halde, ilk giren bir İngiliz subayı olmuştur. Onun arkasında bulunan süngülü İngiliz erleri, "Silâh davran vaziyetinde tesâdüf ettikleri efrâdımıza karşı bilâ hesap ve bilâ sual mühâcim vaziyet almışlar ve yatağından kalkmak isteyen efrad üzerine ateş etmeğe başlamışlardır". İngilizlerden ölü veya yaralı olup olmadığı anlaşılamamıştır. "Müsâdeme ve tahribât bir saat kadar devam etmiştir" (149). Bir başka belgede ise olay, aşağıdaki şekilde anlatılmaktadır: O gün sabahleyin saat altıda elli kadar İngiliz askeri, subaylarının komutasında bir otomobil ile Şehzâdebaşı Karakoluna geldi. Burada otomobilden inen İngilizler, kapıdaki Türk nöbetçisine saldırınca nöbetçi bağırarak arkadaşlarını yardına çağırdı. Bunun üzerine koşup gelen nöbetçi onbaşısını, İngiliz subayı yaralamış, koğuş'a dalan İngiliz askerleri de yatmakta olan Türk askerlerine ateş açmışlardı. Olayda beş er şehid düştü,

(148) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 22. Belge 562.

(149) Aynı dergi. 563.

dokuz er de yaralandı. İngilizler, karargâh komutanı ile "Kâtip Arslan ve Bekir Zeki Efendileri" ve askerleri, silâhlarını aldıktan sonra, Bayazıt câmi'i karşısındaki jandarma komutanlığı binasına götürdüler (150). Bir başka belgede de, karargâh'daki mızıkacı erleri üst katta idiler. Aşağıdaki kısımda bulunan Türk askerleri öldürülürken onbeş kadar İngiliz eri binanın yukarı katına çıkmış ve mızıkacı erlerini koridora çıkararak ilki sıra hâlinde dizmişti. Bunlar, mızıkacı olduklarını ve silâhları bulunmadığını söylemelerine rağmen İngilizler tarafından kurşunlandılar. Üç er şehid düştü, iki er yaralandı. Geri kalanlardan bir kısmı yere yatmak, bir kısmı da kaçmak suretiyle ölümden kurtulabildi (151).

Bu kanlı olayın Dört Şehidi Zileli Abdullah Çavuş, Reşâdiyeli Mehmet Onbaşı ve erlerden Şehirkışlalı Ömer Osman ile Balıkesirli Nasuh'un, cesetleri, henüz sıcaklığını muhafaza ettiği dakikalarda (152), İstanbul'da başka olaylar da cereyan etti, saat altı sıralarında eski "Harbiye Nâzırı" Cemal Paşa'nın evi kuşatıldı, Paşa'nın

(150) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 19, Belge 495.

(151) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 19, Belge 495.

(152) Şehzâdebaşındaki karargâh binasında şehid düşenlerle yaralananların kimlikleri aşağıda gösterilmiştir: "Şehidler: Fırka karargâhından Onbaşı Veli oğlu Mehmet Reşâdiye. Fırka karargâhından Çavuş İbiş oğlu Abdullah Zile. Fırka mızıkacı efradından oğlu Ömer Osman Şehirkışla. Fırka mızıkacı efradından Ahmet oğlu Nasuh Balıkesir.

Yaralılar. Fırka karargâhından Onbaşı Mustafa oğlu Mehmet Pehlivan Vezirköprü. Fırka karargâhından Nefer Mustafa oğlu Hafız İbrahim Merzifon. Fırka karargâhından Nefer Mehmet oğlu Hasan Söğüt. Fırka karargâhından Nefer Hasan oğlu Âbidin Erbaa. Fırka karargâhından Nefer Hasan oğlu Mehmet Tavas. Fırka karargâhından Nefer Şakir oğlu Maksut Rize. Fırka karargâhından Nefer Hasan oğlu İsmail İskilip. Fırka mızıkacı efradından Nefer Halil oğlu Osman Ödemiş. Fırka mızıkacı efradından Onbaşı Süleyman oğlu Musa Sivas. Fırka mızıkacı efradından Nefer Hasan oğlu Bekir Bursa. Kayıp. Mızıkadan Osman oğlu Mehmet, Edirne". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 22, Belge 563. Yaralılardan birisi daha sonra ölmüştür". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 22, Belge, 573. Baskında altı er şehid düştü. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 16.

giyinmesine bile müsaade edilmedi, kendisi gecelikle alıp götürüldü (153). Saat sekiz buçuk sıralarında ise “İmâlât-ı Harbiye muhâfız tabur karargâhı ile” muhâfız bölüğünün oturduğu kışla binâsı, İngiliz deniz erleri tarafından kuşatıldı, kışlanın etrafına makineli tüfekler yerleştirildi, saat dokuz buçukta da, “Bahriye Nezâreti”nin, beş dakika içinde boşaltılması istendi (?), istek uygulandı ve her çeşit silâhlara el kondu. Bir İngiliz deniz taburu, “Geceleyin eski jandarma dâiresine” geldi. Bu tabur, saat 10 sularında, Harbiye Nezâreti binâsını, bir bölük deniz eri de “Muhâfızlık Dâiresini” işgal etti, mevcut silâhlara el koydu, telefon tellerini kesti; dosyaları karmakarışık etti; subay ve erlerin bir tarafa ayrılma- larını, ayrılmak zorunda olanların da silâhsız olmalarını emretti (154), Harbiye Nâzırı’nın odasına giren İngilizler de, orada bulunan Nâzır’ın göğsüne süngülerini da-

(153) O gün sabaha karşı ve ertesi gün tutuklananlardan, öğrenilebilenlerin listesi aşağıdadır : 1 — Harbiye Nâzır-ı sâbıkı Cemal Paşa Hazretleri, altı saat-ı evvelde yüz kişilik bir müfreze ile hânesi abluka edilerek odasından gecelik ile çıkarılarak Moda cihe- tine götürülmüştür. 2 — Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Reis-i sâbıkı Cevat Paşa Hazretleri, Nişantaşı’ndaki konaklarından bir İngiliz müf- rezesi tarafından alınmış ve götürülmüştür. 3 — Meclis-i A’yân a’zâ- sından Çürüksulu Mahmud Paşa Hazretleri hânesinden bir İngiliz müfrezesi tarafından alınıp götürülmüştür. 4 — Sivas Meb’ûsu Vâsıf Bey, Meclis-i Meb’ûsan’dan alınarak götürülmüştür. 5 — Si- vas Meb’ûsu Rauf Bey, kezâ Meclis-i Meb’ûsan’dan alınarak gö- türülmüştür. 6 — Fatih’de, Nümûne-i İrfan Mektebi’ni bir İngiliz müfrezesi taharrî etmiş, Mektep Müdürü Mustafa ve ders nâzırı Ahmet, Kondüktör Mektebi talebesinden Ahmet, mûmâileyh’in ka- yın pederi Muhiddin, ihtiyat zâbitlerinden Fahri ve Salih Efendi- leri tevkif ederek götürmüşlerdir. 7 — Meşrutiyet otelinde Binbaşı İsmet, doktor Ahmet, Mülâzımsâni Zeki Efendilerle bir kaç sivil alı- nıp götürülmüştür. 8 — Kumkapı’da Harbiye Nezâreti ketebesinden Aziz Efendinin hânesi raharrî edilmiş ve kendisi götürülmüştür. 9 — Cağaloğlu’nda göz tabibi Es’ad Paşa ile Aydın Meb’ûsu Tahsin Bey, hânelerinden alınarak götürülmüştür. 10 — Fırka karargâhın- dan Mülâzım Nâil, alay kâtibi Bekir Zeki ve kâtip muâvini Arslan Efendiler karargâhtan alınıp götürülmüşlerdir”. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, 22.575.

(154) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 22. Belge, 574. “Saat dokuz’da tam teçhizatlı, başlarına kasklar giymiş dört bin kadar denizci” Karaya çıkmıştı. Bak, Orhan Duru. No: 7.

yadılar (155). Öte taraftan “Beyoğlu, Beşiktaş, Şişli, Kasımpaşa, Kadıköy, Üsküdar, Libâdiye ve sair mevki’lerdeki caddeler” İngilizler tarafından tutulmuş ve gidiş geliş durdurulmuştu (156). İstanbul’dan Üsküdar, Kadıköy ve Boğaziçi’ne işliyen vapur ve sandallara müsaade edilmemekte idi. “Ahırkapı İnşaat Fabrikası, Otomobil Taburu ve Müze-i Hümayûn”, Fransızlar tarafından işgal edilmiş, Süleymaniyye Câmî’i avlusundaki Türk askerleri ile Ayasofyadakiler, kuşatılarak makineli tüfeklerle tehdid altına alınmıştı (157). Ayrıca Harb Oku’u ile, İngiliz ve Fransız elçilikleri binâlarına, makineli tüfekler, İstanbul ve Beyoğlundaki meyhanalara toplar yerleştirildi. Beyoğlu, Üsküdar, Kadıköy, Erenköy postahaneleri ile Boğaziçindekiilerden bazıları, Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü binası, işgal altına alınan yerler arasında idi. İşte bu olayların büyük bir kısmı olduktan sonradır ki İngiliz Yüksek Komiseri Sir John de Robeck, Fransız Yüksek Komiseri Defrance ve İtalyan Yüksek Komiseri Maïssa tarafından imzalanmış olan nota, 16 mart sabahı saat 9.40 da, İngiliz yüksek Komiserliği baş tercümanı Ryan tarafından sadrazam’a ve Fransız yüksek komiserliği siyasi müşteşarı M. Ledoulx tarafından da, saat 10.15’de saray baş kâatibi Ali Fuat Bey’e verildi (158). Bu notada, 16 mart sabahleyin saat on’dan itibaren İstanbul’un ve bu arada “Harbiye” ve “Bahriye Nezâretlerinin” Müttefikler tarafından işgal edileceği, polise ait işlerle posta ve telgrafın kontrole tâbi tutula-

Hükümet’e işgal haberi, İstanbul işgal edildikten sonra verildi.

(155) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 90. Hüsameddin Ertürk, S. 385.

(156) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 22. Belge 574.

(157) Aynı yer.

(158) B. Şimşir, I, S. 463.464. Taner Baytok S. 93. A. Fuat Türk-geldi S. 281.

İstanbul’un işgal edileceğini Harbiye Nezâretine bildiren yazı aşağıdadır: “Kuvâ-yi Mü’telif Kumandanı General H. F. M. Wilson tarafından vârid olan 16 mart 1920 tarih ve Dersaadet Kuvâ-yi Mü’telif Kumandanı Karargâh-ı Umûmisi ifâdeli merbut İngilizce tah-

cağı bildirildikten sonra, Kilikya'da meydana gelen olaylardan sorumlu olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, giriştikleri hareketlerin hükûmetçe tasvib edemediğinin hemen ilân edilmesi isteniliyor (159), bu gibi hareketler "Tekerrür ederse", barış için kararlaşmış olan şartların daha da ağırlaştırılacağı tehdidinde bulunuluyordu (160). Ayrıca İngiliz generali Wilson (General Henry F. M.), yayımladığı beyannâmelerle, Türk halkını rahata kavuşturacak bir barışın hazırlandığı şu sıralarda İttihadcılarının: milliyetçilik perdesi arkasında harekete geçtiklerini, Pâdişah'ın emirlerini dinlemediklerini, askerlik behânesiyle para topladıklarını, bu suretle halkı soyduklarını ve yeniden bir savaş çıkarmağa çalıştıklarını, açıklıyor, bu halleri önlemek üzere İstanbul'un işgal edildiğini, sıkı yönetim ilân edildiğini, verilen emirlere uyulması gerektiğini, emirlere aykırı hareket edecek olanlarla, Müttefiklerin düşmanlarına yardım edecek olanların suçlarına göre ölüm veya başka cezalara çarptırılacaklarını bildiriyordu. Yine bu beyannâmelere göre işgal geçici idi, fakat taşrada bir ayaklanma olur veya bir katliâm yapılırsa o takdirde İstanbul'un Türklere alınması ihtimali vardı (161). Anadolu'ya da gönderilmek istenen bu beyannâmelerden (162),

rîrâtın tercümesi. Harbiye Nâzır'ı Paşa Hazretlerine. Meclis-i Âli'nin emri altında ifâ-yi vazife eyliyen Düvel-i İtilâfiyye Fevkalâde Komiserlerinden telâkkî eylediğim talimâta tevfikân İstanbul'un işgali hususunda lâzım gelen tedâbir-i askeriyeye'yi ittihaz eylemekte olduğumuzu zât-ı devletlerine arzylemekle mübâhiyim. Harbiye ve Bahriye Nezâretlerinin işgaliyle Telgraf ve Telefon Müdiriyyet-i Umumiyyesinin kontrolü ve âşâyış-i umûmiyyenin te'mini tedâbir-i mezkûre a'dâd'ına dâhildir. Bu ahval dâhilinde emriniz altında bulunan kıtaâtın kendi yerlerine çekilmelerini ve hasb-el-vazife hârice çıkacak herhangi bir askerî silâhsız olmasını te'min etmenizi rica ederim". Bak, Harb Tarihî Vesikaları Dergisi, Sayı, 22. Belge, 557. İstanbul'un işgal edileceğini hükûmet, üç gün önceden bilmekte idi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 90.

(159) G. K. Zöylemezoğlu, S. 191, 194. İnbül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2124.

(160) Nutuk, I, S. 297.

(161) Nutuk, I, S. 297.

(162) Aynı eser, S. 296.

sert bir yönetimin başlayacağı anlaşıyordu. Çünkü, daha işgal günü, Moda'daki Sekizinci İngiliz Tümen Komutanı Croker, Üsküdar Bölgesindeki Türk Komutanına bir yazı göndererek, 16 mart'dan itibaren sıkı yönetim ilân edilmiş olduğunu, onun için bölgedeki subayların ve erlerin, Jandırma hariç, kışlalara kapatılmasını ve sokaklarda silâhla gezmelerini emretmiştri (163). Fakat ne İstanbul'un işgali, ne de yapılan bu tehditler, ilgilileri yıldırmadı. Nitekim daha o gün yani 16 mart 1920'de Osmanlı Hükûmeti, işgali protesto eden yazısında, şehrin işgalini gerektiren bir sebep bulunmadığını Anadolu'daki olayların, "Aydın Vilâyetinin" haksız yere Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden, Yunanlıların ve yerli Rumların, müslümanlara zulüm yapmasından, büyük bir Ermenistanla, Karadeniz kıyısında bağımsız bir Rum devletinin kurulmak istenmesinden, Maraş olaylarının da silâhlı Ermeni birliklerinin müslüman halk'a saldırmalarından ileri geldiğini cesaretle belirtmişti (164). Yine bu hükûmet yüksek komiserlerin "Mustafa Kemal'in ve millî hareketin öteki liderlerinin" reddedilmesi isteklerini, aradan on gün geçmesine rağmen cevaplanamıştı. Bu yüzden yüksek komiserler, hazırladıkları ortak bir notayı 27 martta Sadrazam'a verdiler ve "yüksek barış konseyi'nin kararına dayanan bu isteğe gecikmeden uyulmasını ve M. Kemal Paşa ile millî hareketin öteki liderlerinin açıkça redd ve inkâr edilmesini" tekrarladılar, fakat isteklerine uygun bir metin hazırlanmasını sağlayamadılar (165). Bundan başka 16 matta Onuncu Kafkas Tümeni Komutanı, Harbiye Nezâretine gönderdiği bir yazıda, İngilizlerin rastgele Türk askerlerinin silâhlarını aldıklarını, fakat emir olmadıkça her hangi bir askerın silâhını vermemesi gerektiğini, onun için silâhların teslim edilmesine dâir

(163) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. belge 574.

(164) G. K. Söylemezoğlu, S. 194. Fevzi Paşa (Harbiye Nâzırı) 17 mart'ta Şehzâdebaşı olayını, General Shuttleworth katında protesto etti. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı 19. belge 499.

(165) B. Şimşir, I, II. S. 468 ve 7-16.

**Milletvekilleri-
nin tutuklanması**

“Emir gelinceye kadar mütecâvizlere karşı nâmus, kanun ve icâbât-ı askeriyyenin tatbik” olunacağını bildirmişti (166). Yine aynı gün Meclis “İkinci reis vekili Abdülaziz Mecdi, Meb’ûsandan Vehbi Efendilerle Rauf Bey” Pâdişahla görüştüler ve kendisinden “Meclis’in onayı olmadan hiç bir uluslararası antlaşmaya imza konulmamasını” (167) istedilerse de Pâdişah bu sözlere değer vermemişti (168). Ona göre düşmanlar, “İsterlerse ayrın Ankaraya da” gidebilirlerdi (169). Pâdişahla uzun süre konuşan bu Milletvekilleri (170), Saray’dan ayrılıp Meclis’e varışlarından az sonra bir İngiliz askerî birliği geldi ve Meclis Başkanlığından, Rauf Bey’le Kara Vâsıf Bey’in,

(166) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 19. Belge 498.

(167) Kinross, I, S. 324.

(168) Aynı yer.

(169) Hey’et üyeleriyle Pâdişah arasındaki konuşmalar aşağıdaki şekilde olmuştur:

“Sultan Vahidüddin-Ecnebiler her şeyi yapacak vaziyettedirler. Meclis-i Meb’ûsan müzakerelerinde sözlerinize fazla dikkat etmelisiniz. Hoca Vehbi Efendi-Efendimiz. Anadolu birlik hâlidir. Hem vatanımızın istiklâlini ve hem de makamınızı kurtarmaya azmetmiştir.

Sultan Vahidüddin-Yok yok Hoca. Sözlerinize dikkat ediniz. Fî’li hâdiseler meydandadır, akıl için tarik birdir.

Abdülâziz Mecdi Efendi-Düşmanlarımızın, burası (eliyle denizi göstererek) su konarı olduğu için zorları geçer. Anadolu’da millet yekvücûd ve pulat gibidir, azimlidir. Pâdişahım, müsterih olunuz. Millet sonuna kadar mücâdele edecektir.

Sultan Vahidüddin-Hoca, dikkat ediniz. İsterlerse yarın Ankara’ya da giderler.

Hüseyin Rauf Bey-Pâdişahım. Millet, hudutları dâhilinde istiklâlini ve makamınızı kurtarmaya azmetmiştir. Millet sizden, bir muâhede’ye mizanınızı koymamanızı istirham ediyor. Aksi takdirde âkibeti çok vahim ve karanlık görüyorlar. Siz mahsur vaziyette olduğunuz için, imza etmeğe mecburiyyetiniz de yoktur.

Bu sözler üzerine birdenbire ayağa kalkan Zât-ı Şâhâne şu cevabı vermiştir : Bir millet var, koyun sürüsü, bir çoban lâzım, o da ben im”. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 312.

(170) Ali Fuat Türkgeldi, S. 281.

kendilerine teslim edilmelerini istedi (171). Bundan dolayı meclis'de çok sinirli bir hava esti. Gümüşhâne Milletvekili Zeki Bey'in etrafında toplanmış olan bir kısım Milletvekilleri, arkadaşlarını teslim edemeyeceklerini, gerekirse silâh kullanacaklarını söylüyor ve Meclis'i korumağa mahsus olan askerlerin neden görevlerini yapmadıklarını soruyorlardı (172). Bir kısım Milletvekilleri ise İngilizlerin, Türk Milletvekilleri tutukladıklarını bildirir bir kâğıt verdikleri takdirde bu işe razı olabileceklerini söylediler. Sonunda bu fikir çoğunluk kazanmış ve Rauf Bey'le Vâsıf Bey, imza karşılığında İngilizlere teslim olunmuştu (173).

9 — Ankara, işgal olayını, 16 mart 1920 günü sabahleyin saat 10'da İstanbul telgrafçılarından Manastırlı Hamdi Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telgraftan öğrendi. Bu telgrafta, "Bu sabah Şehzâdebaşındaki mızıka karakolunu, İngilizler basıp oradaki askerlerle İngilizler müsâdeme ederek neticede şimdi İstanbul'u işgal altına alıyorlar" deniliyordu (174). Bu sıralarda idi ki Harbiye Nezâreti telgrafhânesinden Ali adındaki bir me'mur, altı kişinin şehid edildiğini, onbeş kişinin yaralandığını ve Harbiye Nezâretinin işgal edilmekte olduğunu bildirdi (175). Az sonra Manastırlı Hamdi Efendi Harb Okulu'nun, Tophâne'nin ve Beyoğlu telgrafhânesinin de işgal edildiğini, gemilerden durmadan karaya asker çıkarıldığını da haber verdi (176). Ancak bu kötü haberler Ankara'da, daha önceden sezildi-

İşgal olayı Ankara'da nasıl duyuldu.

(171) İstanbul'daki, Yüksek Komiserler yani de Robeck (İngiliz), Defrance (Fransız), Maissa (İtalyan) ve Kanellopoulos (Yunan), Osmanlı Milletvekillerinin tutuklanmalarına, 10 Mart 1920 de karar vermişlerdi. Bak, Melzig, S. 181.

(172) Bu soruya Muhâfız birliği komutanı, "Evvelce Meclis-i Meb'ûsan Reisi'nden kan dökülmemesi hakkında" emir almış olduğunu söylemek suretiyle cevap vermişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 313.

(173) Ali Fuad Türkğeldi, S. 281.

(174) Nutuk, I, S. 294.

(175) Aynı yer.

(176) Nutuk, I, S. 294, 295.

ğı veya bilindiği için, bir şaşkınlık meydana getirmedi. Tersine olarak o gün ve daha sonraki günlerde çok ilginç kararların alınmasına ve bunların uygulanması için, ilgililere gerekli emir ve direktiflerin verilmesine, protestolar, beyannameler yayımlanmasına, yapılacak işler hakkında bazı kişilerin mütâlealarının sorulmasına, düşmanlara karşı savunma tedbirleri alınmasına, hatta onlara karşı saldırıya geçilmesine yol açtı. O günkü güç şartlar altında verilmiş olan ve yeni bir devletin kuruluşunun temel taşlarını teşkil eden bu kararları ve direktifleri biz, aşağıdaki şekilde sıralıyor ve özetliyoruz:

16 marı'da ve daha sonra Ankara'ca verilen karar, direktif, emir ve alınan bazı sonuçlar.

İşgal haberini alan Hey'et-i Temsilîyye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak bu haberi kolordulara bildirmiş (177) ve çıkması ihtimali olan kötülükleri önlemek üzere de Vâkilere, Mutasarrıflara, Kolordu Komutanlıkları ile gerekli gördüğü askerî birliklere ve Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyetlerine hemen bir telgraf çekerek, "Bir müddet için, dost olsun düşman olsun, bütün resmî dış âlem ile muvakkaten temas edilmemesini istemisti. Bu telgrafta aynı zamanda, hiristiyan halka karşı iyi davranılması, fakat vatan menfaatlarına aykırı hareket edenler hakkında, hangi millet ve dinden olursa olsun, kanunların uygulanması emrediliyordu (178).

Aynı gün "Vâli ve Kumandanlara ve Müdâfaa-i Hukuk Hey'etlerine" Mustafa Kemal Paşa, tarafından gönderilen bir genelgede de, bir takım kötü niyetlilerin, İstanbulun işgali olayından faydalanarak, "Milleti iğfâle teşebbüsleri" ihtimâli olduğu, bu sebeple söylentilere önem verilmemesi gerektiği ve gerçek durum hakkında yalnız Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyetinin milleti aydınlatacağı açıklanıyordu (179).

Yine bu gün, önemil tegral merkezlerine birer subay ve me'mur konularak telgrafların kontrol edilmesi, şüpheli görülecek mektupların açılması, kıyılarındaki iskelelerden iç kısımlara girmek üstiyenlerin, sıkı

(177) Nutuk, I, S. 294.

(178) Aynı eser, S. 296.

(179) Aynı eser, S. 298.

bir kontrole tâbî, tutulması, şüpheli görülenler hakkında gerekli işlemlerin yapılması, kolordulara tebliğ edildi (180).

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, İ'tilâf Devletlerinin İstanbul'daki temsilcilerine, Birleşik Amerika siyâsî temsilcisine, tarafsız devletler dış işleri Bakanlıklarına, Fransa, İngiltere ve İtalya parlamentolarına birer protesto gönderdi ve İstanbul'u işgal etmenin "yirminci yüzyıl medeniyet ve insanlığının kutsal saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet ve vatan duygusu gibi bu günün insan topluluklarına esas olan prensiplere" vurulmuş bir darbe olduğunu belirtti. Ayrıca, Vali ve Komutanlara gönderdiği bir yazı ile olayın, İ'tilâf Devletleri katında protesto edilmesini istedi ve "protesto telgraflarında", yapılmış olan tecâvüzün "Osmanlı hâkimiyetinden ziyade yirmi asırlık bir medeniyet ve insanîyetin mevlûdu olan hürriyet, milliyet ve vatanperverlik esaslarına" indirilmiş bir darbe olduğunu belirtmesini, fakat bu olayın, "Osmanlı milletinin varlığını savunma ve istiklâl hususundaki azim ve imânına" bir etki yapamayacağını özellikle açıklanmasını tavsiye etti (181).

O gün Mustafa Kemal Paşa, Türk Milletine de çok dikkate değer bir beyannâme yayımladı. Bu beyannâmeye, İ'tilâf Devletlerinin Türkiye'yi taksim etmek üzere giriştikleri teşebbüsler aşağıdaki şekilde sıralanıyordu: 1) İ'tilâf Devletleri, Damat Ferit Paşa ile uzlaşarak Türk Milletini, "Müdâfaasız bir halde ecnebî idâresine esir" etmeği ve Türk vatanının bazı önemli parçalarını sömürge hâline getirmeği düşündüler. Fakat bu düşünce, bütün milletten yardım gören "Kuvâ-yi Milliyye'nin", istiklâlî koruma hususundaki tutumu karşısında yok oldu. 2) Bunun üzerine "Kuvâ-yi Milliyye'yi işgal ve onun müsaadesiyle şarkta bir üstünlük siyâseti ta'kib etmek için Hey'et-i Temsiliyye'ye" baş vurdular. Fakat Hey'et-i

(160) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 23, Belge : 582.

(181) Nutuk, I, S. 298, 299.

Temsîliyye, “Milletin istiklâlîni ve mülkün tamamiyye-tini te'mîn etmedikçe” ve özellikle işgal olunmuş bulunan Türk topraklarının boşaltılmasına teşebbüs olunmadıkça hiç bir müzâkereye yanaşmadı. 2) Yine İ'tilâf Devletleri, Kuvâ-yi Milliyye ile iş birliği içine giren kabinelerin “İcrââtına müdâhale etmek suretiyle” millî birliği sarsmak istediler. Fakat “Mîllî birliğin teşkil ettiği metânet ve tesânüd karşısında” başarı kazanamadılar. 4) Bu defa da, Türk vatanının geleceği hakkında endişe verici kararlar alındığından söz ederek kamu oyunu baskı altına alma yoluna gittiler. Ancak, bu tehditler de, nâmusunu ve memleketini koruma uğrunda her fedâkârlığı göze almış olan milletın tutumu ve irâdesi önünde bir fayda sağlamadı. Sonunda bu devletler, bu gün, İstanbul'u işgal ederek, “Osmanlı Devletinin 700 senelik hayat ve hâkimiyetine” son verdiler, yani bu suretle Türk Milletini, “İstiklâlinin ve bütün istikbâl'inin müdâfaasına da'vet” ettiler. Esasen başlanılmış olan vatan ve istiklâl mücâdesinde Allah, Türk Milletine yardım edecektir (182).

Dört madde üzerinde toplanmış olan bu beyannâmede dikkati çeken noktalardan birisi ve belki de en önemlisi, İstanbul'un işgaliyle Osmanlı Devletinin sona ermiş olduğunun kabul edilmesi ve Türk Milletinin istiklâlîni savunmaya çağırılması idi.

16 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından, Sivas'daki Üçüncü Kolordu Komutanına gönderilen bir yazı ise, üzerinde önemle durulması lâzım gelen bir yazı idi. Bu yazının baş tarafında “Sureti aşağıda arzolunan maddeler hakkında yüksek mütâlealları rica olunur” deniliyor, uygun bulunduğu veya değiştirilmesi “Münâsib olan cihetler görüldüğü takdirde” bunların da bildirilmesi isteniyordu (183). Genelge hâline getirilecek olan ve fakat Üçüncü Kolordu'nun mütâleası alınmadan yayımlanmak istenmiyen bu yazıda, Meclis dâhil, İstanbul'daki

(182) Nutuk, I, S. 299.

(183) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 23. Belge 578.

Hükûmet Daireleri ve İstanbul şehri İngilizler tarafından zorla işgal olunmuştur. Telgrafhâneler de işgal edildiği için Hilâfet ve Saltanat Merkezine ve öteki resmî makamlara "Ma'rûzatta bulunmak" artık mümkün değildir. Bu suretle Anadolu, İstanbul ve resmî makamlar ile "Muhâbereden" mahrum kalmış oluyor. İstanbul ile muhâbereye teşebbüs etmek ise, düşmanları karşımıza çıkaracağından dolayı, esasen doğru olamaz. Onun için bu andaki duruma ve bundan sonra meydana gelecek olan olaylara karşı milletçe birlikte alınması lüzumlu tedbirler için bütün vilâyetlerdeki sivil ve askerî âmirlerin, "Hey'et-i Temsiliyye ile muhâfaza-i irtibat eylemeleri ricasını", bir vatan görevi sayarız. Merkez hey'etlerimiz de, sivil ve askerî me'murlarla iş birliği yaparak millî ve vicdânî görevlerini yerine getirecekleri tabiidir. İstanbuldaki olaganüstü hal, Anadolu'da Osmanlı kanunlarının yürürlüğünü "Haleldar edemiyeceğinden ve her ne şekilde olursa olsun ittihaz olunacak tedâbîre millet-i Osmâniyyenin kabiliyye-i medeniyyesi bilhassa şayân-ı dikkat bulunduğundan", kanun dışında hiç bir işlem yapılmaması ve bütün mahallî görevlerde kanun esaslarına her zamankinden daha çok dikkat edilmesi, "Hayâtî menfaatlarımız" gereğindendir (184) deniliyordu. Ancak, Üçüncü Kolordu Komutanı, bu önemli yazıyı kendi başına tam cevaplama yoluna gitmedi, Vâî ile görüşmeği lüzumlu gördü (185) ve Ankara'dan gelen telgrafın altına, "Mütâlea-i aliyyeleriyle maan iş'arını istirham eylerim" cümlesini yazarak telgrafi vilâyete gönderdi. Halbuki Ankara, sadece kolordu'nun mütâleasını istemişti. Buna rağmen Koloru Komutanının bu yolda hare-

(184) Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 23. Belge, 578.

(185) Üçüncü Kolordu Komutanının, vilâyetle görüştüktan sonra mütâlealarını bildireceğine dair şifresi aşağıdadır". Ankara'da Hey'et-i Temsiliyye'ye. Şifre henüz alınmıştır. Hey'et-i aliyyeleriyle, şimdiye kadar olduğu gibi hususen ahvâl-i hâzırada temâsın, bütün kuvvetle muhâfazası tabii ve zarûridir. Vilâyetle yarın görüşülerek müstereken cevap da yazılacaktır. 16-3-36. Selâaddin". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 23. Belge, 579.

ket etmemesinin elbette sebepleri vardı ve bunlardan birisi belki de tek başına bir sorumluluk almak istemesi veya, tecrübeli bir devlet adamı olan Vâli Reşid Paşa'nın bu husustaki mütâlealarının faydalı olacağını düşünmesi idi. Öte taraftan Vâli Reşid Paşa, kendisine gönderilmiş olan yazının altına, "Mâdemki Devlet'in" yasama ve yürütme kuvvetlerine zorla el konularak İstanbul'da Hakk-ı hâkimiyet-i Osmaniyye'ye, (Osmanlıların egemenlik hakkına) son verilmiştir. "Şu halde Anadolu'nun", yürürlükte bulunan kanun ve nizamlara göre, bütün işleri kendi başına yürütmesinden "Başka çare yoktur. Ancak bütün memleket ve millete âit olagan üstü hallerde "Hey'et-i Temsiliyye ile" danışılarak varılacak karara göre hareket etmek "bittabi' münâsip olur" demişti (186). Üçüncü Kolordu Komutanı da aynı düşünüşte olmalıdır ki Vâli Reşid Paşa'nın mütâleasını 17

(186) Üçüncü Kolordu tarafından Sivas vâililiğine gönderilerek mütâleale istenen ve Vâlinin mütâleasını da kapsayan Ankara'nın yazısı, aşağıda aynen verilmiştir. "Sivas'da K3. Kumandanı Selâhaddin Beyfendiye. Sureti âtide arzolunan mevad hakkında mütâleale-i âlileri mercûdur. Tasvib buyurulduğu veya ta'dili münâsib olan oihetler görüldüğü takdirde iş'ar buyrulmasını telgraf başında muntazım. Cevab-ı âlileri alındıktan sonra ta'mim olunacaktır. "Meclis-i Meb'ûsan dahi dâhil olduğu halde Bâbîâlî bilcümle devâir-i hükûmetle beraber İstanbul, İngilizler tarafından cebren ve resmen işgal edilmiştir. Telgrafhâneler dahi işgal altında bulunduğundan dolayı makarr-ı Hilâfet ve Saltanat'a ve sair makamât-ı resmiyye'ye ma'rûzatta bulunmak imkânı kalmamıştır. Bu şerâite nazaran Anadolu, Dersaadet'le ve makamât-ı resmiyye ile muhâbereden mahrum kalmış oluyor. Muhâbere tezebbüsü, doğrudan doğruya düşmanları karşımıza çıkartmakta olduğundan dolayı gayr-i câizdir. Vaziyet-i hâziranın icâbâtına ve ihdas edecek ahvâl ve vekayi'â, millîyetçe müttehidten ittihazı zarûrî olan tedâbîrin te'mîni için bi-l-umûm vilâyât-ı Osmaniyye'de rüesâ-yi me'mûrîn-i mülkiyye ve askeriyyenin Hey'et-i Temsiliyye ile muhâfaza-i irtibat cylemeleri ricâsını bir vazife-i vataniyye addederiz. Hey'et-i merkeziyyelerimiz de bi-t-tabî' me'mûrîn-i mülkiyye ve askeriyye ile teşrik-i mesâ'î ederek vazife-i millîyye ve vicdâniyyelerini ifâya müsârcat ederler. Dersaadet'teki hâl-i fevkalâde Anadolu'da kavânin-i Osmaniyyenin mer'iyyetini haleldar edemeyeceğinden ve her ne şekilde olursa olsun ittihaz olunacak tedâbire millet-i Osmaniyyenin kabiliyyet-i medeniyyesi bi-l-hassa şâyân-ı dikkat bulunduğundan, kanun hâricinde hiç bir muâmele icra olunmaması ve bi-l-umûm vezâif-i mahalliyye'de esâsat-ı kanu-

mart'da aynen Ankara'ya bildirdi (187). Aynı tarihte Kastamonu valisi Cemal Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti, Kastamonu ilinin, bugünden itibaren "Hey'et-i Temsiliyye'yi Hükûmet-i merkeziyye" sayarak "emirlerine girdiğini ve alacağı her emri tereddütsüz yapacağını" bildirdi (188).

Geyve boğazı ile Geyve telgraf santralının işgali, şimendifer köprüsünün tahribi, "Geyve, Ankara Pozantı mintakasındaki şimendifer hatlarına ve malzemesine" el konulması için bu hat boyundaki İtilâf kuvvetlerinin silâhları alınarak tutuklanmaları gibi işler de yine 16 mart'ta ilgililere tebliğ edilmişti (189). Bu alanda en güç görevlerden birini Yirminci Kolordu yapacak, yani Eskişehir, İngilizlerin elinden kurtaracaktı. Ancak, en iyi şekilde silâhlandırılmış 1000 kadar İngiliz askerinin bulunduğu bu şehri (190) elde etmek kolay değildi. Bu-

niyye'ye her zamandan ziyade itînâkâr davranılması, menâfi'i hayâtiyyemiz iktizâsındandır. İşbu telgrafın vüsûlünün iş'arı bilhassa rica olunur. 16-3-36. Mustafa Kemal".

"Mütâleae-i aliyyeleri ile maan iş'arını istîrham eylerim". 17-3-36. 3. K. K. Selâhaddin".

"Mâdemki devlet'in kuvvet-i teşrî'iyye ve icrâiyyesine cebren vaz'-i yed edilerek İstanbul'da hakk-ı hâkimiyet-i Osmâniyye'ye hâtime verildiğine nazaran Anadolu'nun kavânin ve nizâmât-ı mer'iyye dâiresinde mesâlih-i âmmeyi kendi başına temsil etmesinden başka çâre yoktur. Ancak, bütün memleket ve millete âit hususât-ı fevkalâde'de, Hey'et-i Temsiliyye ile bi-l-istişâre ittihaz olunacak karar dâiresinde hareket etmek bi-tabi' münâsib olur mütâlâası ile mazrûfen Kolordu Kumandanlığı cânib-i âlisine îade ve takdim olunur. 17-3-336. Reşit". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 23. Belge 578.

(187) Üçüncü Kolordu Komutanının cevabı aşağıdadır: "Ankara'da 20. Kolordu K. 16-3 36 şifreye zeyldir. Devlet'in kuvve-i teşrî'iyye ve icrâiyyesine cebren vaz'-i yed edilerek İstanbul'da hakk-ı hâkimiyet-i Osmâniyye'ye hâtime verildiğine nazaran Anadolu'nun kavânin ve nizâmât-ı mer'iyye dâiresinde mesâlih-i âmme'yi kendi başına temsil etmesinden başka çâre olmadığı ve bütün memleket ve millete âit hususât-ı fevkalâde'de hey'et-i celileleriyle bi-l-istişâre ittihaz olunacak karar dâiresinde hareket edilmek münâsib olacağı mütâlâasında bulunulduğunu, Vâli Paşa hazretleriyle yapılan istişâre üzerine arz ederim. 17-3-36. Selâhaddin". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. belge 590.

nunla beraber, Ankara'da bulunan 24. Tümen'in 143. alayı, hazırlıklarını bitirerek 17/18 mart gecesi, "Ankara millî müfrezeleriyle birlikte" tren'le Eskişehir'e hareket etti. Başlarında Kolordu Komutan vekili Mahmut Bey'in bulunduğu bu birlik, Eskişehir yakınındaki Ağapınar istasyonunda trenden indi ve 18 mart akşamı Eskişehir'e hâkim tepeleri işgal etti (191). Fakat bu tarihte, düşmanın kuvveti biraz daha artmış bulunuyordu. Çünkü, kendilerine karşı olan davranışın değiştiğini gören İngilizler, Afyon ve Kütahya'daki birliklerini de Eskişehir'e getirmiş bulunuyorlardı (192). Ancak, bu hal, Ağapınarda toplanan Türk kuvvetlerinin, 20 mart'da İngiliz karargâhını sarmalarına ve Komutan Mahmut Bey ile birlikte Eskişehir Mustasarrıfı Fatîh Bey'in, İngilizlere bir ultimaton vermelerine engel olamadı. Bu ultimatom'da Eskişehir'in iki saat zarfında terk edilmesi isteniyor, aksi takdirde, dökülecek kandan İngilizlerin sorumlu olacakları belirtiliyordu (193). Bu durum karşısında İngilizler, Eskişehiri boşaltmaya razı oldular, fakat, şehrin boşaltılması için verilmiş olan iki saatlik zamanın

(188) Kastamonu valisinin telgrafı aşağıdadır :

"Türk milletinin aşiretten yetiştigi ve başsız idare edilemeyeceği ma'lûm-i âlinizdir. Düşmanın İstanbul'u fiilen işgali sebebi ile ortada fiilen ve hukuken bir hükûmet kalmadığından Hey'et-i Temsiliye'nin Hükûmet-i merkeziyye sıfat ve selâhiyetini takınmasını ve bu yapılmadığı takdirde her vilâyetten gelecek ayrı bir sesin milli teşkilâtı zaafa uğratabileceğini ve bu günden itibaren Kastamonu vilâyeti Hey'et-i Temsiliyye'yi Hükûmet-i merkeziyye addederek emirlerine girdiğini ve alacağı her emri tereddütsüz yapacağını arz ederim. 17 mart 1920. Kastamonu valisi Cemal". Bak, Nurettin Peker S. 157.

(189) Nime Arsan. S. 253, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 22. Belge, 577.

(190) Nutuk, 3.266. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 24. Belge, 621. Eskişehir'de "350 muhârib ve 16 otomatik tüfek ve 2 bomba topundan ibâret" bir İngiliz müfrezesi vardı. Bak, Nimet Arsan, S. 262.

(191) Tren hattının "Ankara'dan Eskişehir'e kadar olan" parçası bir çarpışma olmadan elde edilmiş ve yirmi beş kadar İngiliz askeri tutuklanarak Ankara'ya getirilmişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 316.

(192) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 317.

(193) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 24. Belge, 621.

uzatılmasını ve çekilme sırasında İzmit'e kadar kendilerine saldırılmamasını istediler. Fakat, onların zamanı uzatma dilekleri reddedildi, sadece İzmit'e kadar kendilerine saldırılmıyacağına dâir söz verildi (194). Bunun üzerine İngilizler üç askerî trenle hemen Eskişehirden uzaklaşmışlardı (195).

Bunlardan 500 kişi, Lefke (Osmaneli) ile Geyve arasında yerleşti, 150 kişilik bir kuvvet de hat boyundaki bazı yerleri işgal etti (196). Ancak, İngilizler Lefke'de de rahat bırakılmamış (197) ve kendilerinden bu bölgenin de boşatılması istenmişti (198). Çünkü Lefke ve dolayları, Kocaeli bölgesinden Orta Anadolu'ya doğru uzanan Geyve Boğazından geçen yolun doğu ucunda bulunuyordu. Esâsen daha 17 mart akşamı "İstihkâm müfrezesi de dahil 150 kişilik" bir Türk kuvveti Lefke'ye varmış ve ertesi gün Geyve boğazına hareket etmişti (199). İşte Türk kuvvetlerinin bu tutumu karşısında, İzmitten Lefke'ye kadar yayılmış olan İngilizler, 27/28 mart'da Lefke'nin doğu ve kuzeyindeki köprüleri tahrib ederek İzmit'e çekildiler. 28 mart'da Türk millî kuvvetleri Geyve'de idiler. Bu, mutlu bir olaydı. Çünkü bu suretle Millî Mücadele'nin en önemli merkezlerinden birisi kurulmuş ve Kocaeli bölgesinden yapılacak düşman saldırılarının Orta Anadolu'ya açılan kapısı tıkanmış oluyordu.

16 Mart'da verilen emirlerin en önemlilerinden bi-

(194) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 24. Belge, 621.

(195) İngilizlerin Eskişehir'de terketmiş oldukları "At, katır, ağırlık ve teçhizat" o kadar çok idi ki bunlar, "24. Tümen'in seferberlik noksanını ikmâle kâfi gelmişti". Bak, Ali Cebesoy, I, S. 317.

(196) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 35. Belge 868.

(197) İngilizler, 2 mart 1920'de tahrib edilmiş olan Lefke civârındaki köprüyü, onarmak üzere ayrıca 200 işçi ile bir kısım kuvvet daha getirmişti. Türk milisleri buradaki İngilizlere saldırmış ve bunlardan beş altısını öldürmüştü. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 35. Belge 869.

(189) Türk İstiklâl Harbî, 2, 2, S. 81.

(199) Nimet Arsan, S. 261.

risi hiç şüphesiz Anadolu'daki yabancı subay ve askerlerinin, silâhlarının alınarak, tutuklanmalarına dâir verilmiş olan emirdir. Fakat bu arada, Erzurum'da bulunan İngiliz irtibat subayı Yarbay Rawlinso'nun (200) tutuklanması işine ötekilerden daha çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü 16 mart 1920 saat 16'da Mustafa Kemal Paşa, makine başında, Kâzım Kara Bekir Paşa'ya: "İstanbuldaki arkadaşların tehlikeye düştükleri muhakkaktır. Rawlinson hakkındaki eski kararı hatırlatırım" diyordu (201). Bunun üzerine Kâzım Kara Bekir Paşa, "Erzurum Mevki-i Müstahkem Kumandanlığına "Rawlinson'un tutuklanması için gerekli emri verdi (202), Komutan da, bir tercüman subayla aynı gün, Rawlinson'un karargâhına giderek, verilen direktif dâhilinde, durumu kendisine bildirince Rawlinson gösterilen nezâket ve alınan tertiplerden dolayı teşekkür ettikten sonra, yanındaki askerlerin silâhlarını teslim etmiş, ayrıca bina üzerinde çekili bulunan İngiliz bayrağını da

(200) Bak, C. 2. S. 45.

(201) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 26. Belge 662. Mustafa Kemal Paşa'nın hatırlatmak istediği eski karar aşağıdadır: Ankara. 22 ocak 1920. "15. Kolordu Kumandanlığına. İngilizlerin Dersaadet'de tecâvüzü artırarak Nâzır ve Meb'uslardan bazı zevâtı ve bilhassa Rauf Bey'i tevkif ederlerse bi'l-mukabele Anadolu'da bulunan İngiliz zâbitânı tevkif edilecektir. Binâenaleyh Erzurum'da bulunan Rawlinson'u kaçırmamak için şimdiden ittihâz-ı tedâbir edilmesini rica ederim". Bak, Nutuk, 3, S. 266.

(202) "Mevki-i Müstahkem Komutanlığına. 16-3-36. Erzurum. İstanbul Hükûmetine İngilizlerin vaz'ı yed etmesi ve bazı zevâtı tevkif eylemeleri gibi ahvalden Erzurum halkının galeyâna gelerek buradaki İngiliz Kaymakânı Rawlinson'a karşı arzu edilmeyen bir muâmelede bulunmaları muhtemeldir. Binâenaleyh mûmâileyh'in ikâmetgâhında bir zâbit kumandasında mikdar-ı kâfi asker ikâmesiyle muhâfaza altına alınması ve kendi nezdinde ve maiyyetindeki esliha ve cephânenin alınarak muvakkaten münâsip mahalde bulundurulması ve yapılan bu muamelenin hayat ve şeref-i zâtisi için olduğu hususuna da mûmâileyh'in nazar-ı dikkatinin celp buyrulması lâzımdır efendim. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 26. Belge 662.

kendi isteğiyle, indirmişti (203). Bundan sonradır ki bina'ya Türk nöbetçileri dikildi (204). Fakat, Samsun'daki İngiliz Yüzbaşı Forbes'in tutuklanması ve oradaki telsiz istasyonuna el konulması işi iyi bir sonuca bağlanmadı. Gerçi, Anadolu'daki yabancı subay ve askerlerin tutuklanması hususundaki direktif ve emirlere uyan Üçüncü Kolordu Komutanı, Samsun'da bulunan İngiliz kontrol subayı Yüzbaşı Forbes'in tutuklanması için, 15. Tümen Komutanına, gerekli emri vermişti. Fakat bu tümen komutanının verdiği cevaptan, emrin uygulanamayacağı anlaşıyordu. Çünkü, bu tümen komutanına göre zaten o tarihte Samsun'da bulunmayan Forbes ile Samsun'daki öteki İngilizlerin tutuklanması ve telsiz telgraf istasyonuna el konması, "İstanbul'daki vaziyet esaslı surette henüz" belli olmadan yani "İtilâf Mümessillerinin ne surette bir hatt-ı hareket ta'kid edecekleri tekarür" etmeden, doğru değildi. Çünkü böyle bir davranış karşısında İngilizler, bir kaç savaş gemisini Samsun'a

(203) Mevki-i Müstahkem Komutanı, Rawlinson'u tutukladıktan sonra, kolorduya durumu aşağıdaki şekilde bildirdi: "17-3-36. Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına. 16-3-36 tarih ve 21 numaralı emrîmâmeye cevaptır: Emr-i sâmilere dâiresinde Merkez Kumandanı Kaymakam İshak Bey ve tercüman Mülâzım Edip Efendi, İngiliz Mümessili Kaymakam Rawlinson'a mürâcaatla İstanbul'daki hâdise-i elimenin netâyici olarak kendisinin muhâfaza-i hayat ve şerefi için bazı tedâbire mürâcaat lüzûmu nâzikâne bir lisanla anlatılmış ve kendileri işbu tedâbir-i zarûriyyemin ifâsını kabul ve yapılan nezaket ve tertîbattan dolayı beyân-ı memnuniyyet etmiş ve maiyyetinin esliha ve mühimmatını teslim etmiş ve emir dâiresinde Fırka'nın muhâfız zabiti ile nöbetçileri binâya yerleşmiş ve bir tehlikeyi dâ'i olmasın diye kendiliğinden İngiliz bayrağını dahi içeriye almış olduğu ma'ruzdur. Erzurum Mevki-i Müstahkem Kumandanı Miraley Kâzım". Bak, Tarih Vesikaları Dergisi, sayı 26. Bölge 663.

(204) Rawlinson, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir yazıda, "Paşam, bildirdiğiniz havadisleri öğrendiğimden dolayı büyük teessüfümü arza müâraat eylerim. Aynı zamanda maiyyetimdakililerle ben emrinize âmâdeyim. İltifâtınızdan ve pek meş'ûm olan bu ahval dâhilinde nâzık ve pek doğru muâmelenezden dolayı hissettığım büyük minnettarlığı arzı bir vazife tanırım. Hissiyyat-ı fâikamın kabulünü rica ederim Paşam" diyordu. Bak, K. Karabekir, S. 531.

gönderebilir; tutukluları geri isteyebilir; olumsuz cevap aldıkları takdirde islâm mahallelerini ve kışlaları top'a tutabilirlerdi, bu suretle de bir subay, dört er ve bir telsiz telgraf makinesi için büyük olaylara yol açılmış olurdu (205).

Samsun'daki tümen komutanının verdiği cevaptan sonra, Yüzbaşı Forbes'in Amasya'ya gitmek üzere Erbaa'ya doğru geziye çıktığı anlaşılmıştı. Onun için, Kolordu Komutanı bu defa da, Amasya'daki 5. Tümen Komutanlığına bir emir göndererek, Yüzbaşı Forbes'in, İstanbul'un işgalinden dolayı heyecan içinde bulunan halk tarafından "bir taarruz veya sû-i kasda" ma'ruz kalabileceği ihtimaline karşı maiyyeti ile birlikte tümen-de misafir edilmelerini bildirdi (206). Bunun üzerine 5. Tümen Komutanı, kışlaya getirttiği İngiliz subayına verilen d'rektif dâiresinde, durumu açıklamış ve kışlada misafir edileceğini tebliğ etmişse de, Forbes, "Mademki öyledir, ben Samsun'a avdet isterim, benim için Kolordu Komutanına ve Vâli Paşa'ya söyleyiniz, bir miktar muhafız versin. Yarın hareket etmek isterim" demişti (207). Ancak Kolordu, Forbes'in bu dileğini kabul etmediği gibi onun daha sonra, "Samsun'daki kontrol memuru vekiline, tutuklandığını bildirir, İngilizce bir telgraf göndermek istediğini de reddetti (208), hatta 18 Mart'ta Samsun Mutasarrıflığı ile 15. Tümen'e bir yazı göndererek Samsun'daki öteki İngiliz subayı ile maiyyetin de, halkla münâsebette bulunmaktan men edilmelerini, bunların telsizle yaptıkları konuşmalara engel olmak üzere Samsun'daki telsizlerin direk ve dinamosunun alınmasını emretti (209). Ancak Mutasarrıfla 15. Tümen Komutanı, esâsen evinden dışarıya

(205) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 634.

(206) Aynı Dergi, belge, 635.

(207) Aynı Dergi, belge, 636, 638.

(208) İngiliz subayının göndermek istediği telgrafın bir sureti aşağıdadır: "I am detained as a prisoner inform my Superior-prison". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge, 638.

(209) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 639.

pek çıkmayan S. Perring adındaki bu subay hakkında bir işlem yapmayı lüzumlu görmüyor, telsiz'e de el koymayı faydalı saymıyordu. Çünkü, onlara göre Samsun limanında demirlenmiş bulunan bir İngiliz gambot'unda başka bir telsiz mevcuttu. Bunun dışarı ile muhâberesi engellenemeyeceğine göre karadaki telsize el koymanın bir anlamı kalmıyordu. Onun için bu makamlar, kolordunun emrini bu defa da yerine getirmediler, hatta bununla da yetinmiyerek daha temkinli hareket edilmesi lâzım geldiğini ve Amasya'da bulunan Forbes'in, Samsun'a geri gönderilmesinin uygun olabileceğini bile kolorduya yazdılar (210). Kolordu'nun bu yazıya verdiği cevap bir emir değil, Kolorduca alınmak istenilen tedbirlerin bir gerekçesi gibi idi. Gerçekten bu yazıya göre, "Meb'usları, Vükelâsı ve hatta Pâdişahı esârette bulundurulmuş millet efrâdına karşı" Forbes'in serbest bırakılması ve Samsun'a geri çevrilmesi kat'iyyen doğru değildi. Samsun'daki öteki İngiliz subayı ve telsiz telgraf cihazı hakkında uygulanmak istenilen hareket ise, "Millet-i İslâmiyye ve Hükûmet-i Osmaniyye'ye yapılan hakarete karşı fi'li bir protesto" idi. Yine bu yazıya göre İngilizler'in Samsun üzerinden bir baskı yapacakları muhakkaktı. Fakat, İngiliz temsilcilerine karşı yapılacak okşayıcı hareketlerle bunun önlenmesi mümkün değildi. Çünkü "Bir yüzbaşıya yapılacak muâmelenin tarz ve şekli ile" İngiliz plânının değişeceği elbette bahis konusu olamazdı ve bu sebeplerle de verilen emirlerin uygulanması gerekirdi (211). Öte taraftan, Samsun'daki diğer irtibat subayı Perring, 24 mart'da, 15. Tümen Komutanı ile görüştü ve kolordu'ya gönderilmek üzere kendisine bir yazı verdi. O, bu yazıda, Forbes'in hakkındaki tutuklama kararının hemen kaldırılarak kendisinin Samsun'a geri çevrilmesini istiyor, böyle yapılmadığı tak-

(210) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 25. Belge 641.

(211) Aynı Dergi, Belge 642.

dirde durumdan kolordu komutanının sorumlu tutulacağını ve yapılan bu haksız işlemin, kendileri için bir "İ'lân-ı harb" demek olduğunu bildiriyordu (212). Bu yazının bir sureti ile birlikte Kolorduya gönderdiği bir yazıda bu Tümen Komutanı, İstanbul'da bir hükûmetin mevcut olduğunu, Meclislerin görevlerine devam ettiğini, cüm'a selâmlığının yapıldığını söylüyor ve "Şu halde İstanbul'da bir kabine mevcut iken, kabinenin ma'lûmâtı olmasızın" İngilizler hakkında uygulanan işlemi iyi bulmuyorum diyecek kadar ileri gidiyordu (213). Anlaşılyordu ki, Samsun'daki elemanlar ve idâre âmirleri tereddütler içinde idiler. Onların tereddütlerinin bir sebebi, İngilizler'in Samsun'u bombardıman etmeleri veya asker çıkararak şehri işgal etme ihtimalleri idi. Fakat bu kişilerin, İstanbul'dan başka bir otoriteye tâbi' olmak istemeyişlerini, bu sebepler arasında gizlemeğe çalıştıkları da seziliyordu. İşin en dikkate değer tarafı, onların bu davranışları karşısında, Üçüncü Kolordu Komutanının da tereddütlere düşmesi ve İngilizler hakkındaki tutumunu yavaş yavaş yumuşatması idi. Nitekim, 20 mart 1920 tarihinde Hey'et-i Temsiliyye'e gönderdiği bir yazıdan bunu açıkça anlamak mümkün oluyordu (214). Ayrıca bu kolordu komutanı, 24 mart'da Mustafa Kemal Paşa'ya, makine başında, durumu anlatmış ve Perring'e verilecek cevap hakkındaki mütâleale-rını da sormuştu (215). Gerçi Mustafa Kemal Paşa, Perring'a verilecek cevabın ne olması lâzım geleceğini

(212) Perring'in yazısı aşağıdadır : "Samsun'a yeni gelen kontrol me'mûru kaptan Forbes, bu defa emriniz üzerine Amasya'da tevkif olunmuştur. Bu emrinizi geri almanızı talep ederim. Çünkü, aksi takdirde kendiniz tamamiyle mes'ûl olursunuz ve bu haksız mûâ-meleniz için kendiniz cevap vereceksiniz. Yaptığımız iş, bizim için i'lân-ı harb'dir. Tarafınızdan verilecek emir mucibince kaptan Forbes, Samsun'a bir dakika te'hîr edilmiyerek gönderilmelidir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 651.

(213) Harb Tarihi Vesikası Dergisi, Sayı 25. Belge 651.

(214) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 647.

(215) Aynı dergi, belge 652.

ona açıkça ifâde etmiş (216) ve işin büyütülmemesi gerektiğini anlatmış ise de kolordu komutanı bu yolda yürümemiş ve Perring'e yazdığı cevapta, Forbes hakkında "Yapılan muâmele misâfir ve meslekdaş muâmelesinden ibârettir" dedikten sonra, meselenin üzerinde durulduğunu ve bir kaç güne kadar sonuç alınabileceğini bildirmişti (217). Bu tarihlerde çok daha önemli meselelerle uğraşmak zorunda kalan Mustafa Kemal Paşa ise, Forbes meselesi üzerinde daha fazla durmayı her halde lüzumlu saymadı ve **Üçüncü Kolordu Komutanını** düşüncelerinde serbest bıraktı (218). Bundan dolayıdır ki kolordu komutanı düşündüklerini uygulamış, yani 31 mart 1920'de Yüzbaşı Forbes'i muhâfaza altında Samsun'a göndermek suretiyle serbest bırakmıştı.

16 mart'da Mustafa Kemal Paşa, 14 ve 12. Kolordulara da durumu bildirmişti (219). 14. kolordu bu

(216) Mustafa Kemal Paşa'nın Üçüncü Kolordu Komutanına, makine başında verdiği cevaptan bir kısmı aşağıdadır: "Selâhaddin Beyefendiye. 1) Bendenizce buna verilecek cevapta, şöyle denilebilir: Forbes'i tevkif eden ben değilim, payitahtları mütâreke'ye, insâniyete mugayir işgal olunan millettir, binâenaleyh tahliyesini de ancak millet yapabilir. Ben ancak buna delâlet edebilirim, fakat kat'iyyen söz veremem. 2) Her halde böyle emir üzerine tahliye etmek gayr-i câizdir. 3) Ma'lûm-ı âliniz Kâzım Paşa, Kaymakam Rawlinson'u bütün maiyyetiyle tevkif etmiştir, i'lân-ı harb kabul ediyor sa bu kâfidir. Mahmut Bey, Eskişehir'den tardettiği İngilizlerle Bilecik'de tekrar çatışarak ateşle ric'ate devam ettiriyor. Binâenaleyh Yüzbaşı Forbes'in tevkifi bunlar yanında pek zayıf kalır efendim. Mustafa Kemal". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. Belge 653.

(217) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 25. belge 654.

(218) Mustafa Kemal Paşa'nın, Forbes hakkında 3. Kolordu'ya gönderdiği son yazı aşağıdadır. "Selâhaddin Beyefendiye. Bu bapta taraf-ı âlilerinden tensib buyrulacak tarz-ı hareketin tatbîki hepimizce müreccah görülmektedir. Binâenaleyh, mütâaleaları vechile ifâ-yi muâmele olunmak üzere icâbedonlere emir buyrulur. Yalnız şunu arz ederim ki, İngilizler fi'l-en her türlü harekâtta müctenibdirler. Blöflerle istihsal edebilecekleri netâyiç onlara daha ileri gâtmek için büyük ümidler verebilir efendim. 25 - 3 - 36. Mustafa Kemal". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 25. Belge 657.

(219) Nutuk, I. S. 296.

hususı ayrıca Trakya'daki Birinci Kolordu'ya da duyuracaktı (220). Fakat 14 ve 12. Kolorduların davranışları, Kuvâ-yi Milliyyecileri tasalandırarak derecede garipti. Gerçekten, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, İstanbul ile muhâbere edilmemesine dâir Hey'et-i Temsilîyye'ce verilmiş olan karara aykırı olarak (221), Bursa üzerinden İstanbul hükûmetiyle temas aramıştı. Fakat "Bursa, Paşa'ya İstanbul yolunu" açmadı, Paşa da bu yüzden ve daha bazı sebeplerden dolayı isti'fa etti (222). Fakat bu isti'fa ancak 24 saat sürdü. Çünkü, Bandırma'ya gelen bir İngiliz savaş gemisi Yusuf İzzet Paşa'ya, Harbiye Nâzırı Fevzi (Çakmak) Paşa'dan bir şifreli yazı getirmişti. 19 mart tarihini taşıyan bu yazıda Fevzi Paşa, İtilâf Devletleri "Karadeniz Başkumandanı Amiral Calthorpe, Harbiye Nezâretine bir ültimatoma vererek Anadolu'da husûle gelen" olaylardan ve hükûmet merkezinin tanınmaması yoluna girdiğinden dolayı şiddetli tedbirlere baş vuracağını bildirdi dedikten sonra kendi düşüncelerini aşağıdaki şekilde ortaya koyuyordu : Mütâreke şartlarına aykırı olmayan İstanbul'un işgalinden dolayı Anadolu'da "Bazı sengerdeler"in giriştikleri hareketler, memleketin ve milletin çıkarlarına uygun düşmemektedir. Onun için bu durumu, en kıdemli komutan olarak, "Harbiye Nâzırı" adına bütün birliklere bildiriniz ve İstanbul Hükûmetinin tanınmasını sağlayınız (223). İşte bundan sonra Yusuf İzzet Paşa, görevinden hiç ayrılmamış bir komutan davranışı ile, hemen o gün bu emri bütün birliklere ve bu arada Bursa'daki 56. Tümen Komutanlığına da duyurmuş, Harbiye Nâzirinin emrine uymak istemiyen komutanların, "Yerlerine birer vekil ta'yini ile" birliklerinden hemen ayrılımlarını istemişti (224). Aynı komutan, yine en kıdemli komutan sıfatı ile, Harbiye Nezâretinin 25 mart tarihli bir yazısını, 20. Ko-

(220) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 22. Belge 560.

(221) Nimet Arsan, S. 256.

(222) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 321.

(223) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 322.

(224) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 322.

lordu Komutanlığına gönderdi. Harbiye Nâzırının bu yazısından, İstanbul'daki İngiliz siyâsi temsilcisinin İstanbul Hükûmetine bir nota verdiği, "Türk gayrı muntazam Kıtâatı serger-desinin", Lefke (Osmaneli) civârındaki İngiliz birliklerini tehdid ettiği, o bölgeyi terketmeleri için tanıdığı sürenin sonunda onlara ateş açtığı ve bu olaydan da doğrudan doğruya hükûmeti ve şahsen Sadrazamı sorumlu tuttuğu anlaşıyordu. Onun için Nâzır, menleket ve millet yararına olmayan bu gibi hareketlere engel olunmasını ve İngiliz birliklerine karşı iyi davranılmasını istiyordu (225). Konya'daki 12. Kolordu Komutanı Fahreddin (Altay) Bey'in durumu da şüpheli görünüyordu. Çünkü, 16 mart'da İstanbul'un işgali üzerine "Harbiye Nezâreti" ile bağlantısını kaybetmiş olan bu komutan, Hey'et-i Temsiliyye'nin direktiflerini aldığı vakit tereddüt içinde kalmış, İstanbul ile muhâbere imkânlarını aramış, bulamadığı için en kıdemli komutan olan Yusuf İzzet Paşa ile muhâbere ederek onun emrine girmişti (226). Bu suretle o, Hey'et-i Temsiliyye'ye değil hükûmete bağlı kalmağı daha uygun görmüştü. Onun için bu kolordu'nun da, 14. kolordu gibi, durumu cidden düşündürücü oldu. Gerçi Hey'et-i Temsiliyye ve 15. Kolordu tarafından her iki kolordu'ya, İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra artık orada meşrû bir hükûmet bulunamayacağı ve bu durumda bütün kolorduların birlik halinde bulunmaları gerekeceği ısrarla anlatılmak istendi. Ama onlar, "İstanbul ile muhâbelerin ve hatta temâsin kesilmesini icâb ettirecek" bir halin bulunduğunu kabul etmediler (227). Bu itibarla Yusuf İzzet Paşa ile Fahreddin Bey'in tutumları, Kuvâ-yi Milliyye'ce hoş görülmeğe başladı. Bu sıralarda idi ki,

(225) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 329.

(226) K. Karabekir, S. 561. "İstanbul'un bu güvenilir hükûmetine karşı zorluk çıkarmayıp onu desteklemek hususundaki görüşümü beğenmiyen Ankara, benim İstanbul ile telgraf irtibatımı kesti, ben de Bandırma'daki 14. Kolordu Kumandanı General Yusuf İzzet Paşa ile bu irtibatı tekrar tesise çalıştım". Bak, Fahrettin Altay II, S. 222.

(227) Nimet Arsan, S. 277.

Konya'da, "Ankara'da toplanacak fevkalâde meclise aza gönderilmemesi ve mitinglerle protesto edilmesi gibi bazı hâdiseler cereyan" etti ve bu işlerde Kolordu Komutanı Fahreddin Bey ile Vâli Suphi Bey'in büyük rol oynadığı anlaşıldı (228). Bunun üzerine, Batı Anadolu'da bulunan Albay Re'fet Bey (Bele), 26 mart 1920'de bu durumu Ankara'ya duyurmuş ve kendisinin Konya üzerine harekete geçeceğini bildirmişti. Bu tutum, 14 ve 12. Kolordu Komutanlarının davranışlarını "esâsât-ı milliyyemiş nokta-i nazarından hoş" göremediğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa (229) tarafından da uygun görüldüğü için Re'fet Bey gerekli hareket plânını hazırladı. Buna göre, Re'fet Bey Konya civârına gelecek, Vâli ile 12. Kolordu Komutanını buraya da'vet edecek ve sonra da onları tutuklayarak Ankara'ya götürecekti. Plânın gerçekleşebilmesi için her şeyden önce kendini Konya'ya da'vet ettiren Re'fet Bey, 100 kadar zeybikle birlikte Nazîli'den hareket ederek 2 nisan gece yarısından sonra Konya'nın kuzeyindeki Sarayönü'ne geldi ve Kolordu Komutanı Fahreddin (Altay) Bey'i yanına çağırdı. Bu çağrıya uyan kolordu komutanı Sarayönü'ne gelmiş, orada Re'fet Bey'le görüşmüş ve bu görüşmeden sonra oraya, "Vâli Suphi, kolordu ümerâsı ve eş-râf-ı beldenin bir kısmının da getirilmesi te'mîn olunmuştu" (230). Bundan sonradır ki Re'fet, Bey, kolordu komutanı dâhil, Konya'dan gelenleri, pek istekli olmalarına rağmen 3/4 nisan gecesi, özel bir torenle Ankara'ya doğru yola çıkardı. 4 Nisan öğleden sonra Ankara'ya varan bu treni istasyonda Mustafa Kemal Paşa karşılamış, gelenlere yakın bir ilgi göstermiş, hangi maksad ve amaç için çalıştıklarını açıklayarak onları Kuvâ-yi Milliye tarafına çekmeğe çalışmıştı. Bununla beraber Vâli ile Kolordu Komutanının, bir süre, görevlerinden uzaklaş-

(228) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 332.

(229) Nimet Arsan, S. 277.

(230) Ali Fuad Cebesoy, I, S. 341.

tırılmaları gerekli görüldü ve kolordu komutanlığına İsmet Bey (İnönü) ta'yin edildi (231).

Konya meselesi bu suretle halledildikten sonra Kuvâ-yi Milliyyecilerin bütün dikkatleri 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa üzerinde toplanmıştı. Bu sebepten dolayı, 3 nisan 1920'de Hey'et-i Temsiliyye, 61. Tümen Komutanı Kâzım (Özalp) Bey'e "Karesi livâsı", 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e de "Hüdâvendigâr vilâyeti dâhilinde tekmlil kuvâ-yi mülkiye ve askeriyye ve milliyeye'yi" ele almaları emrini vermiş ve bu komutanlara, azılden lîdâm'a kadar giden cezaları verebilme yetkisini de tanımıştı (232), fakat Yusuf İzzet Paşa'nın bundan haberi olmamıştı. Esâsen bu Paşa, bu günlerde çok huzursuz bir halde idi. Çünkü bir yandan Anzavur ayaklanması yüzünden Bandırma'da duramayacak bir hale gelmiş (233), bir yandan da maiyyetindeki komutanların kendini dinlemediklerini anlamıştı. Nitekim, Anzavur kuvvetleri üzerine yürünmesi için vermiş okduğu emri, 172. Alay Komutanı Yarbay Osman Bey, bazı sebepler ileri sürerek, yerine getirmemiş, Paşa'nın, verdiği emirde ısrar etmesi üzerine de "Ankara'yı tanımamış olan" bir komutana itaat edemeyeceğini" bildirmişti (234). Bu durum karşısında Paşa, alay komutanını harb divân'na vermiş, fakat bu defa da Bursa'daki 56. Tümen Komutanı bunu uygulamamış, hatta Hey'et-i Temsaliyye tarafından 3 nisan'da kendisine tanınan yetkiye dayanarak, Alay Komutanı Osman Bey'i eski görevine geri çevirmişti (235). Bunun

(231) R. Fuat Cebesoy, I, S. 342. "Bu surette Ankara'ya gidiş, otoritemi sarsmış, Kumandanlık vakarımı kırmıştı. Artık Kumandanlıkta kalamazdım, o gün istifamı verdim. Bu kararımın hoşlanmadılar, geri aldirmek için uğraştılar, ben ısrar ettiğim için kabul etmek mecburiyetinde kaldılar. Yerime henüz İstanbul'dan kaçıp gelmiş olan Miralay İsmet Beyi (İnönü) tayin". Bak, Fahrettin Altay, II, 233.

(232) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 344.

(233) Bak, S. 33.

(234) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 345.

(235) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 345.

üzerine, Anzavur ayaklanmasından dolayı zaten sıkışık durumda bulunan Yusuf İzzet Paşa, 4 nisan'da Bandırma'dan Bursa'ya hareket etti ve aynı günde görevine dönmek üzere yola çıkmış olan Alay Komutanı Osman Bey'le karşılaşınca onu yakalattı, eline kelepçe vurdurdu, Bursa'ya getirdi (236). Paşa bu komutanı kurşuna dizdirmek istiyordu, ancak "Bütün kolordu karargâhı" paşa'nın bu emrine karşı gelmişti (237). İşte maiyyeti karşısında bu duruma düşmüş olan ve esâsen Ankara'ya bağlanmamış bulunan Yusuf İzzet Paşa'nın, daha ziyâde görevi başında kalması Ankara'ca sakıncalı görüldü ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya çağrıldı (238). O bu da'vete katılmadığı takdirde, 56. Tümen Komutanlığınca tutuklanarak Ankara'ya gönderilecekti (239). Fakat buna lüzum kalmadı, Yusuf İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına uyarak Ankara'ya gitti.

İstanbul işgalinin ikinci günü Hey'et-i Temsiliyye, İstanbul ile resmî ve özel telgraf konuşmalarını ve telgraf memurlarının kendiliklerinden yapacakları gizli konuşmaları yasakladı, özellikle bu memurlardan düşman tebliğlerini İstanbul'dan Anadolu'ya "Anadolu muhâberâtını" da İstanbul'a bildirenlerin câsus kabul edileceğini ve buna göre cezalandırılacaklarını açıkladı (240). Aynı gün, "Hey'et-i Temsiliyye'nin bilgisi ve izni olmadıkça hiç bir makam ve hiç bir memur'un" İstanbul ile konuşma yapamayacağı ilgililere bildirildi (241).

İstanbul'un işgali olayı, 17 Mart'da İslâm dünyasına da bir beyannâme ile duyuruldu. Bu beyannâmede, İstanbul'a yapılan tecâvüz; Osmanlı saltanatından çok "Makam-ı Hilâfette hürriyet ve istiklâllerinin istinadgâh-ı yegânesini gören bütün âlem-i islâma" karşıdır; Asya ve Afrika'da bağımsızlık mücâdelesine girmiş olan müslü-

(236) Ali Fuat Cebesoy, I. S. 345.

(237) Ali Fuat Cebesoy, I. S. 345.

(238) Nimet Arsan, S. 288.

(239) Aynı eser, S. 289.

(240) Aynı eser, S. 257.

(241) Aynı yer.

manların "Kuvâ-yi ma'neviyyesini" kırmak için İ'tilâf Devletlerinin baş vurdukları son bir tedbirdir; 1300 yıldan beri süregelen Hilâfet makamını esaret altına alarak "Hürriyet-i islâmiyye'yi yıkmak için giriştikleri bir teşebbüstür" deniliyor ve son bir haçlı saldırısına benzetilen bu hareketin, bütün müslümanlarda bir direnme ve ayaklanma duygusu meydana getireceğine inanıldığı açıklanıyordu (242). Ancak, bu beyannâmenin islâm âlemindeki tepkisi umulduğu kadar olmadı. Bununla beraber bazı yerlerde, İstanbul'un işgali üzerine, bazı hareketler görüldü (243).

Hey'et-i Temsiliyye'ce, Merzifon'dan Aantep'e gönderilen Beşinci Kafkas Tümeni Komutanı Cemil Bey, makine başında, Üçüncü Kolordu Komutanına, bir takım sorularla birlikte, şu andaki durum karşısında geçici bir hükûmet kurulması düşünülüyor mu ve hemen "Bir Meclis-i Müessisan (Kurucular Meclisi) cem'i hakkındaki Hey'et-i Temsiliyye'nin acaba nokta-i nazarı nedir?" diye

(242) Nimet Arsan, S. 258.

(243) Hind müslümanları, İstanbul işgalini haber alır almaz, protesto etmek ve gerekenlerle görüşmek üzere Mevlânâ Mehmed Ali Han'ı bir hey'etle birlikte Londra'ya göndermişlerdi. 1920 nisanında Roma'ya da uğrayan bu hey'et, orada Papa Benoît XV. ile de görüşmüştü. Bu görüşmede Mehmed Ali Han, "Mukaddes Peder, sizi kardeş dinin en büyük adamı olarak saygı ile selâmlıyoruz ve tek Allah'a inanan iki dinin kardeş çocukları olarak sizden, galip devletler tarafından Türk ve müslümanlara, Peygamber Efendimizin hedefi olan (?) Halife'ye ve Osmanogulları Hânedân'ına ve Türk milleti ile onun şahsında bütün islâm dünyasına revâ görülen zulüm ve hakaret için, müdâhulenizi rica ediyoruz. Bundan mes'ûl olan İngiliz Başvekili Lloyd George, hakikatte hristiyan dünyası ile müslüman âlemi arasında bir ehlihalip zihniyeti yaratmış bulunmaktadır. Asya'da ve müslümanlarla meskûn olan bütün kıt'alar'da İngilizler'in ve Fransızlar'ın revâ gördüğü zulüm ve tazyike karşı bir takım reaksiyonlar uyanmış ve uyanmaktadır. Hristiyan âleminin en büyük makamı olan zât-ı âlîlerinin, böyle bir hareketi nasıl telâkki ettiğini müsaadenizle sorabilir miyim?" demişti. Buna karşılık Papa: Bu durum karşısındaki yapılacak "Müdafaayı meşru" sayarım" deyince Mehmed Ali Han, "Bu cevabınızı Bombay'da Hind Hilâfet Hey'et'ine telgrafla tebşir edebilir miyim diye sormuş ve olumlu cevap almıştı. Bak, Hüsameddin Ermiş, S. 494. Tunus'da da müslümanlar, İstanbul'un işgalini pro-

(244) soruyordu (245). Aynı tarihte, Hey'et-i Temsiliyye adına Mustafa Kemal Paşa da, Üçüncü Kolordu'ya gönderdiği bir telgrafta aynı konuya temas etmiş yani "Her millet'in bu gibi zamanlarda mürâcaat ettiği ahvâle tevfikân bir Meclis-i Müessisan" teşkilinin zarûrî olduğunu ve bu meclis'in, onbeş gün içinde Ankara'da toplanması gerektiğinin karar altına alındığını, onun için hemen seçimlere gidilmesini, fakat müslüman olmayan tebaa'nın seçimlere katılmamasını, "Her livâ'dan beş a'zanın seçilmesini yazmış ve bu hususlar hakkında kolordunun mü-tâleasını ve bu mütâleanın, ertesi gün öğle vaktine kadar gönderilmesini istemişti (246). Üçüncü Kolordu Komutanı ile Sivas Valisi, Hey'et-i Temsiliyye'nin bu yazısına aynı günde verdikleri ortak cevapda, "Meclis-i Müessisan" deyimine, alışılmamış bir deyim olduğu, gerekçesi ile ve daha bir takım sebepler göstererek katılmadılar ve açılacak meclisin bir "Meclis-i Meb'ûsan" olmasını ileri sürdüler (247). Sonunda bu mütâlealar kabul olunduğu için 19 Mart 1920'de Kolordu Kumandanlarına, Vilâyât'a, Müstakîl Livâlar'a Hey'et-i Temsiliyye" adına Mustafa Kemal Paşa tarafından bir genelge gönderilerek, Ankara'da açılacak olan bu meclis'e üye seçilmesi istendi (248).

testo eden beyannâmeler yayımladılar. Üniversite gençleri, büyük bir kalabalık halinde, Fransız vali'ye baş vurdular ve "Hilâfet markânının işgalini protesto" ettiler. Vâli bunların temsilcilerine, işgalin geçici olduğunu söylemek suretiyle, coşkunluğu yatıştırmaya çalıştı. Bak, K. Karabekir, S. 104.

(244) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. Belge 591.

(245) Cemil Bey'in bu soruları, 16 mart'da sorduğu, telgraf konuşmasının sonundaki 16 rakamından anlaşılmaktadır, fakat telgraf 17 mart 1920'de işlem görmüştür.

(246) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. Belge 592. Nutuk, I, S. 301.

(247) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. Belge 593.

(248) Nutuk, I, S. 301. Mustafa Kemal Paşa, açılacak olan meclisin, nasıl bir anlayış içinde çalışacağını belki de kestiremediği için, 8 nisan 1920'de bütün kolordulara ve askeri birliklere yaptığı bir tebliğde, "Yakında içtimâ edecek olan Meclis-i Kebîr-i Millî'nin mukarrerâtı her ne olursa olsun düşmanlarımız âmâl-i cinâyetskârânelerine devam ettikleri müddetçe umum Anadolu'nun mukavemet-i müsellâha göstermesi ve bu mukavemette ordunun esas teşkil etmesi tabiidir" diyor. Bak. Tarih Vesikaları Dergisi sayı 13. Belge 352.

18 Mart'da Mustafa Kemal Paşa, ilgililerden, aşağıdaki hususların da hemen uygulanmasını istemişti : 1) Türkiye'deki Osmanlı ve Ziraat Bankaları ile "Dünyâ-i Umûmiyye ve Reji idâreleri", mevcut paralarını, mahallin en büyük mülkî âmiri ile mâlî âminine bildirecek ve her hangi bir tarafa gönderilecek paralar bu iki âmir tarafından "Mürakaba edilerek" üst makamlara bilgi verilecektir. Sadece Ziraat Bankası, İstanbul hariç, kendi şubeleriyle işlem yapabilecektir. 2) Adı geçen kuruluşların İstanbul ile "İrsâlât yapması men olunacaktır". Bu kuruluşlarla "Mal sandıklarında ve Evkaf sandıklarında mevcut" paraların cinsleri ve rehînlerin değerleri de Hey'et-i Temsiliyye'ye bildirilecektir (249).

10 — İstanbul'un işgal haberini, işgalden bir iki saat sonra öğrenmiş olan (250) Trakya'daki Birinci Kolordu'nun heyecanı ve telâşi, öteki askerî birliklerden daha fazla olmuştu. Çünkü, bu kolordu'nun görevlerinden birisi de, İstanbul'a karşı yapılacak her hangi bir saldırıyı önlemektir (251). Bu sebeple kolordu komutanı Ca'fer Tayyar Bey, işgalî haber alır almaz hemen harekete geçmiş, yayımladığı bir beyannâmede, durumu kısaca özetledikten sonra, Hilâfet makamının serbestçe kurabileceği ve Milletvekillerinin güvenini sağlayabilecek bir kabine'nin iş başına geleceği tarihe kadar, "Edirne Vilâyetindeki idâre-i mülkiye ve askerîyye'nin birlikte ve kimseye tâbî' olmadan çalışacağını, bundan dolayı da sıkı yönetim ilân edilmiş olduğunu açıklamıştı (252). Aynı komutan aynı

**İstanbul işgalini
Trakya'daki
Yankıları.**

(249) Tarih Vesikaları Dergisi, Sayı 13. 22. Belge 355 ve 572.

(250) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24, Belge 608.

(251) Seferberlik planına göre I. Kolordu'nun görevleri şunlardır : 1) "Batı Trakya'dan Doğu Trakya'ya karşı yapılacak bir düşman tarruzunu durdurmak", 2) İstanbul'u her türlü taarruzlara karşı müdâfaa etmek", 3) "Türkleri yerli hristiyanların tecâvüzlerine karşı korumak", 4) "Bulgarların tarafsızlığını sağlamak", 5) "Trakya ile Anadolu arasına kuvvetli ecnebi küt'aları girebilmesi ihtimali olduğundan, Anadolu'dan Trakya'ya hâkim olmamak endişesi vardır. Bunun için planda İstanbul ve Trakya hakkında fazla tafsîlât verilmemiştir. Birinci Kolordu İstanbul ve Trakya'daki ecnebi kuvvetlerin kaldırılmasına çalışacak ve Anadolu ile irtibat sağlayacaktır". Bak, T. Bryıklıoğlu, 2, I, S. 206-7.

(252) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 604.

gün Edirne Vâilîliğine de bir yazı yazarak durum hakkında bilgi vermiş ve “Hilâfet makamının intihab ve Millî meclis’in tasdikını hâiz meşrûti bir hükûmet” kurulmadıkça “Edirne vilâyeti dâhilindeki askerî idâre müstakillen harekete medbur” kalacaktır dedikten sonra sıkı yönetim ilân edilmiş olduğunu ve askerî idareye yardım edilmesi hususunun gerekenlere emredilmesini istemişti (253). Bundan başka yine bu komutan, 16 mart’da, askerî birliklere gönderdiği bir emirde aşağıdaki tedbirlerin alınmasını lüzumlu görüyordu: 1) Her tümen, kendi bölgesindeki silâh ve cephâne depolarından faydalanarak, “Seferbeliğini ikmal edecektir.” Ancak askere çağrılacak olanların sayısı eldeki silâh sayısından fazla olmayacaktır. 2) Her tümen kendi bölgesindeki Ziraat Bankası ile Mal sandıklarında ve evkaf ve tapu dâirelerindeki paralara el koyacaktır. 3) Her tümen bölgesinde sıkı yönetim ilân edilecektir. 4) A’şâr anbarlarında ve hükûmete âit tohumluk ve hubûbât ve sâir erzak’a” el konacaktır. 5) Her tümen bölgesinde, tüccarların elinde bulunan “Zahîre ve hubûbât ile askere yarayacak eşyanın, büyük ölçüde alınıp satılması ve başka tarafa nakli men olunacaktır. 6) Her tümen kendi bölgesindeki “Telgrafhânelerle telgraf hatlarının muhâfazasına” çok dikkat edecek ve muhâberelerin kesilmemesini sağlayacaktır. 7) Hangi suretle olursa olsun hiç bir kimse silâhını hiç bir kimseye teslim etmeyecektir” (254).

Kolordu Komutanının telâşlanması elbette yerinde idi. Çünkü, daha İstanbul işgalinin başladığı saatlerde Tekirdağ limanına bir İngiliz torpidosu gelmiş (255) ve bu geminin kaptan’ı, Tekirdağ Mutasarrıfı ile 55. Tümen Komutanını, Tekirdağ jandarma komutanını ve polis

(253) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 605.

(254) Aynı dergi, belge 606. Bu tedbirler arasında 1298 - 1315 (1881 - 1897) doğumlarının askere alınması da vardı. Bak, T. Bıyıklıoğlu 2, 1, S. 212. Seferberliğe, Batı Trakya’daki Bulgarlardan da katılanlar olmuştur. Bak, Stefan Velikov, S. 141.

(255) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 607.

komiserini, görüşmek üzere gemisine da'vet etmişti (256). Fakat hiç bir şeyden haberi olmayan tümen komutanı, nasıl hareket edileceğini kolordu'dan sorduğu vakit kendisine verilen cevapta, o andaki durum kısaca açıklanmış, seferberlik ilân etmesi emredilmiş ve "Torpedo'ya gitmeyiniz ve kimseyi göndermeyiniz" denilmişti (257). Kolordu komutanının verdiği emre uyularak da'vete kimse katılmayınca geminin kaptanı Tekirdağ hükûmet konağına gelerek Mutasarrıf vekili ve komutanla görüşmüş, İstanbul'un işgal edildiğini söylemiş ve Tekirdağ'da bir olay çıktığı takdirde şehri topa tutacağını kendilerine bildirmişti (258). Bu, önemli bir mesele idi. Fakat o sırada ortaya, bundan daha önemli olan bir mesele çıkmıştı, bu mesele 55. Tümen Komutanı Alâeddin Bey'in, seferberliğe karşı oluşu idi. Çünkü ona göre halk, seferberliğe karşı ilgisizdi. Ayrıca silâh altına alınacak olanları yediniş içirmek de çok zor olacaktı. Şehrin bombadımân edileceği haberi ise Tekirdağ halkını düşündürmüştü. Bu sebeplerden dolayı 55. Tümen Komutanı, durum belirli bir hal alınmaya kadar Tekirdağ'da seferberliğin geri bırakılmasını istiyordu (259). Fakat kolordu komutanı verdiği cevapta bu mütââlelara katılmadı, seferberlik fikrinde ısrar etti, İstanbul ile mühâberenin kesilmesini istedi. Vatan'a ve göreve bağlılığın bütün heyecanını yansıtan bu telgraf karşısında

(256) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 607.

(257) Kolordu Komutanının verdiği cevapta, "Torpedo'ya gitmeyiniz ve kimseyi göndermeyiniz. İstanbul'da Şehzâdebaşı karakolu İngilizler tarafından işgal edilmiştir, altı şehid ve bir kaç mecruhumuz vardır. Harbiye Nezâreti binâsının da işgal edilmek üzere bulunduğu anlaşılıyor. Bu cihetle bu günden itibaren seferberlik ilân ediniz ve bi-l-umûm kıt'a kumandanlarını ikrâî-i nevâkıs'a memur ediniz" deniliyordu. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. belge 608.

(258) İngiliz kaptanı, "Burada anâsır-ı muhtelif arasında bir kutâl veya kıyâm zuhûr'a gelir ve tek bir kişinin burnu kanarsa kasaba'yı ve müessesât-ı askeriyyeyi topa tutmak üzere emir aldım" diyordu. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24, belge 610.

(259) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24. Belge 610.

(260) gerçi tümen komutanı, maksadının yanlış anlaşıldığını ve kendisinin de "Aynı fikir ve gaye'de" olduğunu belirten bir telgraf gönderdi (261), fakat seferberlik ilânı mümkün olmadı. Çünkü, Tekirdağ Mutasarrıfı Fûrûzan Bey de seferberliğe karşı idi. Bundan dolayı o, Tekirdağ'a bağlı ilçelere, İçişleri Bakanlığı tarafından Pâdişah'ın bir emri duyurulmadıkça, seferberlik olamayacağını bildirmişti (262). Bu durum karşısında kolordu komutanı, "Mükellefiyyet-i askeriyye kanununun" seferberlik hususunda kolorduları yetkili kulan maddelerini hatırlatmak suretiyle, Mutasarrıf'a sert ihtarlarda bulundu (263) ve Edirne Vâlisinden işe müdâhale etmesi-

(260) Kolordu komutanının telgrafı aynen aşağıda verilmiştir : "İstanbul hükûmetsizdir. Ben bu kısım vatan'ın kumandaniyim. Tarih karşısında vazife-i vataniyyemi nâmuskâr bir kumandan sıfatıyla yapmak isterim. Milletimi temsil eden bir hey'et-i meb'ûsanın serbest olarak intihab edeceği bir kabine teessüs edinceye kadar burada sükûn ve âsâyiş muhâfaza ve fakat her işgal-i gayr-i mevrû'a karşı benim arkamdan gelecek tek bir millet neferiyle dahi vazife-i vataniyyemi yapacağım. Sizinle uzun müddet kumanda arkadaşlığı yapmış olduğum için sizi de aynı gayede görmek isterim. Yerin altının üstünün farkı yoktur. Üstünde esir olarak yaşamaktan ise altında istirâhat-ı ebediyyeye dalmak ve düşmanlarına da nâmuskâr olarak öldüğünü tanıttırmak daha büyük bir şereftir. Binâenaleyh, Tekirdağ kasabasında muhîl-i âsâyiş hâle meydan vermemek üzere fırka'nızın sahile mücâvir olmayan şehirlerinde seferberliği ilân edersiniz. Millet'in icâbet edip etmemesi millet'in nâmûs-ı millisine âittir. Ve benim tanıdığım, onbeş sene de kumanda ile hayat geçirdiğim bu millet, tarih karşısında bu vazife-i vataniyyesini yapacaktır, buna da iman edenlerdenim. Yeter ki, kendisine hakikat anlatılmış olsun. Vilâyet vazifesini de der-uhde etmek mecbûriyyetinde kalacağımı anlıyorum ve bu husustaki mes'ûliyyet-i vataniyyeyi de biliyorum. Ümid ederim ki, siz de tarafımdan verilecek vazife-i milliyye'ye âit evâmiri icra edersiniz. Bizim harekâtımızda gayr-i mevrûiyyet yoktur. Bu hususta vicdânen de müsterihiz. Âsâyiş-i mahallinin te'mini suretiyle vazife-i vataniyyenin de icrasını ve İstanbul'la kat'ı muhâbere'yi tavsiye ederim. Cafer Tayyar". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24, belge 610.

(261) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 24, belge 611.

(262) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 212.

(263) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 24. Belge 623.

ni istedi (264). Fakat Mutasarrıf da "İdâre-i vilâyât kanununun" bazı maddelerini ileri sürerek kendini savundu, hatta daha çok bilgi vermek üzere, otomobil gönderdiği takdirde, Edirne'ye gelebileceğini söyledi (265). Bununla beraber Edirne Vâlisi Celâl Bey, yayımladığı bir genelgede İstanbul'un düşmanlar tarafından işgal edilmiş olduğunu, bu sebeple de bağlantıların kesildiğini, vilâyet'in güvenlik ve âsâyişini korumak ve Yunan istilâsına mâni' olmak üzere kolordu komutanıyla birlikte, bir kısım gençleri silâh altına almayı lüzumlu gördüğünü, her hususta mülkî makamların askerî idâreye yardım etmeleri gerektiğini belirttikten sonra, gerçi alınan kararlar Mondros Mütârekesi hükümlerine aykırı gibi görünüyorsa da mütâreke hükümlerinin, İngilizler tarafından "İhlâl" edildiğine göre, artık "Akıl ve mantık, kanun, usul" ve dünya efkârı katında zaten bir değeri kalmamıştır. Onun için askere alınma hususunda askerlik şu'belerine yardım olunması gerekir diyordu (266). "Anadolu ve Rumeli Müdîfa-i Hukuk Cemiyeti Edirne Hey'et-i Merkeziyyesi" de bir beyannâme yayımlayarak, İ'tilâf Devletlerinin şimdiye kadar memleketimizi bölüşmeye yol bulmak için baş vurdukları çeşitli yolları ortaya koymuştu (267). Fakat bu olumlu davranışlar yanında olumsuz propaganda da harekete geçmişti. Nitekim askerler tarafından tüccarların ve ziraatçıların mallarına el konacağı ayrıca zengilerden çok miktarda para isteneceği haberi etrafa yayıldı (268). Bundan başka bazı komutanlarla Tekirdağ Mutasarrıfı'nın ve çıkarları sarsılan bazı kişilerin seferberlik emrine karşı takındıkları tavır, halk üzerinde kötü bir etki meydana getirmişti. Gerçi seferberlik emrine karşı olanlardan tümen komutanı Alâeddin Bey, hastalığını bahane ederek, görevini terk etti. Fakat onun yerine ta'yin edilen

(264) Harb Tarihi Vesikaları. Sayı 24. Belge 624.

(265) Aynı Dergi, Belge 625.

(266) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 24. Belge 628.

(267) Aynı Dergi, Belge 614.

(268) Aynı Dergi, Belge 615.

komutan vekili, husûle gelmiş olan olumsuz etkiyi ortadan kaldıramadı. Onun için seferberlikden bir buçuk ay sonra bile 55. Tümenine sadece 500 kişilik bir ikmal eri gelebilmişti. (269).

Lüleburgaz Kongresi.

Askerlerin ve idare adamlarının birbirleriyle anlaşmazlığa düştüğü übu tarihlerde halkda gittikçe artan bir heyecan husûle geldi. Çünkü Trakya için yalnız Yunan istilâsı değil, bir Fransız mandası da bahis konusu idi, onlar bu hususta bazı teşebbüslere bile girişmişlerdi. Nitekim, 6 nisan 1920'de Genral Frenchet d'Esperey, Karaağaç istasyonunda, Trakya ve Paşaeli Cemiyeti üyelerinden kurulu bir heyet'e "Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali kararlaştırılmıştır. Siz bu işgale mukavemet edemezsiniz. Çünkü yeter asker ve silâhınız yoktur" dedikten sonra, "Bu işgalin durdurulmasının çaresi vardır" Eğer bana Fransız mandasını istediğinize dâir imzalı bir belge verirseniz Fransa, konferans'da sizi savunabilir ve Yunan işgalini önleyebilir demişti (270). Fakat hey'et, "Memleketi başkasına verme vekâlet ve yetkisine sahip olmadığını ve böyle bir muhtıranın verilemeyeceğini" general'e bildirdi (271). Aynı general, aynı tarihte ve aynı yerde, 1. Kolordu Komutanı Ca'fer Tayyar Bey'e, Trakya savunmasının Anadolu'daki gibi kolay olmayacağını, Trakya'da meydana getirilecek bir ayaklanmanın hemen bastırılabilceğini imâ etmiş ve alınmak istenen savunma tedbirlerinin lüzumsuzluğunu belirtmişti (272). Bununla beraber kolordu komutanı Trakya'yı savunmada azimli idi ve bu azmini Fransız gene-

(269) T. Bıyıkhoğlu, 2, 1, S. 214.

(270) T. Bıyıkhoğlu, 2, 1, S. 223 - 230.

(271) T. Bıyıkhoğlu, 2, S. 223 - 230. Hey'et o zaman bu cevabını Mustafa Kemal Paşa'ya duyurmuş, O da, "Benim vereceğim cevabınız vermişsiniz, biz bu memleketi kanla aldık, mukadderâe yine ancak kanla veririz" demişti. Bak, T. Bıyıkhoğlu, 2, 1, S. 230.

(272) T. Bıyıkhoğlu, 2, 1, S. 224.

raline mertçe ve askerce açıklamıştı (273). İşte bu konuşmaların yapıldığı sıralarda, Lüleburgaz Kongresi (274) de bazı kararlara vardı. Bunlardan en önemlisi, siyâsi iktisâdî, tarihî, ırkî sebeplerden ve devletlerce kabul edilmiş olan milliyet ve adâlet prensiplerinden dolayı Trakya'nın, Türk hakîmiyyetinde kalması gerekeceği ve "Bu hakka karşı vaki' olacak her türlü işgal ve ihtilâl hareketine mukavemet" edileceği kararı idi (275). Çok dikkate değer olan bu kararlarıyla Trakyalılar, bir yandan Trakya topraklarını savunmayı bir yandan da, Fransızlara bile karşı durmayı göze almış oluyorlardı. Öte taraftan Edirne Vâlisinin görevden uzaklaştırdığı Tekirdağ Mutasarrıfı Fîrûzan Bey, (276), İstanbul'da yaptığı temaslar sonunda Tekirdağ sancağını Edirne vilâyetinden ayırtarak İstanbul'a bağlatmış ve kendisi de yine mutasarrıf olarak oraya dönmüştü. Fakat bu defa da kolordu komutanı onu geri çevirdi. Ancak bu sıralarda Hükûmet, Ca'fer Tayyar Bey'i İstanbul'a çağırdı. Gerçi Ca'fer Tayyar Bey, İstanbul'a gitmek için pek hevesli görünmüyordu. Fakat işe Fransızların da karışması onu, kararından ayırmıştı. Çünkü Fransızların Doğu Orduları Komutanı General de Bourgogne, Karaağaç'daki Fransız komutanına gönderdiği bir mektupta, "Osmanlı Hükûmeti, görüşmek üzere, Ca'fer Tayyar Bey'i İstanbul'a çağırılmaktadır. Ca'fer Tayyar Bey'in

(273) Franchet d'Esperey, Trakya hakkındaki Fransız düşüncesini açıkladıktan sonra Ca'fer Tayyar Bey'e, "Bakalım Kumandan Bey, şimdi sizin fikriniz ne dir" diye sormuştu. Buna karşılık Ca'fer Tayyar Bey: "Asker olduğum için Pâdişah'ın emrine itâata mecburum. Fakat bu mıntakaya Yunan ayağının basacağını anladığım gün, askerlik sıfatımı ve kumandayı bırakır, sadece bir vatan evlâdı sıfatı ile millî vazîfemin başına geçerek bu topraklara Yunanlıları sokmamaya çalışırım" demişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 225.

(274) Lüleburgaz Kongresi, 31 mart 1 nisan tarihleri arasında toplandı.

(275) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 217.

(276) Edirne Vâlisi, Fîrûzan Bey'i izinli saymıştı. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 234.

bu seyyahati İt'tilâf Devletlerinin te'minâtı altında yapılacaktır. Ca'fer Tayyar Bey'e bu seyyahatında bir Fransız subayı eşlik edecektir" diyordu (277). İşte, Fransa hükûmeti adına verilen garantiye güvenen Ca'fer Tayyar Bey, Trakya hakkında görüşmelerde bulunmak üzere, 20 nisan 1920 de İstanbul'a gitti (278), fakat bir daha görevine dönemedi. (279). Çünkü onun yerine, 21 nisan 1920 tarihli İrâde-i Seniyye ile, 60. Tümen Komutanı Muhiddin Bey tayin edilmiş, 55. Tümen Komutanı Alâeddin Bey ile Tekirdağ Mutasarrıfı Fûrûzan Bey de görevlerine dönmüşlerdi. Sözü'n kısısı, Trakya'yı savunmak isteyenler iş başından uzaklaştırılmış ve I. Kolordu, Trakya'da bir Yunan saldırısını karşılayacak duruma getirilmemişti.

Damat Ferid Paşa dördüncü defa iktidarda.

II — Damat Ferit Paşa'nın, tekrar Sadrazam olacağı söylentileri ortaya çıktığı vakit, vatan-severler arasında büyük bir huzursuzluk baş göstermiş, hatta eski sadrazamlardan Tefvik Paşa, buna engel olmak üzere Padişah katında gerekli uyarımları yapmıştı. Her ne kadar kendisine böyle bir şeyin düşünülmediği söylenmişti ise de (280) bunun gerçek olmadığı çok çabuk anlaşıldı. Çünkü, "Meclis-i Meb'ûsan" başkan vekillerinden Hüseyin Kâzım Bey (281) de, Saray'a giderek aynı husus için Padişah'la görüştüğü ve böyle bir ta'yinin

(277) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 233 - 234.

(278) Ca'fer Tayyar Bey, İstanbul'a gidişini, Hey'et-i Temsiliyye'ye aşağıdaki şekilde bildirdi : "Hey'et-i Temsiliyye'ye. Trakya hakkında müdâvele-i efkâr etmek üzere Dersaadet'e azimetim, Dersaadet Fransız Kumandanı tarafından iltimas ve da'vetim Fransa Hükûmeti nâmina teahhüd ve tekeffül edilmesine binâen bu gece Dersaadet'e hareket edeceğim. Berâ-yi ma'lûmat ma'ruzdur. Birinci Kolordu Kumandanı Ca'fer Tayyar. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 236.

(279) Ca'fer Tayyar Bey İstanbul Hükûmetinin muhâlefetine rağmen, Edirne'ye dönmüş, Trakya ve Paşaeli Cemiyyetinin ve daha sonra büyük Edirne Kongresi'nin onayıyla "Trakya Milli Kumandanlığını" üzerine almıştır. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 340.

(280) Nimet Arsan, S. 278.

(281) Ali Tüekgeldi, S. 125.

memleket için bir felâket olacağını söylediği vakit (282) Pâdişah sinirlenmiş ve “Ben istersem Rum Patriğini de Ermeni Patriğini de getiririm, Hahambaşı’yı da getiririm” diye cevap vermişti. Buna karşı Hüseyin Kâzım Bey, “Getirirsiniz amma bir faydası olmaz” deyince Pâdişah, “Ben böyle karar verdim, getireceğim” demek suretiyle hem Ferit Paşa’nın yeniden iktidara geleceğini ifâde etmiş, hem de görüşmeğe son vermişti (283). Bu hal, İstanbul ile Ankara arasında her şeyin sona ermek üzere olduğunu gösteriyordu. Esâsen bu tarihlerde, iki tarafın birbirine yaklaşacaklarını bile düşünmek doğru olamazdı. Çünkü 16 mart 1920 de Mustafa Kemal Paşa, millete yayımladığı beyannâmede, Osmanlı Devletinin “Hayat ve hâkk-ı hâkimiyetine” son verilmiş olduğunu îlân etmiş, ayrıca Ankara’da, olağan üstü yetkilere sahip bir meclis’in toplanması için harekete geçmişti. (284). Halbuki, kudretsiz de olsa İstanbul’da bir devlet başkanı ve bir Osmanlı Hükûmeti vardı. Şu halde Ankara, artık bunları tanımadığını, Türk istiklâl ve hâkimiyetini savunmak üzere yeni bir teşekkülün kurulması yoluna fi’len girilmiş olduğunu saklamıyordu. Onun için, yukarda da söylendiği gibi, Kuvâ-yi Milliye’ye muhâlif bir hükûmetin iş başına gelmesi her an düşünülebilirdi. Nitekim öyle de olmuş, İ’tilâf Devletlerinin baskısına daha çok dayanamayarak isti’fa eden Sâlih Hulusi (Kezrak) Paşa’nın yerine, 5 nisan 1920’de, Damat Ferit Paşa getirilmişti (285). Fakat bu defa hükûmet sade başkanıyle değil, üyeleri i’tibâriyle de çok ilgi çekici idi. Meselâ Adalet Bakanı Ali Rüşdü Bey, “Yunan ordusunun muvaffakiy-

(282) Ferit Paşa’nın Sadrazam olmasına kimse taraftar değildi, bu hususta Saray ve Meclis’e çok yörden telgraf gelmişti. Bak, Ali Fuad Türkgeldi, S. 278, 282.

(283) Ali Fuat Türkgeldi, S. 282. Ali Türkgeldi’ye göre Pâdişah “Ben istersem Rum Patriğini de getiririm, Ermeni Patriğini de getiririm, Hahambaşı’yı da getiririm” deyince Hüseyin Kâzım Bey, “Getirirsiniz amma efendim bu makamda kalamazsınız” diyerek huzurdan çıkmıştı. Bak, Ali Türkgeldi, S. 125.

(284) Nutuk, I, S. 301.

(285) Nimet Arsan, S. 285.

yeti için düâ edilmesini istiyen" bir kişi idi (286). Millî Eğitim Bakanı Rumbeyoğlu Fahreddin Bey ise, okul kitaplarında bulunan Türk kelimesi yerine Osmanlı kelimesinin konmasını emretmişti (287). Böyle düşünce ve karakterdeki kişilerden kurulmuş olan bir kabinenin milleti kurtarabileceği ve Anadolu'da, gün geçtikçe kuvvetlenen Millî Teşkilâtla iş birliği yapabileceği elbette düşünülemezdi. Esasen Damat Ferit Paşa'yı, dördüncü defa iktidara getiren Hatt-ı Hümayûn'da da Kuvâ-yi Milliye âleyhinde hükümler vardı. Gerçekten Kuvâ-yi Milliyecilerin yaptıkları hareketler suç telâkkî ediliyor, bu hareketleri "Teşvik ve tahrik" etmiş olanların cezalandırılması isteniyordu (288). Onun için bu iktidar zamanında Ali Rıza ve Salih Paşaların davranışlarına tamamiyle aykırı hareketler yapıldı, millî mücâdele hareketine karşı düşmanca ve çok sert tedbirlere baş vuruldu, hatta o zamana kadar vatan hâini kabul edilerek yaptığı işler, her gün gazetelerde "cinâyet" kelimesi ile vasıflandırılan Ahmed Anzavur'a bile, paşalık rütbesi verildi ve kendisi Karesi Mutasarrıflığına atanacak kadar ileri gidildi. Ayrıca Damat Ferit Paşa, 8 nisan 1920'de İngiliz Yüksek Komiserini ziyaret etti, milliyetçilere karşı Pâdişahın nüfuzundan başka silâh da kullanacağını, İzmit, Bolu, Trabzon, Kayseri ve Harput bölgelerinde ayaklanmalar meydana getirebileceğini söyledikten sonra, Bandırma bölgesinde milliyetçilere karşı savaşan Anzavur'un adamlarına depolardaki üniformaları dağıtmayı düşündüğünü bildirdi ve bu adamların İngilizlerce silâhlandırılmasını istedi. O, Gemlik yöresinde, milliyetçilere karşı harekette bulunan kuvvetlerle Anzavur kuvvetlerini birleştirmek, bu suretle Marmara kıyısına hakim olmak, sonra da Kocaeli Yarımadasını ele geçirerek milliyetçileri Anadolu içine ve Karadeniz kıyılarına sürmeği

(286) T. Bıyıklıoğlu, I, S. 17.

(287) Aynı yer.

(288) Hatt-ı Hümayûn'dan bir kısmı, sadeleştirilerek, aşağıda verilmiştir: "..... Mütârekenin imzasından başlayarak derece derece düzelmeğe yaklaşan siyâsî durummmuzu, milliyet adı altında mey-

düşünüyordu (289). Aynı ayda Ferit Paşa, tutuklanmalarını istediği kişilerin bir listesini İngilizler'e vermişti (290). Bunlarla da yetinmeyen bu iktidar, 11 nisan 1920'de Parlamento'yu dağıttı; Kuvâ-yi Milliyye aleyhine bir beyannâme yayınladı ve bir fetva çıkarttı. Ancak, iktidarın bu tutumu, kendisine bir şey sağlamamış, tersine olarak Aradolu'da kurulmakta olan milli teşkilâtın bir devlet kuruluşu hâline gelmesini hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştı.

Toplandığı ilk günden itibâren, yerli yabancı her kesin dikkatini kendi üstüne çekmiş olan "Meclis-i Meb'ûsan" a karşı, her şeyden önce, Pâdişah'ın bir sempatisi yoktu. Çünkü O, seçimlerde ittihadcıların kazandığını görerek, bu meclisin açılmasını bile istememişti (291). Sadrazam ise, ötedenberi seçimlerde yolsuzluklar

Meclisin
dağıtılması

dana getirilen karışıklıklar, korkunç bir hâle getirmiş ve buna karşı şimdiye kadar alınmaya çalışılan barışçı tedbirler faydasız kalmıştır. Son zamanlarda görülen olaylardan anlaşıldığına göre, bu isyan halinin sürüp gitmesi, Tanrı korusun, daha korkunç hallerin çıkmasına temel olabileceğinden, mevcut karışıklıkların tertipcileri ve kıskırtıcıları hakkında kanun hükümlerinin uygulanması ve fakat kanunlar suretiyle bu ayaklanmaya katılmış olanlar hakkında genel af ilân edilmesi, bütün memâlik-i şâhânemiz'de güvenlik ve düzenliğin geriye getirilmesi ve kuvvetlenmesi tedbirlerinin, çok çabuk ve kesin surette, alınarak sadık tebaamızın bu suretle de Hilâfet ve Saltanat makamına, değişmesi düşünölemeyecek olan bağılıklarının daha da sağlamlaştırılması, yoluna gidilirken l'tilâf Devletleriyle gayet samimi bağlar kurulması, devlet ve millet menfaatlarının, hak ve adâlet esâsına dayanılarak, savunulması suretiyle barış şartlarının yürürlüğe konulması ve barışın bir an önce imzalanmasına çaba harcanması, bu arada mâli ve iktisâdi tedbirlere bağ vurularak muzâyaka-i amme'nin mümkün olabildiği kadar hafifletilmesi kesin isteğimizdir. Cenâb-ı Hak, tevfiakat-ı ilâhiyyesine mazhar buyursun. 5 nisan 1326 Mehmed Vahidüddin". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2052.

(289) Şimşir, II, S. 26, 29.

(290) Bu listede aşağıdaki adlar yazılı idi. Kâzım Paşa, Ali Fuat Paşa, Remzi Paşa, Abdülkerim Paşa, Nihat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Hasan Rıza Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Hüsnü Paşa, İsmail Fazıl Paşa, Cafer Tayyar Bey, Ahmet Selâhaddin Bey, Hüseyin Selâhaddin Bey, Selâhaddin Âdil Bey, Ömer Lütfi Bey, İsmet Bey, Galip Paşa, Hayri Bey, Salih Bey, Ahmet Rıza Bey, Seyyit Bey. Bak, B. Şimşir, II, S. 93.

(291) Ali Fuat Türkgeldi, S. 273.

yapıldığını iddia etmekte ve bu seçimlere “Anâsır-ı muhtelifenin iştirak etmemesi”ni doğru bulmamakta idi (292). İtilâf Devletlerine gelince. Onların bu meclis’e hiç güvenleri yoktu. Çünkü, kendi top, tüfek ve süngülerinin hâkim olduğu bir yerde ve bir ortamda bu meclis, Misâk-ı Millî’yi bile kabul edebilmişti. Fakat üyelerinden bir kaç tutuklanmış olan bu mecliste 18 mart’tan beri toplantılar yapılmıyordu. Çünkü, “Kutsal görevin güvenle yapılmasına imkân verecek bir hal ve durum meydana gelinceye kadar” toplantıların yapılmaması için 17 imzalı bir önerge verilmiş ve bu teklif 18 mart’ta kabul olunmuştu (293). İşte bütün bunlardan sonra bu meclis’in uzun ömürlü olabileceği kabul olunamazdı. Nitekim 11 nisan 1920’de, Merkez Komutanı Nâtık Paşa, Polis Genel Müdürü ile birlikte Meclis’e gelmiş ve Pâdişah’ın, Meclis’i dağıtma emrini, ikinci Başkan vekili Abdülaziz Mecdi Efendi’ye sunmuştu (294). Bu irâde-i saniyyede politik zorunluklar yüzünden Meb’uslar Meclisi’nin, Anayasa’nın 7. maddesine dayanılarak dağıtıldığı ve dört ay içinde seçim yapılarak yeniden toplanacağı yazılı idi (295).

Beyannâme.

Damat Ferit Paşa’nın, Millî Hareket ve Mustafa Kemal Paşa aleyhinde bir Beyannâme yayımlan-

(292) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2057.

(293) Âli Türkgeldi, S. 125. Doktor Rıza Nur ve Tunalı Hilmi beylerin, Milletvekillerinin tutuklanmasını protesto etmek maksadıyla, toplantıların yapılmaması hakkındaki 18 mart 1920 tarihli teklifleri meclise itirazsız kabul olunmuştu. Bak, Melzig, S. 74.

(294) Hilmi Uran, S. 129. Irâde-i Seniyye, Mustafa Nâtık Paşa tarafından Meclis’de hazır bulunan 15 Milletvekili huzurunda okundu. Bak, Jean Deny, S. 68. “Mustafa Nâtık Paşa, Polis Müdür-i Umûmîsi ile meb’ûsan dairesine giderek mevcut meb’usları dağıtmış ve kapıları kapatmıştır”. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2057.

(295) Irâde-i Seniyye’nin metni aşağıdadır: “Esbâb-ı zarûriyye-i siyâsiyyeden nâşi Meclis-i Meb’ûsân’ın feshi iktiza etmesine ve kanun-i esâsîmizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-i mahsûsası mucibince ledelik tiza hey’et-i meb’ûsânın feshi, hukuk-ı şâhânemiz cumlesinden bulunmasına binâen meclis-i mezkûr’un, ber mucib-i kanun dört ay zarfında yeniden bilinhâb ictimâ’ etmek üzere bu günden itibaren ber mucib-i kanun feshini irâde eyledim. 11 nisan 1336”. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2058.

laması da 11 nisan 1920'de olmuştur. Bu beyannâmede, bilmiyerek, istemiyerek Birinci Dünya Savaşına sürüklenmiş olan Türk milletinin, mal ve can bakımından büyük fedâkarlıklara katıldığı halde, yenilmekten kurtulamadığı, Mondros Mütârekesi ile çok kötü duruma düşürüldüğü, bu halden ibret alınması gerekirken bazı kişilerin, "Çıkarlarını sağlamak amacıyla milli teşkilât adı altında çıkardıkları karışıklıkların siyâsî durumumuzu kötüleştirdiği ve sonunda İstanbul'un işğaline sebep olduğu görüldü. Ayrıca bu kişilerin, kanunları çiğniyerek ahâlden zorla para ve asker topladıkları, vermiyenleri cezalandırdıkları da görülmektedir deniliyordu. Hükûmetin siyâsî durumunu güçleştirmekten başka bir işe yaramıyan bu kişilerin, kandırmak veya korkutmak suretiyle kendi taraflarına çektikleri kimselerden, bir hafta içinde pişman olduklarını bildirenlerin affedilecekleri geri kalanların ise şiddetle cezalandırılacakları da bu beyannâmede yazılı idi (296).

11 nisan'daki olayların en önemlilerinden birisi de **Fetvâlar**. Şeyhülislâm Dürri Zâde Abdullah'ın, Kuvâ-yî Milliyye

(296) T. Bıyıklıoğlu, 2, I, S. 86. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2055. Damat Ferid Paşa'nın 11 nisan 1920 tarihli beyannamesi aşağıdadır: "Devlet-i Osmâniye bugün şekli görülmemiş bir mihâtare içindedir. En hakîki ma'nası ile vatan tehlikededir. Millet bilmiyerek, istemiyerek sürüklendiği o dehşetli muhârebeye mâlen, cânen en büyük fedâkarlıklara katıldığı halde nihâyet kat'iyyen mağlûp olmaktan kurtulamamış ve o zamanki hükûmet tarafından akdolan mütâreke ile galip devletlere arz-ı teslimiyyet edilmişti. Artık bu elemli neticeden ibret alarak bundan sonra olsun akla ve hâle uygun bir selâmet yolu tutmalı idi. Fakat bu hakikat da lââyık vecihle anlaşılamadı. Birtakım kesân'ın yalnız hırs ve menfaat sevgiyle teşkilât-ı milliye namı altında çıkardıkları fitne ve fesad, bir taraftan vaziyet-i siyâsiyyemizi son derece tehlikeli bir hâle getirdi, bir taraftan da uğradığımız zâyıattan ve hususiyile harb senelerinde yapılan türlü türlü su-i isti'mâlât ve cinâyetten dolayı derin bir surette mecruh olan vatan-ı mukaddesimize yeniden yeniye yaralar açtı, bir takım çirkin hâdiseler de Avrupa efkâr-ı umumiyyesinde âleyhimize şiddetli bir fikir ve cereyan peyda ve şerâit-i sulhiyyenin bir kat daha şiddetlendirilmesi muhâtarasını tevliid etti. Nihâyet bu ahval te'sîrâtıyla düvel-i mazzama mütâreke ahkâmını, İstanbul'u muvakkâten işgal-i askeri altına almak suretiyle de tatbik ettiler. Buna karşı erbab-ı isyanın payitaht ile Anadolu arasındaki munâbere ve

aleyhine verdiği fetvalardır. Fakat, Osmanlı tarihinde görülenlerin sonuncusu olan ve çok sert hükümleri kapsayan bu fetvâlar, hükûmet üyeleri arasında çok tartışıldı ve bunların meydana getireceği sakıncalar üzerinde duruldu. Ancak Damat Ferit Paşa, "Bu mesele üzerinde İngilizler'in ısrar ettiklerini ve bu ısrar karşısında kendisinin daha fazla direnemiyerek fetvaların i'ân edilmesine söz verdiğini, bu yoldan dönmenin mümkün olmadığını, dönüldüğü takdirde kabine'nin, I'tilâf Devletleri katındaki güven ve i'tibârını kaybedeceğini söylemesi, muhâlifleri susturdu (297). Bu fetvâlarda, Millî Mücadele hareketini idâre edenler, hak tanımayan bir takım insanlardır. Bu kötü kişilerdir ki, İslâm Halîfesi'nin idâresi altındaki topraklarda yaşayan ve Pâdişah'a sâdık olan halkı hile, yalan ve dolanla kandırarak azdırmışlardır. Yine bunlardır ki, Pâdişah'ın emri olmaksızın asker

muvâdeleyi kat'a teşebbüs etmeleri ise en büyük hiyânet-i vataniyedir. Bu halde teşkilât-ı millîye demilen hareket-i bâgiyâne hem Anadolu'yu korkunç bir istilâya uğratmak hem de devlet'in başını gövdesinden ayırmak felâketini hazırlıyor. Bugün Devlet-i Osmaniyye'nin en büyük düşmanları, yalancı milliyet da'vasıyla şahsî ihtiraslarına vatan ve milleti feda edenlerdir. Bunların öyle felâketli bir âkibeti hazırlamak için buldukları çâre ise ağır bir silsile-i cinâyettir. Kanun-ı esâsîyi ve kavânin-i devleti ayaklar altına alarak ahaliden cebren para toplamak ve cebren askere almak, para vermeyenlere ve böyle fena bir maksadla askerliği kabul etmeyenlere eziyet, öldürmek, köyleri basıp yağma etmek, köyleri hattâ kasabaları urmak gibi fezâhatler mütevâliyen ika' olunmaktadır. Halbuki bu efâlin emr-i İlâhî'ye münâfi ve şer'i şerif nazarında merdud olduğu, sureti merbut fetvâ-yi şerife ile de müeyyettir. Vatan-ı Osmânî'nin dâim olduğu her türlü musibetlerin ta'miri ve nüfus ve kuvvet itibarıyla uğradığı zâyiâtın telâfisi vücûbundan dolayı hükûmet-i hâzıra indinde bugün her ferdin hayatı ve sa'yi her zamandan ziyade kıymettardır. Bu cihetle Hükûmet, vâsıl olmak istediği maksad-ı hayr ü salâha kan dökmeden vusûlü her vechile tereih etmekle beraber devlet'in ve millet'in hakikaten tehlike içinde bulunan hayatını ve selâmetini kurtarmak için yola gelmeyenleri şer'i şerif ve kanun-ı münîf mucibince ve Hatt-ı Hümayûn ile tebliğ olunan irâde-i Seniyye-i Hilâfet - penâhi'ye imtisâlen te'dip etmekte tereddüt etmeyecektir. Binâenaleyh, evvelâ hareket-i isyâniyye'nin mürettip ve mügevviği olanların iğfâlât ve tezvîratına kapılarak ve yaptıklarının neticesi ne kadar vahim olacağını düşünmiyerek onlara iştirak edenlerden bir hafta zarfında izhâr-ı nedâmet ve gevketli Pâdişahımız Efendimiz

toplamakta, vergi koymakta ve zorla halkın elinden mal ve mülkünü almaktadırlar. Topladıkları paraları askerin yiyeceğine ve donatımına harcayacaklarını söylüyorlarsa da bu gerçek değildir. Çünkü onların tek maksadları keselerini doldurmaktır. Bazı bölgelerde köyleri ve kasabaları yakıp yıkıp bir çok insanı öldürdükleri, Pâdişah'ın gönderdiği memurları değiştirdikleri, kendi adamlarını iş başına getirdikleri, hükûmet merkezi ile bağlantıları kestikleri ve devlet tarafından verilen emirleri dinlemedikleri görülmüş, bu suretle Halife'ye ihânet ettikleri ve memleketin âsâyişini bozmak için yalan haberler yayarak karışıklıklara sebep oldukları da meydana çıkmıştır. İşte yukardan beri sayılan hallerden ötürü bu kişiler ve onlarla beraber olanlar bâğidirler. Çıkarılmış olan emirden sonra da hareketlerinde devam ederlerse, bu kişilerin kötülüklerinden memleketi temizlemek ve halkı kurtarmak "Vâcib" dir, bu gibileri öldürmek de "Meşru" ve farz" dır. Bunları öldürmek için, muktedir olan her müslümanın, Halife'nin etrafında toplanması ve hareket geçmesi de "Vâcib" dir. Halife tarafından görevlendirilen ve bunlara karşı gönderilen askerler, görevlerini yapmaz veya kaçarlarsa büyük günah işlemiş olurlar. Bu gibiler dünya'da "Tâ'zîr-i şedid'e" ve âhirette de "Azâb-ı elîme müstahak" olurlar. Halbuki görevlerini yapanlar ve onlardan birisini öldürenler gazi, onlar tarafından öldürülenler de şehid olurlar. Bunlara karşı harekete geçmek üzere Pâdişah'ın verdiği emre uymayan müslümanlar da günahkârdır deniliyordu (298). İşte İngilizler, Ali Rıza ve Salih Paşalara yaptıramadık-

Hâzretlerine arz-ı sadâkat edenlerin aff-ı âliye mazhar olacakları, sanjyen, mürettip ve müşevviklerin ve onlarla beraber harekette inad edecek olan âsilerin şer'an ve kanunen te'dip edileceği ve memleket'in herhangi cihetinde olursa olsun ahâlî-i islâmiyye tarafından sunuf-i sâire-i ahâliye... karşı taadiyat ve tecâvüzat vukuu, Hükûmetçe hiçbir, vehile tecvîz olunamayacağından böyle bir hal vukuunda müteccâbirlerinin ve o hususta müsâmahe ve müşâreketi görülenlerin şah-san ve şediden düçar-ı mücâzat olacakları ilân olunur. Sadrazam Ferid". Bak, Nurettin Peker, S. 165.

(297) Ahmet Reşid, S. 284.

(298) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2054.

larını, Damat Ferit Paşa'nın bir beyannâmesi ve bu beyannâmenin hükümlerini kuvvetlendiren bu fetvalar ile sağlamış oldular, yani Kuvâ-yi Milliyecileri, memleketin kanunlarını çiğneyen; Hükümdârını saymayan, bir takım bahânelerle halkı soyan kişiler olarak i'lân ettirdiler ve bu suretle Türk halkının onlara karşı cephe alacağını umdular, bu sebeple bunları herkese duyurmaya çalıştılar (299). Gerçekten onların bu yoldaki çabaları, yurdun bazı bölgelerinde küçümsenmiyecek yankılar meydana getirdi, ayaklanmalar doğurdu. Fakat bunu daha önceden hesap etmiş olan Mustafa Kemal Paşa'nın, bu sülâha aynı sülâhla karşı koyması yani tam tersi bir fetva olarak halkı uyarması, belki de İngilizlerle Damat Ferit Paşa'nın düşündüklerinin daha etkin bir hale gelmesini önlemiş oldu. Gerçekten, "Ankara Müfti ve ulemâsından" alınmış olan bir fetva (300), 16 nisan 1920'de bütün müftülüklerle tebliğ edildi ve bunu, her müftünün onaması istendi (301). Bu fetva'da, özet olarak, meşru' haklarına tecâvüz edilen bir memleketi düşmandan temizlemek için, kavgaya girişen müslümanlar "Bâğî" olmazlar, tersine olarak düşmanla yaptıkları, savaşlarda ölenler şehid, kalanlar gazi oturlar. Esâsen düşmanların zoriyle ve ayartmasıyla gerçeklere aykırı olarak İstanbul hükûmetince çıkarılmış olan fetvalara uymak da şer'an câiz değildir deniliyordu (302). 21/22 nisan'da Bursa ulemâsı da İstanbul'

(299) T. Bıykoğlu, I, S. 58.

(300) Nimet Arsan, S. 298.

(301) Ankara Müftüsü ve ulemâsının fetvasını Mustafa Kemal Paşa, aşağıdaki şekilde, 15. Kolordu'ya bildirdi: "Ankara 16-4-1336. Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine. 1) Ankara Müfti ve ulemâsının verdiği fetvâ-yi şerife, imza teşkâtı tarafından bu gün müftilere tebliğ edildi. Vilâyet ve elviye-i müstakile ile kazalar müfti efendilerinin dahi vaz'ı imza etmek suretiyle iştiraklerinin te'mini münâsib olur. 2) Mıntaka-i âlileri dâhilindeki müfti efendilerin, fetvaları asılları posta ile gönderilmekle beraber (?) şimdiden telgrafla isimlerinin iş'arı mercûdur. Hey'et-i Temsi-liyye nâmına. M. Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 298.

(302) Bu fetvâdan bir kısım aşağıdadır: "Bu surette hukuk-ı meşrûası bi-l-fül ma'rûz-ı tecâvüz olan memâlik-i mezkûreyi düşmandan tathîr için mücâdele ve mücâhede eden cumhûr-ı müslimin şer'an

un fetvasına karşı “Esârette bulunduğ u muhakkak olan Fetvâ Emîni’nin fetvâsiyle Pâdişah irâdesinin muta” olamayacğı muhakkaktır. Cümlemiz bu kanaattayız” demişler ve bu yolda yazılmış olan bir kâğıdı imzalamışlardır (303). Sözü n kısısı, Ankara’da, yeni bir hükûmet’in kurulacağı o sıralarda durum büsbütün karışmış, İtilâf Devletleri daha saldırgan bir hal almış ve Ferit Paşa Hükûmetinin fetvâlarının yayımlanmasından hemen sonra Düzce ve Bolu isyanları başlamıştı. Fakat hiç bir şey, 23 nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasına engel olamadı.

bâğ i olurlar mı? El cevap olmazlar. Bu suretle düşmanlara karşı açılan mücâhede’de vefat edenler şehid, ber hayat olanlar gazi olurlar mı? El cevap olurlar. Bu suretle mücâhede ve vazife-i diniyyesini ifâ eden cumhûr-ı müslâmîne karşı düşman tarafını bi-l-iltizam, müslüman beyninde îka-ı fitne ederek isti’mâl-i silâh eden müslimîn şer’an ekber-i kebîre mürtekib ve sâi bi-l-fesâd olurlar mı? El cevap olurlar. Bu suretle Düvel-i muhâsıma’nın ikrâh ve iğfâli ile vâkı’a ve hakikate gayr-i muvâfık olarak sâdır olan fetvâlar şer’an muta’ ve ma’mûlünaleyha olur mu? El cevap olmaz”. Bak, Hüsnü Açık sözcü, s. 45.

(303) Ali Fuad Cebesoy, I, S. 356.

II

Büyük Millet Meclisi'nin açılışı; faaliyeti ve buna karşı İstanbul Hükûmetinin tutumu. Barış şartlarının Osmanlılara tebliği. Sévres Antlaşmasından sonra Türkiye

1 — İstanbul'un işgali ve Milletvekillerinden bazıları-
nın tutuklanmasından sonra yeni bir Meclis'in toplanma-
sını gerekli sayan Hey'et-i Temsiliyye, 19 Mart 1920'de
ilgililere bir emir göndererek yeniden seçim yapılmasını ve
seçilecek kişilerin Ankara'da toplanmalarını istemişti (1).
Fakat toplantıların yapılabileceği bir bina bile yoktu. Gerçi,
İttihad ve Terakkî Kulübü için yapılmakta olan bina bu
iş için kullanılabilirdi. Fakat bu bina henüz tamamlanma-
mıştı, kiremitleri de satın alınmamıştı.. Onun için, inşa
hâlinde bulunan bir ilkokul'un kiremitleri hemen buraya
aktarıldı ve hızla bitirilmiş olan bina pek sâde bir surette
döşendi ve toplantılar için uygun hâle getirildi. **Meclis'in açılma
hazırlıkları.**

İlgililer arasında, açılacak meclisin hangi adı taşıya-
cağı meselesi de tartışıldı. Bazıları bu Meclis'e Kurultay
denilmesini istediler. Fakat Mustafa Kemal Paşa ve onun-
la birlikte daha bazıları "Meclis-i Kebîr-i Millî" adı üze-
rinde durdular (2) ve sonunda "Büyük Millet Meclisi"
adını kabul ettiler (3). Ancak, yeni seçilenlerle İstanbul'-
dan kaçabilen Milletvekillerinin (4), Ankara'ya geldikle-
ri sıralarda bile henüz Büyük Millet Meclisi'nin hangi gün
ve tarihte açılacağı belli değildi. Bununla beraber hazır-

(1) Nutuk, I, S. 301.

(2) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 13. Belge 352.

(3) İ. İnönü, Millî Mücadele, 15 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

(4) İstanbul'dan kaçabilen Milletvekilleri arasında, Meclis Baş-
kanı Celâleddin Ârif Bey de vardı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları
Dergisi. Sayı, 23. Belge 603.

hıkların 23 nisan'dan önce biteceği anlaşıldığı için Meclis'in, 23 nisan cuma günü, bu günün kutsal bir gün olduğu da dikkate alınarak (5), açılmasına karar verildi ve açılışla ilgili olarak 21, 22 nisan'da Mustafa Kemal Paşa tarafından iki genelge yayımlandı. Bunlardan birincisinde Büyük Millet Meclisi'nin 23 nisan cuma günü Ankara'da açılacağı, fakat açılıştan önce Hacıbayram camiinde, bütün Milletvekilleriyle beraber cuma namazı kıldıktan sonra "Lihye-i saadet" (6), sancak-ı şerif ile meclis binâsına gidileceği ve burada duâlar okunup kurbanlar kesileceği belirtiliyor, 23 Nisan gününün "Kutsallığının te'yidi için 21 nisandan itibaren "Merkez-i vilâyette Vâli Beyefendi Hazretlerinin tertibiyle hatm ve buhârî-i şerif tilâvetine" başlandığı bildiriliyor ve yurdun her köşesinde aynı suretle hareket edilmesi isteniyordu (7). Bir gün sonra yani 22 nisan 1920'de yayımlanan genelge ile de, açılış tarihinden itibaren bütün "Makamât-ı mülkiyye ve askeriyenin ve umum milletın mercii'nin Büyük Millet Meclisi olduğu bildiriliyordu (8).

**Büyük Millet
Meclisi'nin
açılışı.**

23 Nisan 1920'de Hacıbayram Câmîinde Cuma namazı kıldıktan sonra, câmîin avlusunda büyük bir kalabalık toplanmıştı. En önde, yeşil örtülü bir rahle'nin, üstüne konulmuş olan, Kur'ân-ı Kerîmi ve "Lihye-i Saadet"i başının üstünde taşıyan bir kişi vardı. Törene katılmış olanların geçeceği yolun iki tarafına halk ve asker sıralanmış bulunuyordu. Yavaş yavaş yürüyen ve her tip insandan meydana gelmiş olan bu alay, telkîr getire getire meclis'in toplanacağı binânın önüne geldi ve durdu.

(5) Nutuk, I. S. 308.

(6) "Lihye-i şerife veya Lihye-i saadet", Hazret-i Muhammed'in sakalının kırpıntısından toplanıp muhâfaza edilen kıl veya kıllar" a verilen ad. Bak, Ferit Devellioğlu, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara 1962.

(7) Nutuk, I, S. 308.

(8) Nutuk, I, S. 309. Daha sonra Hukuk-ı Esâsiyye Encümeni, Büyük Millet Meclisi'ni aşağıdaki şekilde ta'rif etti : "Büyük Millet Meclisi, teğri' ve icra kudretlerini hâiz ve irâde-i devlete bizzat ve müstakillen vâzi'ül yed'dir". Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi C I, S. 281.

Burada bir duâ okunduktan ve kurbanlar kesildikten sonra Milletvekilleri binâya girdiler. Meclis, saat 14.45'de en yaşlı Milletvekili olan Sinop Milletvekili Şerif Bey'in bir söyleviyle açıldı. "Hüzzâr-i kiram" diye başlayan bu söylevinde Şerif Bey, İstanbul'un, geçici olarak yabancılar tarafından işgal edildiğini ve bu suretle "Hilâfet makamının ve hükûmet merkezinin" istiklâlini kaybettiğini, bu hâle boyun eğmenin ise "Ecnebi esâretini kabul" etmek demek olduğunu, halbuki öteden beri özgür olarak yaşamış olan Türk milletinin yine de aynı suretle yaşamak istediğini, esir olmayı şiddetle reddettiğini ve bundan dolayı bu meclisi topladığını söyledikten sonra, "Milletimizin dâhili ve hâricî istiklâl-i tam dâhilinde mukadderâtını bizzat der-uhde ve idâre etmeye başladığını bütün cihâna îlân ederek Büyük Millet Meclisini" açıyorum demişti (9). Ertesi gün yani 24 Nisan'da bu meclis huzurunda Mustafa Kemal Paşa, geniş bir konuşma yaptı. Bu konuşmasında Mondros Mütârekesinden 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen zaman içindeki olayları özetleyen Mustafa Kemal Paşa (10), aynı gün bu meclis'e başkan seçildi (11).

II — Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra, bir hükûmet kurma işi hemen ele alınmıştı. Bununla beraber 2 Mayıs 1920 tarihine kadar hükûmet kurulmadı, bu sebeple de işler, Mustafa Kemal Paşa ve ona yardımcı olarak çalışan bazı kişiler tarafından yürütüldü (12) ve önemli kararlar alındı. Onun için Büyük Millet Meclisi'nin ilk karar ve tebliğlerini, hükûmetin kurulmasından önceki ve sonraki kararlar olmak üzere iki katagoride top layacağız.

Büyük Millet Meclisi'nin ilk karar ve tebliğleri.

A — Hükûmet kurulmadan önce yapılan işler :

1 — Büyük Millet Meclisi, 25 Nisan 1920 de düşman propagandasına inanılmaması gerektiğini bildiren bir beyannâme yayımladı. "Büyük Millet Meclisi emriyle

(9) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi. C. I. S. 8, 16, 26, 30, 33, 36.

(10) Aynı ceride, S. 39.

(11) Nutuk, II, S. 9. Nimet Arsan, S. 302.

(12) "25 nisan 1920 de B. M. M. Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında olmak üzere yedi kişilik muvakkat icra heyetini seçmiştir". Bak, İslâm Ansiklopedisi. S. 745.

Reis Mustafa Kemal" diye bir imza taşıyan bu beyan-nâmede, "Anado'u'nun her köşesinden gelen vekillerininin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olan biteni dinleyip anladıktan sonra, millete hakikati söylemeğe lüzum gördü" denildikten sonra "İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hâinler, sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar", yurdun çeşitli bölgelerini işgal etmiş olan düşmanlara karşı silâha sarılan vatandaşlarınızı ve din kardeşlerinizi, yine size öldürtmek için "Pâdişah ve Halife'ye isyan" etmiş olarak gösteriyorlar. Halbuki Ankara'da toplanan meclis, Pâdişah ve Halife'yi düşman baskısından kurtarmak, vatanın parçalanmasına engel olmak ve İstanbul'u yeniden ele geçirmek için uğraşüyor. "Biz vekilleriniz", Allah ve Peygamber adına "Yemin ederiz ki, Pâdişah'a, Halife'ye isyan sözü" yalandır. İstedüğümüz tek şey, Hindistan ve Mısır'ın başına gelen halden vatanımızı kurtarmaktır. Onun için İngiliz câsuslarının uydurduklarına inanmayın, İzmir, Adana, Urfa ve Maraş gibi düşman istilâsına uğramış şehir ve kasabalarımızı kurtarmak üzere silâha sarılan milletdaşlarınızı ve kardeşlerinizi, size vurdurmak isteyenleri dinlemeyin, "Onlar, Millet Meclisi'nin kararı üzerine cezâlandırılacak olanlara yardım edin ki" yurdunuz kaybedilmiş olmasın, "Milletimiz köle olmasın" diyor ve "Allah'ın lâ'neti, düşmana yardım eden hâinlerin üzerine olsun ve rahmet ve tevfiği (de) Halife ve Pâdişahımızın, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın" temennisinde bulunuluyordu (13).

2 — 26 nisan'da "Sovyet Rusya Halk Komiserler Meclisi'ne" bir mektup gönderildi. Bu, Büyük Millet Meclisi'nin "İlk siyâsî teşebbüsü idi (14).

3 — 27 Nisan'da Pâdişah'a, "Büyük Millet Meclisi emriyle Mustafa Kemal" diye imza taşıyan bir "Sadakat arzı" gönderildi. "Pâdişah-ı a'zam, Halife ve Hâ-

(13) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 60. Nimet Arsan, S. 303.

(14) Bak, Türk - Rus ilişkileri.

kan-ı akdesimiz, Efendimiz" diye başlayan bu arıza'da aynen şöyle deniliyordu :

"İstanbul'un işgali ve bunu izliyen fâcialar üzerine, durumu incelemek, saltanatınızın hukukunu ve millî istiklâlimizi savunmak ve sağlamak maksadiyle bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde toplandık. Anadolu'nun, düşman istilâsı altında olmayan her köşesinden gelen ve millet tarafından olağanüstü yetkilerle izinli kılınan Milletvekilleri, oybirliği ile aldıkları karar sonunda bazı gerçekleri yüce kapınıza arzetmeyi, kendileri için bir sadakat ve kulluk görevi bildiler :

Pâdişahımız, Yüce ma'lûmunuzdur ki, Hânedânınızın kutlu ve ulu atası olan Sultan Osman, millî tarihimizin mutlu ve uğurlu bir gecesinde, hâtırası nesillerden nesillere intikal eden bir düş görmüştü. O düş'ün, üç kıt'a üzerinde gölgesini salan ve altında yüz milyonluk bir âlem barındıran kutsal ağacından artık bütün dallar kesilmiş ve ortada yalnız koskoca bir gövde kalmıştı. O gövde Anadolu'dur ve onun kökleri çok derine gitmek üzere bizim kalplerimizin içindedir. Ulu atalarınız Rumeli'de kendi başına cihan kıt'alarını feth ve istilâ ederek, ordularını da Anadolu topraklarından da'vet eder ve uzak memleketlerin, büyük ana hatlarını; askerî yollarını korumak üzere yine Anadolu'dan ahâli getirterek en önemli noktalara yerleştirirlerdi. Bu halk kütleleri Bosna - Hersek ve Mora içlerine kadar yayıldı, Basra körfesine kadar indinirdi, Suriye, Filistin yollarında taraf taraf yerleştirildi.

Pâdişahımız; Yüce saltanat merkezinizin şeref ve devamı için Anadolu halkı, yüz yıllardan beri baba ocaklarından uzak savaş yerlerinde can vermeyi, kendisine en kutsal bir borç bilmıştır.

Anadolu boşaldı, Anadolu vîvân oldu; fakat ülkelerden ülkelere uzayan Hâkanlığınızın büyüklüğü ve güçlenmesi için her sıkıntıyı, her felâketi cana minnet bildi. O bir topraktır ki; Macaristan içlerinden Yemen çölle-

rine kadar, Kafkas eteklerinden Basra yalılarına kadar, kuşak kuşak uzayıp giden sonsuz şehitliklerle kuşatılmıştır. O meşhetleri her yerden fazla, şimdi hürriyet ve istiklâli için bir halk savaşı içinde bulunan, bu eski Anadolu verdi.

Şevketli Pâdişahımız; İslâmın her tarafta bozguna uğrayan bayrakları gelip bu memleketin ufuklarında toplandı, orada kendine en son sığınağı ve kurtuluşu aradı. İzmir'in işgali üzerine memleketinizin en bakımlı ve en mutlu bir parçası ateş, yağma ve vuruşma ile nasıl baştan başa harab oldu bilirsiniz. Hiç bir halke dayanmayan ve milletimizi son yurdunda esirlik altına almayı emel eden bu vahşî akın üzerine duyduğunuz acıyı, dünya basınına kendiniz bildirmiştiniz. İzmir'in işgalini, Adana fâciaları, bu fâciaları Maraş ve Antep boğazlaşmaları ve onu da, felâketlerimizin en büyüğü olmak üzere İstanbul işgali izledi. Soyundan yettiğimiz millet, binlerce yıldan beri dünyanın en muhteşem tahtlarına sultanlar yetiştirmiş ve hür yaşamış bir millet sıfatıyla, bu halke karşısında Pâdişahını, ordularını kullanmaktan men' ve yoksun edilmiş gördüğü için, kendi kendine silâha sarıldı ve nerede ana vatani saldırıya uğramışsa oraya, dinî ve millî nâmusunu kurtarmak için, koştu. Pâdişahımız; Kafkasya'nın İslâm kahramanları babalarının ocaklarını, kendilerinden yüz kere kuvvetli bir düşmana karşı otuz yıl, kadın erkek savundular, Cezâyir, yirmi yıldan beri bir yiğitlik devri yaşıyor, zavallı Fas, on yıldır ki, Fransız işgalini tanımıyor ve silâhını teslim etmiyor. Trabulus, bir avuç kahramânıyla aynı kavga içindedir. Bu gün İslâm âleminin her köşesi silâhtan tamamiyle yoksun bir halde iken; zulüm ve hıyânet boyunduruğunu atmak için ayaklanırken, Abbâsî ve Fatimî Hilâfetlerinden, Sultuk Türklerinden beri hemen bin yüz yılı aşan bir zamandır, istiklâl, hürriyet ve din için savaşılan büyük milletimiz; Asyanın ve İslâmın bayrakları diye dünya çapında ün yapmış olan milletiniz kurtuluşunu, canına susamış düşmanlarının merhametinden bekler mi?. Şevketmeâb Efendimiz; Millî savunmamızı, mübârek makamınıza karşı bir ayaklanma su-

retinde göstermek ve halkı kandırmak için durmadan uğraşan hâinler var. Onlar milleti birbirine kırdırmak ve düşman zaferlerine yolu açık bırakmak istiyorlar. Halbuki vuran da, vurulan da hepsi sizindir, hepsi aynı derecede sadık evlâtlarmızdır. Millî savunmamızı, düşmanların beyrakları babalarımızın ocakları üstünden çekilinceye kadar, terk edemeyiz. Her yeri, bir büyük Hâkanımızın, dîni ve ilâhî aşkına çok parlak ve gösterişli bir tanık olan İstanbul ma'betleri etrafında düşman askerleri gezdikçe, öz vatan toprakları üstünden yâd adamların ayakları çekilmedikçe biz, savaşımızı devam ettirme zorundayız. Allah, atalarının yurdunu koruyan, Halife ve Hâkanının şeref ve istiklâli için uğraşan evlâtlarınızla beraberdir. Kendi hükûmetimizin idâresi altında bahtı kara ve fakir yaşamak, yabancıların esirliği altında kavuşulacak rahat'a ve mutluluğa, bin kere yeğdir. Pâdişâhımız; Kallıbiz sadakat ve bağlılık duygusu ile dolu olarak, tahtınızın etrafında her zamandan daha sıkı bir bağlılıkla toplanmış bulunuyoruz. Toplantısının ilk bu sözü (?) Halife ve Pâdişâhıma sadâkat olan Büyük Millet Meclisi, son sözünün yine bundan ibâret olacağını yüce kapısına en büyük saygı ve alçak gönüllülikle arzeder" (15).

4 — Damat Ferit Paşa'nın yeniden iş başına gelmesi, millî hareket aleyhine bir beyannâme yayınlaması, Seyhülislâm Dürri Zâde'nin yine millî hareket aleyhine bir fetva vermiş olması, Türkiyedeki olayların büsbütün artmasına sebep oldu ve iç ayaklanmaların başlamasını da kolaylaştırdı. İşte Büyük Millet Meclisi, yurt'da meydana gelen olumsuz cereyanları önlemek, ayaklanmaları kıskırtanlarla idâre edenleri ve ayaklanmalara katılanları yola getirmek için "Hiyânet-i vatanîyye" kanununu çıkardı. 29 nisan 1920 tarihini taşıyan bu kanunun birinci maddesinde, hangi suçları işleyenlerin vatan hâini sayılacağı, ikinci ve üçüncü maddelerinde de, bunlara verilecek cezâlar açıklanmakta idi. Vatan hâinlerinin cezası ölümdü.

Hiyânet-i vatanîyye kanunu.

5 — 27 Nisan'da Büyük Millet Meclisi, çok heyecanlı bir gün yaşamıştı. Çünkü o gün, Osmanlı Hükûmeti eski Harbiye Nâzırı Fevzi (Çakmak) Paşa, Büyük Millet Meclisine geldi ve bu suretle de millî kuvvetlere resmen katılmış oldu. Her sınıf halk ile askerler arasında büyük şöhreti olan ve fakat o güne kadar Kuvâ-yi Milliyye aleyhinde bazı emirler vermiş bulunan bu Paşa'nın (16), birden bire karar değiştirmesi çok dikkat çekici idi. İstanbul onun bu kararını, daha Harbiye Nâzırı bulunduğu sıralarda Kuvâ-yi Milliyye ile gizlice iş birliği hâlinde bulunmasına bağhyordu (17). Ankara'nın ise, Fevzi Paşa'ya iyi bir gözle bakmadığı bir gerçektir. Nitekim, Damat Ferit Paşa'nın iktidâra gelmesiyle Harbiye Nâzırlığından ayrılmış olan Fevzi Paşa (18). Ankara'ya gitmek üzere, İstanbul'dan kaçarak 25/26 nisan'da Lefke'ye (Osmaneli) geldiği vakit durum, Mustafa Kemal Paşa'ya duyurulmuş fakat alınan cevap, "Fevzi Paşa'yı geldiği yere îade edersiniz" şeklinde olmuştu (19). Halbuki Kuvâ-yi Milliyye'nin, Fevzi Paşa çapındaki komutanlara çok ihtiyacı vardı. Ayrıca, dürüst, faziletli ve her şeyden önce büyük bir asker olan bu paşa'ya 25/26 nisan'da Lefke'ye gelmiş bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın da saygısı büyüktü (20). Bu sebeple Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa katında yeniden teğebbüse geçti ve Fevzi Paşa'nın Ankara'ya kabulünü sağladı (21). Bütün bunlardan habersiz olan Fevzi Paşa ise, 27 nisan'da Ankara'ya gelerek doğrudan Büyük Millet Meclisi'ne gitmiş ve orada çok dikkate değer bir konuşma yapmıştı. İşte, Kuvâ-yi Milliyye lehine bazı hareketler sağlayacağı kabul edilerek Büyük Millet Meclisi tarafından bir özeti 29 nisan'da yayımlanmış olan bu konuşmasında Fevzi Paşa, "Mevki'-i esâretten kurtularak milletin sine-i

(16) Bak, S. 68, 69.

(17) Hüsameddin Ertürk, S. 439.

(18) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 349.

(19) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 371.

(20) Aynı eser, S. 368.

(21) Aynı eser, S. 371.

serbestisine ilticâya muvaffak" olduğundan ötürü Al-
mah'a şükrettiğini bildirdikten sonra İstanbul'un ve Har-
biye Nezâreti'nin nasıl işgal olduğunu, uyku sırasında
Türk askerlerinin İngilizler tarafından nasıl şehid edil-
diklerini anlattı, cuma selâmlığında, "Kudret-i saltana-
tın timsâli olarak bulunması mu'tad olan" silâhlı asker-
lere müsaade olunmadığını bildirdi, Pâdişâh'ın üzüntülü
hâkmi ve sözlerini nakletti (22).

6 — 30 nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa tara-
fından Birleşik Amerika ile tarafsız devletler ve İ'tilâf
Devletleri Dışişleri Bakanlarına bir nota verildi. Bu
notada, İstanbul'un İ'tilâf kuvvetleri tarafından sebep-
siz ve haksız olarak işgali üzerine Türk milletinin, İs-
tanbul'da bulunan "Halife ve Hükûmeti esir telâkki
ederek", Milletvekillerinden mürekkep bir meclis toplama-
yı lüzumlu gördüğü, bu yüzden seçime gittiği, seçilen-
lerden kurulu bir meclisin (Büyük Millet Meclisi) 23 nisan
1920'de Ankara'da toplanarak, vatanın bu günkü ve ge-
lecekteki "Mukadderâtını eline" aldığı; bu meclisin bü-
tün üyelerinin, İstanbul'un işgalini mütâreke hükümleri-
ne aykırı buldukları ve protesto ettikleri açıklandı; Os-
manlı parlamentosunun toplantı halinde bulunduğu bir sı-
rada, basıldığı, Milletvekillerinden bazılarının İngilizler ta-
rafından tutuklandığı, senatör, komutan ve yazarlardan
bazılarının da, evlerinden alınarak ve ellerine kelepçe vu-
rularak götürüldüğü, resmî ve özel kuruluşlardan bazıları-
na süngü zoriyle girdiği belirtildi; bütün hukukuna ya-
pılan bu saldırılardan ve "Hâkimiyetine indirilen darbe-
den" dolayı "Osmanlı Milleti"nin, memleketin idâresini,
"Meclis'den seçtiği bir İcra Heyeti'ne" verdiği bildirildi,
ayrıca Meclis'in, 29 nisan'da kabul ettiği bazı hususlar da
aşağıdaki şekilde kendilerine tebliğ edildi: a) "Hilâfet ve
Saltanat makamı olan İstanbul ile İstanbul Hükûmeti, Os-
manlı milleti tarafından Mürtfiklerin esiri telâkki edildi-
ği için, İstanbuldan sâdir olacak emirler, fetvâlar" hüküm-

(22) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 14, belge 368, Nîmet
Aydın, 312.

süzdür. b) “Müstakil ve hür bir devlet hâlinde” kutsal haklarını savunmaya kararlı olan “Osmanlı Milleti hâfda ve şerefli bir barış” istediğini bildirir ve kendi adına taahhütlere girişme hakkını da ancak kendi temsilcilerine verir. c) Osmanlı hristiyanları ile Türkiye’de yaşayan yabancılar, “Milletin himâyesi altındadır. Ancak bunların, Vatanın emniyet ve âsâyişi aleyhinde hiç bir harekette” bulunmamaları gerekir (23).

7 — İşte bütün bu önemli işlerin yapıldığı sıralarda Ankara’da henüz bir hükûmet kurulmamıştı, fakat tartışması yapılıyordu. Çoğunluk, Ankara’da kurulacak olan idârenin geçici olması lâzım geldiğini, Saltanat ve Hilâfet makamı istiklâl kavuştuğu anda, bu kuruluşun görevinin sona ermesi gerektiğini kabul ediyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu fikirde değildi. Onun için bu hususla ilgili olarak verdiği bir önergede O, hükûmet kurulmasının zarûrî olduğunu, geçici olarak bir hüccû met başkanının veya “Bir Pâdişah kaymakamı kabul edilmesinin yerinde olmadığını, yasama ve yürütme yetkisi bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin fevkinde bir kuvvet mevcut” olamayacağını, “Meclis’den tefrik ve tevkil edilecek” bir hey’et’in, işleri idâre edeceğini, meclis başkanının aynı zamanda bu hey’et’in de başkanı olacağını, Pâdişah ve Halife’nin durumunun ise, zor ve baskıdan kurtulduğu zaman, Meclis’in düzenliyeceği kanunla ta’yin ve tesbit edileceğini belirtmişti (24). Bu önergeden sonra bile bir anlaşmaya varmak güç oldu, hatta bir ara Büyük Millet Meclisi, kendini hükûmet gibi kabul etme eğilimi içine girdi, meclis başkanı ile başkanlık divânının, memleket işlerini doğrudan doğruya yürütmesini düşündü. Fakat sonunda yani 2 mayıs 1920 de çıkarılan bir kanun, “İcra Vekilleri Hey’et’inin” nasıl seçileceğini tesbit etmişti.

B — Hükûmet’in kurulmasından sonraki karar ve tebliğlerin bazıları.

(23) Nimet Arsan, S. 314.

(24) Nutuk, 2, S. 4.

1 — 4 Mayıs'da, Büyük Millet Meclisi'nin, "Teşkilâtına âit bir genelge yayımlandı. Buna göre "Büyük Millet Meclisi'nin siyâsî niteliğini tesbit eden ve ikinci toplantı'da oybirliğiyle kabul olunan hususların en önemli noktaları": a) "Millî irâdenin bîlfîl vatan mukadderâtında vâzî'ulyed tanınması"nın, esas prensip olarak kabul edilmesi; b) Büyük Millet Meclisi'nin yasama ve yürütme kuvvetlerini kendisinde toplaması; c) Büyük Millet Meclisi'nin, kendi içinden ayıracağı ve vekâlet vereceği üyelerini yürütme görevine memur etmesi, bunların ayrı ayrı ve hey'et olarak da Meclis'e karşı sorumlu olması; d) Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın, aynı zamanda, "İcrâ Vekilleri Hey'eti'nin de başkanı olması idi. Bu genelgeye, "İcrâ Vekilleri'nin" adlarını ve İcrâ Vekilleri Hey'eti'nin seçimine dâir olan kanunun nerede yayımlanmış olduğunu gösteren bir liste eklenmişti (25).

2 — 6 Mayıs'da "İcrâ Vekilleri Hey'etinde", genel siyâsî durum görüşülmüş, Bolşevik'lerle yapılacak anlaşma ve "emperyalizm siyasetine âlet olan Ermeni hükûmetinin" ortadan kaldırılması lüzumu üzerinde durulmuş, fakat Barış Konferansı'nın Türkiye hakkında alacağı kararlar kesin olarak bilininceye kadar İttifâk Devletlerin, Türkiye ile "İttifâk ihzârı imkânından yoksun bırakmaya bugünkü iç ve dış durumumuzun müsaft" olmadığı, ortaklık şartları az çok belirmeden ve Türkiye'ye sağlayacakları maddî yardımlar belli olmadan Bolşeviklerle işbirliği yapılamıyacağı, "Ermeni vukuâtı bütün âlem-i İseviyeti" Türkiye aleyhine harekete geçiren bir hal olduğuna göre şimdilik Ermenilere karşı girişilecek düşmanca bir hareketin sakıncalı olacağı kararlaştırılmıştı (26).

3 — 9 Mayıs'da, "Büyük Millet Meclisi Şer'iyye Encümeni" tarafından, İslâm âlemine yayımlanmak üzere, hazırlanan beyanname Büyük Millet Meclisi'nde okundu. Önemli bazı noktaları kapsayan bu beyannamede özet olarak a) Hilâfet merkezî olan İstanbul ile Halîfe, esâ-

(25) Faik Reşit Unat, Tarih Vesikaları, I, sayı 6. Belge 404.

(26) Nimet Arsan, S. 318.

ret altına alınmıştır. b) Bir İslâm memleketi olan Türkiye'nin işgal edilen yerlerinde özellikle İstanbul'da müslümanlar İngiliz kanunlarına göre yargılanmaktadır. Bu hal, "Halife'nin kaza hakkına müdâhale"dir. c) Düşmanlarla birlikte yerli Hıristiyanlar, "İslamları katl ve İslâm kız ve kadınlarının ırz ve namusunu hetk" etmekle, müslümanların "Mu'kaddesâtını" tahkîr ve Kur'an-ı Kerîmî "Tezyîf" etmektedirler. d) "Ehl-i islâmın cellâd-ı bi-emânı olan" İngilizler, bu suretle hareket etmekle, "Hilâfet-i İslâmiyye'yi" ortadan kaldırarak "Bütün cihâna hâkim olmağı ve müskümanlığı da yok etmeğı düşünmektedirler. Bu durum karşısında Türk milleti silâha sarılmış, teşkilâtlanmayı lüzumlu bulmuş ve Ankara'da büyük bir millet meclisi toplamıştır. İşte böyle önemli bir zamanda "İstanbul muhitinde hevesât-ı hayvâniyyesi melekât-ı insâniyyesine galîb" bazı kötü kişiler, sadece yüksek makamları ele geçirmiş olmak için, milletin giriştiğı kurtuluş hareketini bir isyan, vatanlarını kurtarmak için silâha sarılmış olanları da âsi olarak göstermektedirler. Onun için bu gibilerin yaptıkları propagandalara inanılmamalı ve silâha sarılmış olanlara yardım edilmelidir deniliyordu (27). Bundan sonradır ki, Büyük Millet Meclisi tarafından İslâm âlemine, aşağıda bir özetini verdiğimiz beyannâme yayımlandı. "Cenup çöllerinin bir köşesinde arzın seslerini dinliye dinliye yatan Peygamber-i zî-şânın ruhlarını ruhlarımızla birleştirdiğı islâm kardeşlerimiz" diye başlayan bu beyannâmede, "Şam'ın, Kurtuba'nın, Kahire'nin, Bağdat'ın düşmesinden sonra İslâmın son" Hilâfet merkezi olan İstanbul da "Düşman silâhlarının gölgesi altına düştü. Biz, Avrupa, Afrika ve Asya'daki islâm ülkelerinin kaybedilişine ağlarken düşmanların, Hicaz ve Yemeni de istilâ ettikleri görüldü, istilâ edilen yerlerin bir çoğunda İngiliz hâkimiyyeti kuruktu. Onlar şimdi de "On yüzyıllık bir zamandanberi" müslümanların yurdu olan Anadolu'ya yöneldiler ve oraya "Taraf taraf istilâ orduları çıkardılar". Bunlardan, Mora, Tesalya, Güney Arnavut-

(27) T. B. M. M. Zabıt Cerideai, I, S. 246. Nimet Arsan, S. 319.

luk, Makedonya ve Girit müslümanlarının katili olan ve "Yunan ordusu adını taşıyan eşkiya" sürüsü, bakımlı ve verimli bir Türk vilâyetini (İzmir) "Vurgunla, yangınla" ıssız ve vîran bir hâle getirdi. Gerçi, milletlerarası bir komisyon bu hâli belirtti. Fakat İngilizler ve onlarla birlik olanlar Yunanlılara' "İşine devam et, sana beyân-ı itimâd ediyoruz" dediler. Öte taraftan Adana, Maraş, Urfa gibi Türk ve islâm memleketleri, "Fransız zâbitlerinin idâresinde Ermeni kin ve gayzına", "Yenecek, parçalanacak bir av gibi terkedildi". Bu durum karşısında Türk erkek ve kadını atalarından hâtıra olarak kalan eski silâhlarla, "Her tarafta düşmanı karşılayarak geri iten bir halk mücâdelesine" başladı. Bunun üzerine İngilizler; "Halkın vücuda getirdiği cepheleri geri almaya razı olmayın" Ali Rıza ve Salih Paşa hükûmetlerini istifa ettirdiler; İstanbul'un Türkler'e bırakılacağına söz vermiş olan İngilizler, On gün geçmeden verdikleri sözden dönerek şerhi askerî işgal altına aldılar; geceleyin yataklarında uyumakta olan Türk askerlerini şehit ettiler; Parlamento'yu basarak Milletvekillerinden bazılarını tutukladılar; tanınmış komutanlarla devlet adamlarını ve yazarlardan bazılarını evlerinden alarak sürdüler; "Her şeyi batının adalet ve merhametinden bekliyecek kadar anlayışsız" bir adamı, yeniden iş başına getirerek, müslümanları birbirine kırdırarak şekilde fetvalar çıkarttılar. "İşte biz, bir yandan istilâcılar geldikleri yere tard etmek,, öte yandan kandırılmış olanları yola getirmek" için silâha sarıldık. Fakat düşmanların bizim kurtuluş hareketimizi, Halife'ye karşı bir isyan gibi gösterdiklerini ve bizi günahkâr bir kütile olarak tanıttıklarını işitiyoruz. Halbuki Türk milleti eskisi gibi "Bu gün de islâm dinine ve islâm âlemine karşı üzerine aldığı büyük göreve gevşemez, sarsılmaz bir iman ile bağlıdır. Onun için biz, "Düşmanların tezvîrine ve igfâline" kapılmamamızı diler, aynı zamanda Anadolu ulemâsının, "Müslümanların düşmanı olan muhâsım devletler tarafından işgal edilen İstanbul'da, müslüman askerlerinin silâhları alınmış, hükûmet dâirelerine el konmuş sıkı yönetim ilân edilmiş ve Hilâfet hakları gasbedilmiştir. Bu sebep-

le Halife'nin kurtarılması hususunda kudret-i mümkinelerini harcamak bütün müslümanlara farz" olur şeklindeki fetvasını, "Bu sadâ-yi şer'î'yi" sizin de iletmenizi ve Türk milletinin istiklâl da'vâsına "Mâ'nevî te'yîd ve müzâheretinizi bir saniye eksik" etmemenizi isteriz denil-yordu (28). Sözün kısası: Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile birlikte, millî irâde'nin, her kudretin üstünde olduğunun benimsendiği, bu arada Hilâfet makamının, sınırdışı müslümanlar katında büyük bir değer taşıdığı'nın kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ancak, Kuvâ-yi Milliyyenin bu tutumunun yurt dışındaki reaksiyonunu ve bu reaksiyonun Kuvâ-yi Milliyeçilere sağladığı faydanın derecesini, yeteri kadar doküman'a sahip bulunmadığımız için, ta'yin edemeyeceğiz. Bununla beraber bu tarz-daki hareketlerin sömürgeci devletleri rahatsız ettiği de bir gerçektir.

Kuvâ-yi Milliye'-ye karşı hükümetçe alınan tedbirler.

III. Kuvâ-yi Milliyeçilerin, kurtuluşu sağlamak amacıyla, türlü sıkıntılara katlandıkları ve çeşitli çarelere baş vurdukları bu sıralarda İstanbul hükûmeti de boş durmadı. 1 Mayıs 1920'de, Nemrut Mustafa Paşa'nın başkanı olduğu "Birinci Idâre-i Örfiyye Dîvân-ı Harbî" (Birinci Sıkı Yönetim Mahkemesi), Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşlarını gıyaben ölüme mahkûm etti. Çünkü onlara göre Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, "Kuvâ-yi Milliye unvânı altında" fitne ve fesad çıkaran, anayasaya aykırı olarak halktan para ve asker toplayan, kendilerine uymayanları cezalandıran, iç güveni bozanları kışkırtan ve harekete geçiren kişilerdi (29). Bunlar, 3. Ordu Müfettişliğinden azledilmiş olan "Selânikli Mustafa Kemal Efendi" ve 27. Tümen eski komutanı Albaylıktan emekli Kara Vasfı Bey ve eski 20. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Salacaklı Ali Fuat Paşa ve eski Ankara Milletvekili Vasington Sefiri Müdîmîli Alfred Rüstem Bey ve eski Sağlık Müdürü İstanbul'lu Doktor Adnan Bey ve Dârül-

(28) Nimet Arsan, S. 323.

(29) Takvim-i Vakâyî, 3864. Hüsameddin Ertürk, S. 353.

fünûn-i Osmânî (Osmanlı Üniversitesi) Batı Edebiyyatı eski öğretmeni İstanbul'lu Hâlide Edip Hanımdı" (30). Bunlar hakkında gıyâben verilmiş olan i'dam kararını Pâdisah, 24 mayıs 1920'de "ele geçtiklerinde tekrar muhâkeme edilmek üzere" tasdik etmişti (31). Fakat, sadece li-derleri yok etmek, Kuvâ-yi Milliyyecileri ortadan kaldırmak için yeter bir tedbîr olamazdı, bu liderlerle birlikte çalışanları ve teşkilâtı kaldırmak ise kolay bir iş değildi. Çünkü bu teşkilât hem çok kuvvetlenmiş hem de ordu ile iş birliği haline girmişti. Onun için, gerektiği vakit ordu birlikleriyle çarpışabilecek yeni bir askeri kuruluşa ihtiyâç vardı. Bu hususun gerçekleşmesi için en çok

Kuvâ-yi İzzetliye.

(30) Hüsameddin Ertürk, S. 353. Takvim-i Vekayi', 3864.

(31) Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte ölüm cezasına çarptırılanların bu kararını tasdik eden İrade-i Seniyye aynen şöyledir: "Mehmed Vahidüddin. Kuvâ-yi Milliyye unvanı tahtında çıkardıkları fitne ve fesâdın ve kanun-ı esâsi hilâfında ahâliden cebren para toplamak ve asker almak ve hilâfında hareket edenlere işkence ve ezâyâ ve tahrib-i bilâda cür'et eylemek suretiyle emniyet-i dâhiliyyeyi ihlâl eyliyenlerin mürettib ve müşevviklerinden oldukları iddiasıyla maznunun aleyhim olan Üçüncü Ordu-yi Hümâyûn Müfettişliğinden ma'zûl ve meslek-i askeriden muhrec Selânikli Mustafa Kemal Efendi ve Yirmi yedinci Fırka Kumandan-ı sâbıkı Miralay-ıktan mütekaidd Âstâne'li Kara Vasıf Bey ve sâbık 20. Kolordu Kumandanı Miralivâ Salacak'lı Ali Fuad Paşa ile esbak Vashington sefiri ve esbak Ankara Meb'ûsu Midillili Alfred Rüstem ve Sıhhiye Müdür-i esbakı Âstâne'li Doktor Adnan Beyler ve Dârülfünûn Garb Edebiyyatı sâbık Muallimesi Âstâne'li Hâlide Edib Hanım'ın, tafsilâtı 20 şa'ban 1338 ve 11 mayıs 1336 tarih ve 20 numaralı mazbata-i hükmiyyede muharrer olduğu üzere mülkiye ceza kanun-nâmesinin kırk beşinci maddesinin birinci fıkrası delâletiyle elli beşinci maddesinin dördüncü fıkrası ve elli altıncı maddesine tevfiқан hâiz oldukları sâhib-i askeriyye ve mülkiye ve nişanlarla her güne resmî unvanlarının ref'ine ve i'damlarına ve elyevm hâl-i firarda bulunmalarına mebnî ol baptaki ahkâm-i kanûniyye mucibince mallarının hacziyle usûl-i dairesinde idâre ettirilmesine dâir Dersaadet Birinci İdare-i Örfiyye Divân-ı Harb'inden gıyâben verilen hüküm ve karar, ele geçtiklerinde tekrar muhâkeme edilmek üzere tasdik olunmuştur. İrade-i Seniyye'nin icrâsına Harbiye Nazırı me'murdur. 5 ramazan 1338/24 mayıs 1336. Sadrazam ve Harbiye Nâzir Vekili Damat Ferit". Bak, Takvim-i Vekayi', 3864. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı, I, Belge 6.

çaba harcayanlardan birisi Damat Ferit Paşa idi (32). Gerçekten bu paşa, 8 nisan 1920'de İngiliz Yüksek Komiseri Amiral de Robeck'i ziyaret ederek, Anadolu'da, "Sözde milliyetçi denilen hareketin bastırılması" işini konuşurken, millî kuvvetlere, kuvvetle karşı konulmasını ileri sürmüştü ve bu yolda "İngiltere ile müttefiklerinin kendisine ne ölçüde yardım edebileceklerini" sormuştu (33). Bunun üzerine Amiral, Anadolu'daki millî kuvvetlere karşı İngilizler'in fiilen harekete geçmiyeceklerini fakat bunlara karşı kurulacak bir teşkilâta yardım edebileceklerini Ferit Paşa'ya bildirdi (34). Belki de bundan sonra gerekli hazırlıklara girişilmiş ve 18 nisan 1920'de Kuvâ-yi İnzibâtiyye kurulmuştu. Çıkarılan kararnâmeden anlaşılığuna göre Kuvâ-yi İnzibâtiyye, "Kuvâ-yi Milliye nâmını taşıyan eşkıyâyı tenkil için", Harbiye ve Dâhiliyye Nezâretlerine bağlı olarak meydana getirilmişti (35). Yine bu kararnâmede Kuvâ-yi İnzibâtiyye bölüklerinin ikiyüz elliser mevcutlu olacağı, her tabur'un dört bölük ve her alay'ın dört tabur'dan ibâ-

(32) Kuvâ-yi İnzibâtiyyenin kurulmasında ve teşkilâtlanmasında en çok gayreti görülenler, Damat Ferit Paşa ile Süleyman Şefik, Nemrut Mustafa ve Kiraz Hamdi Paşalardır.

(33) 48 yıl sonra ortaya çıkan gizli telgraf, 18 ekim 1968 tarihli Milliyet Gazetesi Hafta Sonu ilâvesi.

(34) Böyle bir kuruluşu İngilizler istemekte idiler. Çünkü onlar, Rusya'da Denikin ordularını teşkilâtlandırmak suretiyle nasıl Rusyayı parçalamak istemişlerse Türkiye'yi de, millî kuvvetleri vurmak suretiyle parçalamayı düşünmüşlerdi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 220.

(35) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (İç ayaklanmalar). S. 66. Damat Ferit Paşa Kabinesinde Dâhiliyye Nazırı (İçişleri Bakanı) olan Reşit Bey bu hususta şöyle diyor: "Kabinemizin teşekkülünden evvel Lloyd George'un menfi-i zamirini icrâdan iskat ve sonra da devletin elinde az çok bir kuvvet bulunmasını temin için jandarma'ya müşâbeheti sebebiyle Kuvve-i İnzibâtiyye nâmı altında ihdas ettiğimiz askeri, Sadrazam'ın vaz'ı aslisinden çıkararak bir takım aykırı maksadlara âlet etmek istediği anlaşılmış ve artık bu asker dâhilde ve hâricte hikmet-i teşekkülü de kalmamış olduğundan külliyyen feshini bittezekkür irâdesini istihsal ile derhal tatbik ettik". Bak, Ahmed Reşid, S. 288.

ret olacağı, subay (36) ve erlere kaçar lira ücret verileceği açıklanıyordu (37). Bir gün sonra çıkarılan ikinci bir kararname ile de, Kuvâ-yi İnzibâtiyye için, "Bir milyon ikiyüzelli bin sekiz yüzelli lira" ödenek kabul olunmuştu (38). Teşkilâtın başına, ordu komutanı yetkisi ile Süleyman Şefik Paşa getirilmiş, "İzmit ve havalisi fevkalâde kumandanlığına ta'yin" edilen bu paşa'nın, "Vazife ve selâhiyyetine dâir ta'lîmat-nâme" bile düzenlenmişti. Buna göre "Harekât-ı bâgiye'yi def'ü tenkil" etmekle görevli olan Süleyman Şefik Paşa'nın; 1) Kurmay hey'eti, idâre hey'eti, emir subayları, sivil sekreteri ve emir erleri bulunacak; 2) Kuvâ-yi İnzibâtiyyeyi kurma ve subaylarını seçme yetkisi olacak; 3) "Harekât ve icrââtında müstakil" olan bu paşa'nın, Sadaret makamıyla yazışma, Harb Divânlarıncı verilen kararları, i'dam hâric, arz etmeden önce icrâ etme, gerekenleri doğru yola yönektmek üzere yazı yazma ve bu gibilerden sığınanları affetme, "Kıtaât-ı askeriyye'ye memur erkân, ümerâ ve zâbitân" işlerinden uzaklaştırma, değiştirme, cezâlandırma ve rütbe dışında mükâfatlandırma yetkisi de bulunacaktı. Yine bu ta'lîmatnâme'ye göre bu komutanlık için, resmî tahsisattan başka ödenekler de kabul olunmuş, karargâhı için de, gerekli eşya ile birlikte, "Tki

(36) "Kuvâ-yi İnzibâtiyye'ye İttihad ve Terakki zamanında Enver Paşa'nın tasfiye ettiği, emekliye sevk ettiği subaylar alınıyordu". Bak. İ. İnönü, Milli Mücadele, 21 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(37) Kararnâmede şöyle denmekte idi: "Devlet kanunlarını tatbik ediyen hükûmet me'murlarını zor kullanarak icrâ-i me'mûriyyetine mâni' olan ve Kuvâ-yi Milliye nâmını taşıyan erbâb-ı şekaveti tenkil için Kuvâ-yi İnzibâtiyye kurulmuştur. Kuvâ-yi İnzibâtiyye devletin zâbita kuvvetlerinin yardımcısı olacaktır, aynı zamanda devletin kuvve-i müsellehasıdır. Bu teşekkül, Harbiye ve Dâhiliyye Nezâretine bağlı olacaktır. Buraya intisab edecekler and içeceklerdir. Teşkilât, subayları ile birlikte 250 mevcutlu bölüklerden teşekkül edecek ve 4 bölük bir tabur, 4 tabur bir alay olacaktır. Subaylar muvazzaf ve emeklilerden ve gönüllü olanlardan ta'yin edilecekti..... Hizmet esnâsında ma'lûl kalacak erlere ve subaylara, rütbe ve derecelerine göre ve şehid olanlarla vefat edecekler aynı vechile tazminat verilecektir". Bak, İçayaklanmalar, S. 66.

(38) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, İçayaklanmalar, S. 66.

takım Telsiz Telgraf, üç takım Helyosta, iki binek otomobili ve on iki kamyon tahsis edilmişti (39). İşte İngilizler'in de yardımı ile (40) ve hızlı çalışmalar sonunda hazırlıklarını bitiren Kuvâ-yi İnzibâtiyyeden bazı birlikler, 8 Mayıs'da İzmit'e geldiler ve karargâhlarını, İzmit'in iki kilometre doğusundaki bataklık bölgede kurdular; (bazı birlikler de Sapanca'ya kadar ilerlediler. Buralara yerleşme, onlar için zor olmamıştı. Çünkü, Mondros Mütârekesinden sonra o bölgeye bir İngiliz Tugay'ı yerleşmiş bulunuyordu. Bulundukları yeri tel örgülerle çevirmiş, gerekli yerlere bol sayıda top ve makineli tüfek yerleştirmiş olan bu Tugay, deniz'de de gerekli güvenlik tedbirlerini almış bulunduğu için millî kuvvetler bu taraflara yaklaşmamakta idi. Kuvâ-yi İnzibâtiyye'ye komuta edecek olan Süleyman Şefik Paşa'nın karargâhı,

(39) "İzmit ve havâlisi fevkalâde kumandanlığına ta'yin buyrulan Ferik Süleyman Şefik Paşa'nın vazife ve selâhiyyetine dâir ta'limat-nâme suretidir. 1) "Unvan. Ordu Kumandanı selâhiyyet ve muhasasâtiyle İzmit ve havâlisi fevkalâde kumandanı. 2) Maiyyeti. Erkân-ı harbiyesi, idâre hey'eti, yâverân, sivil kâtib-i husûsî, emirberler. 3) Vazife. Harekât-ı bâgiye'yi def'ü tenkil etmek, Kuvâ-yi İnzibâtiyyeyi vücûda getirmek ve bunları teşkil, zâtibânını intihab etmek. 4) Selâhiyyeti. Harekât ve icrâatta müstakil olmak ve muhâberece Sadaret-i Uzmâ ve Harbiye Nezâretine merbut bulunmak, Divânıharblerden sâdir olacak hükümleri, idâma dâir olanlar müsteşna olmak üzere, ba'del icra arz ve inhâ etmek ve icâbedenleri tarik-ı hak ve savâba da'vet için muhâberâta mezun ve bunlardan dehâlet edecekleri affa muktedir bulunmak, kutaât-ı askeriyye'ye me'mûr erkân, ümerâ ve zâbitânı azl ve tabdil ve tecziye, ez gayr-i rütbe, mükâfata mezun bulunmak. 5) Tahsisât. Kumandanlık emrinde masârif-i gayr-i melhûze'den şimdilik 10000 lira bulunmak. 6) Kumandanlığa muhasasasât-ı reamiyyesinden başka tahsisât olarak mâhiye 500 lira verilmek. 7) Karargâh için icâbeden eşya, çadır, öyer ve sair saraçhâne ve silâhhâne anbarlarından verilir. 8) İki takım telsiz telgraf, üç takım helyosta iki binek, oniki kamyon. 6 Mayıs 1336". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi sayı 51, belge 1174.

(40) Damat Ferit Paşa, İngilizlerin kontrolü altında bulunan Maçka Silâh Deposundan "600 tüfek, 30000 piyâde fişegi ve 80000 makineli tüfek mermisi" verilmesi için İngiliz başkomutanlığından bir belge almıştı. Bak, T. Bıyıklıoğlu, I, S. 58.

İsmet körfezinde demirlemiş olan Yavuz zırhlısında idi. Ancak onun bu görevi uzun sürmemiştir (41).

Alınan tedbirlerden birisi de "Anadolu Fevkalâde Müfettişliği" adı altında bir müfettişlik kurulması idi. 28 nisan 1920 tarihinde, başına Müşir Zeki Paşa'nın getirildiği bu müfettişliğin başlıca görevi âsâyişi sağlamak, birliği korumak ve Anadolu'da Pâdişah'ın idare ve hâkûmiyetini yeniden kurmaktır (42). İşte bu hususları sağlamak için Zeki Paşa Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan doğruya temas kurmak üzere Binbaşı Recep Sezâî Bey'i bir iki defa Ankara'ya gönderdi. Bu binbaşı, Mustafa Kemal Paşa'ya iki mektup götürmüştü. 28 mayıs 1920 tarihinde gönderilmiş olduğu söylenen ikinci mektupta Zeki Paşa özel olarak şöyle diyordu : "Size, elli yıldan daha uzun bir süre ile, vatanına şeref ve liyâkat ile hizmet eden, Hükümdâr'ının ve sevgili vatan'ının yüksek çıkarlarını sağlamaktan başka hiçbir emeli olmıyan, hem üstleri hem de astlarının güvenini kazanmış olan tecrübeli bir Müşir olarak hitap ediyorum. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale ve Filistin'deki hizmetleriniz kalbimde size karşı takdir ve sevgi hissi uyandırmıştır. Bu tür duyguların etkisi altında bulunduğum için size ve çalışma arkadaşlarınıza güveniyor ve bazı teklifler getiriyorum. Bunlar üzerinde ciddiyetle duracağınıza eminim. Herşeyden önce, temiz ve lekesiz olan askerî şerefimle şunu te'mîn ederim ki, gerek Hükûmet, gerek bizler, İ'tilâf Devletleri tarafından delegelerimize verilen barış tekliflerinin elverişli olmadığını

(41) Süleyman Şefik Paşa'nın, 11 nisan 1920'de paşalığa yükseltilen Ahmed Anzavur ile, Yavuz sırhlısında yaptığı bir konuşma, çok canını sıkıyordu. Çünkü Anzavur bu konuşmasında, "Kuvâ-yi İnzibâtîyye'ye istediği anda komuta etmek hakkı olduğunu ve İstanbul Hükûmeti Erkân-ı Harbiyye'nin kendi emrine göre hareket etmek zorunda bulunduğunu" söylemişti. Bak, İç ayaklanmalar, S. 99. Kuvâ-yi İnzibâtîyye'ye, daha sonra Senâî Bey ve Suphî Paşa komuta edecektir. Ancak bu Paşa, İstanbul Hükûmetine samimi olarak hizmet etmemiş ve Ali Fuat Paşa ile münâsebet kurmuştur. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 403.

(42) Kenan Esengin. S. 128.

siz ve başkanı bulunduğunuz Meclis kadar anlamaktayız. Bizim ve her şeyin üstünde Pâdişah'ın ortak arzumuz, kabul edilmesine imkân olmıyan barış şartlarını, İmparatorluğun çıkar ve vakarına uyacak şekilde değiştirilmesini sağlamaktır. Bu amaçla Hükûmet, her türlü güçlükleri göğüslemeye kararlıdır. Onun için İtilâ Devletlerinin güvenine sahip olan bu hükûmeti, istesek de istemesek de, desteklemek zorundayız. Böyle olursa bütün dünya, Türkiye'nin aynı amaç etrafında toplanmış olduğunu anlıyacaktı ki bu, başarının ilk şartıdır. Yurtseverliğinden hiç şüphemiz olmayan sizin gibi bir kişinin bunu, Anadolu'da ihdas edilen durumun da, Müttefik Devletler üzerinde meydana getirdiği izlenimi ve kaçınılmaz etkiler altında kurulmuş olan bir hükûmet'in bu durum karşısında tutumunun ne olacağını anlamış olması gerekirdi. Halbuki siz, delegelerimizin barış antlaşmasını, millî şeref ve menfaatlerimiz ve İmparatorluğun bağımsızlığı ile te'lif edilebilir bir biçimde değiştirilmesini sağlamak için ellerinden geleni yaptıkları bir sırada, ülkenin refâhı için gösterdiği çabaların inkâr edilmesine imkân bulunmıyan Hükûmeti bırakıp kaçtınız, Sultanlığın ve Halifeliğin Avrupa'daki merkezini terkettiniz. Davranışlarınız, müslümanları birbirine kırdıran ve kan dökülmesine sebep olan bir mücâdeleye yol açtı, bu ise durumu daha da ağırlaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Hükûmet, ilân etmiş olduğunuz amaçları prensip olarak kabul ettiği için hedeflerimiz aynıdır. Bu sebeple, kesin bir harekete girişmeden önce dikkatinizi aşağıdaki tekliflere, çekmeyi bir görev sayıyorum:

1 — Büyük Millet Meclisi tarafından teşkil edilmiş olan Bakanlar Kurulu'nun hemen lâğvedilmesi, ve bu arada İstanbul'da bir Meclis-i Meb'ûsan'ın (Milletvekilleri Meclisi) toplanması; 2) Bütün Ordu birlikleri ile askerî birimlerin, millî teşkilât ve idarenin Merkezî Hükûmet otoritesine boyun eğmesi; 3) Bu tekliflere bir cevap alınıncaya kadar, kan dökülmemesi için, emriniz altında bulunan kuvveterin düşmanca bir harekette bulunmaması 4) Birinci mektubumda belirttiğim isteğe uygun olarak, yukardaki meselelerin ayrıntılarını ve toplantı

yerini tesbit etmek için, ta'yin edeceğiniz delegelerin adlarının bana bildirilmesi gerekir. Tekliflerim tarafınızdan kabul edilmediği takdirde hem kendinize hem de ülke'ye karşı sorumlu durumda kalacaksınız. Kaybedecek zaman olmadığı için hemen cevap bekliyorum" (43).

Bu mektubun cevabı, 30 Mayıs 1920'de Zeki Paşa'ya iletilmek üzere, Binbaşı Recep Sezâi Bey'e verilmişti. Bu cevapta 1 - Büyük Millet Meclisi, Anadolu Islâhat İşleri Genel Müfettişi Zeki Paşa'nın ikinci mektubundan haberdar edilmiştir. 2 - Büyük Millet Meclisi hareket serbesliğini koruyarak Merkezî Hükûmet ile kendi amaçlarının ne dereceye kadar te'lîf edilebileceğini tesbit ve 5 Haziran 1920'de Çekirge'de müzâkerelere başlamak üzere aşağıda adları verilen kişileri ta'yin etmiş bulunmaktadır: İsmet Bey, Kurmay Albay. Refet Bey, Topcu Binbaşı. Recep Efendi, Kırşehir Müftüsü. Necati Bey, Sivas Milletvekili. İbrahim Efendi, Teğmen, Emirsubayı. İsmail Hakkı Bey, Sekreter. 3 - Mudanya'da ilgililere, hükûmet delegelerinin geçmelerine engel olunmaması, ayrıca Adapazarı, Sapanca, İzmit ve dolaylarındaki Millî kuvvetlere de, yeni bir emre kadar hareketlerini durdurmaları için gerekli emirler verilmiştir denilmekte idi. Bu mektup "Büyük Millet Meclisi Kurmaybaşkanı Albay İsmet" tarafından imzalanmıştı (44). Ancak belirli gün-de Hükûmet delegeleri Çekirge'ye gelmemişlerdi.

Türk İstiklâl Mücadelesi esnâsında, Anadolu'nun iç ayaklanmalar. çeşitli bölgelerinde bir takım ayaklanmalar odu. Bunları, maksatları ve amaçları bakımından, Saltanat ve Hilâfet makamının tehlikeye düştüğünü iddia ederek o makama bağlı kalmak isteyenler ve Türk vatanını parçalayarak yeni kuruluşlar meydana getirilmesi yolunda çalışanlar olmak üzere iki kategoride toplamak mümkündür. Fakat, bazan İstanbul'un ve yabancıların

(43) Bu mektup; 4 Haziran 1920 tarihli ve 72 sayılı İngiliz Askeri Haber Alma Teşkilâtı tarafından hazırlanan rapordaki İngilizce çeviriden alınmıştır. Bak, B. Şimşir, II, S.

kışkırtması, bazan da belli bir zümrenin (45) öneayak olması ile meydana gelmiş olan bu ilti tip ayaklanmada ortak fikir, Milli Hareket'in başında bulunanların, Saltanat'a Hilâfet makamına ve şerîata düşman oldukları fikridir. Halkın bu üç kuruluşa çok değer verdiğini, bunlara karşı ters bir tutum içine giren her kişiye düşman gözü ile baktığını bilen kışkırtıcılar, bu yolda yürünmesi halinde başarının büyük olacağını takdir ediyorlardı. Onun için akla gelebilecek her çareye baş vurdular, rütbe, para dağıttılar, düşmanla iş birliği yaptılar, Kuvâ-yi Milliyyecilerin âsi olduklarını ilân ettiler, haklarında fetvâlar çıkardılar, i'tamlarına dâir verilmiş olan kararları yayımladılar ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde bu yolda propagandaya giriştiler. Bu propagandaya, yabancılardan dağıttıkları para ile bazı bölgelerde beliren milliyet duyguları da eklendi. Halk, propagandanın kimin tarafından yapıldığını değil, kimin adına yapıldığına önem veriyordu. Bu i'tibarla, Halife adına ortaya atılan her kişi başarılı olmakta idi. Nitekim, kendisine "Gönüllü Halife Ordusu Kumandanı" adını veren ve Postacı Nâzım diye bilinen bir sâbıkalı bile bir çok insanı peşinden sürükleyebilmişti. Oysa ki, propagandayı yapanlar arasında devlet'in yüksek makamlarını işgal edenlerle ulemâ sınıfından bazı ünlü kişiler ve halk arasında nüfuzları büyük olan bir takım âileler vardı. Bunların yaptıkları tahrik ve teşvikler sonunda isyanlar, çok tehlikeli bir hal almıştı. Bundan dolayı, henüz kuruluş halinde bulunan Ankara Hükmeti çok güç duruma düşmüştü. Çünkü, dış düşmanlara karşı kudretli olabılmenin tek çaresini birlik ve beraberlikte bulan bu hükûmet, ayaklanmaları hızla bastırabilmek için, Yunanlılar'a karşı kullanılması gereken Türk kuvvetlerinden bir kısmını, cepheye göndermemeğe hatta, cepheden kuvvetler çekmeğe mecbur kalacak, bu yüzden de yurdun başka kesimleri düşman istilâsına uğrayacaktı. İşte bazıları doğrudan doğruya Kuvâ-yi Milliyye'nin yok edilmesini, bazıları da memleketin bütünlüğünün parçalanmasını amaç sayan bu

ayaklanmaları (46), aşağıdaki şekilde sıralayarak ve özetleyerek veriyoruz.

1 — Düzce isyanları :

Haydutluk olaylarının zaten çok olduğu Düzce ve çevresinde bir an geldi ki devlet otoritesine kimsenin boyun eğmek istemediği, mahkeme kararlarının bile uygulanmadığı görüldü. Nitekim, hüküm geymiş bir eşkıya ile üç arkadaşını Amasya'ya götürmek isteyen jandarmalara, 16 kasım 1919'da, 30 kadar atlı saldırarak hükümetleri onların elinden aldı. Bundan başka, Düzce yargıcı ve jandarma komutanı, herkesin gözü önünde, haydutlar tarafından öldürüldü; jandarma silâh deposu da yağınlandı. Bu karışıklıklar sırasında idi ki, bazı ileri gelen çerkes beylerinin, Türkler'e ait hayvanları çaldıkları ve sonra, buldurmuş gibi davranarak, çalınanları para karşılığında sahiplerine teslim ettikleri görüldü (47). Bu durum karşısında halk, kendi güvenliğini sağlamak üzere silâhlı bir teşkilât kurmaya mecbur olmuştu. Fakat ne bu tutum, ne Binbaşı Mahmut Nedim Bey komutasındaki "Âsâyiş Müfrezesi" ne de sıkı yönetim ilân edilmesi olayları önlemeğe yetti. Tersine olarak, "Halk hatiplerinin câhil halkı kandırması, Mustafa Kemal'in ikinci Pâdişah olmak isteğinin etrafa yayılması, Pâdişah'ın irâdesi" olmadan asker toplanması, Kuvâ-yi Milliyye'nin, İttihadçıların bir devamı gibi kabul olunması, Millî Kuvvetler aleyhinde çıkarılmış olan fetvâların etkisi (48), halk arasındaki huzursuzluğu artırdı ve henüz Anzavur kuvvetleriyle uğraşıldığı bir sırada, ondan daha geniş, fakat amacı itibarıyla aynı olan bir ayaklanma meydana getirdi.

İsyan, Düzce'ye bağlı Ömerefendi Köyünde toplanan silâhlı Abaza ve Çerkeslerin, 13 nisan 1920'de Düzce ci-

45) İngilizlere göre isyanlar, "Kesin olarak Hürriyet ve İtilâf ve Askerî Nigehban kurucuları ile ilgilidir". Bak, Selâhi Sonyel, S. 327.

(46) Ayaklanmaların hepsini bir araya toplamak mümkün olmadı, bazılarınin ayrı yerde mütâleâ edilmesi zarûri görüldü.

(47) Rahmi Apak, I, S. 114.

(48) İ. İnönü, Millî Mücadele, 24 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

varındaki Asayiş Müfrezesi'nin karargâhına yaptıkları baskınla başladı. Bu müfrezenin başında bulunan, fakat Ankara ve İstanbul'dan hangisine daha çok bağlı bulunduğu kestirilemeyen Binbaşı Mahmut Nedim Bey, fazla bir gayret göstermeden âsilere teslim olmuş, daha küçük rütbedeki subaylar ise, sayıları dört bin'e yaklaşan âsilere karşı bir süre direnmişlerdi (49). Ancak sonunda isyancılar, Düzce'ye girerek duruma hâkim oldular. Ayaklanmanın elebaşlarından birisi olan Berzek Sefer Bey, Düzce'ye kaymakam, emekli jandarma binbaşı Maan Ali Bey jandarma komutanı, Koç Bey de Belediye Başkanı oldu. İsyancılarla görüşen Bolu Mutasarrıfına onlar, "İstanbul'a bir hey'et göndererek zât-ı Şâhâne'nin Kuvâ-yi Milliyye'ye taraftar olup olmadıklarını anlamak istediklerini ve alacakları cevâba göre hareket" edeceklerini söylemişlerdi (50). 14 nisan'da Beypazarı ahâlisi, "Pâdişah nerede ise biz oradayız" diyordu. 18 nisan'da Bolu isyancılar tarafından işgal edilmişti. 19 nisan'da, Beypazarılılardan bazıları kaymakam'a başvurdular ve o günkü posta ile Pâdişah'ın fetvasının geleceğini söyleyerek İstanbul'dan gelen postanın kendilerine teslim edilmesini istediler. Kaymakam bu dileği istemiyerek yerine getirmiş, hatta Kuvâ-yi Milliyye için tedârik etmiş olduğu 30 kadar silâhı da onlara vermek zorunda kalmıştı (51). Bundan sonra daha da atılğan hâle gelen âsiler, ferman olmadıkça asker toplanamayacağını, esasen Pâdişah'a tabi' olmıyan Ankara'yı ve Kuvâ-yi Milliyecileri dinlemiyebileceklerini açıkladılar. Bunun üzerine Ankara'dan acele bir müfreze yola çıkarılmış, aynı zamanda "Oradaki ulemâ-yi kiram ve Kaymakam telgraf başına çağrılarak" gerekli sözler söylenmiş, "Silâhların geri verilmesi ve fesadçıların Ankara'ya gönderilmesi" istenmişti (52). Fakat yapılan öğütleri olumlu karşıladıkları sanılan Beypazarılı-

(49) Çarpışmalar sırasında bir subay şehid düştü, birisi de yaralandı. Bak, İçayaklanmalar, S. 44.

(50) Nimet Arsan, S. 298.

(51) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (İçayaklanmalar), S. 51.

(52) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi. Cilt 1, S. 47.

lar, tersine olarak gelen müfrezeyle karşı dostça davranmadılar, hatta onların ellerinden silâhlarını bile almak istediler. Bundan dolayı müfreze, kasaba'nın dışında maviilenmek zorunda kaldı. Bununla beraber, 24 nisan'da Beypazarı müftüsü ile Belediye Başkanı, Büyük Millet Meclisi'ne bir telgraf çekerek silâhların geri verildiğini, fakat elebaşılardan kaçtığını bildirdiler ve bu sebeple de isyana katılmış olanların affedilmesini istediler (53). Bu müracaatı dikkate alan B. M. Meclisi, âsilere karşı yolladığı ikinci müfrezeyle yolda durdurdu. Âsiler ise verdikleri söze bağlı kalmayarak daha önce gelmiş olan müfrezeyle sâkürmüş, fakat yenilmişlerdi. Bununla beraber bölgedeki isyanın gittikçe geliştiği ve tehlikeli bir hal aldığı görüldü. Bundan ötürü Geyve'de bulunan 24. Tümen Komutanı Yarbey Mahmut Bey 18 nisan'da, Düzce ayaklanmasını bastırmaya memur edildi (54). Yarbey Mahmut Bey, gerekli kuvvetlerle 20 nisan'da Adapazarı'na, 21 nisan'da da Hendek'e geldiği vakit, her iki kasaba'da da bir ihtilâl havası esdiğini ve özellikle Hendek'de kendilerinin dostça karşılanmadıklarını görmüştü. Çünkü askerler kasabaya girer girmez her bir dükkanlarını kapatmış; hükümet konağı önünde toplanmalarını istenmiş olmasına rağmen bu çağrıya uymamıştı (55), ayrıca, isyanla ilgili bazı Hendekliler, o gece çevredeki köylere giderek askerler hakkında çok çirkin ve olumsuz bir propaganda'ya girişmişlerdi (56). İşte 22 nisan'da bu hava içinde Hendek'ten ayrılarak Düzce'ye doğru yola çıkan 24. Tümen Komutanı Yarbey Mahmut Bey'in idâresindeki kuvvetler, Nüfren (Nuhveren) boğaz-

**Yarbey Mahmut
Bey'in çektiği edili-
mece.**

(53) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 46, 47.

(54) 19 nisan'da Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Bey'e aşağıdaki telgrafı çekmişti: "Düzce isyanı hâdd bir safhaya girmiştir. Maiyeyi âlinizdeki tek mil kuvvetlerle beraber bilâ ifâte-i vakt Düzce'ye hareketle isyanı te'dib ediniz". Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 360.

(55) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 360.

(56) Hendeklilerden bazıları, o gece gidebildikleri köylerde, "Bölgesizler Hendek'i bastı. Kadın ve kızlarımızı çınl çıplak hamamlara doldurdular. Müslümanlık ve nâmusumuz tehlikededir. Allah'ın seven Hendek'e koşsun" diye gerçeğe uymayan sözler söylediler. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 306.

zından geçtikleri sıralarda âsilerin hücumuna uğradılar (57). Onun için askerler hemen mevzi'lendiler ve çarpışmaya başladılar. Ancak, Çerkes olan tümen komutanı Yarbay Mahmut Bey, kan dökülmesini istemediği ve ihtiyar bir Çerkes'in sözlerine belki de lüzûmundan fazla değer verdiği için (58), askerler tarafından açılmış olan ateşi durdurmuş, fakat bu gaflet bir yandan kendisi ile bir kaç subayın ölümüne, bir yandan Tümen'in dağılmasına, bir yandan da âsilerin hâkim duruma geçmesine sebep olmuştu (59), ayrıca bu başarı isyancıları şımartmıştı. Bundan dolayı 23 nisan'da Safranbolu'da, "Biz Fâdisah'ı isteriz" diye bağırانlar oldu ve kasaba âsilerin eline geçti (60). Hendek'teki âsiler ise Adapazarı üzerinden yürümek istiyorlardı. 23 nisan'da, kendilerine nasihat etmek için Sait ve Kâzım Beylerin idâresinde Adapazarı'ndan gönderilen bir hey'et, âsiler tarafından iyi karşılanmadı, hatta Sait ve Kâzım Beyler öldürüldü, isyancıları takviye maksadı ile İngilizler tarafından da Şile'ye âsiler

(57) Türk İstiklâl Harbi, 4, iç ayaklanmalar. S. 48. Ali Fuat Çebesoy, 1, S. 360 - 362. Bazı eserlerde Nürfen olayı 25 nisan 1920'de gösterilmektedir. Bak, Nutuk, 2, S. 9. Mazhar Müfit Kansu, 2, S. 576. Olayın 23 Nisan'da olduğunu söyleyenler de vardır. Bak, Kâzım Aras. İstiklâl savaşında Kocaeli bölgesindeki harekât. Askeri mecmua, sayı 102. İstanbul 1936.

(58) Mahmut Bey isyancılar üzerine hareket ettiği sırada "ihtiyar bir adam onun önüne çıkarak Çerkezce bir şeyler söylemişti. Mahmut Bey süvarilerinden birini indirerek bu ihtiyarı ata bindirmiş ve beraberce kasabadan çıkmıştı"..... "Yaylın ateşi altında 300 metre kadar yol alındıktan sonra ihtiyar, şose istikametinde asilere doğru gönderilmişti. Bu esnada iki taraftan da ateş devam ediyordu. İhtiyar Çerkes asilere yaklaşıncı, Mahmut Bey boru ile ateş kes emri verdirmişti"... Fakat ihtiyarın aracılığı bir fayda sağlamamıştı. Mahmut Bey aldanmış olduğunu anlamış ve bu sırada şehit düşmüştü. Bak, A. Fuat Çebesoy, 1, S. 361.

(59) Nutuk, 2, S. 9. Esir düşen subayların sayısı 27 idi. Bak, Kâzım Aras.

(60) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (İç ayaklanmalar), S. 52. Sayıları 700 olarak duyurulan âsiler sadece 50 kadardı. Bunlar tekbir getire getire Safranbolu'ya girmiş, kaymakam ve kadı da onlara katılmıştı. İlin en enteresan tarafı, "Kıran köyü Rumları da çalgı ile bunları ta'kib ediyordu". Bak, Hüsnü Açıksozlü, S. 51.

çıkartıldı (61). İşte bütün bu olaylar, özellikle, Mustafa Kemal Paşa tarafından ayaklanmayı bastırmaya memur edilen 24. Tümen Komutanı Mahmut Bey'in (62) öldürülmesi, Ankara'da hem heyecan hem de kaygı yarattı (63). Çünkü ayaklanmaya katılanların sayısı küçümsenmeyecek derecede idi, ayrıca ayaklanma bölgesindeki halk da, Ankara aleyhine hazırlanmış bulunuluyordu. Bu sebeple Ankara Hükûmeti, bir yandan ayaklanmayı bastırmak için tedbirler alırken bir yandan da âsilere nasihat etmek üzere bir iki Milletvekili göndermeyi faydalı bulmuştu. Ancak nasihatçılar umulan sonucu sağlayamadılar (64). Fakat bu arada, Salihli ve Bahkesir Kuvâ-yi Milliyyesinden müteşekkil Çerkes Edhem Bey müfrezesi ile Binbaşı Nâzım, Kaymakam Ârif, Binbaşı İbrahim (Çolak İbrahim) Beylerin komutalarındaki müfrezelerin, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Re'fet (Bele) Paşa'ların komutasında acile ayaklanma bölgesine gönderilmeleri kararlaştı. "Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı civârından Adapazarı istikametinde ve Re'fet Bey de Ankara'dan Beypazarı tarikiyle Bolu İstikametinde" harekete geçeceklerdi (65). Fakat bunlardan önce isyan bölgesine varmış olan bazı milli müfrezeler, özellikle Bozkır ayaklanmasında yararlılığı görülen Karakeçeli Müfrezesi, 25 nisan'da Beypazarı'nı işgal ederek 26 nisan'da Nallıhan üzerine yürümüştü (66).

(61) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 60.

(62) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 360.

(63) Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından bir kaç gün sonra, Etlik sırıları yanlarında bir toz bulutu yükselmışti. Bunun Kızılcahamam yakınlarına kadar gelmiş olan isyancıların, Ankara'ya doğru yürüyüşünden meydana gelmiş bir toz bulutu olduğunu sanan Ankaralıları ve bu arada Mustafa Kemal Paşa, çok heyecanlanmıştı. Ancak bunun, bir sığır sürüsünün çıkardığı toz olduğu anlaşıldıktan sonra herkes rahatlamıştı. Bak, İsmail Hakkı Tekçe, *Millet Gazetesi*, 11 Kasım 1968.

(64) Nasihat için gönderilen Milletvekilleri Hüseyin Bey ile Osman Bey idi.

(65) Nutuk, 2, S. 9.

(66) Düzce ve Bolu isyanı sırasında Mihalıççık, Nallıhan, Mudurnu ve çevresi halkı, milli kuvvetlere gönüllü yazılmak suretiyle, büyük yardımlarda bulunmuştu. "Gönüllüler arasında va'z u

Anzavur, yeniden harekete geçiyor.

2 mayıs 1920'de Göynük, âsîlerden kurtarıldı. Aynı gün, "Kuvâ-yi Milliyye ve Te'dibiyye Kumandanı Ârif" Bey'den alınan bir telgraftan, millî kuvvetlerin Bolu çevresine geldikleri ve şehir'e girmek üzere oldukları anlaşıyordu (67). Ancak bu mahallî başarılar, Kuvâ-yi Milliyye'yi kesin sonuca götürebilecek nitelikte değildi. Nitekim Mudurnu ve Gerede'de âsîler yenilememişti (68). Öte taraftan 14 mayıs 1920'de Yenihan isyanı başlamış, 15 mayıs'da da Anzavur Paşa, Eskişehir - İstanbul yolu nu açmak üzere, Geyve Boğazı'ndaki millî kuvvetlere saldırırmıştı (69). Gerçi o gün ve 16 mayıs'da yapılan saldırılar pek başarılı olmadı. Fakat 17 mayıs'da, Geyve istasyonuna karşı yapılan baskın millî kuvvetleri bir an çok güç duruma düşürdü. Bununla beraber, yardımcı birliklerin tam zamanında işe karışmaları durumun düzelmesine ve Anzavur kuvvetlerinin çekilmesine sebep oldu. Halbuki, Anzavur'un biraz önce kazandığı küçük başarılar, her tarafa büyük birer zafer şeklinde duyurulmuştu, bu yüzden Damat Ferid Paşa, olaylara daha yakın bulunmak ve "Zaferi yerinde görmek üzere 20 mayıs'da İzmit'e" gelmişti (70). Ancak, aldığı haberlerin ne kadar yanlış olduğunu burada anladık. Çünkü, 21 mayıs 1920'de Anzavur'un, Adapazarı'ndan çektiği bir telgraf, her şeyi açıkça ortaya koymakta idi. Bu telgraftan, Anzavur'un attan düştüğü; bacağıının ezildiği ve artık Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı faaliyette bulunamayacağı da an-

nasihatları ile zâbitan ve efrâdımızın pek ziyâde hürmetlerini kazanmış olan Nallıhan'lı Kadir Hoca'nın" yeri pek büyüktür. Düzce ve çevresinde yapılan hareket sırasında bu yöredeki lâzımlara da, "Lâzıktan Meb'ûs-ı sâbrkî Hoca Necâti Efendi'nin himmetleri ile", büyük hizmetleri oldu. Bak, M. Ârif, S. 49 - 51.

(67) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, I, S. 192.

(68) Türk İstiklâl Harbi. 2, 2, İç Ayaklanmalar, S. 50.

(69) Bu saldırı'da Ali Fuat (Cebeşoy) Paşa pusuya düşürülmüş ve kendisinin teslim olması istenmişti. Fakat Paşa, aldığı tedbirler sonunda, pusudan kurtulmayı başardı. Bak, Ali Fuat Cebeşoy, I, S. 383.

(70) Ali Fuat Cebeşoy, I, S. 389.

başlıyordu (71). Buna rağmen Damat Ferit Paşa 26 mayıs'ta İngiliz Yüksek Komiserinden 10 bin kişinin silâhlandırılmasına müsaade edilmesini istedi ve ona üç hafta içinde milliyetçilere boyun eğdireceğini söyledi (72).

Kuvâ-yi Millîyye'nin, Sapanca - Adapazarı ve Hendek doğrultusundaki taarruzu 23 mayıs'da başladı ve hızla gelişti. Nitekim, daha o gün Kuvâ-yi İnzibâtîyye ile birlikte hareket etmekte olan âsiler, kısa zamanda yenildikleri için, Çerkes Ethem Bey idâresindeki millî kuvvetler, Sapanca ile Adapazarını işgal etmiş; suçluları cezalandırmış (73), bir gün dünlendikten sonra 25/26 mayıs'da Hendek kasabasını ele geçirerek Düzce üzerine yürümüşlerdi (74). Aynı yeri doğu'dan, Albay Refet Bey (Paşa/Bele) kuvvetleri de sıkıştırmakta idiler. Bu suretle âsiler güç duruma düşmüş, Kuvâ-yi İnzibâtîyye'nin Sa-

(71) Geyve boğazında millî kuvvetler tarafından mağlup edilen Ahmet Anzavur, 21/22 Mayıs 1920 tarihinde Adapazarı'ndan Damat Ferit'e aşağıdaki telgraf çekmişti.

"Düce emirlerinize uyarak İzmit'e gelip, bu zamanda oturmak için çok emin olan Yavuz'u da ziyaret ettim. 500 süvari ile 1500 piyadenin işe ve maaşları hususunda sarfedilmek üzere huzur-u sâmelerinde hesap edilen 60.000 lira 2000 tüfek ve top ve cephane istenmiş ise de, paranın katıyen verilemeyeceği, fakat 2000 tüfek ve cephane verileceği ve bunların üç güne kadar yetiştirileceği ifade edilmekle Adapazarı'na gelip 10 miktar süvari ve piyade peyda edip, üç aya yakın kuvâ-yi millîyenin işgal ettikleri Kandıra kazasını işgal eden kuvâ-yi millîyenin en mühim yüzü mütecaviz Arnavut çeteleri ile bizzat müsademe yaparak dağıttıktan sonra Kandıra'ya gönderilen Çerkez Şirin Bey müfrezeası tarafından istirdat edilmiş ve asıl Geyve Boğazlarını işgal eden kuvâ-yi millîyeci Ali Fuat Paşa'nın kuvvetlerine karşı gidilip çok şiddetli müsademelere tutturup iki saat sonra şimendiferin Sakarya köprüsü zaptedilmiş ise de, şehrin Sapanca cihetinde bulunan nizamiye askerlerinin her cephesine iştirak etmemesi yüzünden bir çok şehit ve yaralı vererek, bizzat işgal edilen köprü, dağlarda meskûn olan âsi Lâz âleminin kuvâ-yi millîyyeye katılıp arkamızdan şiddetli ateşler açtından, gece saat altıda bilmeceburiye terkedip yararlık götöremeyen Sapanca Nizamiye kolunun bulunduğu cepheye gelip, boğazın kilidi mesabesinde olan, düşman tarafından bir aydan beri tahkim edilen bir vâsi tepeyi her taraftan mücahitleri ve topları biriktirip idare etmek, şehit ve yaralı vererek saat 11'de işgal edip ni-

panca yöresindeki yenilgisi ise onların umutlarının bütünü yok olmasına sebep olmuştu. Ayrıca, Çerkes Ethem Bey'in, bir kaç gün içinde kazandığı büyük başarısı ve sert hareketleri, onları şaşırtmış ve çok ürkütmüştü. Onun için direnmenin bir işe yaramayacağını tahmin eden âsiler, anlaşma isteğinde bulundular, fakat Düzce'nin Ethem Bey kuvvetleri tarafından değil, Albay Re'fet komutasındaki kuvvetler tarafından işgal edilmesini istediler, bunun için de, daha önce nasihat etmek üzere gönderilen ve fakat kendilerince rehine olarak elde tutulan Miftar vekili Hüsrev Bey ile Osman Bey'i, Albay Re'fet Bey'e gönderdiler. Bu kişiler, Düzce halkının korku içinde bulunduğunu, Çerkes Ethem Bey kuvvetlerinin Düzce'ye girmesinin büyük bir felâket olacağını söylemek ve isyancılara karşı yumuşak davranılmasını telkîn etmek suretiyle aracılık görevlerini yapmışlardı (75). Ancak bu iki kişinin, isyancılar lehindeki teşebbüsleri olumlu bir sonuca varamadı. Çünkü Genelkurmay Başkanlığının bu hususta ilgili yazısı hem açık hem de çok sertti. Bu yazıyla, İstanbul'dan ve İngilizlerden yardım geleceğini uman âsilerin dileklerinde samîmi olmadıkları, zaman kazanmak için bu yola baş vurdukları belirtiliyor ve bu sebeple

zamiye askerine teslim edilmiş ise de, muhafaza edemiyerek gece yarısı geri hatlarına çekilip düşman yine girmişti.

Şu hal üzerine bir haftadanberi rahmet ve çamur içinde muharabe eden mücahidinin hayvanlarıyla kendilerinin işgeleri hususunda muzayakada oldukları gibi, bu uğurda bir çok mecruh olup, hayvanları düşman tarafından katlediliyor. Yaya kalan mücahidlere hayvan almak ve alihesap verilmek üzere, Şefik Paşa'dan altı-ğüm 5000 liradan maada 60000 lira kadar daha borç edinip şimdiki kadar bin müşkilâtla idare edilmiş ise de, bundan böyle idareleri gayri kabil olmakla beraber ayın 21 inci günü edilen muharebelerde hayvanın yıkılıp altında kalan ayağın ezilmiş olduğundan tedavi ettirmek üzere yüksek müsaadenizle Dersaadet'e hareket eylediğin mâruzdur."

(72) Şimşir, II. S. 117.

(73) Adapazarı'nda 13 kişi, Ankaraca henüz kabul edilmiş Hıyâz Hiyâzet-i vataniyye kanunu hükümlerine uyularak, idam olunmuşlardı. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 402.

(74) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 406.

(75) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, İç Ayaklanmalar, S. 63. İ. İktisadî Milli Mücadele. 24 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

de Düzce'ye sîlâh kuvvetiyle girilmesi gerekeceği, "Şehid edilen komutan ve erlerin hesaplarının sorulacağı", ancak halka karşı kötü davranılmayacağı, âsî elebaşılardan "Eli kana boyanmamış bir kaç kişinin affolunabileceği", eli kana boyanmış olanlarla "Subaylardan ve me'murlardan ihânet veya halkı iğfal edenlerin" asla affedilmeyeceği açıklanıyordu (76). Nitekim âsîlerin, Ali Fuat Paşa'ya yaptıkları teklifler de dikkate alınmamış (77), 26 mayıs'da Çerkes Ethem hiç bir direnme ile karşılaşmadan, Düzce'ye girmiş ve ayaklanmayı kışkırtmış olanlarla idare edenlerden bir çoğunu ölüm cezasına çarptırmıştı (78). Bunlar arasında Sefer Bey, Koç Bey ve Abdülvehhab Bey de vardı (79). Ancak Sefer Bey hakkında Ankara ile Ethem Bey arasında bir takım muhâbereler olmuştu. Çünkü Ethem Bey bu kişiye, teslim olduğu takdirde öldürülmeyeceğini va'detmişti, fakat bu sözüne ve Ankara'nın tasvîb etmemesine rağmen Ethem Bey, Sefer Bey'in ölüm kararını imzaladı (80). Öte taraftan Albay Re'fet Bey idaresindeki kuvvetler, 26 mayıs'da Bolu'yu, 31 mayıs'da da Gerede'yi ele geçirdikleri için (81) Düzce isyanı sona ermiş göründü. Fakat ayaklanma ile ilgili bulunan Kuvâ-yi İnzibâtiyye, millî kuvvetleri düşün-

Kuvâ-yi İnzibâtiyye'nin çekilmesi.

(76) Türk İstiklâl Harbi, 2. 2. (İç Ayaklanmalar) S. 63. I. İnönü. Milli Mücadele, 24 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(77) İsyancılar Ali Fuat Paşa'ya bazı şartlarla teslim olacaklarını bildirmiş, fakat üzerlerine gönderilmiş olan kuvvetlerin Hendek'den öteye geçmemelerini istemişlerdi. Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 406.

(78) "İstanbul'dan me'mur edilip bilfiil usat kumandasını ifâ eden Erkân-ı harb Binbaşı Hayri, Yüzbaşı Ali, Mülâzım-ı evvel Şerafeddin, Mülâzım-ı evvel Hayreddin, makineli tüfek zâbiti Mehmed Hayri, Tabur Kâtibi Hasan Lütfü, Cerrah İbrahim Edhem Efendilerin 28-5-1336'da Düzce'de kanuna tevfiakan salben idam edildikleri Kuvâ-yi Te'dibiyye Kumandanlığından bildirilmiştir. Büyüyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 340.

(79) Türk İstiklâl Harbi, 2. 2. (İç Ayaklanmalar) S. 64.

(80) I. İnönü, Milli Mücadele, 24 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi. Sefer Bey'in asılmaması için ricaya gelenlere Çerkes Ethem Bey, "Hükûm ve af keyfiyeti, vicdânından başka bir şey tanımayan Divân-ı Harb'e âittir" demiş ve ölüm kararını imzalamıştı. Bak, Çerkes Ethem, S. 45.

(81) B. M. M. Zazıt Ceridesi, 2.66.

dürecek derecede güçlü idi (82) ve İzmit'den İstanbul'a kadar uzana nbir alanda, İngiliz birlikleri arasına yerleşmiş bulunuyordu. Bununla beraber, 7 haziran'da, İzmit ve bölgesi ve dolayısıyla Kuvâ-yı İnzibâtiyye komutanı Suphi Paşa, Ali Fuat Paşa ile "Bilvâsıta temasa geçmiş" ve üzerlerine yüründüğü takdirde direnmiyecekleri, tersine olarak bütün "Silâh, cephane ve teçhizatları ile beraber" Kuvâ-yı Milliyye'ye katılacakları anlaşılmıştı (83). Gerçekten daha İzmit'e geldikleri sıralarda, "Silâhlarımızı Kuvâ-yı Milliyye'e çevireceğimize" el birliğiyle düşmanlar üzerine çevirelim diyen Kuvâ-yı İnzibâtiyye subay ve erleri vardı (84). Onun için, 14 haziran'da Kuvâ-yı Milliyye'ye yapılan baskın taarruzları çok başarılı olmuş, hatta İzmit'in doğusundaki Kuvâ-yı İnzibâtiyye piyade birliklerinden bir kısmı hiç bir direnme göstermeden, Kuvâ-yı Milliyye tarafına geçmişlerdi (85). Fakat Kuvâ-yı İnzibâtiyye topçuları bu yola gitmiyerek, Kuvâ-yı Milliyye üzerine ateş açtılar. Ancak Milli kuvvetler onları ve onlarla birlikte ateş açmış olan İngilizleri, İzmit'e kadar geri çekilmek zorunda bırakmışlardı (86). Bu yüzden İstanbul dehşet içinde kaldı. Her an Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerinin İstanbul'u işgal edeceği düşünülür, hatta Müttefiklerin, şehri terk etme hazırlıkları başladı (87). Çünkü Müttefikler'de, Mustafa Kemal'e karşı harekete geçme isteği yoktu (88). Belki de bu sebepten dolayı İzmit'e kadar itilmiş olan İngilizler, Ali Fuat Paşa'ya baş vurarak "Türkiye'nin dâhilî işlerine" karışmak istemediklerini söylediler ve ateşin kesilmesini

(82) Anzavur, Kuvâ-yı İnzibâtiyye'nin küçük bir birliğini milli kuvvetlere karşı Sapanca'da kullanmıştı. Bak, Kenan Esengin, S. 117.

(83) Ali Fuat Cebesoy, S. 409.

(84) Tarık Mümtaz Göztepe, S. 291.

(85) Kuvâ-yı inzibâtiyye'nin 70. piyade Alay'ı, "Bütün mevcut ve teşkilâtı ile Anadolu Kuvâ-yı Milliyye'sine itihak" etti. Bak, M. Ârif, S. 49. Ayrıca bak, Kenan Esin, S. 121-125.

(86) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 142.

(87) Jean Deny, S. 76.

(88) Jean Deny, S. 76.

istediler, ayrıca, İzmitteki Kuvâ-yi İnzibâtiyye'nin, İstanbul'a gitmek üzere gemilere bindirilmekte olduğunu da bildirdiler (89). Fakat Kuvâ-yi Milliyye'nin, İzmit'in boşaltılması şartını ileriye sürmesi, anlaşma imkânlarını ortadan kaldırdı (90). Bundan sonradır ki İngilizler, uçaklarda Millî kuvvetleri bombalamaya başladılar. Buna rağmen Kuvâ-yi Milliyye, 14/15 haziran 1920 gecesi İzmit'i, bir başkânla alma teşebbüsüne girişmiş, fakat Ermeni çetelerinin yaptıkları savunma karşısında başarıya ulaşamamıştı; 16, 17 haziran'da İngilizlerin, karadan, denizden ve havadan açtıkları şiddetli ateş üzerine de Adapazarı ve Geyve'ye doğru geri çekilmişti. Bundan sonra İngilizlerin faaliyetleri daha da arttı. Onlar 19 haziran'da, savaş gemilerinden açtıkları ateşle İzmit çuha fabrikasını tahrib etmişlerdi (91). Öte taraftan İstanbul Hükûmeti, Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı olan davranışında ısrar ediyordu. Nitekim, İngiliz Askerî Temsilcisi Shuttleworth'a baş vurarak, "Teşkilât-ı Milliyye'ye karşı koymak üzere 5000 kişilik bir kuvvetin teşkiline müsaade" istemişti. 23 haziran 1920'de İngiliz generali Shuttleworth, Harbiye Nezâreti'nin bu yazısını cevaplıyor ve 5000 kişilik bir birliğin kurulması isteğine, "Evsâf-ı lâzimeyi tamâmen hâiz muayyen bir miktarda efrad" seçtiğine dâir bir haber verildiği takdirde, İngiliz Başkomutanlığı'nın bunları silâhlandırmak meselesini dikkate alabile-

(89) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 412.

(90) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 413. İstanbul'daki yüksek komiserler durumun çok ciddi olduğunu tesbit etmiş ve hükûmetlerine bildirerek gerekli kuvvetlerin gönderilmesini istemişlerdi. Bak, B. Şimşir, II, S. 137.

(91) "Anadolu'da, İzmit çuha fabrikasından başka Türk ordusuna elbiselik kumaş çıkartacak esaslı bir fabrika yoktu. İngilizler tarafından o tarihlerde memleketimiz etrafında sıkı bir ablukanın te'sis edilmesi sebebiyle başka taraftan askere elbiselik kumaş veya elbise alınması mümkün değildi. Halbuki terhis dolayısıyla İngiliz kıt'alarının stok halinde bırakmış oldukları ve başka taraflara satamadıkları bol miktarda elbise ve elbiselik kumaş vardı. Bunları Millî Müdâfaa Vekâletimize satmak zorunda kalmışlar, biz de başka çare bulamadığımızdan yüksek fiyatla satın almıştık". Bak, Ali Fuat Cebesoy, I, S. 413.

ceğini bildirdi (92). Doyurucu olmayan bu cevaba rağmen 1 ağustos'da İstanbul Hükûmeti Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Ahmed Hamdi Paşa, İngiliz Askerî Temsilcisi General Shuttleworth'a yeniden baş vurarak, "Mustafa Kemal'in te'dibine karar verilmiş" olduğunu bildirdi ve bunu sağlamak için de biri İstanbul ve civârından, ikincisi ise Bursa, Balıkesir, Çanakkale illerinden olmak üzere iki tümen'in kurulmasına, bunların silâh, cephane ve teçhizatlarının İstanbul ve civârındaki Osmanlılara âit olan depolardan sağlanmasına izin verilmesini istedi (93). İşte İstanbul Hükûmeti'nin, Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı yeni bazı tedbirlere

(92) General Shuttleworth'un yazısı aşağıdadır: "Harbiye Nâzırı celsili Paşa Hazretlerine, Harbiye Nezâretinde İngiliz Mümessil-i Askerisi General Shuttleworth tarafından vârid olan 23 haziran 1920 tarih ve 427 numaralı merbut İngilizce mektubun tercümesi. Devletlü Efendim Hazretleri. Teşkilât-ı Milliyye'ye karşı koymak üzere 5000 kişilik bir kuvvetin teşkiline müsaade i'tâsı hakkındaki taleb-i ahirimize cevâben Türk me'mûr-i askeriyyesi tarafından evsâf-ı lâzimeyi tamamen hâiz muayyen bir miktarda efrad intihab edildiğine dâir bir iş'âr vuku' bulduktan sonra Başkumandanlık'ın bu adamları teslih etmek mes'alesini dikkate alabileceğini zât-ı devletlerine arza me'mûr edildim. Shuttleworth". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 51. Belge 1178.

(93) "İngiliz Mümessil-i Askerisi General Shuttleworth Cenaplarına. Sulh Konferansının Spa'daki son ta'dilât ve mukarrerâtı olup Bâbîalî'ye tebliğ edilen nota meyanında Hükûmet-i Osmâniyye'nin ak-di sulhu müteâkib ahkâm-ı sulhiyyenin tatbik ve Anadolu'da âsâyişin te'sisine muvaffak olamadığı takdirde İstanbul hakkında ayrıca bir karar verileceği zikredilmiş olmasına nazaran hükûmetçe de Mustafa Kemal'in te'dibine karar verilmiştir. İşbu te'dibi icra için melfuf teşkilât mucibince şimdilik iki müretteb fırka'nın teşkili tekrâr etmiştir. İşbu fırka'nın birincisi, İstanbul ve civârından, ikincisi de Bursa, Balıkesir ve Çanakkale sancaklarından (elyevm Yunan işgalinde bulunup muâhede-i sulhiyye'nin Türkiye'ye bıraktığı aksamdan) teşkil ve ikmal edilecektir. İşbu teşkilâtın mahallerinde icrâsına ve mezkûr fırkalara lâzım olacak esliha, cephâne, techizat ve malzemenin İstanbul ve civârında ve Hükûmet-i Osmâniyye malı olan bilumum depolardan i'tâsına müsaade ve bu bapta icâb edenlere tebligat-ı serîa ve lâzime icrâsiyle neticenin inbâsı rica ve bilvesiyle takdim-i imtirâmat eylerim efendim. Ahmed Hamdi". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 51. Belge 1179.

baş vunduğu bu sıralarda Düzce'de, ikinci defa bir ayaklanma meydana geldi. Çünkü, birinci ayaklanmayı bastırmak üzere Düzce ve Bolu yöresinde toplanmış olan Milli Kuvvetlerin çoğu, Yozgat ayaklanmasını bastırmak için oraya, 24. Tümen kuvvetleri de, 22 haziran'da başlayan Yunan saldırısını karşılamak üzere cepheye gitmişti. Bu halden yani Milli Müfrezelerin "Zayıf olmasından, Yunanlıların ve İngilizler'in müştereken Adapazarı havâlisinde icrâ-yı faâliyyet eylemesinden ve İstanbul'un câ mübâlagalı bir takım teşvîkatta bulunmasından" (93) cesâretleri artan 300 kişilik bir isyancı grubu, 8 ağustos'da Düzceyi işgal etti. Bunlar ayaklanma sebeplerini, Çerkes ve Abazaların, "Kuvâ-yi Milliyye tarafından" yok edileceklerine bağlamakta idiler. Onlara göre Kuvâ-yi Milliyyeciler, Çerkes ve Abazaları öldürecek; kadın ve kızlarını "Cârîye" gibi kullanacaklardı (94). Bu kötü propaganda her halde o çevre halkı üzerinde çok etkili olmuştu. Fakat bu hal, 27 ağustos 1920'de Nuhveren (Nuhveren/Nofran) Boğazı tepelerinde dört saat süren çarpışmanın isyancılar tarafından kaybedilmesini engelleyemedi (96). Bundan sonradır ki, isyancılar umutlarını yitirdiler ve teslim oldular. 23 eylül'de isyan tamamiyle söndürülmüştü. Bununla beraber, İznit dolayları Yunanlılar'ın eline geçtikten sonra, Adapazarı ve Düzce bölgesindeki Abazalardan bazılarının Yunanlılarla işbirliği yaptığı görülecektir (97).

2 — Yenihan (Yıldızeli) isyanı.

Yenihan ayaklanmasını Postacı Nâzım ve Çerkes Hara Mustafa idâre etmişti. Postacı Nâzım, sâbıkakılardan birisi idi (98). İşlediği suçtan ötürü bir süre, Yeni-

(94) Türk İstiklâl Harbi: 2, 2, 1.ç Ayaklanmalar, S. 87.

(95) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, c. 3, S. 191.

(96) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 51. Belge 1181)

(97) Bak, 4. cilt, 2. İnönü Savaşı.

(98) Postacı Nâzım, "Yıldızeli - Sivas posta nakliyatını üzerine alan fakat bu işi başaramayıp açık vererek iflâs eden eski Nâhiye Müdürlerinden Erzurumlu Hüseyin Nâzım" adındaki kişidir. Bak, Türk İstiklâl Harbi: 2, 2, 1.ç Ayaklanmalar, S. 91.

han'a bağı Kaman köyünde gizlenmiş ve burada bir takım katiller ve çetkilerle işbirliği yapmış olan Nâzım, 1920 nisan'ında Çapanoğulları ile de münâsebet kurmuştu. Nâzım kendisine, "Gönüllü Halife Ordusu Kumandanı" adını takmış (99), etrafına toplananlarla birlikte, Sivas Kongresi kararlarına uyularak yapılan işlerin Pâdişah'ın rızası dışında olduğunu, bu kararları vermiş olanlara karşı koyacak olan Halife Ordusu'nun Samsun'a hatta daha yakınlarla gelmiş bulunduğunu ve kendisi ile etrafında toplananların, bu ordu'nun öncüleri olduklarını propaganda etmişti. Bir süre gizli olarak devam eden bu propaganda sonunda, kendilerinin yeter derecede kuvvetlendiklerini kabul eden bu adamlar ortaya çıkmakta bir sakınca görmediler. Nütukim, 14 mayıs 1920'de, "Yeni-han civârında 7-8 yüz kişi toplanarak Pâdişah'la Kuvâ-yi Milliyye arasında muhârebe ve müsâdemeye mahal vermemek" ve barış yolu ile meseleyi "Hall ü fasletmek istediklerini" (100), Kendilerine taarruz edildiği takdirde "Halife Ordusu'na katılacaklarını ve vergilerin toplanmasına engel olacaklarını, Sivas Vâli'ğine bildirdiler (101). Postacı Nâzım yayımladığı bir beyannâme ile işi büsbütün açığa vurdu. Çünkü o, bu beyannâmesinde Kuvâ-yi Milliyye'nin Pâdişahla savaş halinde bulunduğunu, bu yüzden müslüman halkın onlara karşı silâha sarıldığını ve Halife Ordusunu kurmaya başladığını söylüyor, "Subayların emirlerini tutarak Pâdişah'a âsi olmayınız" demek suretiyle de askerleri itâatsizliğe kıskırtıyordu (102). Bütün memlekete şâmil İngiliz teşkilât-ı irticâisinin mü-

(99) İ. İnönü, Milli Mücadele, 23 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(100) Nimet Arsan, S. 331.

(101) Türk İstiklâl Harbi: 2. 2. (İç Ayaklanmalar), S. 92.

(102) Bu beyannâmede: "Sevgili Pâdişahımızla Kongreciler harp ediyorlar. Ahâlî-i İslâmiyye, Pâdişahına yardım için silâha sarılarak Halife Ordusu nâmiyle bir ordu teşkil ediyorlar. Sizi babalarınıza, kardeşlerinize karşı silâh atmaya icbâr ediyorlar. Aklınızı başınıza toplayarak silâhınızla hemen yanınıza geliniz. Zâbitlerin emirlerini tutarak Pâdişah'a âsi olmayınız. Yaşasın Sevgili Pâdişahımız, Kahrolsun Kongre" deniliyordu. Bak, İ. İnönü, Milli Mücadele. 23 nisan 1968, Ulus Gazetesi.

him bir safhası" olarak kabul edilen bu olayın (103) bastırılabilmesi için bu tarihlerde ne Sivas ne de Tokat'da yeteri kadar bir kuvvet vardı. Bundan ötürü isyancıların başarılı olacakları ve isyanın kısa zamanda büyük bir gelişme göstereceği tahmin ediliyordu. Nitekim 14 Mayıs'da başlayan ayaklanma, birden bire Yıldızeli'ni, hatta Sivas'ı tehdit eder bir hal aldı. Sulusaray çevresinde toplanan âsiler karşısında Millî Kuvvetler, başarılı olamadılar, yapılan çarpışma sonunda bir kaç makineli tüfek bırakarak çekilmek zorunda kaldılar. 27/28 Mayıs'ta bir Millî müfreze, Çamlıbel'de isyancılara esir düştü (104). Durum o kadar tehlikeli görünüyordu ki, 27 Mayıs'da Ankara, Erzurum'daki 15. Kolordudan yardım istemek zorunda kaldı (105). Öte taraftan âsiler, 28 Mayıs'da Tokat civarında, yürüyüş halindeki bir tabur'u dağıttıktan sonra Zile üzerine yürümüşlerdi. Bundan dolayı Çorum müfrezesi, 3 Haziran 1920'de Zile'ye gönderildi. Ancak bu tedbir kâfi gelmemişti. Çünkü 150 atlı ve 200 yaya'dan kurulu bir isyancı grubu, 6/7 Haziran gecesi Zile'ye saldırmış ve Çorum müfrezesini, Zile kalesi'ne çekilmek zorunda bırakmıştı (106). Bundan dolayı Beşinci Tümen, isyanı bastırmaya me'mur edildi. Tümenin 200 kişilik bir kuvveti 7 Haziran'da Zile'ye 15 kilometre mesâfeye kadar yaklaştı, 8 Haziran'da da çarpışmalar başladı. Buna rağmen Zile kalesine çekilmiş olan Çorum müfrezesinin âsilere teslim olduğu (107) ve şehir halkının âsileri desteklediği anlaşıldı. Bu suretle Millî Kuvvetler aleyhine bir durum hasıl olmuş ve bu sebeple de, takviye birlikleri gelinceye kadar âsiler üzerine harekete geçilmemesi kararı alınmıştı. Halbuki, 9 Haziran 1920'de Mustafa Kemal Paşa'dan gelen bir telgraf emrinde Zile'nin, silâh kuvve-

(103) Nimet Arsan, S. 331.

(104) Nutuk, 2. S. 11.

(105) Türk İstiklâl Harbi, 2. 2. (İç Ayaklanmalar) S. 93.

(106) Aynı eser, S. 111.

(107) Çorum müfrezesi, yiyecek ve içeceği tükendiği için teslim oldu.

tiyle ele geçirilmesi isteniyordu. Bu emre göre, suçsuz olanların kasabayı terketmeleri ve Millî kuvvetlere sığınmaları i'ân edilecek, bu çağrıya uyulmadığı takdirde kasaba topa tutulacaktı (108). Fakat Tümen Komutanı bu emri uygulamadı. Çünkü, kasaba'da 24000 kişi vardı ve evler de ahşap idi. Bununla beraber aynı komutan, takviye aldıktan sonra, kasaba'ya karşı olan baskıyı artırdı; teslim olmaları için isyancılara bir süre tanıdı; tanınan süre içinde âsilerden bir cevap alamadığı için şehri topa tuttu ve 12 haziran'da Zile'yi isyancılardan kurtardı.

3 — Yozgat isyanları :

Yozgat ve civârı halkının bir kısmı Millî Mücadele hareketini, başından beri benimser görünmemiştir. Özellikle Çerkes köylerinde, Marmara bölgesinde olanlardaki gibi, Millî Mücadele'ye karşı bir hoşnutsuzluk seziliyor, aynı memnuniyetsizlik, bu bölgede kalabalık bir halde bulunan Alevîler'de de görülüyordu. Gerçi Çerkeslerle Alevîler'in bu halleri, ilk bakışta Halife'ye ve Osmanlı soyuna bağlılığın bir sonucu olarak ele alınabilir. Ancak bu maske altında bazı maksatların gizlendiğini düşünmek için de sebepler yok değildir (109). Bu bölgedeki ayaklanmaların doğmasında, birinci derecede etkisi olan Çapanoğullarına gelince onların muhâlefetini, öteden beri, Osmanlı soyuna gösterdikleri sadâkat ve bağlılıkta aramak daha doğrudur. Yozgat Mutasarrıfı Necip Bey de aynı duyguları taşıdığı için Hey'et-i Temsiliyye tarafından verilen direktifleri yerine getirmiyor, "Allah'dan ve Pâdişah'dan ve onların kanunlarından başka bir şey tanımadığını" söylüyordu (110). Mutasarrıfın bu tutumu, Hürriyet ve İtilâf Fırkasına mensub olan Çapanoğullarının (11) Kuvâ-yi Milliyyecilere karşı olan muhâlefetlerini daha da artırmıştı. Nitekim, Büyük Millet Meclisi

(108) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (İç Ayaklanmalar) S. 112.

(109) Bu tarihlerde Alevîlere, muhtariyyet verilmesi söylentileri ortaya çıkmıştı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, (İç Ayaklanmalar). S. 90.)

(110) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, İç Ayaklanmalar, S. 90.

(111) T. B. M. M. Zabıt Cerideai, C. 7, S. 127.

için üye seçilmesi işi görüşülmek üzere Belediye binasında toplanıldığı vakit, Çapanoğullarından Edip ve Celâl Beyler, böyle bir seçimin ve açılması düşünülen meclis'in kanunlara aykırı olduğunu ileri sürmüş ve kendilerini tenkid eder şekilde konuşan Yozgat Müftüsünü de tahrir etmişlerdi. Ayrıca onlar, "Ankara'da bir meclis toplanmasının Pâdişah'ın arzusuna ve kanunlara" aykırı düştüğünü belirten çok imzalı bir telgrafı da Ankara'ya gönderdiler (112). Bundan başka, 14 Mayıs 1920'de Yozgat'da yapılacak olan at yarışlarını seyretmeğe gelen çevredeki sözü geçer kişilerin Çapanlarla toplantılar yaptıkları, bir takım kararlar aldıkları ve toplantıya katılanların, halkı isyana hazırlamak üzere etrafa dağıldıkları bilinliyordu. Onun için Kuvâ-yi Milliyeciler bazı tedbirler almayı lüzumlu görmüş, Antep yöresinde bulunan Kılıç Ali Bey'i, 80 kişilik kuvvetiyle Yozgat bölgesine göndermiş ve bu suretle Çapanoğullarını göz altında bulundurmamak istemişlerdi. Ancak, Ankara vali vekili Yahya Galip Bey, Çapanoğulları için alınan tedbirleri yerinde bulmamış ve onların evlerine konulan nöbetçileri de kaldırtmıştı (113). Bununla beraber, 7 haziran'da, onların tutuklanması için Ankara'dan emir gönderildi. Fakat bu defa da Yozgat Mutasarrıf vekili, onlarla olan dostluğunu bir tarafa itemedi ve belki de merhametine mağlûp olduğu için, kendilerine tutuklanacaklarını haber verdi ve kaçmalarına fırsat hazırladı. Gerçi ta'kidlerine çıkıldı, fakat jandarma komutanı da Çapanlardan olduğu için ta'kidten bir sonuç alamadı. İşte bundan sonradır ki, "Çapanoğullarından Celâl, Edip, Salih, Halit Beyler; Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi bir takım eşkiyâ'yı başlarına toplaya-

Birinci Yozgat İsyanı.

(112) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. İç Ayaklanmalar, S. 90.

(113) Başka bir sebebi yoksa, bu tarzdaki bir hareketin bu gün bilinen tek sebebi, Çapanoğullarının Yahya Galip Bey hakkında vaktiyle gösterdikleri toleranstır, yani Sultan Hamid devrinde siyasi bir meseleden dolayı Tokat'a sürülmüş olan Yahya Galip Bey, o tarihte Tokat'da Mutasarrıf bulunan Çapanoğlu Celâl Bey'in çok yardımını görmüştü. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. İç Ayaklanmalar, S. 97.

rak 13 haziran 1920'de Yozgat civârında "Köhne nâleğe merkezini" (Sorgun ilçesi) bastılar (144). 14 haziran'da, da, üç dört saatlik bir çarpışmadan sonra Yozgat'ı işgal ederk (115) hem isyana fi'len karışmış oldular, hem de büyük bir toprak parçasında hâkim duruma geçtiler. Bu hal ve Çapanoğlu Celâl Bey'in, Kılıç Ali Bey'e gönderdiği bir mektup (116), millî kuvvetlerin morallerini çok sarstı, hatta Kılıç Ali Bey'in, hiç kimseye danışmadan Akdağmadeni'ni bırakmasına ve Boğazlıyan'a çekilmesine sebep oldu. Onun bu davranışı ise Akdağmadeni halkının bir bölüğünün daha isyancılara katılmasına ve âsilerin cesaretlerinin artmasına yol açtı. Bu yüzden onlar, 23/24 haziran'da Boğazlıyan'a o kadar başarılı bir baskın yaptılar ki, Kılıç Ali Bey ve arkadaşları canlarını güç kurtarabildiler.

Yozgat'ın işgali isyancılar için büyük bir başarı idi. Şimdi her tarafa, çok yakında Çankırı ve Çorum'un da âsiler eline düşeceği söyleniyordu. Fakat ayaklanmanın alevîler tarafından desteklendiği ve Alaca'nın âsiler eline geçmesinden sonra isyanın bir "Alevî kıyâmı mâhiyyetini" aldığı söylentisi, sunileri telâşlandırmış, Alevîlerin Ruslarla ittifak ettikleri ve "Sünnîleri imha eyliyecekleri" söylentisi ise heyecanı daha da artırmıştı. Onun için bazı kişiler alevîlerin elindeki silâhların toplanması lâzım geldiğini ileri sürdüler (117). Fakat bu arada, İttihâdçıların Ermenileri sürdüğü gibi, "Kongrecilerin de alevîleri katli imha" edecekleri dedikodusu ortaya çıktı. (118). İşte bu karmakarışık ve tehlikeli durum karşısında, Çerkeş'de bulunan Re'fet Bey'e (Paşa), hemen Çankırı'ya hareket etmesi emrolunurken Çerkes Ethem

(114) Nutuk, 2, S. 11.

(115) Cemal Bardakçı, S. 179.

(116) Gönderilen mektupta: "Halife Ordusu'nun maksadı Mustafa Kemal ile yedi arkadaşını yakalamaktır. Kırşehir'li Meb'us Rıza Beyle temas ve muhâbere halindeyiz. Kırşehir üzerinden Ankara'ya yürüyeceğiz" deniliyordu. Bak, İç Ayaklanmalar, S. 96.

(117) Cemal Bardakçı, S. 205, 206.

(118) Aynı eser, S. 206.

Bey ile Çolak İbrahim Bey de Ankara'ya çağrılmışlardı. Bunun üzerine, Düzce ayaklanmasını bastırdıktan sonra, cepheye gitmek üzere, Eskişehir'de bulunan Çerkes Ethem Bey, hemen Ankara'ya gelmiş, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalarla İsmet Bey'in (İnönü) hazır bulunduğu bir toplantıya katılmıştı. Toplantının konusunu Yozgat isyanını teşkil ediyordu. İsmet Bey'in yaptığı açıklamalara göre Ankara'nın, Yozgat isyanını bastırabilecek kadar bir kuvveti yoktu, onun için bu işi de Çerkes Ethem Bey üzerine almalı idi (119). Fakat Çerkes Ethem Bey, bu toplantıda karşısındakileri korkutacak şekilde konuşmuş, paşaları ve ilgilileri tenkid etmiş, onları görevlendirmeyi yapmamakla itham etmişti (120). Buna rağmen yapılan teklifi kabul etti. Onun bulunmadığı sürece, Batı cephesindeki sorumluluğu, Fevzi (Çakmak) Paşa alacaktı.

19 Haziran 1920'de, Genelkurmay Başkanlığının verdiği bir emirle, "İsyan bölgelerinde toplanmış olan âsî kuvvetleri dağıtıp âşâyışı te'min ve idâme, fesad teşkilâtını kökünden yok etmek, isyanın kışkırtıcılarını cezalandırmak" görev ve yetkisini alan Ethem Bey (121) 20

**Çerkes Ethem
Bey, Yozgat
isyan bölgesinde.**

(119) Çerkes Ethem, S. 54, 55.

(120) Mustafa Kemal Paşa, ihmalin bulunduğunu kabul ediyordu. Bak, Çerkes Ethem, S. 55.

(121) Genelkurmay Başkanı İnönü'nün, 19 Haziran 1920 tarihinde, isyana bastırmakla görevli "Ankara'da Kuvayi Tedbiye Umum Kumandanı Ethem Beye" verdiği yazılı emir aynen şöyledir:

"1) — Yenihan (Yıldızeli), Yozgat, Zile bölgesindeki ayaklanma durumunu aşağıdadır:

a. Akdağmadeni, Yozgat, Alaca mevkileri âsilerin elindedir.
b. Yenihan, Tokat Zile, Mecitözü, Çorum, Sungurlu, Keskin, Çiçekdağı (Mecidiye) mevkileri bizim elimizdedir. Fevzi Bey adında bölgenin komutasındaki âsiler 14 Haziran 1920'de Sivas ile Şarkışla arasındaki Kayadibi Nahiyesini basmışlardır.

c. Yozgat düştükten sonra âsiler, Çiçekdağı istikametinde ilerleyerek Çiçekdağı'na bir saat mesafeye kadar yaklaşmışlardır. Çiçekdağı ehalişi, başta Kaymakam olduğu halde âsilere karşı dayanmağa hazırlanmışlardır.

d. Tokat civarında Gülpınar Köyünde Tokat'a taarruz etmek üzere toplanan 200'ü mütecaviz âsî, 15 Haziran'da Zile'den gönderi-

İkinci Yozgat İsyanı

haziran'da Ankara'dan ayrılarak 23 haziran sabahı erken saatlerde Yozgat'a gelmiş ve aynı günün akşamı, "Bilmüsâdeme muvaffakiyyetle" şehre girmişti (122). Gerekenleri ve bu arada Milli Kuvvetlere karşı silâh kullanmış olan Ermeniler'i de (123) cezalandıran Ethem Bey (124), âsilerin kuzeyde toplandığını haber aldığı için 24 haziran'da Alaca'ya hareket etmiş ve kısa bir çarpışmadan sonra, 25 haziran'da, bu kasabayı da işgal etmişti. Fakat âsilerle en önemli çarpışma, 27 haziran'da Arap-seyfi denilen boğazda cereyan etti. Bu çarpışmalarda çok sayıda âsi öldürülmüş, bir top ile 4 makineli tüfek ele geçirilmiş ve bu suretle de âsiler, "Toplu bir kuvvet olmaktan" çıkarılmışlardı (125). Ayrıca bundan sonraki hareketlere, Alevilerin katılması ihtimalleri de azaltılmış bulunuyordu. Çünkü, isyanla ilgili olduğu anlaşıldığı

len takip müfrezemiz tarafından sarılarak reisleri ele geçirilmiş, askerlerden almış oldukları silâhlar kısmen geriye alınmıştır.

e. Çorum'un Ortaköy Nahiyesinde toplanan âsiler üzerine Zile'den gönderilen Topçu Binbaşı Mehmet komutasındaki süvari müfrezesi, Çayköy ve İbek köylerinde 15 Haziran 1920'de âsilerle müsademe-den sonra, Cevizli'ye gelmiştir. Çorum'dan Alaca'ya bir miktar asker ve jandarma gönderilmesine teşebbüs olunmuştur.

f. Yozgat'ın âsiler tarafından işgal şekli ve işgalden sonra cereyan eden olaylar, tertipçi ve teşvikçiler hakkında Yozgat mebusları tarafından Kayseri'den yazılan telgraf suretiyle, en son alınan raporlar ekli olarak gönderilmiştir.

2 — İsyan bölgesinde ve doğrudan doğruya Genelkurmay emrinde bulunan kuvvetler şunlardır:

a. Çankırı'da 300 piyade, 6 makineli tüfek, 50 süvariden mürekkep, 58'inci Alay Komutanı Binbaşı Vaafi emri altında bir müfrezemiz vardır. Albay Refet (Bele) 19 Haziran 1920'de 250 atlı ile Çerkeş'den Çankırı istikametine hareket edeceğini bildirmiştir.

b. Zile'de 5'inci Tümen Komutanı Yarbey Cemil Cahit (Toydenür) emrindeki takip müfrezelerimiz ve kıtalarımız vardı. Bunlardan bir süvari müfrezesi Ortaköy şimalinde Cevizli'dedir. Mütebakisi kısmen Zile ve kısmen Tokat civarındadır.

c. Boğazlıyan'da 60 atlıdan mürekkep Kılıç Ali müfrezesi ve 33'üncü Alayın 3'üncü Taburu vardır. Sivas ve Yenihan mevkilerinde de milli mahalli müfrezelerimiz ve kıtalar vardır.

3 — Tedip müfrezesi, 20 Haziran 1920 sabahı Ankara'dan hareketle Yahşihan, Keskin, Sekili genel istikametine Yozgat'a gidecektir. Müfreme için Ankara'dan verilen 2 günlük erzak ve yem ihtiyat ola-

halde, Alevî dedesi Galip Dede cezalandırılmamıştı. Bu halden olağanüstü uygulanan Galip Dede, oğlu Gazi Bey'in idaresinde olmak üzere, bütün ihtiyaçları kendi tarafından sağlanan, 400 kişilik bir atlı müfrezeyi Kuvâ-yi Milliyye'ye kattı (126).

Arapseyfi Boğazında âsilerin kesin surette yenilmesi Kuvâ-yi Milliyyeciler katında büyük memnurluk uyandırmış, ve Çerkes Ethem Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından tebrik edilmişti (127). Ancak 22 Haziran'da başlamış olan Yunan taarruzu tehlikeli bir hal aldığı için Ethem Bey, acele geri çağırıldı. Fakat bu hal, ihtiyatlı bir hareket sayılamazdı. Çünkü, isyanın elebaşlarından bir çoğu henüz yakalanamamıştı. Bundan başka, Arapseyfi savaşından kaçıp kurtulanlarla teslim olanlarda, Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı duyulmakta olan düşmanca duygular da

rak beraber taşınacaktır. Yahşihan civarındaki Kılıçlar mevkiinde ve Keşkin'de müfrezenin işesi için gereken erzak ve yem biriktirmektedir.

4 — Kuvayı Tedbiye Umum Komutanlığının görevi: İsyan bölgelerinde toplanmış olan âsi kuvvetleri dağıtıp, asayişini temin ve idame, Fesat teşkilâtını kökünden yok etmek, isyanın kışkırtıcılarını cezalandırmaktır.

5 — Harekât hakkında icabettikçe Genelkurmay'dan emir ve direktifler verilecektir. İltibatın en yakın telgrafhaneler ve bunun dışındaki bölgelerde seyyar makinelerle sağlanması gerekir. Hergün en az bir rapor verilecektir.

Bak, 25 Nisan 1963 tarihli Ulus Gazetesi. Bu emrin biraz farklı bir sureti Çerkes Ethem Bey'in hatıralarında da vardır. Bak, Çerkes Ethem, S. 62.

(122) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 14, Belge 377.

(123) 23 Haziran'da bazı Ermeniler, Milli Kuvvetlere karşı, silâh kullanmış, daha sonra evlere sığınarak bombalarla hareketlerine devam etmişlerdi. Bu gibiler, sığındıkları evler yıkılmak suretiyle ele geçirildiler. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 14, Belge 377.

(124) İsyanın kışkırtıcılarından 12 kişi askeri mahkeme kararı ile asılmıştır. Bak, Çerkes Ethem, S. 65.

(125) Türk İstiklâl Harbi, 2. 2. (İç Ayaklanmalar) S. 103.

(126) Alaca Alayı adı verilen bu kuvvetlerin başına Çerkes Ethem Bey, kendi komutanlarından Yüzbaşı Ethem Bey'i getirmişti. Bak, Çerkes Ethem, S. 71.

sölenmiş değildi. Nitekim, aman dileyenlerden kurulmuş bulunan ve Akdağmadeni Alayı adını taşıyan 500 kişilik bir birlik arasında bu duygu, biraz sonra açıkça meydana çıktı, 5/6 eylül gecesini bu birliğe mensup olanların bir kısmı, Kuvâ-yi Milliyye emrinde çalışmaya-
cıklarını söyleyerek, alaylarını terk etti ve bu hal yeni bir hareketin başlangıcı oldu. Gerçekten,, "7 eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları" Zile çevresinde, "Kara Nâzım, Çopur Yusuf" gibi bir takım adamlar da (128) Erbaa civarında yeniden harekete geçtiler. Alaca, Karamağara ve Mecitözü yörelerinde, çeşitli adlar altında âsî grupları meydana çıktı. Âsiler, Zile'ye bağlı Ortaköy bucağını bastılar, Amasya ile Tokat arasındaki Çengelhan ve civarını yağma ettiler. Akdağmadeni yeniden tehlikeli bir duruma düştü, Kırşehir'e bağlı bir köyde de kıpırdamalar görüldü. Bunlara karşı çıkan jandarma ve mahallî millî kuvvetler başarılı olamıyor ve yeniliyorlardı. Bunun üzerine, Eskişehir bölgesine çekilmiş olan "İkinci Kuvve-i Seyyâre" (129), tekrar isyancıları tenkile memur edildi. 420 er, 4 makineli tüfek ve iki top'la harekete geçen İkinci Kuvve-i Seyyâre (130), her ne kadar 23 eylül'de Küçük Ağa, Aynacıoğulları ve katil Mustafa çeteleriyle Akdağmadeni civarında çarpıştı ve onları bozguna uğrattı ise de büsbütün dağılmalarını sağlayamadı, hatta 25 eylül'de onlarla tekrar karşılaşmak zorunda kaldı. Buna rağmen yine de kesin sonuç alınmış sayılamazdı. Çünkü bundan sonra da âsiler, küçük grup-

(127) Mustafa Kemal Paşa'nın tebrik telgrafında aynen şöyle deniliyordu: "Alaca havâlisinde Kuvâ-yi Te'dîbiyye Umum Kumandanı Ethem Bey efendiye. 28 Haziran 1336. Son Arapseyfi Boğazında vâki' muvaffakiyyet-i kahirenizden dolayı an-samim-il-kalb zât-i âlîlerini ve rûfeka-i besâletinizi tebrik eyleriz. Münhezimen dağılan perâkünde âsilerin mıntıklarında ta'kibleri için Çorum'da Re'fet Bey'e (Paşa), Zile'de Cemil Bey'e (Cemil Cahit Toydemir), buradan da emir verildiği ma'ruzdur efendim. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal". Bak, Çerkes Ethem, S. 71.

(128) Nutuk, 2, S. 12.

(129) Çolak İbrahim Bey'in komutasındaki kuvvetlere bu ad verilmişti. Bak, Nutuk, 2, S. 12.

(130) İç Ayaklanmalar, S. 108.

lar hâlinde faaliyetlerine devam ettiler. Bu yüzden "İkinci Kuvve-i Seyyâre" bölünerek çeşitli taraflara yönelmek zorunluluğunu duydu. İşte bu halden faydalanan âsîler, 19 ekim'de, Deli Hacı idaresinde, Akdağmadeni'ni bastılar, jandarma silâh deposu ile "Düyûn-ı Umûmiyye" kasasını yağma ettiler (131). Bununla beraber, kuvvetli şeflerden mahrum kalmış olan isyancıların hareketlerindeki şiddet yavaş yavaş söndü ve 30 aralık 1920'den sonra bütünü yok oldu.

3 — Konya isyanı :

Konya ve çevresinde, bir kısım halk'ın, Kuva'-yi Milliyye'ye karşı besledikleri antipati, Bozkır ayaklanmasından (1919 eylül) sonra da sürmüştü. 1920 mart'ında 15 kadar hacı efendi arasında yapılan bir toplantıda, memleketin o günkü durumu tartışılmış, Büyük Devletlerin kudretlerine karşı durulamayacağı, bu sebeple herhangi bir direnmenin faydadarı ziyade zarar getireceği ve hükûmeti güç duruma düşüreceği ileri sürülmüş, direnme teşebbüslerine girişilmediğinden dolayı Yunan ordusunun Anadolu'yu işgal ettiği, bu yolda yürünmeğe devam edilecek olursa Konya'nın da işgal edileceği sonucuna varılmıştı. Bu kişilerde, Konya'daki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, halkı ikiye böldüğü kanısı da vardı. Bundan başka Konya'daki 12. Kolordu Komutanı'nın ve Konya Valisinin davranışlarına da (132) bu adamların cesaretlerini artırmıştı. Gerçi Ankara'da alınan tedbirler sonunda Kolordu komutanının tutumu değişti, fakat Konya'daki muhâlefet gün geçtikçe kuvvetlenmişti. Nitekim 1920 mayıs'ında Konya civarındaki Pınar köyü halkı ile diğer köylülerin Konya'ya basacakları duyuldu. Gerçekten bir ayaklanma için burarlarda gerekli tertiplerin alındığı, atlı ve silâhlı köylülerin, Konya'ya yürümelerinin kararlaştırıldığı, inceleme sonunda anlaşılmıştı. Bunun üzerine Konyalılar'dan bir

(131) İç Ayaklanmaları. S. 109.

(132) Bak. S. 69.

çok kımse tutuklanmış (133), suçlular cezalandırılmış ise de bunlar, Mustafa Kemal Paşa tarafından af olunmuşlardı (134). Bu olay da gösteriyordu ki, Konya ve çevresi yeni bazı macarâlara sahne olabiliirdi. Çünkü kışkırtıcılar gizlice ve fakat usanmadan propagandalarına devam etmekte idiler. Her sınıf halka hitap etmesini bilen bu adamlar, aydın kişilere, Pâdişah mağdurdur ve esasen yurdun selâmeti için İngilizlere boyun eğmek zorundluğu vardır. Çünkü memleket ancak bu suretle kurtulabilecektir. Milli Hareket ise buna engel olmaktadır. Eğer Kuvâ-yi Milliyye yok edilirse, İstanbul yolu açılacak, ticâret gelişecek ve iflâsa gitmiş olanlar da kurtulacaktır diyorlardı. Aydın olmayan kişilere ise, Kuvâ-yi Milliyyeciler ceplerini doldurmak ve Halife'ye karşı yürümek için çağşıyorlar. "Halbuki bu halleri bizim şeriatımız tecvîz etmez. Kim bunlara iştirak ederse, kim bunlarla birlikte Yunan'a karşı giderse şer'an kâfir" dir diycek kadar ileri gidiyor, kendi tutumlarının doğru olduğunu anlatmak için de Müttefiklerin kudretlerine karşı, Birinci Dünya savaşından yenilerek çıkmış olan "Pek biçâre" Türkiyenin, karşı duramayacağını ileri sürüyorlardı (135).

(133) Fahrettin Altay, Milli Mücadele Hatıralarım. Hayat Mecmuası, sayı 12. Bu hususta verilen bir raporda aşağıdaki bilgiler vardı: "Hâdiseden yirmi beş gün önce Kumköprü bağında Camibaz Zâde Mevlüd'ün bağ evindeki yirmi kişilik bir çay ziyafetinde İstanbul'un neşrettiği fetva ve Pâdişah'ın beyannâmesi bahis koausu olmuş, halkı, Kuvâ-yi Milliyye aleyhinde toplamak da karar altına alınmıştır. Beyannâmeyi ve fetvâyı, Çumralının Kâmil okumuş ve toplantıda bulunanlar arasından sekiz kişilik bir hey'et seçilerek teşkilâta bağlanmıştır. Daha sonra İakender Ali'nin ve hancı Atâ İbrahim'in evinde toplantılar yapılarak köylere gönderilecekler ayrılmış ve bunlara, fetva ve beyannâmenin bulunduğu İstanbul gazeteleri verilmiştir. Bunlar köyler'de fetva ve beyannâmeyi okuyarak halk.... (?) ederek teşkilât için iâne toplamışlar ve 5/5/1336 çarşamba günü halkın, silâhlı, silâhsız Konya hükümet meydanında toplanmalarını te'min etmişlerdir". Bak, Fahrettin Altay, Milli Mücadele Hatıralarım. Hayat Mecmuası, Sayı, 13. Ayrıca Bak, Fahrettin Altay, II, S. 243.

(134) Fahrettin Altay, Milli Mücadele Hatıralarım, Hayat Mecmuası, Sayı, 13. Fahrettin Altay, II. S. 243.

(135) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 9. S. 160.

Onlar, askere gitmemek ve vergi vermemek hususları üzerinde de önemle durmakta idiler (136). Bundan başka, Konya ileri gelenlerinden bir hey'et, 23 eylül'de Batı Cephesi'ne giderek incelemelerde bulunmuş ve dönüşlerinde, Kuvâ-yi Milliyye'nin köyleri soyduğunu propagandaya başlamıştı (137). İşte bu ve bunun gibi propagandalar ve Konya'daki askerî ve mülkî idarenin dik-katsızlığı sonundadır ki (138), Bozkır isyanlarında büyük bir faaliyet göstermiş olan Delibaş Mehmet ile etrafına toplanmış olan 500 asker kaçağı, "Padişahım çok yaşa" diye diye 2/3 ekim 1920'de Çumra'yı bastılar. Ancak bundan sonradır ki Konya Valisi Haydar Bey'in, bütün imkânları kullanarak isyanı söndürmeğe çalıştığı, 12. Kolordudan yardım istediği (139) ve mevcut jandarmalarda (140), şehri savunduğu, fakat yardımcı kuvvetler zamanında yetişemediği için (141), âsîlere boyun eğdiği bilinmektedir. Bu kahramanca fakat çok az bir kuvvetle yapılan direnmeyi ((142) çöktürttikten sonra âsîler, Konya vilâyet konağını, postahane'yi, jandarma okulunu ve askerî lise binasını hemen işgal etmişler,

(136) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 9. S. 160.

(137) İç Ayaklanmalar, S. 119.

(138) Konya isyanını müteâkib, "Vezâif-i me'mûresini ihmal ve sû-i istimal" ettiği gerekçesiyle Konya Valisi Haydar Bey hakkında, Konya, Şarkikarahisar, Canik, Isparta ve Erzurum Milletvekillerinden bazıları, Büyük Millet Meclisi'ne bir önerge vermişlerdi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 6. S. 387.

(139) Konya Valisi Haydar Bey tarafından, 12. Kolorduya, Konya istasyonundan bir telgraf çekilerek, "Asker kaçaklarının başlarında Delibaş Mehmet isminde bir serseri olduğu halde isyan ederek Çumra'yı bastıkları, Nâhiye Müdürünü bağladıkları, Konya'ya yürüdükleri" bildirildi ve Alâeddin Tepe'de bunlara karşı durulacağı açıklanarak acele yardım gönderilmesi istendi. Bak, Fahrettin Altay, Milli Mücadele Hâtıralarım. Hayat Mecmuası, Sayı, 16.

(140) Valinin elindeki jandarma kuvveti 130 kişi idi, bunların da bir kısmı silâhsızdı.

(141) Yardımcı kuvvetler 4 Ekim'de Konya civarına gelebilmişlerdi.

(142) Âsîlerin sayısı, silâhlı ve silâhsız olarak 5000 kişi idi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, c. 5. S. 103).

bir valî, bir jandarma komutanı ve bir de polis müdürü ta'yin etmişlerdi. Durum çok kritik görünüyordu. Çünkü aynı günlerde âsiler, Akşehir ve Beyşehir'de hâkim duruma geçtiler; Ilgın köylerinde toplanmış olanlar, kendilerine nasihat için gönderilen hey'ete ateş açtılar, Sultanîye onların elne geçti; Karaman'da da toplandıkları duyuldu (143) ve nihâyet "Tekmil Konya ve İsparta sancaklarının Konya'ya civar yerleri" isyancılara katıldı (144). Ancak bu hâkimiyetin uzun süreceği şüpheli idi. Çünkü, Ankara Hükûmeti, Afyon, Kütahya, Ankara, Batı ve Güney Cephelelerinden, üsyan bölgesine acele kuvvetler yollamıştı. Bu durum karşısında Delibaş Mehmet, elinde esir gibi tuttuğu Vali Haydar Bey'i, anlaşılmak üzere, tenkil kuvvetleri katına gönderdi, fakat bundan bir sonuç alamadı ve 6 Ekim'de Konya'yı Millî Kuvvetlere terketmek zorunda kaldı. Millî Kuvvetler 8 Ekim'de de bazı başarılar sağladılar. Buna karşılık âsiler, 9/10 Ekim'de Akseki'yi işgal ettiler ve telgrafhane'den çevredeki ilçelere bir bildiri yayımladılar. Çok dikkate değer olan bu bildiri onlar, Halife tarafında olduklarını, bu yolda yürüyeceklerini söylüyor ve iş birliği yapılmasını istiyorlardı (145). Bununla beraber 11, 12 Ekim'de ve daha sonraki günlerde Millî Kuvvetler, arka arkaya zaferler kazandılar

(143) Nutuk, 2, S. 44.

(144) İç Ayaklanmalar, S. 123.

(145) "İkinci Konya isyanı devam ederken, isyan bölgesine komşu yerlerde Hak ve Halife Cemiyeti adı ile cemiyetler kurulmuş ve isyanı destekleyici mâhiyyette beyannâmeler dağıtmışlardır. Bunlardan birini örnek olmak üzere aynen" veriyoruz. "Beyanname. Konya, Bozkır, Seydişehir, Akhisar, Karaman, Ulukışla, Karaağaç, Yalvaç, Ilgın, Kadınhanı, Ereğli, Hadım kazalarında, daha diğer kazalarda olduğu gibi kazamızda da umum ahali ile beraber Hak ve Halife taraftarlığını kabul ve iltizam ve bu maksadın temini için bütün mevcudiyetimizle mücadeleye azim ve karar verdik. Bütün vatandaşlarımızın istihdaf ettiği ve doğruluğuna kani bulunduğumuz şu emele vusul için bizimle tevhibi âmâl ve efkâr edeceğinize iman eden cevabımızı makina başında bekleriz. Akseki Hak ve Halife Cemiyeti Reisi Bektaş" Bak, 24 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

ve 16 ekim'de Bozkır'a girdiler (146). 18 ve 19 ekim'de Seydişehir ve Beyşehir, baskın suretiye Millî Kuvvetlerin eline geçti. 23 ekim 1920'de Çiğil'deki ayaklanma da bastırılınca üsyan bütünü önemini kaybetti ve Delibaş Mehmet de, Bozdağlarından Mersin'e, oradan da İstanbul'a kaçtı (147). Sözü'nün kisası, Bozkır ve Konya dolaylarında zaman zaman beliren ve Ankara'yı çok güç durumlara düşüren ayaklanmaların belki de en önemlilerinden biri olan Delibaş Mehmet ayaklanması, 15 Kasım 1920'de tamamiyle sona ermişti. Fakat çarpışmalarda öldürülenler hariç yargılanma yolu ile ölümlerine karar verilmiş olanların sayısı, öteki ayaklanmalardan çok fazla idi bu rakam ikiyüz elli'ye yükseliyordu (148).

4 — Cemil Çeto olayı :

Mondros Mütârekkesinden sonra Doğu Anadolu'da Kürtçülük hareketleri ve bir Kürdistan kurma hayali gün geçtikçe daha yaygın bir hâle gelmişti. Çünkü bu hususun kökleşmesi ve gelişmesi için bir yandan İngilizler, bir yandan da bazı aşiret başkanları, Varto, Karlıova, Malazgirt, Bulanık ve Hınıs yörelerinde büyük gevretiler harcamış, şeriatın kaldırılacağını söyleyerek şeyh ve hocaları harekete geçirmeye çalışmış, Kürtçe konuşulmasını telkin etmiş, Kürtçe eserler yayımlamış ve Kürtçülük fikirlerini kabul edenleri silâhlandırmışlardı (149). Bununla beraber yabancıların ve öteki ilgililerin kışkırtmaları ve dağıttıkları paralar, Kürt aşiretlerinin bütünü aynî fikir etrafında toplayamamıştı. Nitekim Erzurum civarındaki Kürtler, İstanbul'un İ'tilâf Devletleri tarafından işgaline çok üzülmüş, bu olaydan duydukları acıyı bir telgrafla ilgili makamlara bildirmişlerdi. Çok entere-san olan bu telgrafta onlar, "Hilâfet ve Saltanat maka-

(146) Bundan sonra Âsiler Hadım ve Aladağ doğrultusunda kaçmışlardı. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2. 2. (İç Ayaklanmalar) S. 125.

(147) Delibaş, İstanbul'dan direktif aldıktan sonra tekrar Konya tarafında görünmüş ise de, sonunda yanındakiler tarafından öldürülmüştür. Bak, Fakrettin Altay, II, S. 272.

(148) Türk İstiklâl Harbi. 2. 2. (İç Ayaklanmalar). S. 132.

(149) Şerif Fırat, S. 118.

mının uğradığı tecâvüz ve ihânetin tazmini ve mevcûdiyet ve istiklâlimizin te'mini için son damla kanlarımıza kadar mukavemete ahdediyoruz" diyorlardı (150). Fakat, birlik ve beraberlik ifade eden bu asıl düşünceye taraftar olmayan Kürtler de vardı. Nitekim, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonraki günlerde Diyarbakır çevresinde bir homurdanma başlamış ve "Türklerin içimizde ne işleri var gitsinler" diyeyenler görülmüştü (151). O tarihlerde belki bu fikirleri taşıyanlar çok değildi, ancak Kürtçülük fikirleri durmadan besleniyordu. Gerçekten, 1920 Mayısında Hıdranlı aşireti Başkanı Hüseyin Paşa'nın Garzan çevresinde dağıttığı Kürt Teâlî Cemiyeti'nin bir beyannâmesinde, İ'tilâf Devletleri tarafından Kuvâ-yi Milliye'nin dağıtılacağı ve bir Kürdistan kurulacağı belirtiliyor, bundan ötürü silâhlı ve hazır bulunulması isteniyordu (152). Öte taraftan 'Bahtiyar aşireti Reisi Cemil Çeto', başka bir kaç aşiretle birleşerek yine Garzan bölgesinde bir huzursuzluk konusu olmuştu. Onun da amacı, kendi bölgesinde bir Kürt teşekkülü meydana getirmektir. Bundan dolayı Reşkotan aşiretini de kendi tarafına alabilmek için teşebbüslere girişmiş, bu aşiretin başkanına yazdığı bir mektupta, hükûmeti yıkmak üzere bir kısım aşiretlerle işbirliği hâlinde bulunduğunu ve Reşkotan aşiretinin de bu işbirliğine katılmasını, aksi takdirde zarar göreceğini hatırlatmıştı (153) Fakat Reşkotan aşireti başkanı bu tehdide aldırnamış ve hükûmete sadık kalacağını bildirmişti. Buna rağmen Cemil Çeto, harekete geçerek Garzan yöresine bir süre hâkim oldu. Ancak 13. Kolordu'nun aldığı tedbirler karşısında hâkimiyeti devam edememiş, adamlarından bir kısmı esir düşmüş, bir kısmı da kendisini terketmiş olduğu için Cemil Çeto, 4 oğlu ile birlikte 7 Haziran 1920'de teslim olmak zorunda kalmıştı.

(150) K. Karabekir, S. 567.

(151) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 6. Belge 130.

(152) İç Ayaklanmalar, S. 139.

(153) İç Ayaklanmalar, S. 136.

5 — Millî aşireti'nin ayaklanması :

Tâbi' oldukları tarihten i'tbâren devlet otoritesinden uzak yaşamış olan Kürtlere karşı Osmanlı Sarayı, her zaman toleranslı hareket etmeği politikasına uygun görmüş ve ayrıca onlara, devletin en yüksek makamlarını açık tutmuştu. Meşrutîyyet idâresiyle birlikte daha çok imkânlarla kavuşmuş olan Kürtler, devlette İmparatorluk ve Osmanlılık fikri hâkim olduğu için Osmanlı Parlamentosuna, Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunduklarına göre de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilme hakkına sahip idiler. Onun için Kürtçülük fikri taşıyan ve bu yolda yürüyen Kürtlerin en yüksek makamlar katında savunucuları bulunuyordu. Nitekim, Büyük Millet Meclisi üyesi olan Yusuf Ziya Bey'in, Cıbranlı Halit Beyle dostluğu ve münâsebeti vardı (154). O Halit Bey ki, 15 Haziran 1920'de Kürt aşiretlerine, birlik halinde bulunmadıkları için altı yüz yıldan beri Türk boyunduruğu altında yaşadıklarını, fakat şimdi kurtuluş gününün geldiğini, bu sebepten dolayı silâhlanarak harekete geçmelerini, esâsen Ankara'da kurulmuş olan hükûmetin de Pâdişahı tanımadığını ve bu teşekkülün yakında Yunanlılar tarafından ortadan kaldırılacağını bildirmişti (155). İşte bir yandan yabancı devletlerin kışkırtması ve yardımı, bir yandan da bu şekildeki propagandaların etkisi ile bazı aşiretler, bir süredir Kürt istiklâlini gerçekleştirmek çabası içine girmiş bulunuyorlardı, Millî aşireti (156) bunların başında idi. Bu aşiretin başkanları olan Mahmut, İsmail, Halil, Bahur ve Abdurrahman Beyler, güneydeki düşmanlarla da gizli temas ve bağlantı kurmuş (157) ve harekete hazır bir duruma gelmişlerdi. Onun için Fransızların, Urfa'yı ikinci defa ele geçirmek için harekete geçişini fırsat saydılar ve Siverek'e doğru ilerlemeğe başladılar. Fakat o yöredeki Millî Kuvvetlerle beslenen Beşinci Tümen, 19 Haziran 1920'de onları güç duruma

(154) Şerif Fırat, S. 119.

(155) Aynı yer.

(156) Bak, Cilt I.

(157) Nutuk, 2, S. 12.

soktu ve Suriye'ye kaçmak zorunda bıraktı. Bununla beraber bu bölgede kaynaşma devam ediyordu. Öte taraftan Suriye'ye kaçmış olmalar, orada yeter derecede hazırlandıktan sonra, "24 Ağustos 1920'de 3000 atlı ve deve ve 1000 kadar piyâde'den ibâret bir kuvvetle (158) geri döndüler, Viranşehir çevresine kadar ilerlediler. Diğer yandan aman dilemek için geldiklerini söyleyerek ilgilileri aldattılar ve dağınak haldeki müfrezeleri yenerok 26 Ağustos'da Viranşehir'i işgal ettiler (159). Bundan sonra onlar, "Büyük Millet Meclisi'ne karşı harekate geçtiklerini i'ân" etmiş, "Dersim ve Elazığ'a kadar bu bölgede bütün aşîretlerin başı olmak" iddiasında bulunmuşlardı (160). Halbuki bu iddianın doğru olmadığını Dersim İzoli aşîretinden, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına gönderilmiş olan bir mektup açıkça ortaya koyuyordu. Çünkü bu mektupta aşîret başkanı Aziz, isyancılar hakkında ağır sözler kullanıyor, "Din ve kan kardeşi" kabul edilen Türkler'le alın yazılarını birleştirmeye and içtiklerini, "İngiliz ve Fransız parası ile" araya sokulmak istenilen "Nifâkı kırmağa azm" ettiklerini ve Büyük Millet Meclisinin "Arzu ve emeline hâdim" olacaklarına inanılmasını istiyordu (161). Öte yandan onbeş gün sonra Beşinci Tümen, Hükûmet ve millete sadık aşîretlerin de yardımı ile âsîleri ikinci defa yenmiş ve onları tekrar göle doğru kaçmak zorunda bırakmıştı.

(158) Ntık, 2, S. 12.

(159) Aynı yer.

(160) İ. İnönü, Milli Mücadele. 26 nisan 1968 tarihli Ulus gazetesi.

(161) "Meclis'e sadık olduklarına dâir Dersim'in İzoli aşîretinden mevrid telgraf. Ankara Büyük Millet Meclisi Riyâsetine, Arnavut ve Arab kardeşlerimizin başlarına getirilen ibret-âmiş felâket Kürtleri de ma'ruz bırakmak isteyen bir takım vicdansızların teşebbûsât-ı hâinânelerini bütün mevcudiyetimizle reddediyoruz. Yedi asr-dan beri islâmiyeti muhafaza eden din ve kan kardeşlerimiz olan Yüksek Türk milleti ile tevhid-i mukadderat etmeğe ahd ü peyman eyledik. İngiliz ve Fransız parası ile aramıza girmek isteyen bu sülevves nifâkı kırmaya azmettik. Meclis-i âlinin arzu ve emeline hâdim ve muvaffakiyyetine düâhan olduğumuza i'timâd-ı fahîmânelerini istirham eyleriz. Dersim İzoli aşîreti reislerinden Aziz". Bu telgraf 19/10/1336'da Meclis'de okundu. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 5, S. 84.

IV — 10 nisan 1920'de dağılmış olan ilk Londra San Remo Konferansında, daha sonraki toplantının San Remo'da yapılması kararlaştırılmıştı. Bu sebeple 18 - 26 Nisan'da, İngiliz, Fransız ve İtalyan devlet adamları orada toplanarak (162), "Başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Almanya ve Rusya'nın yıkılması ile ortaya çıkan meseleleri" karara bağlamaya çalıştılar (163). Fakat bu konferansta daha çok Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve küçük bir devlet haline getirilmesi bahis konusu olduğu halde bu devletler, Osmanlıların mütâalealarını bile almak lüzumunu duymamışlardı. Yalnız bir Türk diplomatı, Galip Kemalî Söylemezoğlu, toplantı başlamadan önce, İtalya Başvekili Nitti'ye bir mektup sunarak, "Gayet mühim ve vahim kararlar alınmadan evve İbır Türk'ün de" dinlenmesini istemiş, fakat onun bu isteği yerine getirilmemişti. Bununla beraber Söylemezoğlu, 23 nisan 1920'de, konferans'a bir muhtıra sunmaya muvaffak oldu. Bu muhtıradaki o, İzmir, Trabzon, Adana, Bitlis, Erzurum ve Trakya'da, nüfusun büyük çoğunluğunu Türklerin ve müslümanların teşkil ettiğini belirtiyor ve Mondros Mütârekesinden beri türlü felâketlerle karşılaşmış olan Türk milletinin, "Muzaffer devletlerden âdilâne, in sanca ve âlîcenâbâne bir karar vermelerini" istemiş olduğunu bildiriyordu (164). Ancak, Osmanlı İmparatorluğunu parçalama azmi içinde bulunan Müttefikler, ne bu muhtırayı, ne konferans sırasında ortaya atılan çok dikkate değer fikirleri, ne de Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasında, "Bütün taraflar için dürüst ve âdil" olunmasını tavsiye eden Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un, 30 mart tarihli telgrafını dikkate aldılar (165),

(162) Bir çok toplantılara Japon temsilcisi de katılmıştır.

(163) Taner Baytok, S. 105.

(164) T. Bıyıklıoğlu, 2, I. S. 245.

(165) İlk Londra Konferansı'nın devam ettiği sıralarda gelen ve Türkiye ile yapılacak barış hakkında bazı mütâaleaları kapsayan Wilson'un bu telgrafı, İtilâf Devletleri Başbakanlarınca cevaplanmak üzere, San Remo Konferansına götürülmüştü. Bak, Taner Baytok, S. 106.

tersine olarak, adâletten ayrılacaklarını vesikalandırınaktan bile çekinmediler. Gerçekten, Wilson'un telgrafına, Lord Curzon tarafından hazırlanan taslak cevapta, Türkiye'nin bir yandan Almanya ve Avusturya safında savaş katılması, bir yandan da, "Hayatlarını ve mallarını kaybeden eski Türk vatandaşı müslüman olmayan halkın çıkarları, eşit olarak düşünüldüğünde, hak ve eşitlik içinde hareket edilememiş olacağını da hatırdan çıkarmamak" gerekir denildikten sonra Pâdişah'ın İstanbul'dan çıkarılmayacağı, Türkiye'nin güney sınırlarının, "Yalnız etnik faktörlere değil, coğrafi ve ekonomik faktörler de" dikkate alınarak çizileceği, Boğazlar Komisyonunda Rusya'nın da temsil edilmesinin memnuniyetle karşılanacağı, ancak, bu önemli konunun Rusya ile yapılacak görüşmeler sonuna bırakılamayacağı, Birleşik Amerika'nın da istediği bağımsız Ermenistan'ın kurulacağı (166), Arap memleketlerinin, yine Birleşik Amerika'nın istediği gibi, Türk idâresinden kurtarılacağı, Doğu Trakya ile İzmir'in Yunanlılara verileceği, fakat Türkler'in İzmir limanından serbestçe faydalanmalarının dikkate alınacağı belirtmekte idi (167). Ancak bu cevap, İtalya Başbakanı tarafından itirazla karşılandı. Çünkü o bu şartların Türkler'e kabul ettirilmesi mümkün olmayacak ve savaş yeniden kaçınılmayacak bir hale gelecektir, bu takdirde büyük devletlerin tutumu ne olacaktır diyor, ayrıca Yunanistan'a verilmek istenilen yerlerde halkın çoğunluğunu Türkler'in ve müslümanların teşkil ettiğini, iki taraf arasında hemen çarpışmaların başlayacağını, bu yüzden de Yunanlılar'ın hemen Müttefiklerden yardım isteyeceklerini söylüyor ve "Müttefiklerin bu yardımı yapmaya güçleri" yetecek midir diye soruyordu (168). Fransızlara gelince onlar da, Osmanlı İmparator-

(166) 22 nisan 1920'de Lloyd George, "Harbden evvel Erzurum'da şüphesiz... orada pek az miktarda Ermeni bulunduğunu" söylemiş, fakat buna rağmen San Remo Konferansı, "Bu bölgenin Ermenilere verilmesi ve sınırlarının ta'yin edilmesi için Başkan Wilson'a ricada bulunmayı kararlaştırmıştı. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 42.

(167) Taner Baytok, S. 107.

(168) Taner Baytok, S. 109.

buğunun parçalanması içinde pek rahat görünmüyorlardı. Nitekim Fransız delegeleri, "Türkiye'ye yükletilecek bu ağır antlaşma şartlarını Fransa Hükûmeti imzalamamak durumunda kalırsa işin, sonu ne olacaktır diye ortaya bir soru bile atmışlardı. Ancak Lloyd George, "O halde Türkiye ile Fransa arasında harb hali devam edecektir" demek suretiyle (169) onları cevaplamış ve böylece şartların, Türklere zorla kabul ettirileceğini açıklamıştı. Onun için Konferans, askerî uzmanların mütâlealarını almak hüsumunu da duydu, 20 nisan 1920'de, Fransız komutanı Mareşal Foch'u dinledi. Bu Mareşal, şartların Türkler'e zorla kabul ettirilebilmesi için, "En az 27 tümen'e ihtiyac bulunduğunu" söylediği vakit Venizelos, Yunanlıların 14 tümenle Türkiye'ye karşı harekete geçebileceğini ve bu kadar kuvvetin "Kemalist orduları yok etmeğe ve antlaşma şartlarını" Türkler'e zorla kabul ettirmeğe yeter olduğunu söyledi (170). Mareşal Foch'un itiraz etmesi üzerine Venizelos, bu defa da Türkiye'nin önemli bazı şehirlerinin işgalini ileri sürdü ise de ilgililer bunu da yeter bulmamışlardı. Bununla beraber Fransız ve İtalyanların, Türkiye lehinde gibi görünen bu tutumlarında ısrarlı olmadıkları görüldü. Çünkü biraz sonra imzalanacak olan L'Accord Tripartite (üçlü mukavele) ile, "Güney Anadolu'da İtalya'nın ve Kilikya ile Cezîre-i İbni Ömer'e müntehî Suriye hudutlarına kadar garbî Kürdistan aksâmında Fransa'nın hususî" çıkarlarının kabul edileceği anlaşılmıştı (171). Onun için 21 nisan 1920'de San Remo'da, varılan kararları duyurmak üzere Türkiye'nin Barış Konferansına çağrılması kararlaştırıldı.

San Remo Kararlarının Osmanlılara tebliği

(169) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2. S. 180.

(170) Aynı eser, S. 181. İstanbul'daki İngiliz yüksek komiser vekili Amiral Webb, barış şartlarını Türkler'e kabul ettirebilmek için İtilâf Devletlerinin kendi kuvvetlerine güvenmeleri gerektiğini, Yunanlıları bu işe karıştırmamanın tehlikeli olacağını söylüyordu. Bak, B. Şimşin II, S. 71.

(171) Üçlü Mukavele'nin (L. Accord Tripartite) müsveddeleri, 23 nisan 1920'de hazırlanmış bulunuyordu. Bak, G. Jaeschke, I, S. 100. Bu mukavele, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında, Sevres Antlaşması'nın imzalandığı gün yani 10 ağustos 1920'de imzalandı.

dı (172) ve durum Osmanlılara bildirildi. Bunun üzerine "Hey'et-i Vülkelâ" tarafından, eski sadrazamlardan Tevfik ve Nâfiâ Nâzırı (Bayındırlık Bakanı) operatör Cemil Paşalarla Dâhiliyye Nâzırı (İçişleri Bakanı) Reşit ve Maarif Nâzırı (Millî Eğitim Bakanı) Fahreddin Beylerin delege olarak Paris'e gönderilmeleri kararlaştırılmış ve bu hususta bir de İrâde-i Seniyye çıkartılmıştı (173). İşte San Remo kararları, II mayıs 1920'de, öğleden sonra, Fransa Dışişleri Bakanlığında bu hey'et'e tebliğ edildi. Müllerand'ın başkanlık ettiği o günkü toplantıda İngiltere'yi, Paris Büyük Elçisi Lord Derby, İtalya'yı, Paris Büyük Elçisi Bonfin Longare, Yunanistanı M. Athos Romanos, Belçika'yı, M. Roland Jac Quemins, Japonya'yı M. Adacti, Hicazı Rüstem Necip Bey, Çin'i M. Wellington Koo, Portekiz'i M. Alfonso Costo, Romanya'yı M. Cantucuzene, Çekoslovakya'yı M. Beneş, Ermenileri Bogos Nubar Paşa, Sırbistan'ı da bir kişi temsil ediyordu. Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı delegeleri, protokol müdürü M. de Fouquires ile bir Fransız albayı ve bir İtalyan subayı tarafından içeriye alındıkları vakit bütün salondakiler ayağa kalktılar. Osmanlı delegeleri yerlerine oturduktan sonra Müllerand, barış şartlarını gösteren projeyi kendilerine vermeğe me'mur edildiğini söylemek suretiyle söze başlamış, verilecek cevabın yazılı olmasını, bunun için bir aylık müsaade verilmiş olduğunu bildirdikten sonra sözlerine aşağıdaki şekilde devam etmişti :

"Dış baskılara dayanamayarak Türkiye 1914'de İtilâf Devletlerine karşı savaşa girmişti. Türkiye'nin bu hatası, İtilâf Devletleri için pek çok kayıplara mal olarak savaşın belki yıllarca uzamasına sebep oldu. Müttefik Devletler, kendileri için bir daha böyle korkunç bir durumun yeniden meydana gelmemesini sağlamak için bir takım kesin tedbirler almak zorundadırlar. Boğazların serbestisini te'min etmekle beraber devletler, İstanbul üzerinde Zât-ı Şâhâne'nin hukuk-ı hükümrânisini ib-

(172) G. Jaeschke, I. S. 99.

(173) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 259.

kaya karar vermişlerdir. Bu karar, hak, hürriyet ve adaletin kurulması için harb eden Müttefik Devletlerin hukukî, menâfi' ve meşru temâyüllerine riâyet ve binâberin Osmanlı İmparatorluğuna ne derece âlicenâbâne bir sulh akdetmek istediklerine bir delildir" (174).

Derin bir sessizlik içinde dinlenmiş olan bu sözlerden sonra protokol müdürü Fouquieres, Osmanlı deleğe başkanı Tevfik Paşa'ya, projenin bir örneğini sundu, Teyfik Paşa, Titrek bir sesle ve kısaca bu projeye zamanında cevap verileceğini bildirdi. Bu çok önemli ve tarihî toplantı sadece beş dakika sürmüştü (175).

Türkiye ile imzalanacak olan antlaşmanın esaslarını teşkil eden San Remo Kararlarına göre Irak ve Filistin'de İngiliz, Suriye'de bir Fransız mandası kuruluyor, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da, Anadolu içlerine doğru uzanan İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri meydana getiriliyor, İngilizlerin himâyesi altında bir Kürdistan teşkil olunuyordu. Ayrıca Doğu Anadolu, altı Vilâyet (Vilâyât-ı sitte) dâhil Ermenilere, İzmir ile Batı Trakya ve Doğu Trakya'nın büyük bir kısmı Yunanlılara veriliyor (176), Boğazlar da, milletler arası bir komisyona bırakılıyordu. Sözün kısası Türkiye taksim edilmiş, büyük bir

(174) G. K. Söylemezoğlu, S. 232, 233.

(175) G. K. Söylemezoğlu, S. 233. Barış şartları, 12/5/1920 tarihli Temps gazetesinde yayımlanmıştır.

(176) Konferans, Trakya'ya ait kararlarını, Yunanlıların verdiği uyduına istatistiklere dayanarak almıştı. Bu istatistiklere göre Doğu Trakya'da, 268000 Rum'a karşılık 249000 Türk ve 67000 Bulgar vardı. Yine onlara göre Çatalca sancağı ile birlikte Batı ve Doğu Trakya'daki nüfusun 305000 nini Rumlar, 265000 nini Türkler, 73000 nini de Bulgarlar teşkil ediyordu (176). Halbuki 14 mart 1914'de Osmanlıların resmî istatistiklerine göre Doğu Trakya'da 360417 Türk, 224680 Rum, 19888 Ermeni, 26109 da çeşitli milletlere mensub insan vardı. Aynı tarihte Batı Trakya'da ise 362445 Türk, 86255 Rum, 68656 Bulgar, 1296 Ermeni ve 3952 de başka milletlere mensup insan yaşıyordu. Bak, T. Bıyıkhoğlu, 2. S. 147, 247).

Yunanistan kurulmuştu (177). Sızan haberler ve söylen-tilerden, memleketlerinin Yunanlılara verilmek istendiğini anlamış olan Doğu Trakyalılar, böyle bir hal gerçekleştiği takdirde, ne yapılması lâzım geleceğini bir karara bağlamak ve gerekli tedbirleri almak üzere Edirne'de bir kongre toplanmasını lüzumlu saydılar ve kongreye Trakya'nın her şehir ve kasabasından temsilciler çağırıldılar. 8 mayıs 1920'de toplanan delegeler o gün Selimiyye Camii avlusunda bir miting yapmış, 9 mayıs 1920 günü de, Trakya'nın silâhla savunulup savunulmaması, İstanbul Hükûmetinin emirlerine itâat edikip edilmemesi, yayımlanan fetvalara uyulup uyulmaması, Pâdişah'la "İrtibatın" kesilip kesilmemesi, meseleleri üzerinde tartışmışlar (178) ve sonunda, "12 çekimser, 2 muhâlif, 3 nâ mevcut, 1 ak-lım ermez'e karşı ittifaka yakın 200 reyyle" Trakya'yı savunmağa karar vermişlerdi (179). Ayrıca bu Kongre Trakyalıların hukukunu korumak maksadı ile de bir hey-et seçerek bunun İstanbul hükûmeti hatta devletlerle temas'da bulunabileceğini kabul etti (180).

(177) T. Bıyıklıoğlu, 2. S. 146. Venizelos, San Remo kararlarını Yunanlılara aşağıdaki şekilde duyurdu: "Bütün Trakya Yunanistan'a verilmiştir. Bulgaristan'a da, Dedeağaç yolu ile Akdeniz'de bir iktisadi mahreç te'min edilmektedir. İstanbul, antlaşma'nın diğer hükümlerine kesin olarak riayet edilmek şartıyla Türkiye'ye bırakılmıştır. Antlaşmanın tatbiki için gerekli tedbirler alınmış bulunmaktadır. Antlaşmanın araziye âit diğer hükümleri ise şunlardır: Osmanlı Devleti, Yunanistan'a bıraktığı İzmir'de lâfzi bir hâkimiyet muhafaza etmektedir. Yerli Diet Meclisi, beş sene sonra İzmir'in Yunanistan'a katılmasını ilân hakkını hâiz olacaktır. Suriye, Irak, Filistin, Mısır, Klihya ve Wilson'un cevabından sonra hududu ta'yin olunacak Ermenistan, Türkiye'den alınmaktadır. Gelecekteki Osmanlı Devletinin nüfusu, Yunanistan'ın nüfusundan fazla olmayacaktır". Bak, Bıyıklıoğlu, 2. S. 246, 247.

(178) Pâdişah, bu tarihlerde, bütün umudunu kaybetmiş, hatta Edirne'nin elden çıktığına inanmış bulunuyordu. O, bir telgrafında, "Edirne ahâlisinin sadâkatından eminim, müdâfaa edilmediği takdirde Hilâfete geri gelmesi ihtimali yoktur" demişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2. S. 268.

(179) T. Bıyıklıoğlu, 2. 2. S. 273.

(180) T. Bıyıklıoğlu, 2. 2. S. 290 - 293.

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından biraz sonra Trakya'da da böyle bir kongrenin toplanması ve düşman istilâsına silâhla karşı konacağını karara bağlaması, Türk yurt severliğinin bir örneği idi. Halbuki bu tarihlerde Mustafa Kemal Paşa, millet adına İstanbul Hükûmetinin bile konuşma yetkisi bulunmadığını, bu yetkinin yalnız Büyük Millet Meclisi'ne âit olduğunu savunuyor ve bu hususu Trakyalılara da duyurmuş bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Trakyalıların İstanbul ve yabancılarla, özellikle Fransızlarla olan temaslarını doğru bulmuyor ve bu halin onlara zarar getireceğini söylüyordu (181). Buna rağmen Edinmehillerden kurulu bir hey'et İtalya'ya giderek, 16 haziran'da, Trakyalıların aldıkları kararları İtalya Başbakanına ve basın yolu ile de bütün dünyaya duyurmuştu. Bundan başka Trakyalıların istek ve kararları Paris Barış Konferansına da bildirildi (182).

Trakya'daki Birinci Kolordu Komutanı Muhiddin Bey 12 mayıs 1920'de, Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği bir yazıda, "Murahhaslarımız tarafından müâhede-i sulhiyye imza edilsin veya imza edilmesin" bir Yunan işgalî karşısında Trakya'nın savunulacağını, iyi bir sonuç alınabilmesi için "Yunanlıların Trakya'da vuku'bulacak

**Bulgarların
Trakya işleriyle
ilgilenmeleri.**

(181) 14 temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal Paşa, bir kaç gündenberi Trakya ile münâsebetlerin kesilmiş olduğunu söylemiş ve "Eğer Trakya'nın başına bir felâket gelmiş ise biliniz ki ve sizi te'mîn ederim ki, zehirnak olan İstanbul'un iğfâlâtına kapılmış olduğu içindir".... "Binâenaleyh, Trakyalılarla İstanbul çok münâsebette bulundular ve zannettiler ki, Fransızlarla İstanbuldakiler, kendilerini himâye eder, sıyânet ve tahlis eder. Gerek İstanbuldakiler, gerek Fransızlar Trakya'yı ve Trakyalıları sühûletle Yunanlılara ezdirebilmek için icâb eden tedâbiri almak ile meşgul idiler. Binâenaleyh bu, felâketi müntic olmuş ise bunu görüp takdir edemiyenlerin eser-i hatasıdır. Maahâza her ne olursa olsun Trakya'yı bu gün Yunanlılar, İngilizler işgal edebilirler, kim isterse işgal edebilir. Madem ki, bu milletin âkıbeti bu meclis'de tekkarrür edecektir ve bu meclis de koca Anadolu'ya ve büyük millete istinad ediyor, binnetice, İstanbul'u olduğu gibi, Trakya'yı da yine buran kurtaracaktır" demişti. Bak, B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 3. S. 190.

(182) T. Bıyıklıoğlu, 2. 2. 293.

taarruzları ânında", İzmir'deki Yunanlılara karşı taarruza geçilmesinin, gerektiğine hatta İzmir civarına sevk edilmiş olan ve Süleyman Şefik Paşa idaresinde bulunan "Kuvâ-yi inzibâtîyye ile de anlaşarak, onların da Yunanlılar üzerine sakdırılmalarının mümkün olabileceğine inandığını bildirdikten sonra Trakya savunmasına Bulgarların da katılması için konuşmalara başlandığını açıklıyordu (183). Halbuki Birinci Dünya Savaşı'nda, ortak düşmanlara karşı aynı safda çarpışmış olmalarına rağmen Bulgarlar, Paris Barış Konferansına baş vurarak, Doğu Trakya'nın kendilerine verilmesini istemişlerdi. Bununla beraber onlarla iş birliği yapılması mümkün görülmüş olmalıdır ki, Ca'fer Tayyar Bey, Karaağaç'da "Okul Müfettişi Naçav ile" buluşmuş, 10 mayıs'ta da Bulgar sınırına giderek bir Bulgar binbaşısı ile görüşmüştü (184). Edirne Kongresi müzâkerelerini yakından izlemek üzere, Bulgar çete başkanlarından bazıları da Edirne'ye gelmişlerdi. Halbuki Trakya'da, savunmanın aleyhinde bulunanlar vardı (185), İstanbul Hükûmeti de, Doğu Trakya'nın savunulması taraftarı değildi. Nitekim, Birinci Kolordu Komutanı, Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgal edileceğine dâir duyulan haberin doğru olup olmadığını sorduğu vakit İstanbul'dan çok üzücü bir cevap almıştı. Bu cevapta: "Bâbâlıco İ'tilâf Mümessilleri nezdinde mükerreren teşebbüsde bulunulmuştur. Ahâlinin

(183) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı, 14. belge, 369.

(184) Stefan Velikov, S. 140. Ankara'nın, Bulgarlarla hangi tarihte ilişki kurduğunu kesin olarak söyleyemeyeceğiz, yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın 30 nisan 1920'de Bulgar Başvekili İstanbulski'ye bir mektup göndererek İstanbul'un ve Meb'uslar Meclisinin İ'tilâf Devletleri tarafından işgal edilmiş olduğunu, Ankara'da yeni bir meclisin açıldığını, Kuvâ-yi Milliye aleyhine çıkartılmış olan fetvaların bir değeri bulunmadığını ve Türkiye'deki hristiyanlar hakkında herhangi bir endişe duyulmaması gerektiğini bildirmişti. Bu mektup Bulgarların eline 11 ağustos 1920'de geçti. Bak, Tefan Velikov, S. 92.

(185) Bir sarıklı, daha sonraki bir tarihte 55. Tümen askerlerine "Siz bu harbi müslümanların Halifesinin fetvâsiyle değil, Edirne'de Fransızlara satılmış dört buçuk serserinin kararıyla yapıyorsunuz. Bunun için ne ölenler şehid ne de kalanlar gazi olur ve karılarınız da boş düşer" demişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 347.

sıfırlanması cihetine ka'tiyyen gitmeyiniz" deniliyordu (186). İşte olayların bu şekilde geliştiği ve Bulgarlarla ilişkilerin yoğunlaştığı bu sıralarda, Yunanlılar Batı Trakya'yı işgal ederek 4 haziran 1920'de, Edirne - Enez arasında, Meriç'in kenarına kadar geldiler ve Birinci Kolordu'ya karşı mevzi'lendiler. Bu suretle 250 kilometrelik bir cephe hattı meydana gelmiş ve Birinci Kolordunun savunma alanı, kendisi tarafından savunulması mümkün olmayacak derecede genişlemişti (187). Bununla beraber Birinci Kolordu seferberlik ilân etmiş ve Doğu Trakya'yı savunmaya karar vermişti (188). Trakya ve Paşaeli Cemiyyeti ise 16 yaşından yukarı olan erkeklerin, Trakya'dan dışarı çıkmalarını yasaklamış ve 6 haziran'da Sofya'da yapılacak olan "Bulgarlar Trakya Komitesi" toplantısına delegeler göndermişti. Ancak Bulgarların, Batı Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesine sınırlandırılmış olmalarına ve Başvekil İstanbulski'nin verdiği sert beyânâta, (189), hatta Türk delegesinin kendi-

(186) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 345.

(187) Birinci Kolordunun, savaş başlamadan biraz önceki kuvveti 17500 er, 761 subay ve askeri memur, 10000 tüfek, 38 ağır ve 9 hafif makineli tüfek, 53 top'dan ibaretti. Topların onaltısı sahra topu idi. Tüfek başına 350 mermi düşüyordu. Top mermisi ise gayet azdı. Taarruz araçlarını, halktan toplanmış olan öküz arabaları teşkil ediyordu. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 335.

(188) Seferberlik için verilen emrin bir maddesi şöyle idi: "Kolordunun bu seferberlikteki gayesi, Trakya'yı Yunanlılar'a vermemektir. Kolordu Yunanlıları Edirne vilâyetine ayak bastırmamak azmindeğdir. Yunanlıların gerek Meriç'den ve gerek kıyılardan vukubulacak tecâvüzleri derhal silâhla karşılanacaktır. Hadımköy'deki Yunan taburu da bu günkü durumunu muhafaza ettikçe, bu tabura karşı düşmanca bir hareket yapılmayacaktır. Fakat bulunduğu yerden batı'ya doğru bir tecâvüz hareketinde bulunduğu takdirde ona da silâhla mukabele edilecektir". Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 321.

(189) İstanbulski bu beyânâtında, "Trakya'nın Yunanistan'a terk-i Bulgarları üzmüştür, "Fakat Bulgar milleti yakın bir gelecekte Akdeniz'de bir kapı'ya" mutlaka sahip olacaktır, Yunanistan elde ettiği toprakları koruyamayacaktır, "Bulgaristan Makedonya'yı, Trakya'yı, Çatalca'yı nasıl muhafaza edemedi ve kaybetti ise Yunanistan da kendisine verilen büyük kemiği mi'desine indiremeyecektir" demişti. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 318.

siyle görüşmesine rağmen, silâh ve cephane yardımında bile bulunmakta güçlük çekecekleri (190), sadece Bulgaristan'a sığınacak olan Türklere karşı "İyi kabul" gösterecekleri anlaşılmıştı (191). Öteden beri Damat Ferit Paşa'nın izlediği politikaya karşı olan Ankara'da ise, son olaylar karşısında, çok sert bir hava esmiş ve Ferit Paşa'nın tutumunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden birisi, vatana karşı ühânet sayarak onun "Vatandaşlık hukukundan tecridine" ve milletimiz arasından kovulmasına karar verilmesini istemişti (192). Bundan dolayı Büyük Millet Meclisi "Adliye Encümeni", 19 mayıs 1920'de, "Damat Ferit Paşa Kabinesinin Hiyânet-i Vatanîyye Kanununa tevfikân gıyâben muhâkemesinin icrasına" ve "Damat Ferit Paşa'nın vatandaşlık hukukundan iskatına" karar verdi (193). Bundan başka 22 milletvekili, San Remo kararlarının gazetelerde yayımlanması üzerine, Mec-

(190) Bulgarlar tarafından yapılan yardım, Stefan Velikov'un Kemalist ihtilâl ve Bulgaristan adlı kitabından özetlenerek aşağıda gösterilmiştir: 1 — Bir İsviçre gazetesinin yazdığına göre "Bulgar Hükümeti, emekliye ayrılmış Bulgar asker ve subaylarını Anadolu'ya sevk ederek onların müttefik işgalcilerle karşı Türk Milliyetçileri ile omuz omuza çarpışmasını sağlamıştır". 2 — Yunan ordusu tarafından silâh altına alınan Batı Trakya'daki Bulgarlar, Türklere karşı savaşmak istememiş, birliklerinden kaçmış ve Türk Milliyetçilerine sığınarak, birlikte Yunanlılara karşı savaşmışlardır. 3 — Makedonya ihtilâli teşkilâtı, Yunan ordusundaki Bulgarlar'a dağıttığı bir beyannâmede, "Türk milletinin büyük sa-vaşı bizi yardıma ve ortak davranışlara çağırmaktadır. Yunan ordusundan kaçan Bulgarlar, Türk ordusunda kardeşçe bir davranış görmektedirler. Size müsterek vatan, millî ve şahsî menfaatlarımız adına seslenmekteyiz. Sizlerin, Bulgar halkının hakiki dostu olan Türk askerlerine katılmanız gerekmektedir. Siz onların arasında bir kardeş şefkati bulacaksınız" demektedir. 4 — Bulgarlar Türklere sadece silâh yardımı değil, ekonomik yardımda da bulunmuşlardır, 1922'de münâsebetler bütübütün artmış ve "Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1034225837 lira değerinde 136000289 kilo mal ihraç edilmiştir". O yıl "Bulgaristan'dan Türkiye'ye ihraç edilen mallar", aşağıdaki şekilde aralanabilir: 472526 kilo buğday, 13508297 kilo un, 6905565 kilo fasulye, 584592 kilo kaşar peyniri, 218014 kilo beyaz peynir, 113645 adet yumurta". 5 — Bulgar teşkilâtı, "1920'de Kırım'dan Türkiye'ye geçerek Gelibolu'ya yerleşen Wrangel ordusu arasında da aktif bir faaliyyet göstermişti. Sayıları altmış bin'in üs-

lis'e bir önerge vererek, bu kararların uygulanması hususunda harekete geçecek olan düşmanlara karşı millî kuvvetlerin takviyesini ve milletçe gereğinin yapılmasını istemişti (194).

V — Kuvâ-yi Milliye ile "Uzlaşma siyâsetinin, Fransa menfaatları ile daha ziyade uyuşmasından dolayı Fransız Meclisi'nin", Türkler hakkında Londra ve San Remo Konferanslarında verilen kararları tasdik etmeyeceği anlaşıyordu (195), İtalyanların da, Venizelos'un Türkiye üzerindeki aşırı istekleri yüzünden, rahat olmadıkları bir gerçektir. İşte böyle bir ortam içinde Müttefik Devletler temsilcileri ile bazı tanınmış askerler, Hythe'de toplanarak Türkiye meseleleri üzerinde de bir defa daha konuşmalarda bulundular. Ancak Venizelos'un Türkiye hakkındaki düşüncelerinde her hangi bir değişiklik yoktu. O, Yunan askerlerinin, Anadolu'da daha ilerilere git-

**Yunanlılara
İlerleme izni
verildi.**

tünde olan bu Wrangel ordusu İstanbul'daki askeri idâreciler tarafından bir anti soviyet müdahalede kullanılmak üzere tam bir askeri teşkilâtlanma halinde muhafaza ediliyordu. Boğaz sahillerine yerleştirilmiş olan bu beyaz Rus ordusu, Türk milletinin anti emperyalist kurtuluş savaşı için de büyük bir tehlike yaratıyordu. Bu kuvvetlerin her an İngiliz - Fransız emperyalistleri tarafından Anadolu'ya sevk edilmeleri muhtemeldi". İşte Bulgar teşkilâtı bu kuvvetler arasında propaganda yaptığı için bunların bir kısmı Rusya'ya dönmek ve yeni Rus hükûmetine tabi' olmak istiyordu. Bak, Stefan Velikov, S. 117 - 122. 19 Haziran 1921'de Beykoz kadısı Mehmet Sırrı'nın Wrangel Ordusu hakkında verdiği bilgi çok dikkate değer. Kadı'ya göre "Tekfurdağı'nda sekiz alay miktarında bulunan Wrangel askerleri bilvasıta âcizlerine müracaat ederek kendileri Sovietlere affettirilmek veya ba'dessulh Anadolu'da tevattun eylemelerine müsaade olunmak şartı ile ellerinde bulunan eslihayı ve mitralyözlerle para-hotları arzu edildigi surette Hükümet-i Milliye namına terk etmeye veyahut Trakya'da istenilen şekilde Yunanlılar aleyhine icra-yı harekete âmâde olduklarını bildirmişlerdir. Mes'ele-i ma'ruza mukaddema bilvasıta arz edilmiş ise de şimdiye kadar bir gûna emir vürud etmemiştir. 19 Haziran 337". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1278.

(191) T. Bıyıkhoğlu, 2, 1, S. 340.

(192) Mersin millet vekili İsmail Safa Bey'in bu husustaki önergesi aşağıdadır: Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesine. Damat Ferit Paşanın sulh konferansında Toros'un cenubundaki dört mil-

mesine ve bu suretle Mustafa Kemal Paşa kuvvetlerinin dağıtılmasına izin verilmesini istiyordu (196). Onu bu inancından, ne İngiltere Kurmay Başkanı Wilson'un iltarı (197), ne İngiltere Harbiye Nâzırı Winston Churchill'in, Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin bu işi başarıp başaramıyacağı üzerinde ciddi olarak durması ve bir Yunan askerî hareketinin olumlu sonuçlara varacağından şüphe etmesi (198), ne Fransızların "Yunan dostluğu hesabına öz menfaatlarını feda edemeyeceklerini" açıklamaları (199), ne de askerî uzmanların, Mustafa Kemal'i yenilemek için büyük bir orduya ihtiyaç bulunduğunu söylemeleri vazgeçirebildi. Nihayet o, 20 haziran 1920'de Hythe'de, "Barışın zorla sağlanması için" Yunan ordusunun Bandırma'ya doğru hemen ileri yürüyüşe geçmesi iznini elde etti (200). Fakat verilen bu

yon'a yakın Türkü hayme-nişin ve yabancı addederek Fransızlara peşkeş çekmesi ve son günlerde milletimizin mukavemet ve müdafaaasını yıkmak için Anadolu'nun muhtelif mahallerinde şüriş ve fesad ikına kalkışması en büyük bir ihânet olduğundan kendisinin vatandaşlık hukukundan tecridine ve milletimiz arasından tardına karar verilmesini hey'et-i muhteremeye teklif ederim. 13 mayıs 1336. Mersin Meb'usu İsmail Safa. Bak, B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. I. S. 289.

(193) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. I. S. 342.

(194) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 2. S. II, 23.

(195) G. Jaeschke, 4, S. 202.

(196) G. Jaeschke, 4, S. 90.

(197) İngiltere Genel Kurmay Başkanı Wilson, "İngiltereden insanca hiç bir yardım beklememelisiniz" dediği vakit Venizelos, "Bize verilmiş olan kısımlarda barış sözleşmesi şartlarını zorla tatbik etmediği" üzerimize aldık demişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 90.

(198) Bu hususta Churchill, 24 mart'ta Lloyd George'a şunları yazdı: "Hükûmet'in ciddi şekilde kısıtladığı askerî imkânlarla Türkiye'yi barışa zorlamak için müttefikleri ateşe sürüklüyoruz. Aslında bu hareket, güçlü ve büyük ordular, uzun süreli ve çok pahalıya mal olacak savaşlar ve işgalleri gerektirebilir. Savaşlarla dolu şu dünyada sizin Yunan ordularını - herkesin, özellikle kendilerinin güvenliği bakımından - unutmanızı diliyorum". Bak, David Walder, S. 107.

(199) G. Jaeschke, 4, S. 90.

(200) Aynı yer. Yunan Ordusunun harekete geçmesini İtalyanların uygun görmediği anlaşılmaktadır. Bak, Şimşir, II, S. 150.

izin gerekçesini İngilizler başka surette açıklamışlardı. Nitekim, "İstanbul'da bulunan İngiliz hükûmet-i işgaliyyesi, İstanbul gazetelerine verdiği tebliğ-i resmî'de, Kuvâ-yi Milliyyenin İzmit'e taarruz etmek suretiyle mütâreke ahkâmını yeniden ihlâl" ettiğini ve bundan dolayı Barış Konferansı'nın "Yunan ordusunu ileri harekete mezon kıldığını" bildiriyordu (201). Gerçi, Yunanlıların 22 haziran'da taarruza geçeceklerini önceden haber alınmış olan ve bu sıralarda Paris'de bulunan Sadrazam Damat Ferit Paşa, Müttefiklere bir nota vererek, mütârekenin imzalanmasından bu yana meydana gelip de Türkiye'nin halledemediği, hatta Müttefiklerin bile gideremediği güçlüklerle, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin bir başlangıç ve sebep teşkil ettiğini belirtti, alınmak istenen son tedbirin yani Yunan ordusunun ilerlemesine izin verilmesinin karışıklıkları daha da artıracığından korktuğunu bildirdi, "İzmir'in işgalinde vukua gelen fezâyih ve fecâyih tekerrürünü intaç edecek tedâbirin tatbikinden ferâgat edilmemesi! insânîyyet nâmına" rica etti ve Türkçe konuşan yerlerin bütünün "İstiklâlîni ve tamamiyyet ve hâkimiyet-i mülkiyyesini tasdik" eden bir antlaşma istedi (202). Fakat bunun da ne Müttefikler ne de Yunanlılar üzerinde her hangi bir etkisi olamamıştı. Çünkü Yunanlılar, poli-

Damat Ferit Paşa'nın bir notası.

Yunanlıların 22 haziran taarruzları.

(201) Nimet Arsan, S. 341.

(202) Damat Ferit Paşa'nın verdiği nota şudur: "Memâlik-i Osmaniyye'de iâde-i âsâyiş hususunun Sulh Konferansı tarafından bu kerre Yunanistan'a tevdi' edildiği istihbar olundu. Mütârekenin akdinden beri şarkda hâdis olup Türkiye'nin halledemediği ve Düvel-i Müttefika'nın def'ine muktedir olamadığı müşkilâta İzmir'in Yunan orduları tarafından işgali mebde' ve sebep olduğuna ve bu münâsebetle dahi nazar-ı dikkati celbetmeği vazife addeylerim. İzmir'de infilâk eden bir bârika bütün Anadolu'yu serâpâ ateş içinde bıraktı. Halbuki vaziyet-i hâzıra her vakitten ziyade basîret ve teennî ve ihtiyatı istilzam etmektedir. İlgîtaşı izâle için bugün ittihaz olunan tedâbirin bu halin tevessü' ve tezâyüdüne bâis olması câ-yi havf ve endişedir. Şarkta teskin-i şûriş, kuvâ-yi Yunaniyyenin ilerlemesi değil tamâmiyle geri çekilmesini icab ettirmektedir. Bu zarûreti, Hükûmet-i Seniyye 1919 mayısından beri müteaddid defalar gerek doğrudan doğruya meclis-i âli'ye ve ge-

tükacıların masa başında, Yunanistan için tanrıları hakları elde etmek üzere, 22 haziran 1920'de altı tümenlik bir kuvvetle, bir kaç koldan, Anadolu içlerine doğru ilerlemeğe başladılar (203). Bu hareket, Müttefiklerin ve Yunanlıların "Türkiye'yi dize getirmek için yapılan dört tazyik teşebbüsünden sonuncusu ve en önemlisi" telâkki ediliyordu (204). Çünkü bu tarihte Anadolu'daki Türk kuvvetleri çok zayıftı. Ayrıca bu kuvvetlerden bir kısmı, iç ayaklanmaları bastırmak üzere cephelerden ayrılmış bulunuyorlardı. Onun için Salihli doğrultusunda harekete geçen Yunan birlikleri 22 haziran'da Akhisar'ı, 23 haziran'da Kırkağaç, Soma ve Salihli'yi, 25 haziran'da da Alaşehir'i zaptettiler. Aydın'dan ilerleyen Yunanlılar da 3 temmuz'da Nazilli'yi ele geçirdiler. Bu arada İngilizler,

rekse İstanbul'daki Fevkalâde Komiserlere iblâğ etmekten hâli kalmadı. Türkler'in ne muhik ve ne de şâyân-ı kabul addetmediği bir millete (?) Yunan ordusu vâsıtasıyla cebren kabul ettirmeğe teşebbüs edilmesi ve ailehusus tarfeyden biri mükemmelen müselâh ve mücehhez, diğeri ise her türlü vâsıta-i müdâfaadan tecrid edilmiş bulunması millet-i Osmaniyye'yi fart-ı ye's ve nevmîdi'ye düşür edeceğinden şarkta hâdisât-ı müdhîse zuhuru muhtemeldir. Binâenaleyh geçen sene İzmir'in işgalinde vukua gelen fezâiyih ve fecâyîin tekerrürünü intaç edecek tedâbir'in tatbikinden ferâgat edilmesini insânîyyet nâmına ve bütün âlemin dört gözle beklediği sulhün hulûlünü kolaylıkla istihsal ettirmek arzusu ile Sulh Meclis-i âliyesinden rica ederim. Zira bu def'a zuhuru melhuz olan felâketlerin ta'miri kabil olmayacaktır. Türk lisânî tekellüm eden memleketler hey'et-i umumiyyesinin istiklâlini ve temâmiyyet ve hâkimiyyet-i mülkiyyesini tasdik edecek olan bir muâhede-nâme, bir kuvve-i ecnebiyye sevk ve i'zâmından ziyâde bir te'sir-i rehâkâr husulünü te'min eder. Bu takdirde Hükümet-i Seniyye sulhün in'ikadiyle dâhil-i memlekette serbesti-i harekâtını iktisab eylemiş olacağından dâhil-i mülkte âsâyişi kemâl-i sühûletle te'min edebilirdi". Bak, Tarık Mümtaz Göztepe, S. 329.

(203) Orhan Duru, No. 8. Yunan taarruzu daha önce başlamıştı. Bak, A. Fuat Cebesoy, I, S. 423.

(204) Bu teşebbüslerden birincisi "Mütârekeden sonra İstanbul'un işgali, ikincisi İzmir'in işgali, üçüncüsü 16 mart'da İstanbul'un işgalidir". Bak, Jean Dénys, S. 73. Yunan Başkomutan'ı Paraskevo-poulos 24 haziran'da bir bildiri yayımlayarak Yunan askerî hareketinin fetih amacı gütmeyişini, sadece Mustafa Kemal Paşa teşkilâtını dağıtıp güvenliğini yeniden kurmak olduğunu açıkladı. Bak, B. Şimşir, II, 163.

Bir mikdar Türk kuvvetini cepheden uzak tutmak için, Karamürsel'i güney kıyılarını gözlediler, Karamürsel'i işgal ettiler ve Mudanya'ya asker çıkardılar. Genç buradaki Türk müfrezesi onları ateşle karşılamış, bazı kayıplar verdirmiş, fakat sonunda kasaba dışındaki mevzilerine çekilmek zorunda kalmıştı (205). 30 haziran'da Yunanlılar Balıkesir'i, 2 temmuz'da da Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa) ve Karacabey'i işgal ettiler. Türk "Nizâmî ve milis" birlikleri "Düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta" idiler (206). Bundan ötürü bütün umutlar, Yozgat ayaklanmasını bastırmakla meşgul bulunan Çerkes Ethem'e bağlandı ve 3 temmuz'da kendisine bir yazı gönderilerek, kuvvetleri ile birlikte acele cepheye hareket etmesi istendi (207). Bu sıralarda İngiliz ve Yunanlıla-

(205) O gün akşam üstü İngilizler Mudanya'yı boşalttılar. Onun için Türk müfrezesi yeniden burayı işgal etti. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 14, Belge 380. Boğaziçinin Asya kıyılarındaki Türk Çeteleri de İngiliz kuvvetlerine saldırdılar. Çatışma 5 temmuz'da bütün gün sürdü. İngiliz gemileri sahili ve Beykoz'u topa tuttular. Bak, Orhan Duru, No. 8.

(206) Çerkes Ethem, S. 78.

(207) Genel Kurmay Başkanlığı tarafından Çerkes Ethem'e aşağıdaki telgraf gönderilmişti: "Yozgat'da Kuvâ-yi Te'dibiyye Umum Kumandanı Ethem Beyefendiye. 3 temmuz 336. Yunan ordusunun ânsı taarruz neticesi, cephelerimizi bozmağa muvaffak olarak ileri harekete geçtiğini bundan evvelki şifreli telgraflarla bildirmiştim. Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye'ye gelen son harb raporlarına göre hiç bir tarafta ciddi mukavemet gösteremiyen nizâmî ve milis kuvvetlerimiz düşman ilerledikçe erimekte ve dağılmakta, müdahaleyi zaman bulan düşman ordusu da iki koldan ileri hareketine devam etmektedir. Bir kolu Balıkesir'i, diğer kolu da Alagehir ve civarını işgal etmiş bulunuyor. Eğer Yunanlılara herhangi bir taraftan bir darbe indirmeğe muvaffak olamazsak durmadan ilerliyecekler, Kuvâ-yi Milliyyenin can damarlarını teşkil eden mühim noktaları ellerine geçireceklerdir. Bu pek tabiidir. Bundan çıkacak fenalığın ve tehlikenin önünü almak şu vaziyet içinde bizler için sonradan mümkün olmayacaktır. Henüz yeni ortadan kaldırılmış tehlikeler şüphesiz yeniden canlanacaktır. Böyle bir mukavemeti, böyle mühim bir vazifeyi üzerine alıp başarabilecek olan kuvvet ancak, sizin ma'neviyyâtı kırılmamış müfrezelerinizdir. Bu itibarla te'dipleri sona eren Yozgat havâlisinin âsâ-yisine, geri kalan ufak tefek mes'elelerle meşgul olmak üzere Miralây Çolak İbrahim Bey'e, Ankara'dan Yozgat'a hareket etmesi emrini verdim. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Miralây İsmet". Bak, Çerkes Ethem, S. 78.

rın saldırısı başarı ile devam ediyordu. Nitekim 6 temmuz'da bir İngiliz deniz filosu Mudanya'yı üç saat kadar top'a tuttu ve kasabayı işgal etti (208), Yunan baskısı karşısında da Mustafa Kemal Paşa, 7 temmuz'da, Bursa'nın boşaltılması lâzım geldiğini kabul etmek zorunda kaldı (209), 8 temmuz'da Bursa, Yunanlılar tarafından işgal edildi (210). İşte bu karışık devre içinde idi ki Ankara, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı Batı Cephesi Komutanlığına getirdi (211). Onun acele olarak bazı tedbirler alması (212) ve bu arada küçük Türk birliklerinin özellikle Halil Nuri (Yurdakul) adındaki teğmen'in (213) idâresindeki çok küçük bir müfrezenin düşman karşısındaki direnişinin karşı taraf üzerindeki etkisi büyük oldu (214). Bununla beraber saldırı devam ediyordu. Nitekim 10 temmuz'da İngilizler, İzmit civarındaki Kuvâ-yi Milliyye'ye, karadan ve havadan hücum ettiler. Gergi ba-

(208) Bu gün 25 Türk askeri şehid düşmüştü. Bak, Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 219.

(209) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 219. 8 temmuz'da Genel Kurmay Başkanı İsmet Bey, Büyük Millet Meclisinde cephelelerdeki durumu açıklarken çok sinirli bir hava ile karşılaşmıştı. Bak, B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 2, S. 205. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa uzun ve yatıştırıcı bir konuşma yaparak: "Erkân-ı Harbiye Reis'i'nin size verdiği ma'lûmat, harekât-ı askeriyenin fen dairesinde sevk u idâresinden ibarettir. Asker olanlar pekâlâ bilirler ki, kuvvet hedef-i asliyi teşkil eder. Müdâfaaya me'mur olan kuvvet hedef-i asli ile iştigal eder. Mevâki' hiç bir vakit mevzu-i bahis değildir" dedikten ve teknik bazı bilgiler verdikten sonra

"Bizce mevzu-i bahs olan binnetice maksada vüsuldür. Binâenaleyh, kuvâ-yi dâimemizden a'zamî derecede istifade edebilmek için bu gün ve belki yarın için elimizde bulunan kuvvetleri idâreli istihdam etmek mecburiyetinde kalacağız. Kuvvetlerimizi fâik düşman kuvveti, fâik düşman vesâiti karşısında izmihlâle dâçar etmekten ise dâima elimizde onu düşmana fâik hâle getirecek güne kadar hüsn-i muhâfaza etmeğe mecburuz. Binâenaleyh, bu halin hiç bir vakit bizde nevmîdi tevlid etmiyeceği kanaatındayız" dedi. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi. C. 2, S. 208.

(210) Bursa'nın kaybedilişi 10 temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisinde bahis konusu olmuş ve 31 Milletvekili tarafından verilen bir önerge ile oturuma 20 dakika ara verilmesi ve "Riyâset Kürsüsünün" kara bir örtü ile örtülmesi teklif edilmişti. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 2, S. 218. Aynı gün Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey de, Yunanlıların Bursa'da yaptıkları kötülükler

şarı kazanamadılar, fakat onların bu hareketi, çevredeki Rum ve ermeni eşkıyasının tecâvüzlerini büsbütün artırdı (215). 11 temmuz'da Yunanlılar, bir İngiliz savaş gemisinin himâyesi altında, Karamürsele 400 asker çıkardılar. Orda 36 saat kalmış olan bu kuvvet, kasaba halkı için bir felâket oldu (216). Salihli civarındaki Yunanlılar, 12 temmuz'da Borlu'yu işgal etmişlerdi, Demirci'nin güneyindekiler de, kolayca ilerleyerek 21 temmuz'da Demirci'yi zaptettiler (217). Trakya'daki çöküntü ise büsbütün büyük oldu. Çünkü, 19/20 temmuz gecesi Tekirdağ'ın doğusunda ve Ereğli'nin batısında bulunan Çanta deresi civarında karaya çıkan Yunanlılar, bir kaç gün içinde bütün Trakya'yı ele geçirmişlerdi. Gerçi Trakya'daki Birinci Kolordu, Yunanlıları ateşle karşıladı ve durumu 19 temmuz'da İstanbul'a bildirdi (218). Ancak, Sadrazam Damat Ferit Paşa, 20 temmuz 1920'de verdiği cevapta, beyhûde kan dökülmemesini ve savunmadan

Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgal.

hakkında bir önerge vermiş ve bir de konuşma yapmıştı. Bu konuşmadan alınan bir parça aşağıda gösterilmiştir: "Yunanlılar Bursa'ya giriyorlar, eşrafı Ulucâmi' caddesine diziıyorlar, siz Bursa'yı bizden zapt ettiğiniz zaman bizden şu kadar kız aldınız, onları bize vereceksiniz diyorlar, o kadar kız alıyorlar ve bunları palikaryaların kollarına vererek eşrafın önünden geçiriyorlar. Sonra efendim bizim en nefis en mukaddes ma'bedimizi, bütün cihânın hayran olduğu ve bir hücresinin Ayasofya'yı yaptıracağını söyledikleri (?) o ma'bed-i nefisimizi telvis ediyorlar, bombalarla tahrib ediyorlar, hiç bir şeyi affetmiyorlar. Efendiler, Nilüfer Sultan'ın kabrini, vaktiyle sen bir Türk'e vardın diye yedi asır evvelki vakayii affetmiyerek bomba ile atıyorlar". Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 2, S. 223. Aynı gün Milletvekilleri "Makam-ı Hilâfet ve Saltanat'ın ve Vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden başka bir gaye ta'kibi etmiyeceğime v'Allahi" demek suretiyle and içtiler. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 2. S. 215.

(211) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 424.

(212) Aynı eser, S. 435.

(213) Halil Nuri Yurdakul, albaylıktan emekli olmuş ve Niğde Milletvekilliği yapmıştır.

(214) Halil Nuri Yurdakul'un bir de mehter takımı vardı. Bunların kıyafetlerinin Yunan kuvvetlerinin moralleri üzerinde çok olumsuz bir etkisi olmuştur. Bir Yunan kolordusuna komuta etmekte

vaz geçilmesini tavsiye ediyordu (219). Bu telgrafın, İstanbul ile muhâbere kesilmiş olduğu için, kolordu komutanlığınca alınıp alınmadığı belli değildir. Fakat şu bir gerçektir ki, kolordu sayıca ve malzemece üstün düşman kuvvetlerine karşı duraksamadan savaşa girmiş, fakat gerektiği kadar bir direnme göstermemişti. Bu hâli, Yunan kuvvetlerinin sayı ve gereç üstünlüğüne mi, yoksa Birinci Türk Kolordusu'nun görevini yerine getirmemesine mi bağlamak daha doğrudur? Bunu kestirmek çok güçtür. Bununla beraber Yunanlıların silâh ve gereç bakımından çok üstün olduklarını kabul etmek gerekir (220). Ancak bu hal Birinci Kolordu'nun kolayca yenilmesini kabul etmek için bir ma'zaret sayılmaz, yenilgi için başka sebepler de aramak lâzımdır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "Birinci Kolordu Kumandanından, milletin

olan Prens Andrea bu hususu aşağıdaki şekilde açıklamaktadır: "İlk günlerde karşımızda nizâmî Türk kuvvetleri yoktu, halkın da silâhlarının toplandığını başda İngiliz resmi makamları olarak müteffiklerimiz te'min etmişlerdi. Ele geçirdiğimiz yerlerde zaten eli silâh tutabilecek erkek nüfusa da pek rastlanmıyordu. Erkekler, yaşlılar, çocuklar ve sakatlar idiler. Bütün tedbirlerimiz tamdı. Sadece Ankara'ya değil, daha ilerilere gitmemek için hiç bir sebep yoktu. Karşılaştığımız mukavemetin sadece maddi olmadığını burada açıkça itirâf etmekle mükellefim. Bu söyleyişim, hâdisede mücrimiyyet payını azaltmak veya tefsire tâbî tutmak için değildir. Askerlerimiz, yeşil cübbeli, kırmızı sarklı, başları kavuklu, ellerinde bizim muhârebe ettiğimiz Türklerin cedlerinin harb marşlarını terennüm eden musikî âletleri bulunan, kalın kuşaklı ve münhasıran gözlerin değil, dimâğın da mebhût ve hayran kalacağı garip kıyafetli destânî insanların, muhâtabını dehşete sürükleyen sesler içinde hücumla kalktıklarını söylüyorlardı. Bozüyük, Söğüt havâlisini ele geçirdiğimiz zaman yerliler ve daha sonra Intelligence Service'in mümessili Binbaşı Hekon Hayt bana, bizim Bursa'yı ve Balıkesir'i işgal ederek devam eden ileri hareketimizde Türk milis kuvvetleri tensik ve tanzim edilirken, Türkler'in millî kıyafetlerini giymiş, millî cenk ve cidal nağmeleri terennüm eden mehter takımlarının buralarda dolaştığını, halkı heyecanlandırıldığını ve millî şuûru ayaklandırıldığını anlattılar. Atavik hususiyyetlerine ne derece bağlı olduğu cihânın ma'lûmu olan Türk milletini böylesine bir hayat, memat kavgasının içine mehâretle sürükleyebilmiş olanların hinmeti, bizim adem-i muvaffakiyyetimizin başlıca âmili olmuştur. Saflarımız arasında harbin sonuna kadar Türklerin efsânevî varlıklardan himâye ve müzâheret gördüğü kanaati devam etti. Bunu, asırlarca Türklerin hâkimiyeti altında yaşamış olmak

taleb ve intizar ettiği basîret, dikkat ve fedâkârlığın tecellîsine" kimse şahit olmadı (221) ve yine Mustafa Kemal Paşa'ya göre hiç bir güçlük, "Trakya'daki kolordunun, icâbât-ı askerîyyeyi ve vatanperverlik nâmusunu ifâ etmesine mâni olamazdı. Eğer bu yapılmamış ise" bunun tek sorumlusu "Ca'fer Tayyar Paşadır" (222). Sözün kısası dört koldan harekete geçen Yunan birlikleri 20 Temmuz akşamı Çorlu'yu, 25 Temmuz'da Edirne'yi ve 27 Temmuz'da da bütün Trakya'yı ele geçirdiler. Bu durum karşısında Birinö Türk Kolordusu birliklerinden bir kısmı esir düşmüş (223), bir kısmı da Bulgaristan'a sığınmıştı (224). Fakat, "olayların yerinilecek sonuçlarına ve her şeye rağmen" Edirne'yi Türk topluluğunun bir

ve epope'ler diyarı olan yakın şark'da harb etmek gibi mantıkî neticeye de bağlarsanız, masaldan değil de hakikatten bahsettiğim kabul edilebilir. Bizim mağlûbiyetimizin sebepleri arasında Türklerin ma'nevî ve tarihî varlıklarını mahâretle kıymetlendirmiş olmalarının hissesi cidden büyüktür". Bak, Cemal Kutay, I, S. 151.

(215) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 438.

(216) Rahmi Apak, I, S. 137.

(217) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C, 3, S. 329. Bu sıralarda Yunan generali Paraskevopoulos "Ankara'ya bir kol gönderilmesi" için bir teklif yaptı. Fakat General Milne, "Bu plânın Yunan kıt'alarını Anadolu'nun içinde tehlikeye düşürebileceği ve bu yüzden onları bu tehlikeden kurtarmak için İngiliz yardımına ihtiyaç göstereceği" gerekçesiyle bu teklifi reddetmişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 154. İngiliz komutanlarına göre "Mustafa Kemal Kuvvetlerini yok etme veya esir alma amacı güden Yunan harekâtı bu bakımdan başarılı" olamamıştır. Bak, B. Şimşir, II, 198.

(218) Ca'fer Tayyar Bey'den gelen telgrafta, "Yunanlılar'ın tecâvüze başladığı ve avn-i ilâhî'ye güvenilerek mukabele edildiği ve müesâdemâtın devam etmekte olduğu" bildiriliyordu. Bak, Refik Halid Karay, S. 204. Doğu Trakya'nın işgali için Venizelos daha önce Yunan komutanına Anadolu'dan Trakya'ya bir kısım Yunan kuvvetlerinin naklini emretmişti. Bu komutan 2 temmuz 1920'de General Milne'den bu husus için yardım istedi. Bak, B. Şimşir, II, S. 191.

(219) Ferit Paşa'nın telgrafı şudur: "Edirne'de Birinci Kolordu Kumandanlığına. Yunanlılar'ın Tekirdağı'na asker ihrâcına ve hüdutta müesâdemâtın devam etmekte olduğuna dâir telgrafnâmeniz vâsil oldu. Şarkî Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali Konferrans'ın müekkîd mukarrerâtından olmağla bilâ fayda sefk-i dimâ'a ve ahâlî-i islâmiyyenin perişaniyyetini intaç edecek müesâdemâta

parçası sayan Türkiye Büyük Millet Meclisi "Bu mübârek diyârın anavâtana avdedini te'minen her türlü fedâkârlığı yapmağa karar vermiş ve Anadolu'nun iştihaklarını, selâmlarını Trakya'ya" duyurmak için Cevat Abbas ve Galip Bahtiyar Beyleri görevlendirmişti (225). Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa Trakyalılara bu durumu bildirirken, "Trakya da'vası Anadolu da'vası ile tev'endir, Türk milletinin fedâkârlığı sâyesinde her üki da'va da kurtarılacaktır" diyor, kurtuluş ânına kadar "İttihad ve vifak ile hareket olunmasını" rica ediyordu (226).

meydan verilmiyerek harekâtınızın ona göre ta'yin ve tanzîmi ve harbdan kat'iyen içtinab edilmesi tavsiye olunur. 20 temmuz 1336 Damet Ferit". Bak, Refik Halid Karay, S. 204.

(220) "Yunan ordusu en mükemmel silâhlarla donatılmıştır, depoları malzeme yığılıdır, ordusu İngiliz ve Fransız subayları tarafından eğitilmiştir. Bunların hepsinin üstünde onların arkalarında büyük bir imparatorluğun orduları durmaktadır". Bak, Stefan Velikov, S. 123.

(221) Nutuk, 2, S. 43.

(222) Aynı yer.

(223) Esir düzenler arasında Birinci Kolordunun eski komutanı Cafer Tayyar Bey de vardır. Bak, Nutuk, 2, S. 43.

(224) Bu savaşta Birinci Kolordunun insan kaybı 3 subay ile 40 - 50 er'dir. Bak, S. Selek, S. 22. Bulgaristan'a, 700 subay ve askerî memur, 4 bin er ve 10 bin göçmen sığındı. Götürülen silâhların sayısı ise 3000 piyâde tüfeği, 30 makineli tüfek ve 27 top'du. Bak, T. Bıyıkhoğlu, 2, 1, S. 369. Sığınanları Bulgarlar, çok iyi karşılamışlardı.

(225) Nimet Arsan, S. 363.

(226) Bu bilgileri aldığımız belge aşağıdadır: "Ankara, 14 kânun-ı evvel 36. Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Sıhhiyye ve Muavenet-i İctimâiyye İcrâ Vekâleti. Hususî. Hâdisâtın netâyic-i mües-sifesine ve her şeye rağmen Edirne'yi büyük Türk câmiasının eczâsından addeyleyen Türkiye Büyük Millet Meclisi bu mübârek hitâtının ana vatana avdetini te'minen her türlü fedâkârlığı ihtiyâra karar vermiş ve Anadolu'nun iştihaklarını, selâmlarını Trakya'ya tebliğe Bolu Meb'usu Cevat ve Galip Bahtiyar Beyleri me'mur etmiştir. Trakya da'vası Anadolu da'vasıyla tev'endir. Türk milletin fedâkârlığı, metânîti sâyesinde her iki da'va da kurtarılacaktır. O ân-ı mes'ûdun hulûlüne değin ittihad ve vifak ile hareket olunması mercûdur. Muvaffakiyyet temennî ve en samimî selâmlarını ithaf eylerim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 363.

Yunanlılar'ın 22 haziran 1920'de giriştikleri taarru- **Denizli olayı.** zun birden bire gelişmesi karşısında Denizli halkı, çok telaşlanmış ve şehri terketme hazırlıklarına başlamıştı. Bu durum karşısında Müftü Hulûsi Efendi, 1 temmuz'da halkı toplamış, onların heyecanlarını dindirmeğe çalışmış ve bu arada 115 kişilik bir gönüllü müfrezesi bile toplamıştı (227). Fakat, "MEMİ İntikam Bölüğü" adını alan bu müfrezenin Yunanlılara karşı sevk edildiği sıralarda ödi ki, Yunanlılar'ın Sarayköy yakınlarına geldikleri duyuldu, bu sebeple de halktaki kaygı ve göç etme isteği büsbütün arttı. Göç etmek isteyenler arasında Müftü Hulûsi Efendi ile "Hey'et-i Milliyye" üyelerinden ba'zılarının ve jandarmaların bulunması halktaki telaşın daha da fazlaşmasına sebep olmuştu (228). Öte taraftan Denizli Rumları, Yunanlıları karşılama hazırlıklarına girişmiş bulunuyorlardı. Onların bu halinden çok rahatsız olan Müftü Hulûsi Efendi, Denizli'den ayrılmadan önce (229), bazı tedbirler almağı faydalı gördüğü için, Goncalı'da bulunan Demirci Mehmet Efe ile 5 temmuz'da makine başında görüşerek, Denizli'deki Rum erkeklerinin iç kısımlara göç ettirilmesini istemişti. Fakat Denizli'de bu işe taraftar olmayanlar da vardı. Onun için Demirci Mehmet Efe, Denizliye gönderdiği 40 kadar Zeybek'le Rum erkeklerini toplamaya başladığı vakit, bu muhalifler harekete geçerek yapılan işin zararlı olacağını ve bundan vazgeçilmesini istediler. Fakat zeybeklerin başında bulunan Sökeli Ali Efe, bu sözlere önem vermedi ve Denizli'deki işe yarar Rum erkeklerini, 7 temmuz'da Eğridir'e gönderdi. Ancak toplama işi yapılırken Rum ve hatta islâm mahallelerinde zeybeklerin bazı uygunsuz hareketleri de görülmüştü. Bundan dolayı muhalifler, Demirci Mehmet Efe'ye, dokuz imzalı bir mektup göndererek, halkın malına ve ırzına tecâvüz edildiğini bildirdiler. Bu mektubu imzalayanlar arasında Mu-

(227) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 46.

(228) Tütenk, S. 42.

(229) Müftü Hulûsi Efendi, jandarma komutanı ve "Hey'et-i Milliyye" üyelerinden bazıları 6 temmuz'da Denizli'yi terk ederek Tavşan'a gittiler. Bak, A. Tütenk, 42.

tasarrıf vekili ile Askerlik Dâiresi Başkanı da vardı. Bunun üzerine Demirci Mehmet Efe, görüşmek için Ali Efe'yi yanına çağırması, fakat bu görüşme mümkün olmamıştı. Çünkü, tahrik edilen ve kıskırılan halk, Ali Efe ile bir zeybek'i öldürmüştü. İşte bu hale çok sinirlenen Demirci Mehmet Efe, acele Denizli'ye gelerek, Hükümet Konağı bahçesinde, Denizlilerden 38 kişiyi öldürmüştü (230). Ancak bu üzücü olaydan sonra Demirci Mehmet Efe gözden düşecek (231), 29 temmuz'da, 57. Tümen komutanlığına ve Mutasarrıf vekilliğine getirilen Yarbay Nazmi Bey'in çabaları sonunda Denizli'den uzaklaştırılacak ve Sarayköy bölgesi, bundan sonra Batı Cephesi Karafâhına bağlanabilecektir.

**Türkiye Büyük
Millet Meclis'in-
de heyecan.**

Balıkesir, Bandırma ve özellikle Bursa'nın Yunanlılar eline geçmesi, yurtdun her köşesinde büyük bir üzüntü yaratmış, Büyük Millet Meclisinde bazı üyeler, kendilerini tutamayarak ağlamışlardı (232). Çünkü Bursa, Türkü bakımlardan önemli bir şehirdi; Türk büyüklerinden bir çoğunu ve bu arada Osmanlı Devleti'nin kurucularını ve bunların torunlarını koynuda uyutan bir şehirdi. Onun için Büyük Millet Meclisindeki heyecan fazla oldu, Hükümet ve iş başındakileri eleştirme de her an biraz daha sertleşti. Nitekim bazı Milletvekilleri, yenilmenin sebeplerini düşünmeden, sorumlu aradılar, "Bütün bu işleri yapıp sonra cepheye gitmiyen adam nerede diye Meclis'de" söylenmeğe başladılar (233). Onların kasd

(230) Türk İstiklâl Harbi, 2, 2, S. 48. Mutasarrıf vekili ve askerlik dâiresi başkanı da öldürülenler arasında idi. Bak, Fahrettin Altay, Milli Mücadele Hatıralarım. Hayat Mecmuası, Sayı 14. 1959.

(231) Denizli'den Tavas'a gidenlerle Tavaslılar, 10 temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya Denizli'deki olayları duyurdular ve şikâyetle bulundular. Musafa Kemal Paşa verdiği cevapta, "İş'arınız kemal-i ehemmiyetle dikkate alınmıştır" diyordu. Bak, Rahmi Atrak, I, S. 172. Denizli yakılacak ve halktan daha bir çok kişi öldürülecekti. Fakat Şeyh Tahir Efendi, Demirci Mehmet Efe'ye "Seni din namına Allah'ın emrini yerine getirmeye davet ediyorum, yaptığın Cenab-ı Hakkın rızasına aykırıdır. Fazla oluyorsun" deyince Efe Kanlı hareketini durdurdu. Bak, C. Bayar. 8-5-2454.

(232) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 2, S. 227.

(233) İ. İnönü, Milli Mücadele, 27 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

ettikleri kişi, Mustafa Kemal Paşa idi. Bunun üzerine paşa, gerçekleri göremiyenleri veya görmek istemiyenleri uyardı, ortada bir suçlu bulunmadığını, Yunan taarruzundan daha tehlikeli olan iç ayaklanmaları bastırmak üzere, kuvvetlerin bir kısmının cephelerden alındığı için bu yenilginin meydana geldiğini anlattı. Bununla beraber suçlu telâkkî edilen “Bursa kumandanı Bekir Sami Bey” ile “Alaşehir Cephesi kumandanı Aşir Bey” görevlerinden alınmışlardı. Bu durum karşısında bile Meclise bir gensoru önergesi verilerek suçluların neden mahkemeye verilmedikleri soruldu (234). Onun için Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa’ya (Cebesoy), görevlerinden uzaklaştırılmış olan iki komutan hakkında soruşturma yapması emrolundu. Ancak Ali Fuat Paşa’nın raporu, komutanları suçlar mahiyette olmamıştı (235). İşte bu üzüntülü olay- **Demirci zaferi.** ların sürüp gittiği sıralarda idi ki, gönülleri ferahlatıcı, umutları artırıcı bir zafer kazanıldı, belki de bu zafer, olayların yatışması sebeplerinden biri oldu. Çünkü mağrur düşman, bütün çabasına rağmen yenilmişti. Gerçekten Yozgat İsyan bölgesinden alınarak Kütahya ve çevresi komutanlığına atanan Çerkes Ethem Bey, acele cepheye koşmuş, 30 temmuzda “Demirci’nin 10 kilometre kadar kuzeyinde bulunan Yunan birliklerine” taarruz

(234) 22 Haziran Yunan taarruzu ile uğranılan yenilginin sorumluları hakkında Meclisteki görüşmelere yol açan gensoru önergesi aşağıdadır : “Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Taksirat ve idaresizlikleri sebebile, hepimizin yüreklerini yakan Bursa ve Alaşehir’in sukutuna ve bir çok mal, can ve namusun heder edilmesine ve Yunanlılar’ın hunhar pâ-yi tecavüzleri altında kalmasına bâis oldukları katiyetle söylenen Bursa kumandanı Bekir Sami ve Valisi Hacim Muhittin Beylerle Alaşehir Cephesi Kumandanı Aşir Beylerin bu gün infisallerini öğrenmekle zevatı muameleyhim hakkında söylenen sözler resmen teyit olunuyor demektir. Bunların taksirat ve idaresizlikleri nedir, ve ne için şimdiye kadar bir divana tevdi edilmedi? Esbabının Dahiliye ve Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti Vekâletlerinden istizah eylerim.

27 temmuz 1336. Karahisarı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü, Bak, I. İnönü Milli Mücadele. 27 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(235) I. İnönü, Milli Mücadele, 28 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

etmiş ve Yunanlıları geriye itmmişti (236). 31 temmuz'da düşman, karşı taarruza geçmiş ise de yedi buçuk saat süren kanlı bir savaştan sonra yine başarı kazanamamıştı. Bununla beraber çarpışmalar sürüp gidiyor, Kuvâ-yi Mîl-diyye, düşman ileri harekâtını durdurmak maksadiyle, Yunanlılar da, şimdiye kadar kazanmış oldukları zaferleri gölgeletmemek için elden gelen her şeyi yapıyorlardı. Ancak, düşmanın günden güne kuvvetlenerek tahminen 10 bin kişilik bir tümen hâline geldiği (237), top, makineli tüfek ve öteki silâhlar bakımından da büsbütün güçlendiği görüldü. Buna rağmen savaş, Ağustos ortalarına kadar devam etti ve 17/18 ağustos gecesi Çerkes Ethem Bey'in yaptığı baskın sonunda Yunanlılar, her bakımdan büyük kayıplara uğratılarak Demirci'nin güneyine sürüldü.

**Sevres (Sevr)
Antlaşmasının
imzasına doğru.**

VI — Osmanlı Barış Hey'eti Başkanı Tevfik Paşa, San Remo kararlarını İstanbul'a bildiren telgrafında, bu kararların "İstiklâl ve hatta devlet mefhumları ile kabîl-i te'lif" olmadıklarını da belirtmiş (238), ayrıca kendileri tarafından hazırlanan ve İ'tilâf Devletlerine verilecek olan cevabı da Reşid Bey ve Cemâl Paşa ile İstanbul'a göndermişti (239). Damat Ferit Paşa da 26 mayısta İngiliz Yüksek Komiserini ziyaret ederek barış şartlarının çok ağır olduğunu, andlaşma bu haliyle imza edilirse hükûmetin ve Padişahın çok güç durumda kalacağını belirtti ve barış şartlarının yumuşatılmasını istedi, Padişah'ın da aynı husus için İ'tilâf Devletleri başkanlarına mesajlar göndereceğini de söyledi (240). Ayrıca Damat Ferit Paşa, Parise gönderilmiş olan delegeler "Devlet'in hukukunu mühâfazaya kadar değilmiş ve kendi bulunursa te'mîn-i maksad muhakkak imiş gibi" kendisini de delege

(236) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 443.

(237) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 444.

(238) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1731. Âli Türk geldi S. 126.

(239) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1731.

(240) Şimşir, II, S. 117. Padişah'ın 27 mayıs'ta İngiliz Kralına gönderdiği mektup'a bu Kral'ın verdiği cevap olumlu bir anlam taşımaktadır. Bak, B. Şimşir, II, S. 120.

ta'yin ettirmiş (241), ve 12 haziran'da İstanbul'dan ayrılarak 19 haziran'da Paris'e varmıştı (242). Öte taraftan barış konferansına verilmek üzere, Paris'deki Türk delegeleri tarafından hazırlanmış, Cemil Paşa ve Reşid Bey ile İstanbul'a gönderilmiş bulunan metin, "Meclis-i Vükelâ'da tetkik ve Pâdişah tarafından tasdik" olunduktan sonra yine onlarla geri çevrilmişti (243). Fakat Damat Ferit Paşa bu onaylı metni, bazı değişiklikler yaptıktan sonra (244), Barış Konferansı'na sundu. Bu muhtırada inandırıcı deliller ve özellikle Doğu Trakya'ya dâir doyurucu bilgiler vardı. Bunlara dayanılarak San Remo kararlarının değiştirilmesi veya hafifletilmesi isteniyordu. Fakat Müttefikler Osmanlılar hakkındaki düşüncelerini değiştirme niyyetinde değillerdi. Bu sebeple ve Yunanlıların 22 haziran taaruzu ile kazandıkları kolay zaferlerin sahoşluğu içinde, Türklerin bu defaki isteklerini de, 7 temmuz 1920 Spa Konferansında reddettiler. Gerçekten onlar, verdikleri cevapta, savaşın iki yıl uzamasına ve İtilâf Devletlerinin milyonlarca insan ile "Yüzlerce milyarlık zâtîata uğramasına" Osmanlıların sebep olduğunu (245), kararların "Trakya ve İzmir'in Osmanlı hâkimiyetinden ayrılması ile ilgili maddelerinde hiç bir değişiklik" yapılamayacağını, esasen buralarda Türkler'in azınlıkta

(241) Bu husustaki kararnâme aşağıdadır: "Sulh Konferansında memâlik-i Osmâniyye hakkında Düvel-i İtilâfiyye murahhasları ile müzâkerâta iştirak ve ol babda ittihaz olunacak mukarrerâtı imza etmek üzere selâhiyyet-i kâmileyi hâiz olarak Hükümet-i Seniyyemiz cânibinden Sadrazamımız ve umûr-i hâriciyyemiz nâzırı Ferit Paşa dahi murahhas ta'yin edilmiştir. Bu irâde-i Seniyyemizin icrâına sadâret memurdur. 10 haziran 1336". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2059.

(242) Onun böyle acele Paris'e gidişinin sebebi, "Taraflı devletten Hicaz'a kemâkân Surre-i Hümayûn irsâli hakkının muhafazası imiş". Bak, Ahmed Reşid, S. 290.

(243) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1731.

(244) Damat Ferit Paşa'nın Paris'e gelmesine ve onaylı metni değiştirmesine çok sinirlenen Tefik Paşa, hemen İstanbul'a dönmüş, Paris'de yalnız Ferit Paşa ile Reşid Bey kalmıştı. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1732.

(245) Âli Türkeldi, S. 128.

bulunduğunu söylüyor (246), ve barışı imzalamak veya red etmek üzere 27 temmuz 1920 akşamına kadar zaman tanıyorlardı (247).

Saltanat Şûrası.

İ'tilâf Devletleri tarafından, Spa Konferansı kararlarının, "Ültimatomu andıran bir kesinlikle" (248) kabulünün istenmesi karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi, 18 temmuz 1920'de yaptığı gizli bir toplantıda, "Mîsâk-ı Millî sınırları içindeki milleti ve vatanı kurtarmak için" and içti (249), buna karşılık Osmanlı Hükûmeti,

(246) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 299. Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Dışişleri Bakan vekili Muhtar Bey, İ'tilâf Devletlerinin bu notasının özetini, aşağıdaki şekilde açıkladı: "Meselâ 800.000 Ermeni katlettiniz diyorlar, bunlardan 200.000 kişiyi tehcir ettiniz diyorlar, İstanbul'un ekseriyyet-i islâmiyyesi meşkûdur diyorlar. Eğer siz bunu imzadan istinkâf eder ve bu şerâiti Anadolu'ya kabul ettiremeyecek olursanız, İstanbul'un Türklere terki hakkındaki mukarrerâtımızı da belki ta'dil ederiz, yani bunun üzerinden hâkimiyetinizi ref'ederiz ve sizi Anadolu'ya tard ederiz diyorlar ve İzmir'le Trakya'nın ekseriyyeti islâm olduğunun kat'iyyen vârid olduğunu (olmadığını?) söylüyorlar. Hülâsa-i meâlî bundan ibârettir". Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 3. S. 69. Nota'nın tam metni için Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 3. S. 77. Kâzım Özalp, S. 155.

(247) Verilen cevabın resmî tercümesinden alınan bir kısmı aşağıdadır: "Bu Muâhede - nâme'nin, Türk Hükûmetlerinin pek zâlimâne ve pek fena idâre eylediği arâzi'den Devlet-i aliyye'nin hâkimiyetini nez' eylediği doğrudur. Lâkin Türkiye'yi vâsi' ve müessir bir arâziye sahib bir hükûmet-i millîye olarak ibka etmektedir. Tekarrür eden ahkâmdan hiç biri Türkiye'nin, usûl-i idâresini islâh eylediği takdirde, Türk milletini mes'ud bir millet olmaktan men' edecek mâhiyyete değildir. Muâhede - nâme hatta, İstanbul'da Türkler'in ekseriyyeti teşkil ettiği meşkûk olduğu halde şehri mezkûr'u Osmanlı Pâyitaht'ı olmak üzere muhâfaza etmeğe kadar varmaktadır. Muvâfık-ı ihtiyat ve basiret olduğu câ-yi istibah olan bu karar, Düvel-i Müttefika Türklerin sâbıkan iktidârını sû-i isti'mal etmiş olmalarından dolayı bir tereddüd-i azîm içinde ittihaz etmişlerdir. Eğer Hükûmet-i Osmâniyye Muâhede'yi imzadan istinkâf eder ve hatta ba'del imza Anadolu'da nüfûzunu iade ve Muâhede'nin icrâsını te'mîn etmek hususunda gayr-i muktedir bulunursa Müttefikler Muâhedenin mevaddına imtisâlen bu kararı tekrar tetkik ve bu def'a Türkleri ebediyyen Avrupa'dan tard eylemek vaziyetine girebileceklerdir". Bak, Âli Türkeldi, S. 128.

(248) G. Jaeschke, 4, S. 202.

(249) B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 2, S. 335.

"20 temmuz'da muâhedenin imza edilmesini tavsiyeye karar verdi" (250). Öte yandan şartların "Kabulü veya reddi hakkında bir kerre de devlet ricâlî'nin ve askerî erkânın fikirlerine baş vurulmasını" uygun gören Pâdişah (251), 22 temmuz 1920'de Yıldız Sarayı'nda ikinci bir "Saltanat Sûrâsı" topladı. Kendisinin başkanlık ettiği bu toplantıya, Veliâhd, hükûmet üyeleri, o devirdeki devlet ileri gelenleriyle büyük rütbeli generaller ve bilginlerden bazı kişiler katılmıştı (252). Toplantı açıldığı vakit, San Remo kararları hakkındaki, hükûmet görüşünü açıklayan, bir yazı okundu. Bu yazı'da, Müttefikler tarafından ileri sürülen şartların kabulü veya red edilmesi hususları inceleniyordu. Birinci şıkka göre yani şartlar kabul edilirse o takdirde, Osmanlı Devleti, İstan-

(250) G. Jaeschke, 4, S. 202.

(251) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062. Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Barış Andlaşması hükümlerini Türk milletine de, aşağıdaki şekilde duyuracaktır: "11 mayıs 1336 tarihiyle Osmanlı Devletine teklif edilen Barış Andlaşması ile Müttefik Devletler, şimdiye kadar sürüp giden şâyialara ve rivâyetlere nihâyet vererek Türkiye'ye muhakkak surette yükletmek istedikleri şartları bildirmişlerdir. Cümlemiz tarafından öğrenilmiş bulunan muâhede'ye göre yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu enkazından Trakya'nın pek küçük parçası ile Anadolu'da pek küçük ve yeni bir Türk Devleti kurulabilecektir. Eğer muâhede'yi imzaya yanaşmazsak bu küçük devlete de müsaade edilmeyecek ve Osmanlı Devleti'nin hayatına kesin olarak son verilecektir". Bak, Tanık Mümtaz Göztepe, S. 337.

(252) Toplantı'da bulunanlar şunlardır: "Zât-ı Şâhâne, Veliyy-i Ahd Abdülmecid Efendi, Vükelâ, A'yan Reisi Tefvik Paşa, Sadr-ı esbak İzzet, Ali Rıza Salih Paşalar, Mustafa Sabri Efendi, Müşir Fuad, Ömer Rüsdü, Osman Paşalar, Abdürrahman Şeref Efendi, Rifat Bey, Topçu Feriki Rıza, Aristidi, Birinci Ferik Süleyman, Hadi, İzzet Fuad Paşalar, Seyyid Abdülkadir Efendi, Tefvik, Rıza Tefvik, Âdil Mavroyani, Abdülhak Hâmid Beyler, Mustafa Vasfi, Hamdi, Mustafa Âsım, Zeynelabidin, Azaryan, Buhur, Aram, Dilber Efendiler, Müşir Zeki, Kâzım, Nuri Paşalar, Fetva Emîni Ali Rıza, Kadîasker Mehmed Nuri, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye Reisi Tefvik Efendiler, Erkân-ı Harbiyye Reisi Ferik Hamdi, Mustafa Uuri, Birinci Ferik Zeki Müteakaid Feriklerden Muhsin, Ali Refik, Galip, Fuad, Temyiz-i Askerî Reis-i Sâbıkı Fuad, Topkapı Sarayı Muhâfız Rıza ve Şakir Paşalar". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

bul dâhil, belirli sınırlar içinde devam edecek, ancak, "Ermeni, Rus, Romanya, Bulgaristan ve Yunan Devletleri arasında" varlığını korumak zorunda kalacaktı. İkinci şık yani teklif edilen şartlar red edilirse o zaman, Anadolu'da yapılmakta olan savaş, genişliyecek, bu yüzden "Saltanat-ı Seniyye ve Hükümet-i Osmâniyye'ye" son verilerek İ'tilâf Devletleri idâreyi ele alacak ve Türkiye toprakları tamamiyle taksim edilmiş olacaktı (253). Bu sebeple, "Yedi yüz senelik Osmanlı Devleti"nin yok olmasını önlemek üzere, Müttefiklerin tekliflerini kabul etmek zorunluğu vardı (254). Ancak yine bu hükûmete göre aşağıdaki istekler, bir defa daha "Barış Meclisinin ınsafına ve hakseverliğine sunulmalı idi: 1) İstranca - Çatalca hattının, evvelki hududumuz olan Midye - Enez'e kadar ırcâı, 2) Tarafsız bölgenin Marmara kıyılarından kaldırılarak Boğazlara hasrı, 3) İzmir'in, Hamburg gibi serbest bir şehir olarak hususî ve muhtar bir teşkilâtla idâresi, 4) Hilâfet'in, siyâsî ahidnâmede mevkiî olamayacağını tekrar ifâdesi, 5) İzmir ve Trakya hakkındaki teklif kabul olunmazsa, İzmir ve Trakya idâresinin milletler arası mâhiyyeti hâiz olacak Boğazlar Komisyonuna tevdi" (255). İşte bu son teklifler de kabul olunmazsa o zaman, Müttefik devletlerin yapmış oldukları tekliflerin aynen kabulü gerekirdi (256). Hükümet'in bu yazısından sonra, Paris'deki delege Reşid Bey'den gelmiş olan iki telgraf okundu. Bunlardan birisi, Spa Konferansı kararlarını, diğeri de bu kararlar kabul edilmediği takdirde, İstanbul'un Türklerden alınacağını bildiriyordu (257). Bu bilgiler verildikten sonradır ki, Sadrazam bir konuşma yapmış ve hazır bulunanların sözlü veya yazılı olarak mütâlealarını istemişti. Bunun üzerine eski Şeyhülislâmlardan Mustafa Sabri Efendi, Hadi Paşa, Abdürrahman Şeref ve Mus-

(253) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 300.

(254) Aynı eser, S. 301.

(255) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

(256) T. Bıyıklıoğlu, 2, 1, S. 301. Âli Türkgeldi, S. 130.

(157) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

tafa Aşım Efendilerle daha bazı kişiler konuştuılar, mü-tâlealarını bildirdiler. Konuşmaların bitmesinden sonra Pâdişah, andlaşmanın imza edilmesini istiyenlerin, ayağa kalkmak suretiyle oylarını açıklamasını istediği vakit çok üzücü bir görünüş meydana gelmişti. Çünkü devletin en ileri gelen, tecrübeli ve gün görmüş kişilerinin hepsi, "A'yandan Topçu Ferikî Rıza Paşa" hariç, ayağa kalkmışlardı (258). Böyle yapmakla onlar, hükûmetin tavsiyesine uyumuş, fakat, yüz yıllarca şanlı, şerefle yaşamış olan büyük bir İmparatorluğun yıkılması kararını mü-hürlemiş oldular. Bundan sonradır ki, Hükûmet, barış andlaşmasına imza koymak üzere, delegeler hey'etine katılmalarını bir hafta önce uygun görmüş olduğu, Hadi Paşa ile Rıza Tevfik Bey'i, bir Fransız savaş gemisi ile yola çıkardı (259). 1 ağustos 1920'de Hadi Paşa, verilmiş olan karara uyarak, andlaşmanın "Türkiye'nin mevcûdiyyet-i mîlîyyesine derin bir darbe" vuran şartlarından bazılarının hafifletilmesini gerçi Fransa'dan bir ke-re daha rica etti (260). Fakat bu istek de kabul edilmedi ve andlaşma, "Paris'de Sevr (Sèvres) Müessese-i Sînâiyyesi Dâiresinde", 10 ağustos 1920 salı günü saat onaltı'da, Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşad Hâlis Beyler tarafından imza edildi (261). Siyâsî, askerî, mâlî ve iktisâdî hükümlerle, Cem'iyet-i Akvam'a, Türkiye sınırlarına, Boğazlar'a, İzmir'e, Azınlıkların hukukuna, Anadolu'da bir Kürdistan ve Ermenistan teşkiline dâir hükümleri kapsayan bu andlaşmanın en dikkate değer hükümleri, şunlardı: I) Osmanlı Devleti, İstanbul ve çevresi ile Anadolu'da küçük bir toprak parçasından ibâret olacak, fakat Osmanlılar, andlaşma hükümlerine saygı göstermezler ve uymazlarsa, İstanbul da ellerinden alınacaktı. Osmanlı sınırları Trakya'da, Mîdye'nin çok daha doğusundan başlayarak Büyük Çekmece göküne inecek, bu hattın ba-

Sevr Antlaşması-nın imzalanması ve önemli mad-deleri.

(258) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

(259) Bern Elçisi Reşad Hâlis Bey de, delege ta'yi nedildiği için, hey'ete katılması kendisine bildirildi. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2062.

(260) Âli Türkgeldi, S. 130.

(261) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2065.

tısında kalan Trakya Yunanistan'a verilecekti. Güney sınırı ise, İskenderun Körfezi ile Antalya Körfezi arasında bulunan Karataş Burnundan başlamak suretiyle Antep, Urfa ve Mardin'i dışta bırakarak Irak sınırına varacaktı. 2 — Boğazlar, savaş zaamında bile bütün devletlerin gemilerine açık bulundurulacak ve kendisine mahsus bayrağı ve bütçesi olan bir Avrupa Komisyonu tarafından kontrol edilecekti. 3 - İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japonlar'dan kurulacak bir komisyonun, Osmanlı adli kapitülasyonlarının yerine geçmek üzere, koyacağı bir usulü Osmanlılar kabul edeceklerdi. Kapitülasyonlardan bütün Müttefik tebaası faydalanacaktı (262). 4 - İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlılardan kurulacak bir komisyon, "Türkiye'nin servetini idâme ve tezyid için" gerekli tedbirleri alacak, bütçe üzerinde son sözü söylemek yetkisine sahip olacak, Türk parasının cins ve miktarını düzenliyecekti. Bu komisyonun muvafakati olmadıkça Osmanlılar, içte ve dışta borç yapamayacaklardı. Türkiye'nin "Bütün servet ve vâridâtı" nı emrinde bulunduracak olan bu komisyon, elde ettiği paraları sıra ile kendi masraflarını, işgal kuvvetlerinin masraflarını, savaş sırasında zarar görmüş olan Müttefik tebaasının zararlarını karşılamaya ayıracak, geri kalan kısmı da Osmanlılar için harcayacaktı. Bu komisyonda bulunacak olan Osmanlı üyesinin sadece "İstışârî mâhiyyette" bir konuşma hakkı olacaktı. 5 - Azınlıklar, her derecede okul açabileceklerdi. 6 - Türkiye'nin askerî kuvveti, onbeş bini jandarma olmak şartıyla 50. 700 kişiden ibâret olacak ve toplamı bulunmayacaktı, subaylarının da yüzde onbeş'ini Müttefik veya tarafsız devlerler subayları teşkil edecekti. Türkiye'de mecburî askerlik hizmeti olmayacaktı. 7 - Osmanlı Devletinin, 600 tonlâtodan aşağı olmak üzere, 13 Gambot ve Torpidos'su olabilecek, fakat kara'da ve deniz'de askerî uçağı bulunmayacaktı. 7 - Türkiye'de her hangi bir "tahkîmat" yapılamayacak ve Türk silâhlı kuvvetleri, Müttefik komisyonlarının kont-

(262) Müttefik deyimi burada, İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Ermeni, Belçika, Yunan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Yugoslavya ve Çek'leri içine almaktadır. Bak, H. Bayur, I, S. 51 - 59.

rolu altında bulunacaktı. 8 - Antlaşmanın uygulanmasına başlandıktan bir yıl sonra Kürtler, Doğu Anadolu'da bağımsız bir kuruluş meydana getirmek isterlerse ve onların bu istekleri, "Cem'iyet-i Akvam" tarafından kabul edilip Osmanlılara tavsiye edilirse Osmanlılar, bu tavsiyeyi yerine getireceklerdi. 9 - Van, Erzurum, Bitlis ve Trabzon illerinin bulunduğu alanda, bir Ermenistan Devleti Kurulacak, "Bu devletin sınırlarının ta'yini, Amerika Reisicumhûrunun hakemliğine" bırakılacaktı. 10) - Hicaz bağımsız bir devlet olacak, Osmanlılar Mısır üzerindeki bütün haklarından vaz geçecek, Suriye, Irak ve Filistin için "İttihaz olunacak bütün kararları" da kabul edeceklerdi. 11 - Oniki Ada, İtalyanlara, Akdenizdeki öteki adalar da Yunanlılara bırakılacaktı. 12 - "İzmir şehri ile Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama'yı" da içine alan bir bölgedeki "Osmanlı hâkimiyeti hakkının icrası" Yunanistan'a bırakılacak, yalnız Osmanlı hâkimiyetine işaret olmak üzere, İzmir kalelerinden birine Türk bayrağı çekilecekti. Fakat "Mahallî Parlamento", beş yıl sonra, çoğunluk kararıyla, İzmir'in Yunanistan'a katılmasını Cem'iyet-i Akvam'dan istiyebileceği gibi aynı husus için bir plebisit'e de karar verebilecekti (263).

VII — Yunanlıların 22 haziran 1920 saldırısından sonra bir çok yerlerin Yunanlılar eline geçmesi; bu yüzden yapılan eleştirmelerin sertliği; Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali; İç ayaklanmaların meydana gelmesi; Rusya'nın Ermenileri korur bir tavır takınması; Sévres antlaşması hükümleri ile İ'tilâf Devletlerinin, Türklere ve Türkiye'ye karşı besledikleri duyguların açıkça ortaya çıkması ve bütün bunların yanı sıra, Damat Ferit Paşa iktidarının durumu, Ankara hükûmetini çok rahatsız etmişti. Gediz'in ve 29 ağustos 1920'de Uşak'ın Yunanlar tarafından işgal edilmesi, savaşlar sırasında insanca çok kayba uğranması, Afyon ve Eskişehir'in de kaybedileceği ihtimali Ankara'daki rahatsızlığı

Sévres Antlaşmasından sonra meydana gelen olaylar. Hükûmet merkezinin Siyas'a nakli düşünüyor.

(263) H. Bayur, I, S. 51-59. Âli Türkgeldi, S. 126. Sévres Antlaşmasının tam metni için Bak, Nihat Erim, Devletler Arası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, C. I, S. 524 - 691.

daha da artırdı. Onun için ilgililer, hükûmet merkezinin Sivas'a naklini düşündü ve bu işi, Eskişehir'in düşmesinden önce yapmayı, psikolojik bakımdan, zorunlu görerek verdiği kararı, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ile Batı Cephesi komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya bildirdi, onların bu husustaki mütâlealarını istedi (264). Fakat her iki paşa da bu işe taraftar olmadı, özellikle Ali Fuat Paşa, 2 eylül 1920'de verdiği cevapta "Ankara'nın tahliyesinin ancak Eskişehir'i terke karar" verildiği vakit söz konusu olabileceği mütâleasında bulundu (265). Çünkü bu komutana göre Ankara, millî hareket'in ve "Millîciler'in Kâ'besi" idi. Türk milletini bu varlıktan yoksun bırakmak için ortada çok ciddi bir sebep de yoktu, onun için Ankara'nın "Sonuna kadar, millî da'vânın muvaffak olacağı güne kadar elde tutulması" gerekirdi (266). Öte yandan Yunan zulmü, halkın çeşitli tabakaları üzerinde çeşitli tepkiler meydana getiriyordu. Nitekim İnönü kasabası çevresindeki 18 köy'ün "Ulema ve eşrafından yüz kadar zat", İnönü kasabasında toplanarak, düşmana karşı savunma tedbirleri düşündü, bu arada, cephe'den kaçanları sopa ile öldürmeği ve "Fırara civar kazalarda, iştirak eden olursa" onlarla da

(264) "Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Vekili İsmet Bey, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği yazıda, "Eskişehir'in ziyâ hâlinde Ankara'da merkez-i hükûmet'in serbest ifâ-yi vazife edebilmesi kesbi müşkilât eyleyeceğinden ve böyle bir zamanda Ankara'dan dahile çekilmenin ma'neviyyat üzerinde icra eyleyeceği te'sîrat der-kâr olduğundan buna mahal bırakmamak üzere merkez-i hükûmet'in şimdiden Sivas'a nakli, Hey'et-i Vekile kararıyla tasvib edilmiştir" diyordu. Bak, Kâzım Karabekir, S. 868. Ali Fuat Paşa'ya 1 eylül 1920'de gönderilmiş olan bir yazıda da, "Meclis'in ve merkez-i hükûmet'in Sivas'a nakline karar verilmiştir. Vesâit-i nakliye te'mîn ve tanzîm edilir edilmez, yani bir kaç gün içinde nakliyata başlanacaktır, bu babda mütâlâe-i aliyeleri mercudur" denmekte idi. Bu yazının altında da İsmet Bey'in (İnönü) imzası vardı. Bak, Ali Fuat Cebesoy, S. 476.

(265) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 477.

(266) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 478.

selâmı kesmeği kararlaştırdı (267), kendileri gibi ihtiyarların gönüllü olarak Türk kuvvetlerine katılabileceklerini bildirdi. "Anadolu Kadınları Sivas Müdâfaa-i Vatan Cem'iyeti" nin telgrafı ise cidden ilginçti (268). Bu sınırlı anlarda, İstiklâl Marşı şâiri Mehmet Âkif'in, câmi ve mescitlerde yaptığı içli konuşmalar ise halkı daha da coşturmuştu (269). Komutanların ve Türk milletinin, bu tutumu karşısında hükûmet merkezinin Sivas'a naklinden bir daha bahsedildiği işitilmedi.

Bazı komutanlara göre "Gediz uları mevziinde Yunan kuvvetini yalnız yakalayıp mağlûp etmek bir daha

(267) İnönü Belediye Başkanlığı tarafından gönderilen ve 23 Eylül 1920'de Büyük Millet Meclisinde okunan telgraf aşağıdadır : "Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celîlesine. Nâhiyeyi teşkil eden 18 pâre köy'ün ulema ve eşrâfından yüz kadar zât, dünkü gün merkez-i Nâhiye'de içtimâ' ederek İngiliz teşvikiyle Yunan hun-hâr'ının vatanımız, milletimiz hakkında icrâ-yi fecâat ve şennâat ettiği bir sırada cepheden firar etmekten utanmayan efrâdı ve bunlara teşâhüb edenleri bir Yunanlı kadar düşman tanımakla beraber bu kabil firârleri sopa ile öldürmeğe ve firâr'a, civar kazalar'da iştirak eden olursa onlarla selâmlaşmamaya karar verdik. Bu kararımızın ordu'daki evlâdlarımıza ibrâğı ile beraber biz ihtiyarların da gönüllü olarak hareket etmek üzere bulunduğumuzu arz ederiz. İnönü Belediye Reisi Himmet. Ulemadan Ahmed Hamdi. Ulemâdan Ahmed. Eşrafdan Ali Rıza. Eşrafdan Halil". Bak, B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 4, S. 254.

(268) "Anadolu Kadınları Sivas Müdâfaa-i Vatan Cem'iyeti Reisi" nin 4/9/1336 tarihli bir yazısında, "Eşkîyâ tînetinde bulunan hâin Yunanlıların İzmir ve Bursa taraflarını işgal ederek oralarda bulunan islâm kadın ve çocuklarına türlü mezâlim ve fecâyî yaptıklarını işiterek dil - hun oluyoruz. Giydığımız kefen yediğimiz zehir olsun. Erkeklerimizin, bu hâinlerle pençeleşmek üzere cephelere koştuğunu görüyoruz. Bize düşen vazife de şimdilik asker kardeşlerimizin mümkün olduğu kadar ihtiyacını tedârîke çalışmaktır" deniliyordu. Bak. T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 4, S. 4.

(269) Mehmet Âkif Ersoy'un Kastamonu'da Nasrullah Câmiinde yaptığı konuşmadan parçalar : "Milletler topla, tüfekte, zırhlı ile, ordularla, tayyerelele yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki râbitalar çözülerek herkes kendi başının derdine, kendi havasına, kendi menfaatına, kendi menfaatını te'mîn etmek kaygusuna düştüğü zaman yıkılır".

düşmanın bu istikamete kuvvet ayırmamasını sağlamak demektir" (270). Ayrıca, yeni bir düşman ileri hareketi sırasında, Bursa'daki düşman grubunun buradakilerle bir bağlantı kurması önlenmiş olacaktı. Bundan başka, Gediz'de bulunan Yunan tümeni bu sıralarda öteki Yunan kuvvetlerinden "Ayrı ve irtibatsız görünüyordu" (271). Ancak İstiklâl Savaşı boyunca Yunan tümenleri

"Bizi mahvetmek için tertip edilen muâhede-i sulhiyye paçavrasını mücâhidlerimiz şark tarafından yırtmağa başladılar. Şimdi beri taraftaki dindaşlarımıza düşen vazife, Anadolumuzun diğer cihetlerindeki düşmanları denize dökerek o murdar paçavrayı büsbütün parçalamaktır. Zira o parçalanmadıkça islâm için bu diyarda beka imkânı yoktur. Ey cemâat-i müslimin! Düşmanlarımızın bugün bizden istedikleri ne filân vilâyet ne filân sancaktır, doğrudan doğruya başımızdır, boynumuzdur, hayatımızdır, devletimizdir.

Ey cemâat-i müslimin! Ağyar eline geçen müslüman yurtlarının hâli biçim için en müessir bir levha-i ibrettir. İslâmın son mültecâsı olan bu güzel toprakları düşman istilâsı altında bırakmayalım. Ye'si, meskeneti, ihtirâsı, tefrikayı büsbütün atarak azme, mücâhedeye, vahdete sarılalım. Cenâb-ı Kibriyâ, hak yolunda mücâhede için meydan'a atılan azm ve imân sahipleriyle beraberdir". Konuşma uzun sürmüş ve sonunda Mehmet Âkif Bey, ellerini havaya kaldırarak aşağıdaki düâyı yapmıştır :

"Ya İlâhî bize tevfikini gönder. Âmin.

Doğru yol hangisidir millete göster. Âmin.

Rûh-ı islâmî şedâid sıkıyor, öldürecek

Zulmü te'dib ise maksûd-ı mehîbin gerçek

Nâre yansın mı beraber bu kadar mazlûmin

Bi-günâhız çoğumuz yakma İlâhî.

"Boğuyor âlem-i islâmî bir azgın fitne;

Kit'alar kaynayarak gitti o girdâb içine.

Mahvolan âileler bir sürü ma'sumdur

Kalan âvârelerin hâli de ma'lûmdur

Nasıl olmaz ki tezelzül veriyor Arş'a enin

Dinsin artık bu hazin velvele ya Rabbi. Âmin.

Müslüman yrudunu her yerde felâket urdu

Bir bu toprak kalıyor dinimizin son yurdu

O da çiğnendi mi çiğnendi demek şer'-i mübin

Hâk-sâr eyleme ya Rab onu olsun. Âmin."

Mehmet Âkif Ersoy'un bu hitâbeleri Sebîlürreşad Dergisinin 464, 465, 466, 467. sayılarında yayımlanmıştır.

(270) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 494.

(271) "Yunan ordusunun 3 tümeni Bursa mıntakasında, 1 tümeni Uşak'da, 1 tümeni Aydın ve civarında idi. Gediz'deki Yunan tümeni diğer kuvvetlerden ayrı ve irtibatsız görünüyordu". Bak, I. İnönü, Milli Mücadele, 29 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

İkinci kuvvetli bir halde bulunmuş, Türk tümenleri ise, "En kuvvetli zamanlarında bile bir Yunan tümeninin üçte ikisine" varamamışlardı (272). Bu itibarla Gediz'deki Yunan tümenine sakdıracak olan Türk kuvvetlerinin buna göre hesaplanması gerekiyordu ki, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Batı Cephesinde kısa zamanda kurulmuş olan küçük, fakat "Hâkikaten disiplinli, ta'lim görmüş, her nevi" harekete kabiliyyet ve iktidârı" bulunan Türk ordusunun bir kısmını bu iş için yeterli sayıyordu (273). Gerçekten milis kuvvetlerle birlikte Batı Cephesinde, "30000 tüfek, 105 makineli tüfek, 5000 kılıç, 32 top ve 7 tayyare"den kurulu bir kuvvet meydana gelmişti (274). İşte Batı cephesi Komutanlığı, bu ordudan ayrılacak iki tümenlik bir kuvvetin, Çerkes Ethem Bey idaresindeki milis kuvvetlerle birlikte, Yunan tümenini yenebileceğini kabul ettiği için (275), Genel Kurmay'a baş vurarak savaşa izin istedi. Fakat Genel Kurmay, özellikle cephane azlığını ileri sürerek taarruza taraftar görünmedi (276), hatta Genelkurmay Başkanı İsmet Bey (İnönü), Batı Cephesi Karargâhına giderek cephe komutanı ile görüştü (277). Fakat, cephane sağlanması işi ile meşgul olmak üzere İtalya'da bulunan Kurmay Yüzbaşı Feridun Bey, bu tarihlerde, İtalyanların ucuz fiyatla tüfek ve cephane verdiklerini ve "Nakhiyyata da emîn bir surette başladığını" bildirince İsmet Bey de Gediz taarruzuna ses çıkarmamıştı (278). Öte taraftan Batı Cephesi Komutanı ve maiyyetindekiler, 16 ekim 1920'de, Alayunt'da toplanarak taarruz işi üzerinde konuştular ve gerekli kararları aldılar. Fakat, 24 ekim 1920'de sabahın erken saatlerinde başlayan taarruz, çeşitli sebep-

272) İ. İnönü, Milli Mücadele, 29 nisan 1968 tarihli Ulus Gaztesi.

273) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 488.

274) Aynı eser, S. 492.

275) Nutuk, 2, S. 46.

276) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 494.

277) Nutuk, 2, S. 46.

278) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 495, 497.

lerden dolayı başarılı olmadı (279). Tersine olarak 25 ekim'de Bursa cephesinden saldırıya başlayan Yunanlılar, Inegöl ve Yenışehir kasabalarını işgal ettiler (280), Dumlupınar sırtları ilerisinde bulunan Türk kuvvetlerini de çekilmek zorunda bıraktılar. Ancak Yunan harekâtı devam etmemiş ve cephe'de yeniden sükûnet meydana gelmişti.

Milis teşkilâtının kaldırılması.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı sıralarda Osmanlı ordusunun subay kadrosu, yedek subaylar tahsis edildiği için, korkunç surette boşaltılmış; er sayısı çok düşürülmüş; silâhlarının yüzde doksaniki'si elinden alınmış, üstelik vatanın bazı parçaları da işgal edilmiş bulunuyordu. Gerçi bu durum karşısında Türk milleti yer yer silâha sarılmış, düşmanı hırpalamak ve hareketlerinde serbest bırakmamak için türlü bölgelerde, türlü kuruluşlar altında faaliyete geçmiş, çeteler kurmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın işe karışmasından sonra bu

(279) Ali Fuat Paşa, başarısızlığın sebebini, Çerkes Ethem Bey kuvvetlerinin yeter derecede faaliyet göstermemelerine bağlıyor, Çerkes Ethem Bey ise Ali Fuat Paşayı hatalı buluyor. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 1, S. 499. Nutuk, 2, S. 48. Nutuk'da, Gediz yenilgisi hakkında, "Dalgalı ve inzibatsız ve emir ve kumandasız bazı hareketlerden sonra, ma'lûmunuz olduğu vechile Gediz'de mağlûp olduk" deniliyor. Bak, Nutk, 2, S. 47.

(280) Yunanlılar'ın yaptıkları kötülükler hakkında verilen bir rapor aşağıdadır: "Yenişehir Kazasının Yunanlılar tarafından hîni istilâsında icra edilen mezâlim ve tahribat ve hasârât'ın tahkik ve teabiti maksadiyle merkez-i livâ'da teşekkül eden hey'et-i keşfiyye meyânında Yenişehir'e ve ihrak edilen kurâ'ya 4 tegrinisânî 1336 (4 kasım 1920) tarihinde azîmet olunmuş ve ikmâl-i tahkikatı müteâkib 10 tegrinisânî 1336 (10 kasım 1920) tarihinde merkez-i livâ'ya avdet olunmuştur. Hülâsa-i tahkikat ve müşâhedât ber vech-i zir arz olunur: Yenişehir merkez kazasının 200 adetten ibâret bulunan bilûmum dükkân, mağaza ve çarşısı, eşyalarıyla beraber, hükûmet binası ve bunun dâhilinde bulunan Ziraat Bankası şubesi, Posta ve Telgrafhâne, Jandarma, Düyûn-i Umûmiyye ve Belediye binası, üç otel, altı han, dört fırın, iki hamam, bir eczâhâne bir tekke, iki imârathâne, ve en ma'mûr otuzdokuz hâne ve yedi karye kâmilan ve yedi karye yarı yarıya ve dört karye kısmen ihrak edilmiş ve ondört karye'nin emval ve eşyâsı ve zehâiri ve araba ve hayvânâtı ve nefsi kasaba'nın bilûmum eşyâ-yi beytiyyesi kâmilan alınıp götürülmüştür. Bundan başka kasaba ve köylerin ileri gelen ahâlisin-

faaliyetlerini tek hedefe yöneltmişti. Fakat modern ve güçlü düşman kuvvetlerini çeteler ve milislerle yenmek ve zafere ulaşmak mümkün değildi. Bundan dolayı, ordunun kudretlendirilmesi işi, Büyük Millet Meclisi'nin ağıbını izliyen günlerde hemen ele alınmış, hatta bu hususta bir Bakanlar Kurulu kararı yayımlanmıştı. Buna göre yeni hükûmet Kuvâ-yi Milliyye'yi "Müdâfaa-i Milliyye" teşkilâtına bağlıyor; yedirilip içirilmeleriyle öteki ihtiyaçlarının hükûmetçe karşılanacağını kabul ediyordu (281). Fakat hükûmetin böyle düşünmesine karşılık, "Büyük çatışmaya mahal kalmadan siyâsî bir anlaşmaya" varmanın mümkün olduğunu ve milis kuvvetlerle sonuç alınabileceğini kabul edenler de vardı. Bunlar, "Düşman ilerler, sen bir tepeden çıkıp bir tepeye gidersin. uğraşırsın. Bu iş böyle devam eder gider, nihâyet düşman usanır ve barış yapma imkânı hasıl olur" diyorlardı (282). Ancak bu fikir, gelişen askerî olaylar karşı-

nın bini mütecâviz eşhâsı esir olarak götürülmüş, erkek ve kadın olmak üzere dört yüz kişi dahi katl ve adedi nâ-ma'lûm kız ve kadınların ırz ve nâmusları hetk edilmiştir. Karyelerin ihrakı esnâsında havfından dışarı çıkmayıp hâneleri derûnunda kalan bir çok âile ve çocukların muhterik olarak enkaz altında kaldıkları görülmüştür. Yenişehir kazasına âit olup elyevm düşmanın taht-ı istilâ-ında bulunduğu cihetle gidilmesi kabil olmayan kurâ ile bunlara pek yakın olan kurâ'nın mikdâr-ı hasârâtı dâhil olmadığı halde yalnız sâlifüzzihr kasaab ve kurâ'nın hasârât-ı umûmiyyesi komiyyetimizce yedi milyon lira raddesinde takdir ve tesbit edildiği berâ-yi ma'lûmat arz olunur efendim. 16 teğrinisâni 1336. Ertuğrul Ziraat Me'muru Hüseyin Fehmi". Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 6, S. 19. Bu rapor 22 kasım 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okundu.

(281) Kuvâ-yi Milliyye'nin ordu'ya bağlanması hakkındaki karar aşağıdadır :

"Kuvâ-yi Milliyye'nin umumiyyetle Müdâfaa-i Milliyye teşkilâtına nazım suretiyle tevhîdi ve buna göre tanzim edilecek bütçe'nin terâvî der-dest olduğundan bunun neticesinde iâşe ve infâk'ın kâmilen emvâl-i umumiyyeden te'min edilmesine karar verilmiştir. Bu kararın icrasına Müdâfaa-i Milliyye Vekili me'murdur. 16 mayıs 36

(280)". Bu kararın altında o tarihteki Bakanların imzaları ile Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın imzası vardır. Bak, Harb Tarihi ve Belgeleri Dergisi, Sayı 54, Belge 1235.

(282) İ. İnönü, Millî Mücadele, 9 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

sında tutunamamış, 22 haziran Yunan saldırısından sonra düzenli birliklere olan ihtiyaç daha açık olarak meydana çıkmıştı. Onun için Çolak İbrahim Müfrezesi 3. Süvârî Tümenine, Sarı Efe (Edip Bey) Müfrezesi 33. Süvârî Alay'ına, Gök Bayrak Müfrezesi de 61. piyâde alayına çevrilmiş (283), ordunun subay ihtiyacının karşılanması için de, 1 temmuz 1920'de Ankara'da Âbidin Paşa köşkünde "Sunûf-i Muhtelif Zâbitan Namzedleri Ta'limgâhı" açılmıştı (284). Gediz taarruzunun başarıya ulaşamaması, milis teşkilâtının düzenli birlikler haline getirilmesini her halde biraz daha çabuklaştırmıştı. Çünkü bu taarruzdan sonra Ali Fuat Paşa Moskova elçiliğine atanmış, Batı Cephesi de batı ve güney olmak üzere ikiye bölünerek batı kesimine İsmet Bey (İnönü), güney kesimine de Râfet Bey (Bele) ta'yin edilmişti. Yeni komutanlara, 8 kasım 1920 günü gecesi Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği kesin direktif, "Sür'atle muntazam ordu ve büyük süvârî kütlesi vücûda getirmek" direktifi oldu (285). Bu karardan kısa bir zaman sonra çete teşkilâtı kaldırılacak, yalnız Topal Osman idâresindeki çeteler, İzmir'e girildikten bir ay sonraya kadar kalacaklardı (286).

Sèvres Antlaşmasını "Tasdik tegebbüsleri.

10 ağustos 1920 tarihinde imzalanmış olan Sévres antlaşmasının, parlamentolar tarafından onaylanmadıkça bir anlam taşımayacağı tabî idi. Onun için İ'tilâf Devletleri Hükûmetleri bu antlaşmayı bir yandan kendi parlamentolarına, bir yandan da Osmanlılara onaylatmak zorunda idiler. Halbuki bunların ikisi de kolay olacağı benzemiyordu. Çünkü, her şeyden önce o günkü Osmanlı Anayasa'sının 7. maddesi, barışla ilgili antlaşmaların parlamento'ca onaylanmasını ön görüyordu, fakat ortada bir parlamento yoktu. Büyük Millet Meclisine gelince onun

(283) M. Arif, S. 59.

(284) Harb Okulu Tarihçesi, S. 46. O tarihlerde Ankara istasyonu civarında galiba bir ta'limgâh vardı. Bak, Selâhattin Tansel, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, 1919 - 1922. S. 78.

(285) Nutuk, 2, S. 52.

(286) F. Rifkî Atay, 5, 1, S. 155.

tutumu daha 18 temmuz 1920'de belli olmuş (287), 19 Ağustos'da da büsbütün meydana çıkmıştı (288). İşte bu halleri dikkate alan İstanbul'daki İ'tilâf Devletleri Yüksek Komiserleri, "Kemalist şeflerin hareketlerinde ısrarları hâlinde, Müttefiklerin ve özellikle Yunan ordusunun yürüyüşüne geçmesinin, İstanbul'un elden çıkmasının ve nihâyet Türkiye'nin ortadan kalkmasının kaçınılması imkânsız olacağını bu şeflere" anlatmak üzere bir Osmanlı hey'etinin Anadolu'ya gönderilmesi gerektiğini kendi hükûmetlerine bildirdiler ve bu hususun Osmanlılara tavsiyesini istediler (289). Yüksek Komiserlerin 30 temmuz 1920'de ileri sürdükleri bu fikir benimsenmiş olmalıdır ki, Fransa Hükûmeti, 20 ağustos'da, "Nasyonalistlere hareketlerinin da'vet ettiği tehlikeyi izah maksadıyla Anadolu'ya bir Osmanlı misyonu gönderilmesini", Büyük Elçi Fleuryau aracılığıyla Lord Curzon'a teklif etmiş, o da bunu uygun bulmuştu (290), Amiral de Robeck ise 10 Eylül 1920 tarihli raporunda, "Anadolu'nun muâhedeye katılmasını temin samîmî maksadıyla", Anadolu ile yenden ilişkiler kurulmasını istiyor ve "Eğer hâdiseler Ferit'i istifâyâ zorlarsa bundan bilhassa müteessir olacak değihim" diyordu (291). Sonunda "Müttefik temsilcileriyle birlikte Nasyonalist liderlerle müzâkereelerde bulunmak üzere bir hey'etin gönderilmesi" gerçekleşme safhasına girdi (292). Fakat Anadolu'ya bir hey'et gönderilerek, "Harekât-ı Milliyyenin yine nasihatla durdurulmaya çalışılması" fikri kabine'de tartışıldığı vakit, çoğunluk bu-

(287) Bak. S. 170.

(288) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, 3, S. 299.6 eylül 1920'de Ankara Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ve Belediye üyeleri toplanarak, "Türkiye'de tatbik olunacak barış antlaşmasını Türkiye'de yaşayan ve Türkiye'nin bütün arâzî ve hukukuna sâhib bulunan Türk Milletinden başka kimseinin" imza edemeyeceğini ve "Türk istiklâl-i millisi" tanınıncaya kadar mücadeleye devam olunacağını karara bağlamışlardı. Bak. T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, C. 4, S. 37.

(289) G. Jaeschke, 4, 203. Şimşir, II, S. 307.

(290) Aynı yer.

(291) Aynı yer.

(292) G. Jaeschke, 4, S. 203.

nu kabul etmiş, olmasına rağmen “Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi ile Ticâret ve Ziraat Nâzırı Cemal Bey şiddetle” itiraz etmiş (293), Damat Ferit Paşa da, “Misyonun Kemalist hareketinin cânî müsebbipleriyle temas ve münâsebette ‘bulunmamasını, milliyetçiler üzerine kuvvet gönderilmesini ve onlarla pazarlığa girilmemesini istiyordu (294). Anlaşıyordu ki, Antlaşmanın onaylanmasında ve Anadolu’ya bir hey’et gönderilmesinde anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bu durum karşısında mesele Yüksek Komiserler arasında yeniden görüşüldü. Fransa’nın, Anadolu’ya bir hey’et gönderilmeden önce sadrazam’ın değiştirilmesini, İngilizler’in de her şeyden önce Sévres Antlaşmasının onaylanmasını istediği anlaşıldı (295). Nitekim de Robeck 1 ekim tarihli raporunda “Damat Ferit kendisinin ve 6. Mehmed’in emniyeti için endişelidir, onu teskin edebilir miyim” diye sorduğu vakit, Lord Curzon, “Önce sulh antlaşmasını tasdik etmelidir” şeklinde bir cevap vermişti (296), işte Damat Ferit Paşa’nın bu davranışlarından sonradır ki, İstanbul’daki Fransa Yüksek Komiseri, onun “Vazifeden uzaklaştırılmasını elzem adetti” ve Yüksek

(293) İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, S. 2065.

(294) G. Jaeschke, 4, S. 203. B. Şimşir, II, S. 327, 335.

(295) B. Şimşir, II, S. 333, 334. Ahmet Reşit Bey, Damat Ferit Paşa’nın ısrarına rağmen padişah antlaşmayı onaylamadı diyor. Bak. Ahmet Reşit. S. 299. Profesör G. Jaeschke, bu hususu şüphe ile karşılamaktadır. Bak. G. Jaeschke, 4, S. 204. Padişah barış antlaşmasının hemen onaylanmasını kabul etmiyordu. Bak, B. Şimşir, II, S. 353, 361, 381.

(296) G. Jaeschke, 4, S. 204. 5 ekim 1920 de Venizolos, İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal hareketini bastıramayacağını, Lloyd George’a yazmış, Türk milliyetçilerini yok etmek üzere Yunanlıların yeni bir sefere girişebileceklerini, fakat bu seferin sonunda Boğazlar bölgesinde ve Pontus’ta birer devlet kurulmasını istemişti. Bu yazı 12 ekimde İngiliz Bakanlar Kurulunda görüşüldü. Bak, B. Şimşir, II, S. 339, 350.

Komiserlerin 11 Ekim'de Padişahla yaptıkları gizli konuşmada Damat Ferit Paşa'nın değiştirilmesini istedi (297). yine bu sıralarda idi ki, "İngilizler, bazı ricâl-i devlete ve Sir Adam Block (298) vasıtası ile Tefvik Paşa'ya" baş vurarak Ferit Paşa'nın çekilmesi gerektiğini anlatmışlar ve bütün umutlarını Tefvik Paşa'ya bağlamışlardı (299). Onun için 17 ekim 1920 pazar günü, Amerika Birleşik Devletleri Temsilcisi dâhil, İngiltere, Fransa ve İtalya Yüksek Komiserleri Saray'a geldiler ve Pâdişah tarafından kabul edildiler. Hepsinin adına İngiltere Yüksek Komiseri "Hükûmetlerimizden aldığımız ta'limât'a göre, Anadolu ile anlaşabilecek" bir hükûmet teşkilini istiyoruz dedi ve bu hususu Pâdişah'dan rica etti (300), Damat Ferit Paşa da o gün isti'fa etti (301).

Yeni hükûmetin kurulması işi Tefvik Paşa'ya verilmiş ve 21 ekim 1920'de bu hükûmet göreve başlamıştı. **Tefvik Paşa Hükûmeti**

(297) B. Şimsir, II. 352.

(298) Sir Adam Block, "Britanya tahvil hâmilleri temsil etmek üzere" İstanbul'a gönderilmiş olan bir İngiliz maliyecisidir. Bak, C. Jaeschke, 4, S. 22.

(299) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1996. Daha 23 eylül 1920'de Ryan, "Yegâne ümidimiz Tefvik kabinesi ile sulh'ün tasdikindedir" diyordu. Bak, C. Jaeschke, I, S. 122.

(300) Tarık Mümtaz Göztepe, S. 372.

(301) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2066. I. Hâmi Dânişmend, 4, S. 465. Ferit Paşa 16 ekim 1920'de isti'fa etti. Bak, C. Jaeschke, 4, S. 157, 204. B. Şimsir, II, S. 368. Hariciyyeci olarak Paris, Berlin, Petersburg ve Londra elçilikleri kâtipliklerinde bulunmuş olan Ferit Paşa, yükselmek için bir çok çarelere baş vurmuş, libadecılardan yüz bulamayınca, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" na girmişti. O, istediği makama Sultan Mehmed Vahidüddin zamanında yükselbilmiş, fakat Millî Hareket'e karşı takındığı tavır yüzünden Türk milleti tarafından sevilmemişti. Beş defa sadrazam olan bu paşa, beşinci isti'fasından sonra Karlsbada' gitmiş, 1922'de tekrar İstanbul'a dönmüş, fakat kalamayarak, âilesi ile birlikte Nice'e kaçmıştır. 6 ekim 1923'de orada öldüğü vakit Times Gazetesi şöyle yazmıştır: "Pek namuslu ve vatan - perver bir adamdı, fakat siyâsî değildi. Hayatı sade, tavırları büyüleyici ve azametli idi. Fakat İstanbul'da çıkmakta olan Tevhid-i Efkâr Gazetesi buna karşı şu cevabı verdi: "Bilâkis ne vatan - perver idi ne de tavırları büyüleyici ve azametli. Bir bakışta, bir konuşuşta acz ü belâhet'i meydana çıkan bir biçâre idi". Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 2075.

Bundan dört gün sonra yani 25 ekim'de, İstanbul'daki Yüksek Komiserler, Lord Curzon'un direktifine uyarak, Sadrazam'a müşterek bir nota verdiler ve Anadolu ile anlaşmak suretiyle, Sévres Antlaşması'nın onaylanmasını istediler. Fakat aynı gün hükümet'in yaptığı "Siyâsî beyan", Yüksek Komiserlerin isteklerini pek karşılar zekilde değildi. Çünkü Hükümet bu siyâsî beyan'da, "hükümetle milletin el ele vererek çalışması gereğine" inanıldığını, Sévres Antlaşması'nın "Kânûnî şekle uygun olarak ve Anayasa'nın icablarıyla de te'lif edilerek tasdik edilebilmesi için, birlik etrafındaki gayretler bir sonuca ulaşır ulaşmaz, parlamento'yu toplanmaya da'vet" edeceğini açıklıyordu (302). Buna rağmen Yüksek Komiserler, 24 Kasım 1920'de Bahâli'ye bir nota vererek, Sévres Antlaşmasının onaylanması üzerinde ısrar ettiler ve Osmanlı Hükümetine yapılacak mâlî yardımın bu antlaşmanın onaylanmasına bağlı olduğunu bildirdiler (303). Bir an geldi ki Osmanlı Hükümeti, parlamento'nun toplanmasını beklemeden antlaşmayı onaylamayı düşündü, fakat bundan önce Kuvâ-yi Milliye ile uzlaşmanın hücumunu kabul ederek bunu yüksek Komiserlere bildirdi (304) ve "en az bir aylık mühlet verilmesini rica etti (305). Olayların bu şekilde bir gelişme gösterdiği sıralarda idi ki, Yunanistan da Venizelos, iktidarı kaybetmiş, Kral Constantine, Yunan halkı tarafından geri çekilmişti. Bu değişiklik karşısında Fransa, "Yunanistan'dan açıkça uzaklaşmış ve 3 aralık 1920'de Leygues, Sévres Antlaşması'nda revizyon yapılmasını istemişti (306). Osmanlı Dışişleri Bakanı da, 20 Aralık 1920'de İngiliz Yüksek Komiserine, durumun

(302) G. Jaeschke, 4, S. 204. B. Şimşir, II, S. 386.

(303) B. Şimşir, II, S. 431.

(304) G. Jaeschke, 4, S. 205.

(305) Aynı eser, S. 205.

(306) G. Jaeschke, 4, S. 205. 12 aralık 1920'de yine Leygues, arka arkaya yirmi Fransız Hükümeti iktidara gelebilir. Fakat bunlardan hiç birine parlamento, antlaşmanın onaylanması için izin veremeyecektir. "İzmir'in Türk hâkimiyetine geri dönmesi esâsı üzerinde M. Kemal ile sür'atle anlaşmak âmir bir hüküm olmuştur" demiydi. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 205.

eskisi gibi olmadığını Sévres Antlaşmasının değiştirilmesi gerekeceğini, İtalya ve Fransa'nın da böyle düşündüklerini söyledi (307). Sözün kısıası Sévres Antlaşması, Osmanlı delegeleri tarafından imzalandı ve fakat ne Osmanlı parlamentosu ne Pâdişah ne de Osmanlı hükûmetleri tarafından onaylandı.

Tevfik Paşa kabinesinde, eski sadrazamlardan Ahmed İzzet Paşa, Dâhiliyye Nezâreti'ne (İçişleri Bakanlığı), Salih Paşa da Bahriye Nezâreti'ne getirilmişti. Bu hal, İstanbul ile Anadolu'nun birbirlerine yaklaşması için atılmış ilk adım olarak kabul olunabilirdi. Çünkü her iki paşa, Kuvâ-yi Milliyye'ye gösterdikleri yakınlıkla tanınmışlardı. Özellikle Ahmed İzzet Paşa, "Anadolu ile İstanbul'un zâhiren münfak, bâtmen ve kalben müvâfık olarak çalışmalarını" istemekte idi. Onun için bu paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda, "Mustafa Kemal Paşa karargâhında bulunmuş olan ve bu tarihte maiyyet-i Seniyye erkân-ı harbiyyesinde" görevli bulunan kurmay Binbaşı Neş'et Bey'i, Ankara'ya göndermeyi düşünmüş, bu davranış hükûmetçe de yerinde görüldüğü için Neş'et Bey Ankara'ya gitmişti. Orada yetkililerle görüşen Neş'et Bey, dönmüşünde "Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kuvvet ve kudretini tasvir eden bir muhtıra ile birlikte Meclis Reisinin bir da'vetnâmesini" de getirdi (308). Fakat buna rağmen bir anlaşma meydana gelemeyecekti. Çünkü İstanbul hâlâ kendini "Meşrû" hükûmet sayıyor; memleketin gerçek sahibi telâkki ediyor ve bu sebeple de her kudretin kendisine tâbi, olmasını istiyordu. Buna karşılık Ankara, Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir otorite tanımamakta idi. Bu sebeple Ankara, "İstanbul'un çâre-i halâs için vuku bulan i'tilâf ve mülâkat takliflerini", sadece "Kamu oyunu tatmine yarayacak şartları hazırlamadan"

İstanbul, Ankara'ya yaklaşmak istiyor. "Bilecik mülâkâtı".

(307) B. Şimşir, II, S. 482.

(308) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1997.

reddetmeyi uygun bulmamış (309) ve bundan dolayı Bilecik'de bir görüşme yapılmasını kabul etmişti. Bunun üzerine Ahmed İzzet Paşa başkanlığındaki İstanbul hey'eti (310), 5 aralık 1920'de Bilecik'de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile görüştü. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul Hükûmeti temsilcilerine karşı tutumu çok sert olmuştu. Gerçekten ilk karşılaştıkları vakit Mustafa Kemal Paşa kendisini Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti Reisi" olarak takdim ettikten sonra onlara "Kimlerle müşerref oluyorum dedi. Bu durumdan belki de biraz şaşırmış olan İstanbul hey'eti (311), kendilerinin kim olduklarını izaha kalkışınca Mustafa Kemal Paşa, bu defa da, "İstanbul'da bir hükûmet ve kendilerini o hükûmetin ricâhi olarak tanımadığını", bundan dolayı da "Memleket meseleleri üzerinde" konuşma yetkileri olamayacağını söyledi (312) ve isteklerine aykırı olarak onları Ankara'ya götürdü, fakat bu kişilerin, "Yabancıların baskısından kurtulmak üzere Anadolu'ya sığındıklarını (313);

(309) "Ahmed İzzet Paşa'nın ve dâhil olduğu kabinenin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin mâhiyyet ve selâhiyyetinden haberdar olmadıkları, hâlâ İstanbul'da bir hükûmet yapan ve o vasıta ile mukadderât-ı millet ve memleket mesâilini halletmek hususlarını düşündükleri görülmüyordu". Bak, Nutuk, 2, S. 54, 56.

(310) Ahmet İzzet Paşa Başkanlığındaki bu hey'et, "Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticâret ve Ziraat Nâzırı Hüseyin Kâzım Bey, Resat-hâne Müdürü Hoca Fatih Efendi, Bern Sefiri Cevad, Babı-âli Hukuk Müşaviri Münir Beylerden" kurulu idi. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1733.

(311) Bu hususta İzzet Paşa, "Ben aramızda kadim ve kavim hukuk olan rûfeka-yi silâhımla samimî bir surette derdleşip vatanımın, devletin selâmet tedbirini teemmül edeceğimi düşünüyorken hiç tanımadığım zevat arasında parlamenter bir müzâkereye ma'ruz kalınca doğrusu şaşkınlaştım ve i'tiraf ederim ki, müzâkereyi fena idare ettim, fakat iyi de etsem netice değişmiyecekti" diyor. Bak, İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1997.

(312) Nutuk, 2, S. 66. İ. İnönü, Milli Mücadele, 8 Mayıs 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(313) İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, S. 1997.

"Memleketin hayır ve selâmetine daha verimli ve etkili bir surette çalışmak üzere" Kuvâ-yi Milliyye'ye katıldıklarını i'lân etti (314). Halbuki onlar bunu istememekte idiler. Bu sebeple haberi yalanlamağa kalktılar ise de buna imkân bulamadılar (315) ve Ankara'da kaldıkları sürece rahat olamadılar, nihâyet, kabinedeki görevlerinden ayrılacaklarını ve bundan sonra politika ile uğraşmayacaklarını va'd ettikleri için İstanbul'a dönme iznini aldılar (316). Görülüyor ki, İstanbul, Ankara ile ilişki kurma yolunda büyük çabalar harcamış, fakat Ankara bu def'a da onun hareketlerini şüphe ile karşılamıştı (317).

(314) Nutuk, 2, S. 67.

(315) İ. İnönü, Milli Mücadele, 8 mayıs 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(316) "Atatürk bu şartları ileri sürmekte çok haklı idi. Çünkü adları büyük. Vazife alıyorlar ve bunların, Milli Hareket'in karşısında görünmeleri bizim çalışmalarımıza büyük güçlükler çıkarıyor. İsyanlar oluyor, çok kan dökülüyor. Tanınmış isimler, tecrübeli adamlar. Bunların iş başında görünmeleri, devletin içine düştüğü hâle bir çâre bulunacağı ümidini uyandırıyor. Bunun için Atatürk, isim yapmış, şöret sağlamış kimselerin, İstanbul'da vazife almalarını istemiyordu. Ahmed İzzet Paşa hey'eti razı olup Ankara'da kalıydı, Milli Hareket Pâdişah'a karşı daha çok güçlenecekti. O zaman beraber olurduk, kendilerinden faydalanırdık. Fakat böyle bir niyyetleri yoktu". Bak, İ. İnönü, Milli Mücadele, 8 mayıs 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(317) "Öyle anlaşılıyor ki, bu hey'et'in Anadolu'ya gönderilmesinde asıl maksad, Ankara Hükümetini bir münâsib tarzda İstanbul'a bağlamak. Geçen seneden beri memlekette iki hükümet var, biri İstanbul Hükümeti, diğeri evvelâ Hey'et-i Temsilîyye olarak, sonra Büyük Millet Meclisi olarak Anadolu Hükümeti. İ'tilâf Devletleri İstanbul Hükümetini tanıyor ve onunla muhâbere yapıyorlar. Bu iş yine böyle devam edecek ve Anadolu'ya gelen hey'et muvaffak olsaydı İ'tilâf Devletleriyle temasa İstanbul Hükümeti tevassut etsin diye bir kombinasyon kurularak, Ankara Hükümetini de bu vesîle ile İstanbul'dan idâre eder bir vaziyete gelecekler. İşin esâsı budur. Tabîi Büyük Millet Meclisi Hükümeti böyle bir anlaşmaya yanaşmadı. Mustafa Kemal Paşa, haklı olarak, memleketin mukadderâtına Büyük Millet Meclisi el koymuştur, binâenaleyh her şeye muhâtap o dur, yabancılar da Büyük Millet Meclisi ile temas etmelidir diyordu. Nihâyet, İstanbul'a dönünce hükümetten vazife kabul etmeyeceklerine dair ellerinden kâğıt alındı ve İstanbul'a gitmelerine müsaade edildi". Bak, İ. İnönü, Milli Mücadele, 8 mayıs 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

Bununla beraber, her yerde iki tarafın uzlaşacağına o kadar inanılmıştı ki, İstanbul "Medlis-i temyiz-i askerîsi" (Askerî Yargıtay Meclisi) bile, Kuvâ-yi Milliyye'ye katılan veya Millî Hareketi teşvik edenler hakkında verilecek veya verilmiş olan kararların uygulanmasında tereddüde düşmüş ve ne yolda hareket edileceğini Harbiye Nezâretinden sormuştu. Gerçekten bu yazı ile hükûmet'in son günlerde Kuvâ-yi Milliyye ile uzlaşma yoluna gittiği açıklanıyor ve 11 nisan 1920 tarihli "İrade-i Seniyye" ile Kuvâ-yi Milliyye aleyhindeki fetva hükümlerinin (318) geçerli olup olmadığı, soruluyordu (319). Fakat Harbiye Nezâreti bu yazıya doğrudan doğruya cevap vermediği uygun bulunmamış olmalıdır ki, onu 16 aralık 1920 tarihinde "Sadaret Makamına" (Başbakanlık) gönderdi (320). Sa-

(318) Bak, S. 87.

(319) Askerî Yargıtay'ın yazısı aşağıdadır: "Eyyâm-ı ahîrede hükûmetçe Kuvâ-yi Milliyye ile te'min-i i'tilâf esbâbına tevessül edilmiş bulunulmasına nazaran kuvâ-yi mezbûre'ye iltihak veya teşkilât...? tertib ve teşvik ef'âlinin mâhiyyet-i cürmiyyeleri hükûmetin 11 nisan 36 tarihli İrade-i Seniyye-i Pâdişâhî ile müstenidün ileyhi bulunan fetâvâ-yi şerife ahkâmının mahtuziyyet (? Mahfuziyyet olabilir) ve adem-i mahtuziyyeti (? Adem-i mahfuziyyeti olabilir) hakkındaki nokta-i nazarının bilinmesiyle teayyün edeceği ve ef'âl-i mezbûre failleri hakkında sâdir olan hükümlerin temyizden tedkik, tasdik veya nakz-ı hüküm kazıyyesinde ef'âl-i müstenidün biha'nın cürüm telâkki edilip edilmemesi de müessir bulunmak tabii bulunduğu cihetle evvel be-evvel hükûmetçe marr'ül-arz İrade-i Seniyye-i Pâdişâhî ahkâmı muhâfaza edilip edilmediğinin i'lâmı muktazî bulunmuş idüğünden icrâ-yi icâbı..... re'yi devletleridir. 9 kânunuevvel 36. Meclis-i Temyiz-i Askerî" Bak, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3, S. 4.

(320) Sadâret makamına yazılan yazı aşağıdadır: "Memâlik-i Osmâniyye dâhilinde tebaa-i Osmâniyye tarafından ika' edilân ef'âl-i memnûa faillerinin usûl-i muhâkemeleri kavânin-i mevzûa-i devlet dâiresinde hall ü hasm edileceği vâreste-i ıstibah olmakla beraber Kuvâ-yi Milliyye hakkında 11 nisan sene 36 tarihinde şeref-sâdir olan İrade-i Seniyye ve fetâvâ-yi şerife ahkâmı ile hükûmetin ahîren kuvâ-yi mezkûreye karşı almış olduğu vaz'iyet muhtâc-ı istizân görüldüğüne dâir Divân-ı Temyiz-i Askerî'nin ittihaz ettiği karar sureti leffen arz ve takdim kılınmış olmakla ol babda emr ü ferman Hazret-i men leh-ül-em-rindir. 16 kânunuevvel Sene 336. Harbiyye Nazırı. Ziyâüddin". Bak, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3. S. 5.

Nâzîrî Makamının bu yazıya nasıl bir cevap verdiği bizce bilinmemektedir. Ancak Kuvâ-yi Milliyye'ye karşı duyulan sempati devam etmiş olmalıdır ki, bu hükûmetin bir kaç ay sonra bile Kuvâ-yi Milliyye ile ilgili çok ilginç bazı hareketleri daha görülecektir. Nitekim Harbiye Nezâretinden Sadaret makamına sunulan bir yazıda; bakılmakta olan da'valar arasında, Kuvâ-yi Milliyye ile ilgili oldukları için sanık sayılmış olan bazı kişilere ait olanlar da vardır. Halbuki vatan müdâfaası için kurulmuş bir kuvvet olduğuna şüphe bulunmayan Kuvâ-yi Milliyye'nin, düşmanın saldırısına karşı vatan ve millî namusu yiğitce savunmak ve korumakla meşgul olduğu böyle bir zamanda, sırf Kuvâ-yi Milliyye ile ilgili olduklarından dolayı sanık sayılmış olan bu kişilerin, vatana karşı duydukları sevgilerinin takdir edilmesi gerekirken suç sayılarak hâlâ zan altında tutulmaları ve sonunda aleyhlerine her hangi bir hüküm çıkarılması adâlete uygun düşemeyecektir. Onun için bu gibi da'vaları "İcrâ-yi ta'kîb ve hükümden" düşürecek bir karar alınması gerekir denmekte idi (321). Bundan başka "Birinci Divân-ı Harb-i Örfî Reisi" kendi bölgesi içinde de "Kuvve-i Milliyye meselesi mevcut olup Vazife-i Milliyye ve Vataniyye ile" meşgul olan bu kuru-

(321) Harbiye Nâzırının imzasını taşıyan bu yazı aynen aşağıdadır: "Ma'rûz-ı çâker kemîneleridir. Birinci Divân-ı Harb-i Örfî Riyâseti'nden vârid olan 12 nisan sene 337 tarih ve 325 numaralı tezkerede derdest-i rü'yet bulunan deâvî meyânında Kuvâ-yi Milliyye ile alâkadar olmakla maznûn addedilmiş bazı zevat ve eşhâsa müteallik husûsat dahi mevcûd olup halbuki Kuvâ-yi Milliyye'nin müdâfaa-i vatan zımında teşekkül etmiş bir kuvvet olduğu câ-yi te'addüd olmadığı gibi tecâvüz-i a'dâ'ya karşı vatan ve namûs-ı millîyi dilirâne bir surette müdâfaa ve muhâfaza ile meşgul olduğu böyle bir zamanda mücerred Kuvâ-yi Milliyye ile alâkadar olmalarından dolayı maznûn tutulmuş olan zevat ve eşhâs-ı müşâr ve mûmâ ileyhim'in sezâvâr-ı takdir ve tahsîn olan mehabbet-i vataniyyelerinin bir cürüm addolunarak taht-ı maznûniyyette bulunmaları ve binnetice icrâ-yi muhâkemeleriyle aleyhlerine bir hüküm icdârı kat'îyyen muvâfık-ı şîme-i ma'delet olamayacağından bu kat'îl deâvinin kâffesinin birden icrâ-yi ta'kîb ve hükümden iskat ve iga edecek bir karar ittihazı hakkında iktiza eden tegebûsâtın icrâsı bildirilmiş olmasına binâen bu babda bir karar ittihaz ile neticesinin.....". Bak, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3. S. 5.

luşun, kovuşturmaya tâbi' tutulmasını, vatan savunulması gibi yüce bir görevi yerine getirmeğe çalışanları cezalandırma telâkki ediyor, bu halin giderilmesini ve bu yüzden haczedilmiş olan mallarının üzerinden hacz kararının kaldırılmasını istiyordu. Harbiye Nezareti bu isteği yerinde bulduğu için sadâret makamına bildirdi (322). Ayrıca 22 haziran 1921'de, Kuvâ-yi Milliyye ile ilgili 823 kişi hakkındaki kovuşturmanın durdurulmasını ve dosyalarının kaldırılmasını istedi. Hülâsa, bütün bunlardan anlaşıldığına göre İstanbul, uzlaşmak üzere Ankara'ya etini uzatmış bulunuyordu. Bize göre bunun sebebi sadece İ'tilâf Devletlerinin, "Harekât-ı Milliyye Rûesâsı ile" uzlaşması tavsiyeleri değil, fakat Sévres antlaşmasının ağır hükümleri karşısında İstanbul'daki bazı devlet adamlarının, İ'tilâf Devletlerine karşı besledikleri güveni kaybetmeleri ve kurtuluşun Kuvâ-yi Milliyye'ye yardımda olduğunu anlamalarıdır. Ancak Ankara ile İstanbul'un, varmak istedikleri amaç, aynı olmakla beraber, yürüdükleri yollar o kadar ayrı istikamete yönelmişti ki, bu hal onların hiç bir zaman yanyana gelmelerine müsaade etmiyecekti.

(322) Harbiye Nezâreti'nin yazısı şudur : "Ma'rûz-ı çâker Kemîneleridir. Divân-ı Harb-i Örfî'nin dâire-i kazası dâhilinde kuvve-i milliyye mes'elesi dahi mevcûd olup vazife-i milliyye ve vataniyye ile müteveğgil bu teşkilâtın ta'kibata tâbi' tutulması müdâfaa-i âliye-i vataniyye hâdisât-ı mübeccelesiyle müteâriz olmakla bu vaz'iyetin refiyle ithâmât-ı vâkıaya mebnî emvalleri üzerine mevzu' hacz'in kaldırılması Birinci Divân-ı Harb-i Örfiden bâ mazbata beyan edilmiş ve mazbata-i mezkûre leffen takdim kılınmış olduğundan ma'rûz mazbata iktizasının ifâ buyrulması merhûn-ı irade-i sâmiye-i fahîmâneleridir. Ol babda emr ü ferman Hazret-i veliyyül emrin-dir. 24 nisan Sene, 37. Harbiye Nâzırı. Ziyâüddin". Bak, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 3. S. 8.

İKİNCİ BÖLÜM

I

Güneydoğu Anadolu'da ve Kilikya'da Türk - Fransız Mücadelesi.

Sivas'da Picot (Georges), ile varılmış olan kararlara rağmen, Güneydoğu Anadolu ve Kilikya'da, Fransızların tutumunda her hangi bir değişiklik meydana gelmemişti (1). Nitekim, Kilis'i, işgal ettiği vakit General Quérétte, Kilis kaymakamlığına bir yazı göndererek bundan sonra "Maraş, Antep ve Urfa sancaklarının" Osmanlı - Fransız ortak idâresine tâbi" olacaklarını, fakat jandarma'nın Fransız komutanlar emrinde, mâliye'nin de Fransız kontrolü altında bulunacağını bildirdi (2). Aynı generalin, müslüman halka yayımladığı bir beyannâme ise, Fransızların Türklere karşı besledikleri duyguların ne kadar düşmanca olduğunu açıkça gösteriyordu (3). Bu arada onlar, er geç Türklerle bir çatışmaya gideceklerini kabul ettikleri içindir ki, durmadan Maraş'a **Maraş Savaşı.** takviye birlikleri getirmekte idiler. Ancak, onların nasıl bir maksad peşinde koştuklarını sezmiş olan Türkler,

(1) Bak, Cilt 2. S. 217.

(2) T. Gökbilgin, 2, S. 254.

(3) Dört maddeden ibâret olan bu beyannâmede : "1 — Ne için taşıdığını tahkika bile lüzum görmeksizin üzerlerinde revolver bulunan bir adamın kurşuna dizilmesi. 2 — Kargaşalık zuhurunda telef olacak ve yahud yaralanacak bir Fransız neferine mukabil yerliden iki adamın kurşuna dizilmesi ve bunların da kur'a ile intihâbı. 3 — Bir hânenin silâh atılırsa o hânenin yakılması. 4 — Hükümet-i Osmaniyye me'murlarının böyle bir hal vukuunda derhal hakk-ı idâre ve hâkimiyetlerinin iskatı ve sokakların mitralyöz ve bomba ve gazlı mermilerle ateş altına alınması" kayıtlı idi. Bu beyannâme, Sivas'daki Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Milliyye-i Vatan Cemiyyeti tarafından l'tilâf Devletleri katında protesto edildi. Bak, Nimet Arsan. S. 143.

karşı tedbirleri almakta gecikmemiş ve 7 ocak 1920'de, Islâhiyye'den Maraş'a hareket eden bir Fransız birliğini gerektiği kadar ırpalamışlardı. Bununla beraber, Fransızların Maraş'a kuvvet yollamağa devam etmeleri ve yolları üzerindeki köylerde ırza tecavüze kadar varan hareketleri, Türklerin sabrını tüketti ve onları, sonunun nereye varacağı kestirilemiyen bir savaşın içine doğru itti. Gerçekten, 20 ocak 1920'de (4), Fransız komutanı, Maraş hükûmet binâsının işgal edileceğini Mutasarrıfa bildirmiş, ertesi gün şehrin ileri gelenleri ile büyük me'murları karargâhına da'vet ederek, Fransız kuvvetlerine karşı yapılan tecavüzlerden Maraşlıların sorumlu bulunduğunu ve yapılan saldırıların Fransız hükûmetine karşı girişilmiş düşmanca bir hareket olduğunu söyledikten sonra onlardan bir kısmını tutuklanmış ve hükûmet binasını işgal etmek üzere kuvvetlerini harekete geçirmişti. İşte, zaten sınırları genişmiş bir halde bulunan milisler, bu son olay üzerine Fransızlara ateş açtılar ve onları püskürttüler. Bu suretle başlamış olan savaş (5), ertesi gün şiddetini biraz daha artırdı ve 23 ocak 1920'de Fransız topları şehrin üstüne ateş yağdırmaya başladı. Fakat buna rağmen 200 kadar mücâhit, silâh ve cephaneye ile dolu olan bir kilise'ye saklandı (6), Fransız ve Ermeniler tarafından bir kale hâline getirilmiş olan ve şiddetle savunulan bu kiliseyi ele geçirdi. Fakat herkes biliyordu ki, bu ve buna benzer başarılar, sonucun alınmasını sağlayamazdı. Onun için Mustafa Kemal Paşa'nın, 24 ocak 1920 tarihli

(4) Bugün öğretmen Hâfız Veliyyüddin Efendi ile din adamı Mustafa Efendi şehid düşmüş ve Maraş savaşı başlamıştır. Bak, M. Gol-oğlu, 3, S. 74.

(5) Savaş 21 ocak 1920'de başladı. Bak, Nimet Arsan, S. 169. Savaş 20 ocak 1920'de başladı. Bak, G. Jaeschke, I, S. 85.

(6) Fransızlar ve Ermeniler bu kiliseyi şiddetle savunuyorlardı. Bunun üzerine Yusuf Çavuş adındaki kahraman, kilisenin kubbesine tırmandı, açtığı bir delikten "Tutuşturulmuş paçavralarla birlikte bir kaç bombayı" içeriye savurdu. O anda kulakları patlatan bir gürültü duyuldu, alevler içinde kalan kilise çöktü, savunmada bulunan Fransız ve Ermenilerden kurtulan olmadı, bu arada kahraman Yusuf Çavuş şehid düştü. Ömer Sami Coşar, No. 218.

genelgesi, her halde Güneydoğu ve Kilikya'da kurtuluş umudunun artmasına çok hizmet etti. Çünkü, bu genelgede Mustafa Kemal Paşa, "Adana'da 1170, Toprakkale - Islâhiye şimeditifer hattı üzerinde 200, Kırna'da 2300. Kilisde 600, Antep'de 1200, Maraş'da 1200 kadar Fransız müstemleke ve Ermeni askerî" bulunduğunu, buna karşılık Arapların bir tümenlik kuvvetlerinin büyük kısmının, Halep - Müslimiyye - İskenderun arasında olduğunu açıkladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak istemiyen ve kuruluş hâlinde bulunan Arab Millî teşkilâtı ile de bağlantı kurulduğunu (7) belirtiyor ve kuzeye doğru harekete geçecek olan bu kuvvetlerle Türk kuvvetleri arasında sıkışıp kalacak olan Fransızlara, saldırılmadan önce, Kuvâ-yi Milliyye komutanları tarafından "En yakın Fransız Kumandanlığına" bir nota verilmesini tavsiye

(7) İngiliz ve Fransızların davranışlarından tedirgin olan bir kısım Suriyeliler, Şam ve Halep gibi şehirlerde ve bazı kasabalarda bir takım dernekler kurmuşlardı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 402. Nimet Arsan, S. 202. Bunlar komşu Türk topraklarındaki Müdâfaai - Hukuk Cemiyetleri ile mektuplaşmaya, Suriye'deki durumu haber vermeğe ve silâh satın almak üzere Suriye'ye geçen Türklere yardım etmeğe başlamışlardı. Bak, S. Üzel, S. 99. 19 aralık 1919'da, Halep'deki kuruluştan (Halep Teşkilâtı Milliyye Riyâsetinden), Antep Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyyeti aracılığı ile, Sivas'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf geldi. Bu telgrafta, Suriye'de kurulmuş olan bazı gizli cemiyetlerin, müşterek düşmanı kovmak üzere, Türk vatan-severleriyle iş birliği yapmak istedikleri söyleniyor, fakat her şeyden önce aşağıdaki hususların bilinmesi isteniyordu : 1 — Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu teşkilât Suriye'ye nasıl ve ne kadar yardım yapabilecektir. 2 — Suriye'deki teşkilât için düşünülmüş ve kararlaştırılmış bir program varmıdır. 3 — Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, dıştan yardım almakta mıdır, alıyorsa bu yardımdan Suriye ne kadar faydalanacaktır. 4 — Suriyeli vatanseverlerin maksadı, Filistin de dâhil olmak üzere, Suriyenin bütünü'nün kurtulması ve istiklâlidir. Bak, S. Üzel, S. 102. Bazı İngilizlere göre Suriye liderlerinden "Yasin Paşa, Suriye'de Türk idâresini iâde etmek" istiyordu. Bak, Selâhi R. Sonyel, Türk Kültürü, Sayı 89, S. 323. Bu mektuplaşmalar sonunda anlaşılmıştır ki onlar, Suriye, Irak ve Türkiye, istiklâllerini elde ettikten sonra konfederasyon kurmayı düşünüyorlardı (Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15, Belge 402). Mustafa Kemal Paşa'nın onlara verdiği cevap olumsuz değildi. Ayrıca Antep ve Osmâniyye istikametinde yürüyerek Fransızları arkadan vurmaları

ediyordu. Onlar bu nota'da, Fransızların Türk vatanını "Parçalamak ve ilhak etmek ve hür olan Türk Milletini esir etmek" istediğini anlıyoruz. Ancak bu hâle tehammülümüz kalmamıştır, Fransız tecâvüzlerine son vermek üzere bütün varlığımızla harekete geçmeye azmetmişizdir. Kuvvetimiz sandığınızdan pek daha çoktur. Beyhûde yere kan dökülmesinden vaz geçilerek 48 saat içinde silâh ve cephânelerinizi bırakır ve memleketinize çekilirseniz" hakkınızda hümmette kusur" edilmeyecektir. Aksi takdirde hakkımız elde edilinceye kadar "Hiç bir fedâkârlıktan çekinmiyeceğiz" diyeceklerdi (8). Bu genelge'de ayrıca, Kolorduların "Millî kuvvetleri hemen teşkil ve harekete hazır" bir hâle getirmeleri isteniyor ve çok önemli olan Maraş harekâtının lehde sonuçlanması için de 3. Kolor-

istenmişti (Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 15, Belge 402. Ali Fuat Cebesoy, I, S. 291). Bu arada Emir Faysal ile M. Kemal Paşa arasında 16 haziran 1919'da bir antlaşma imzalandığı söyleniyordu. Sahte gibi görünen bu antlaşmaya göre, dinsel ve vatani korumak için iki taraf birbirine yardım edecek; kutsal savaş (cihad-ı mukaddes) ilân edecek; Türk İmparatorluğu'nun ve Arabistan'ın parçalanmasını kabul etmiyeceklerdi. Osmanlı Hükûmeti bir Arap devletinin kurulmasını tanıyacak buna karşılık Araplarca, hutbelerde padişahın adı anılacaktı. Bak, B. Şimşir, I, S. 79. Ancak, Türk İstiklâl Savaşına girişmiş olanlardan bazıları, özellikle Kâzım Karabekir Paşa, Arablarla bir ilişki kurulmasına karşı idi, böyle bir ilişkiyi, Sivas'da verilmiş olan kararlara aykırı görüyordu. Ona göre millî sınırlar çizilmiş bulunuyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa, onun, kaygılarını gidermek üzere bir şifre göndererek, maksadımız, Türkiye'ye saldıran düşmanları sınırlarımız dışında, istiklâllerini elde etmeğe çalışan başka milletlerle meşgul etmektir. Bu şekildeki hareket ise millî kararlara aykırı değil, tersine onların uygulanmasını sağlamaya yarayan bir harekettir. "Suriye ve Irak'da hâkim ve nâfiz olduğumuzu gizlemekle değil, bilâkis izhar ve elimizden geldikçe fi'len isbat etmek suretiyle te'min olunacak menâfi-i siyâsiyenin el-bette büyük olacağına" inanmalısınız. Bu şekildeki bir siyâsetin sonucudur ki Suriye Yüksek Komiseri Picot, bir hey'etle Sivas'a gelmiş ve ileri sürdüğümüz teklifleri kabu letmiştir. Çünkü ona Suriye ve Kilikya'da örgütlenmiş olduğumuz söylenmişti. Bak, Kâzım Karabekir, S. 479. Nimet Arsan, S. 216. İ'tiraz ortadan kalkmamış olmakla beraber daha sonraki günlerde Araplarla olan ilişkilerde biraz daha gelişme görüldü. 25 mayıs 1920'de Millerand, "Mustafa Kemal'in", 8 mart 1920'de Suriye Kralı olan "Faysal ve Bolşeviklerle ittifakı peklenelidir" diyordu (Bak, G. Jacechke, I, S. 105). 5 haziran 1920'de Faysal'ın "Ankara mütârekesi (30 mayıs 1920'de imzala-

dunun, "Maraş'a her hususta" yardım etmesi rica ediliyordu (9). 25 ocak 1920'de kolordulara ve öteki askerî birliklere gönderilen bir yazıda da, Maraş çarpışması hakkında henüz bilgi alınamadığı, fakat Fransızların "Kuvvet celbederek olayı kanlı bir surette bastırmaları" ve halkı parça parça ezmeleri ihtimali vardır. Buna engel olmak için "Tarafımızdan her yerde Millî Müfrezelerle ufak büyük harekâta başlamak mecbûriyyet vardır" deniliyor ve hemen gerilla tarzında işe girişilmesi gereklidir deniliyordu (10). Aynı gün kolordulara, başka bir yazı ile aşağıdaki talimat verildi : a — "Fransız Kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerde" kuşatmak ve "Ufak garnizonlardan başlayarak" esir ve yok etmek. b — Tünelleri, köprüleri atmak, yolları tahrib etmek, gezici müfrezelerle yolları kesmek, Fransızların birbirleriyle bağlantılarına engel olmak. c — Fransızlara karşı ilk ayaklanmayı Urfa'da hemen başlatmak.

nan 20 günlük mütâreke) Mustafa Kemal Paşa'nın ihtiraslarını çoğaltacak" demişti : Bak, G. Jaeschke, I, S. 106. Faysal Türk - Fransız mütârekesini hayretle karşılamış ve Fransızların bu tedbirinin ortak düşmanı olan Türklerin işine yarayacağını söylemişti. Bak, B. Şimşir, II, 139. Bu arada Suriye'lilerle Kilis Millî kuvvetleri arasında da bazı konuşmalar oldu, hatta "Cenub akıncı Kolları" kurularak iş birliğine gidildi, Türk millî kuvvetlerinin Şam çevresinde faaliyetleri bile görüldü, fakat silâhlı bir Arab birliğinin Türk sınırları içinde düşmanlara karşı bir harekette bulunduğuna kimse tanık olmadı. (8) Fransız komutanlara verilecek nota'nın metni aşağıdaki gibi olacaktı : "Ekseriyyeti Türklerle meskûn mukaddes vatanımızı birer bahâne ile parçalamak ve ilhak etmek ve hür olan Türk milletini esir etmekte el'an azmetmiş bulunduğunuzu görmekteyiz. Artık bu hâle tehammülümüz kalmamıştır. Akaid-i diniyye ve âmâl-i milliyemize merbut olan bizler mâhiyyeti meçhul olmayan her nevi' tecâvüzlerinize nihâyet vermek için bütün mevcudumuzla azmettik. Kuvvetlerimiz tahmîninizden pek fazladır. Beyhûde yere sefk-i dimâ'dan sarf-ı nazar ederek, milletlerinizin vuku' bulacak haklı it-hâmâtundan kurtulmak için, kırk sekiz saate kadar silâh ve cephâne-lerimizi ba'detteslim memleketinize avdet ettiğiniz takdirde hakkınızda hürmette kusur edilmeyeceği ve aksi takdirde hakk-ı meş-rûumuzun istihsâli maksadıyla hiç bir fedâkârlıktan çekinmeyeceğimizi tebliğ ve cevabınıza intizar ederiz". Bak, Nimet Arsan, S. 170.

(9) Nimet Arsan, S. 169.

(10) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 382.

d — Fırat'ın doğusundaki Fransızları buralardan çekilmek zorunda bırakmak ve bunun için de her Fransız müfrezesinin ev veya çadırına her gece ateş açmak. e — Aşiretleri harekete kışkırtmak (11). Kolordular verdikleri cevapta, direktifleri yerine getireceklerini ve lüzumlu gördükleri hususları bildirdiler (12). İşte bu tedbirlerin alındığı sıralarda, "Maraş'da Fransız ve Ermeniler tarafından müslümanların katliâmı, insanlığı tedhiş edecek surette devam ediyor" (13), buna karşılık Türkler, kahramanlık tarihi için, yeni örnekler veriyorlardı (14). Ancak, 1 şubat'dan itibaren Maraş'ta savaş daha da şiddetlenmiş, o gün Fransızlar tarafından Maraş çarçısı

(11) Kolordulara verilen direktifler aynen aşağıdadır: "Kolordulara, 25/1/36.

1 — Vaz'iyet-i umumiyye'ye nazaran Fransızlar aleyhine Kuvâ-yi Milliyye'nin harekete geçmesini daha ziyade te'hirde mahzur ve mazarrat vardır. Sulh müzâkerâtının neticeye raptolmak istendiği bu devirde (devrede) memleketimizi istirdad için en büyük kuvveti sarfedeceğimizden Avrupalılar şüphe etmemelidirler. Bu şüpheyi ancak harekât ile izâle etmek mümkündür. Diğer taraftan Fransızlar Maraş'da kuvvet ile kat'i bir surette yerleşmeğe başlamışlardır ki müsâdemenin neticesi ne olursa olsun hâdiseye sükût etmek, her mıntaka ahâlisini münferiden ezilmeğe ma'ruz bırakmak demektir. Bu nokta-i nazardan dahi Maraş Fransız harekâtına, her yerde fi'len cevap vermek mecburiyetindeyiz. 2 — Fransızlar aleyhine kıyam harekâtının şekli, Fransız kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerde muhâsara etmek ve bundan sonra büyücek Kuvâ-yi Milliyye kütlelerini tedricen muhtelif yerlerde toplayarak ve ufak garnizonlardan başlayarak anları müteâkiben esir ve imha etmektir. Muhâsara tedâbiri, şimendifer köprülerini ve tünelleri atmak, yolları otomobil işlemeyecek hâle getirmek, her Fransız kuvvetinin her muvâsala yolunu seyyar müfreze ile kesmek, her Fransız kuvvetini, ne kadar az olursa olsun, mutlaka bir kuvvetle tutuşduraktan ibârettir. Bu kıyam şeklinde kat'i olan muvaffakiyyetin sırrı muvâsalatın dâima münkatî' bulunmasındadır. Cephe teşkilî gibi bizim için düşmandan daha çok fedâkârlığa ihtiyaç olan ve mehâzîr-i siyâsiyyeyi da'vet edebilen usûl-i muntazamadan da bu suretle mümkün olduğu kadar ictihab edilmiş olur. 3 — Kıyam devreleri pey-depey ta'yin olunacaktır. Birinci devre Urfa kıyâmıdır, bu kıyâma derhal bağlanacaktır. Bu devrede muhtelif cephelerin vazife ve maksad ve tarz-ı hareketleri âtide bildirilmiştir. 4 — 13. Kolordu cephesinin vazifesi, Fırat'ın şarkını tahliye ettirmektir. Bunun için şimendifer hattının mütemadiyen tahribiyle muvazzaf müteaddid demiryolu müfrezeleri, Fransızların işlediği her yol için muvâ-

yakılmıştı. 2, 3, 4, ve 5 şubat'da savaş bütün korkunçluğu ile devam etti, 6 şubatta şehrin üstünde bir Fransız uçağı uçtu. 7 şubat'da, Islâhiyye tarafından gelen ve ilâî topları da bulunan 500 kişilik bir Fransız birliği, Maraş'a bir buçuk saatlik bir mesâfede millî kuvvetler tarafından durdurulurken (15), 300 kişilik bir Fransız birliği, bir dağ bataryası ile şehre yaklaştı ve bombardımana katıldı (16). Bombardıman 8 şubat'da da devam etmiş ve kışlada kuşatılmış duruma düşmüş olan Fransızlara bu suretle yardım imkânı hâsıl olmuştu. Zaten, sayı ve silâhca çok zayıf durumda bulunan Maraşlılar, artık takatlarının son noktasına gelmiş bulunuyorlardı; şehirleri harab olmuş, yiyecekleri tükenmiş, açlık tehlikesi baş göstermişti, şiddetli bir kış mevsimi

sala müfrezeleri, her Fransız müfrezesinin bulunduğu binâları veya çadırları her gece ateşe tutacak temas müfrezeleri ta'yin olunacaktır. Eğer bu müfrezeleri mıntaka-i iggal dâhilinde yerli olarak tertib etmek mümkün olmazsa mıntaka-i iggal hâricinde tertib etmeli, gidip geleceği yolu ve zamanı ta'yin eylemeli, emniyetsiz köylerde yatmasına hâcet kalmayacak erzâkını yanına vermeli, ikinci müfrezenin gidip vazifesini teslim alması için mübâdele noktalarını ta'yin eylemelidir. Burada müfrezelerin sâha-i icrââtı Fırat'a kadardır. Muvâsala müfrezelerinin her nöbet esnâsında mutlaka bir Fransız kafilesini urmuş bulunması meşrut olduğuna göre müddet-i hizmet ta'yin olunacaktır. Temas müfrezelerinin hemen her gece, vazifedâr olduğu Fransız garnizonuna baskın ateşi yapması meşruttur. Eğer iyi tertib olursa her biri takriben on kişilik yirmi müfreze ile Fırat'ın şarkında bulunan bütün Fransızları mahsur bırakmak mümkündür. Bu icrâât esnâsında her taraftan Kuâ-yi Milliyye kısm-ı küllileri Urfa mıntakası dâhilinde fakat iggal altında bulunmayan yerlere sevk ve tahşid olunacaktır. Kat'i hücumlar Urfa'dan değil, Fransızların en zayıf bulundukları yerlerden başlayacaktır. Şimendifer hattının bir kısmı veya muayyen bir muvâsala yolu üzerindeki vazifeyi bir aşirete kabul ettirmek pek faydalıdır. Aşiret Fransızlarla tutuşduktan sonra artık devam edip gider. 5 - 13. Kolordu aynı zamanda Antep Fransız mıntakası aleyhine de faaliyete geçecektir. Tarz-ı faaliyet dördüncü maddede bildirildiği gibi muvâsala ve temas müfrezeleriyle yapılacaktır. Fakat sâha-i faaliyet nihâyet Antep gerisine kadardır ve müfrezelerin dâhilde tertibi lâzımdır. 6 — Urfa kıyâmı devresinde Maraş cephesinin ne suretle tekrâr ve tevazzuh edeceği şimdilik ma'lûm değildir. Fransızlar Maraş'dan mıntaka-i iggali tevsi' suretiyle ilerlemeye kıyâm ederlerse 3. Kolordu buna resmî ve gayr-i resmî bütün silâh ve kuvvetiyle mukabele edecektir. Fransızlar mıntaka-i iggali tevsi' etmiyerek Maraş'ta kalırlarsa, ne kadar yakın mesâfeye

geçiriyorlardı. Ancak Fransızlar'ın durumu da iyi değildi. Çünkü daha önce Baalbek ve Humus taraflarında araplarla çarpışmalar başlamış ve durum Fransızlar aleyhine bir hal almıştı. Öte yandan "Gazze aşireti (16), Urfa'ya doğru ilerlemekte ve Suruç tarafından Fransızlar, Birecik mevkiine doğru" geri çekilmekte idiler (17). Türk milli kuvvetleri ise 8/9 şubatta Urfa'ya girmiş ve Fransızları güç duruma düşürmüştü. İşte bu sıralarda idi ki, Fransızlar'ın, Türkler'le anlaşmak fikrinde oldukları ve İngilizler'den gizli olarak Amiral De Bon'u, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek ve Türk isteklerini öğrenmek üzere, Karadeniz limanlarından birisine göndermek istedikleri İstanbul'dan bildirildi (18). Fakat Hey'et-i Temsiliye adına verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşa, Fransızların bu isteklerinin kabul edilebilmesi için her şeyden önce, Kilikya, Maraş, Antep ve Urfa'yı boşaltmaları lâzım-

kadar olursa olsun fakat her halde Maraş, Pazarcık garnizonlarının gerisine yetiyecek mesâfeye kadar muvâsala ve temas müfrezelerini sevk edecektir. Kozan mıntakasında dahi en yakın Fransız garnizonu gerisine müfreze sevk olunacaktır. Bu cephelerde Kuvâ-yi Milliye kısm-ı küllileri faaliyyetle ihzar olunacaktır. 7 - 20. Kolordu cephesinde müfrezeler serian ihzar ve içeriye girmek için ayrıca ta'limâta intizar olunacaktır. Mustafa Kemal. İsmet, Kemal. Ali Fuat, Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 383.

(12) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 384 - 387. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri, Maraş savaşına Türk askeri birliklerinin de katıldığını haber vermiş, bu sebeple mütarekenin bozulduğunu İngilizlerden yardım isteyebileceklerini veya Trakya'daki Fransızları yardıma çağırabileceklerini bildirmişti. Bu durumu İngiliz Yüksek Komiseri 4 şubat 1920'de Londra'ya bildirdi. Bak, B. Şimşir, I, S. 364.

(13) "Sivas Hey'et-i Merkeziyesine.

25-1-36 şifreye zeyldir : Maraş'ta Fransız ve Ermeniler tarafından müslümanların katliâmı insanlığı tedhiş edecek surette devam ediyor. Her tarafta derhal mitingler yapılarak Hükümet-i Merkeziyye ve ecnebî Mümessillerine bu mezâlîme bir nihâyet verilmesi için müracaat olunması ve bilfiil müdafaa ile meşgul olan felâketzede Maraşlı dindaşlarımızın yapılan teğebbüsattan doğrudan doğruya haberdar edilmesi ehemmiyetle rica olunur. 29/1/1936. Hey'et-i Temsiliyye nâmına Mustafa Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 174.

(14) "Sivas Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'eti: Riyasetine. "Maraş'ın Kabaili mahallesinde sâkin Bitlis Defterdarının haremî hanım islâmların hûn-ı ma'sûmunun nâ-hak yere akıtılmasından

geldiğini, ancak bundan sonra kendileriyle “Her türlü müzâkerât-ı siyâsiyye ve iktisâdiyye”ye girişilebileceğini söylemek suretiyle Fransızlar’ın isteklerini red etmiş (19) ve onlara güveni bulunmadığını belirtmişti. Çünkü onlar, Kuvâ-yi Milliyye ile düşmanca hareketlerden sakınacaklarını, işgal bölgelerini genişletmeyeceklerini müslümanlara karşı iyi davranacaklarını va’dettikleri halde sözlerinde durmamış tersine olarak işgal bölgelerini Maraş ve Urfa’ya kadar genişletmişlerdi (20). Bundan başka Adana’da Ermenilere, büyük bir miting yaptırmışlar”, “Müslümanlar tarafından yeniden katlediklerini” ve bu yüzden silâh istediklerini söylemişler ve bu suretle onları silâhlandırmışlardı (21). Anlaşıldığına göre, “Fransızların Kuvâ-yi Milliyye ile bir muhâsım vaziyet almamaları hakkındaki teşebbüsleri sırf vakit kazanmak”tan ileriye gelmişti (22). Onun için Mustafa Kemal Paşa bu defa onların isteklerini, bazı şartlar ileri sürerek reddetmiş ve 11 şubat 1920 günü “Adana - Pozantı güney bölgesiyle Maraş bölgesindeki millî harekâtın sevk ve idâresi hakkında” kolordulara ve öteki askerî birliklere gerekli direktifi vermişti. Buna göre 12. Kolordu, Adana - Pozantı şî-

ve bir çok hânûmanların söndürülmesinden galeyâna gelerek hânesinden açtığı mazgaldan dindaşlarımızı imha için islâm mahallâtına siyâyeten (?) saldıran düşmanlara ateş açarak akşama kadar sekiz düşmanı telef etmeğe muvaffak olduğu ve akşam üzeri erkek elbisesi ile ve kemâl-i cür’etle muhâfaza-i ırz ve can kaygusu ile silâhına sarılmış bulunan mücâhidin-i islâmiyye sunûfuna iltihak ile bilfiil müsâdemâta iştirak eylemekte bulunduğu bildirilmiştir. 3/2/1936. Hey’et-i Temsiliyye nâmına Mustafa Kemal”. Bak, Nimet Arsan, S. 179.

(15) Nimet Arsan, S. 191.

(16) Nimet Arsan, S. 185. Bu aşiretin Aneze aşireti olması gerekir.

(17) Nimet Arsan, S. 185.

(18) Aynı eser, S. 188.

(19) Nimet Arsan, S. 188. 9 şubat’da Maraş’a gelen Fransız takviye birlikleri aynı zamanda çekilme emrini de getirmişlerdi. Bak, Orhan Duru, No. 6.

(20) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 401.

(21) Harb Tarihi vesikaları Dergisi, Sayı, 15. 15. Belge 401.

(22) Aynı yer.

men difer yolunun güneyindeki bölgeye Millî kuvvetler gönderecek, halk tarafından takviye edilecek olan bu kuvvetler, Mersin ve Tarsus'daki Fransızlardan Türk topraklarının hemen boşaltılmasını istiyecek, bu yapılmadığı takdirde harekete geçeceklerini bildireceklerdi (23). 20. Kolordu, "Adana Kuzeyine ve kuzeydoğusuna Millî Müfrezeler" gönderecek, bu müfrezeler "Adana - Islâhiyye arasında şimendifer yolu üzerindeki köprü ve tünellerden", muktedir olabildiklerini tahrib ettikten ve bunların ta'mirine imkân vermiyecek bir tertib aldıktan sonra Adana'daki Fransız komutanlığından, Türk topraklarının hemen boşaltılmasını istiyeceklerdi (24). 3. Kolordu ise, şimdiye kadar Maraş'a yaptığı yardımı daha da artıracak, "Antep Kuvâ-yi Milliyyesini Fransızlar aleyhine kıyam" ettirecek ve "Islâhiyye'den Maraş'a hareket edecek düşman takviye" birliklerinin Maraş'a varmalarını engelleyecekti (25).

Bu direktiflerin ne ölçüde uygulandığını bilemiyoruz. Ancak bunların, ilgililere bildirildiği 11 şubat 1920 günü Maraş kurtulmuştu. Çünkü 10/11 şubat gecesi Fransızlar, yirmi gün kadar kendileri ile kahramanca vuruşan bu şehir halkının karşısında, daha fazla kalamayarak Islâhiyye'ye doğru kaçmışlardı (26). Maraş'ta ölen ve yaralanan düşmanların sayısı küçümsenmiyecek derecede idi (27). Maraş'dan kaçabilenler, yolda millî kuvvetlerin hücumuna uğramış ve 200 askerlerini daha kaybetmişlerdi (28). Mevsimin kış oluşu, kaçısı büsbütün güçleştirmiş ve bir çok kişinin yollarda donmasına sebep olmuştu. Bütün bunlar bir tarafa bırakılsa bile Maraş zaferi, Fransızların prestiji ve moralleri üzerinde çok sarsıntı meydana getirmiş ve olaylar o kadar düşündürücü bir

(23) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı, 15. Belge 401.

(24) Aynı yer.

(25) Aynı yer.

(26) Nimet Arsan, S. 193.

(27) Maraş'ta Fransızların insan kaybı 1200, Ermenilerin ise 7000 idi. Bak, Âdil Bağdatlıoğlu, S. 36. "Bütün hareket sırasında 7-8 bin kişi can vermişti". Bak, Kinross, I, S. 318.

(28) Nimet Arsan, S. 205.

hal almıştı ki, durumdan kaygılanan Papa, İngilizlerden Fransızlara yardım etmelerini bile istemişti (29).

Maraş zaferinden dolayı Hey'et-i Temsiliyye adına Mustafa Kemal Paşa, 15 şubat 1920'de, 3. Kolordu Komutanını tebrik etmiş, fakat Fransızların ve Ermenilerin, bu yenilginin acısını almak üzere, harekete geçeceklerini de bildirmişti (30). Bundan dolayı İslâhiyye ve çevresinde kuvvetli bulunmak gerekirdi. Bu, Maraş'a doğru sevk edilecek yardımcı kuvvetlere engel olmak bakımından lüzumlu olduğu gibi, "Haleb ve Şam Kuvay-yi Milliyesi ile" bağlantı kurulması bakımından da gerekli idi (31).

Urfalılar ve çevredeki aşiretlerden bir çoğu istilâya uğrayan öteki Türk şehirleri halkı gibi kurtuluş çareleri aramakta idiler. Bundan dolayı 25 ocak 1920'de, Urfa'nın güneyindeki aşiretler, Maraş mücâhidlerine yardım olmak üzere, demiryolunda gerekli tahribâtı yaptıktan sonra, 27 ocak'da Suruç'a çekilmişler ve onlarla birlikte, Urfa'daki Fransız ve Ermenilere saldırma hazırlıklarına girişmişlerdi (32). Anlaşıyordu ki, İngilizlerin, Kürtleri Osmanlılardan ayırmak için harcadıkları çabalar, yeter derecede verimli olmamış, tersine olarak Kürtler, düşmanlara karşı, Türklerle iş birliği yapmayı uygun bulmuşlardı. Bu işbirliğinin kurulmasında bu bölgede Kuva-yi Milliye'yi teşkilâtlandıran Namık Bey'in (33) büyük payı vardı. Onun harcadığı çaba sonucudur ki, "Urfa'nın beş kilometre kuzeyinde Karaköprü köyünde" aşağı yukarı üçbin kişilik bir kuvvet toplanmıştı (34). İşte bunlar, 7 şubat 1920'de, Urfa'daki Fransızlara bir ultimatom verdiler ve şehrin 24 saat içinde terkedilmesini istediler

(29) Âdil Bağdatlıoğlu, S. 36.

(30) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 15. Belge 4020

(31) Aynı yer.

(32) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 295.

(33) Bu bölgede büyük yararlığı görülen Yüzbaşı Ali Sâip (Urşavaş) Beyin takma adı Nâmık idi.

(34) Ömer Sami Coşar, No: 231.

(35). Buna karşılık olarak verilen cevapta, Fransızların aşiretlerle savaş hâlinde olmadıkları, bölgenin boşaltılmasının General Gouraud'nun emrine bağlı bulunduğu, bununla beraber Türk isteklerinin bu generale yazıldığı belirtiliyor ve gelecek cevâbın beklenilmesi rica ediliyor-bu (36). Fakat buna rağmen, millî kuvvetlerin şehre girmekten vaz geçmedikleri anlaşıldı. Bunun üzerine Fransızlar, son bir çare olarak, onlara öğüt verecek bir hey'et göndermiş fakat bundan da olumlu bir sonuç alamamışlardı. Çünkü 560 kişilik olan Fransız birliği, silâhlı yerli Ermenilerle birlikte, Gurebâ Hastahanesinde savunma tertibatı almış ve burada 8/9 şubat'da, gece yarısından bir saat önce şehre giren Türk millî kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı (37). Ancak dikkate değer olan hallerden birisi iki tarafın da silâha el atmamış olmaları idi. Fakat 9 şubat 1920'de bir Türk jandarmasının yanlışlıkla attığı bir kurşun, savaşa hazır durumda bulunan Fransızların şehre ateş açmalarına ve bu suretle de savaşın başlamasına sebep oldu (38). 9/10 şubat gecesi Badilli aşireti, "Urfa Fransız hâkim-i siyâsisinin karargâhına hü-

(35) Ali Sâib, S. 61, 62. Verilen ulti-matom aşağıdadır: "Urfa Fransız işgal kuvvetleri kumandanlığına. Yüz yıllardan beri hür ve asîi yaşamış bir millet, esirliği kabul edemez. Wilson prensiplerine ve mütâreke hükümlerine aykırı olarak gittikçe artan işgal hareketine karşı kutsal haklarımızın korunmasına and içmiş bulunuyoruz. Urfa'daki konukluğunuza daha fazla müsaade etmemize imkân yoktur. Mütâreke'ye aykırı işgalinizi reddeder, 24 saat içerisinde Urfa'yı boşaltmadığınız takdirde kesin hareketlere baş vurulacağını ve dökülecek kanların sorumluluğunun size âit olacağını bildiririz. Hıristiyan vatandaşlarımızın her türlü hukuku korunacaktır. Urfa'yı boşaltmaya razı olduğunuz takdirde sınırımızın dışına serbestçe gidebileceğinizi te'min ederiz" Bak, Ö. Sami Coşar, No: 231.

(36) Fransız komutanının verdiği cevap şudur: "Urfa civârında bulunan bütün aşiretlere. Yazınızı aldım. Sizlerle harb hâlinde değiliz. Arâzinizin boşaltılması General Gouraud'nun emrine bağlıdır. Bu generale istediğinizi bildiririm. Aramızda mevcut olan samimî bağları bozacak hallerin kaldırılması için gelecek cevabı beklemeniz rica olunur. Bu cevabın kesinlikle ve çabuk geleceğinden eminim". Bak, Ö. Sami Coşar, No: 231.

(37) Nimet Arsan, S. 194.

(38) Ali Sâib, S. 100.

cum" etti, oradaki Fransız bayrağını indirerek yerine Türk bayrağı çekti ve bir çok "Ganâim" elde etti (39). Bununla beraber Urfa'daki Fransızlar, 15 şubat 1920'de Urfa Mutasarrıfının "Şehrin muslihâne bir surette tahliyesi" isteğini reddetmişlerdi (40). Öte taraftan "Fransızlar ve onlara pişvâ olan Ermeniler Urfa ve havâlisinde ahâli-i islâmiyye hakkında zâlimâne katliâmlara" başladılar (41). Fakat İstanbul'daki İngiliz siyâsî temsilcisi, gerçeklere sırtını çevirerek, 19 şubat 1920'de "Resmen hükûmet'e vâki olan şifâhî tebligatında" İstanbul'un Osmanlılara bırakıldığı şu sıralarda, Ermenilere karşı girişilmiş olan "Katliâm"dan vaz geçilmesini, Yunanlılarla birlikte bütün İ'tilâf Devletlerine karşı devam etmekte olan hareektlerin durdurulmasını, aksi takdirde barış şartlarının değişebileceğini söylemişti (42). Bundan dolayı Harbiye Nezâreti, 19 şubat 1920'de kolordulara bir yazı gönderdi ve "Hiç bir sebeple mûcib-i şikâyet" bir durum meydana getirilmemesini istedi (43). İngilizlerin baş vurmasından ve Harbiye Nezâreti'nin bu yazısından, Ermenilere karşı gerçekten bir katliâm yapıyormuş gibi bir anlam çıkıyordu. Halbuki bu tarihlerde tamâmiyle bunun tersi bir durum vardı. Çünkü Fransızlarla birlikte Ermeniler, Maraş'ı, top ve mitralyözlerle tahrib etmiş, kadın, çocuk demeden bir çok Türkü öldürmüştü. Buna karşılık, Fransızları çekilmeye mecbur eden Türk millî kuvvetleri, bundan sonra bile Maraş'lı Ermenilere, "Sine-i şefkatlerini ve himâyelerini" açmışlardı (44). Türk Milletinin bu "Ulûv-i cenâbını, Maraş Ermenileri de minnet ve şükran ile" anıyorlardı (45). Öte taraftan İstanbul'un Türklerde bırakılması hâlini büyük bir kazanç telâkki eden Osmanlı Hükûmeti, "Kuvâ-yi Milliyye-

İngiliz siyâsî temsilcisinin bir tehdidi.

(39) Nimet Arsan, S. 195.

(40) Ali Fuat Cebesoy, I, S. 296.

(41) Nimet Arsan, S. 197.

(42) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 18. Belge 451. Nutuk, I, S. 272. Ayrıca bak, S. 14.

(43) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 18. Belge 451.

(44) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 18. Belge 451. Maraş'da kalan Ermeniler sadece hapsedildiler. Bak. Orhan Duru, No. 6.

(45) Aynı yer. Nimet Arsan. S. 208.

**Urfa'da durum
ciddileşiyor.**

nin ikinci bir hükûmet şeklinde egörünmemesi, icrâât-ı hükûmete karışmaması ve Maraş taraflarındaki harekâtın daha ilerilere" götürülmemesi gerektiği düşüncesinde idi. Bu düşünce, 19 şubat 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirildi (46). Mustafa Kemal Paşa, İ'tilâf Devletlerinin, İstanbul'un Türklere bırakan kararlarını memnurlukla, İzmir ve Adana cephelerinde Kuvâ-yi Milliyye'nin gösterdiği faaliyyetin durdurulması hakkındaki isteklerini ise hayretle karşılamıştı (47). Onun için, Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği bir yazı, "Maraş ve Urfa'dan ileriyeye gidilmemesi hakkındaki hükûmet teklifine" uyulmamacasını, "İzmir ve Adana'nın da hâkimiyet-i Osmâniyyede kalması te'min edilinceye kadar" silâhların elden bırakılmayacağını, Türk Milletini "Tatmîn etmek ve Kuvâ-yi Milliyyeyi" durdurabilmek için "Fransızların Adana'yı tahliyyeye başlamalarının" lâzım geleceğini, aksi takdirde hareketin devam edeceğini, hatta Suriye ve Halebe de sirâyet edeceğini, onu niçin Adana ve çevresini ne kadar acele boşalttırlarsa Fransızların, o kadar çıkarlı olacaklarını açıkladı (48). Ancak Urfa savaşçıları yeter derecede desteklenememiş ve 1920 martında durum, çok kritik bir hal almıştı. Onun için Urfa eşrafından bir heyet, 19 mart 1920'de, Karaköprü köyünden, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, 42 günden beri savaşlara sahne olan Urfa'da bu süre içinde Urfalıların verdikleri şehitlerin, kendilerine yardım için gelen aşîretlerin verdiklerinden daha fazla olduğunu, askerî birlikler işe karışmazlarsa, bir iş görmenin mümkün olmayacağını, üç gün önce, 13. Kolordu'ya, Urfa'ya yardım etmesi emir verildiğini işittikleri halde hâlâ kolordudan bir ses çıkmadığını, Karaçurun'daki tabur'un, Urfa'ya sevk olunması gerektiğini ve isteklerine iki saate kadar cevap alamazlarsa, üzgün olarak Urfa'ya döneceklerini ve Urfalılara, başlarının çâresine bakmalarını bildireceklerini belirtti

(46) Nutuk, I ve 3. S. 272 ve 276.

(47) Nutuk, I, S. 277.

(48) Nutuk, I, S. 277. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 18. Belge 451.

(49). Mustafa Kemal Paşa onlara, "13. Kolordu ciddî olarak Urfa meselesini halledecektir. Ta'limat verildi. Muhâbere ediniz" şeklinde bir cevap verdi (50). Buna rağmen onüçüncü Kolorduca, Urfa'ya zamanında yardım yapılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü 30 mart 1920'de yine Mustafa Kemal Paşa, Urfa'daki Fransızların yiyecek bakımından çok sıkıntılı duruma düştüklerinin, "Ciddî ve kesin bir teşebbüs üzerine teslim olacaklarının 28 mart'da Urfa'dan bildirildiğini söyledikten sonra, en yakın askerî birliklerden yeter derecede bir kuvvetin hemen Urfa'ya gönderilmesini ve sürüncemede kalmış olan Urfa işinin sonuçlandırılmasını 13. Kolordu'dan rica etmişti (51). Bu-

(49) Urfalıların gönderdiği telgraf şudur: "Hey'et-i Temsiliyyesine (?) ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Karaköprü. Burada beş günden beri derterine şifâ-yi âcil intizariyle sizden ümitli haberler bekliyen Urfa ahalisini temsil etmekteyiz. Kırk iki gündür sahne-i harb olan Urfa, Fransızlardan ziyade mahsur bir haldedir. Bu uzun müddette verdiğimiz şehidlerin ve yaralıların mecmuu, bize muâvenet için gelen aşâirin hepsinin verdikleri zâyıattan fazladır. Kuvve-i muntazama yetişmedikçe hiç bir iş görülemeyeceğine kani' olan Urfa ahâlisinin size karşı istihâmâtını tebliga me'mur bulunuyorduk. Matlûbumuzun is'af edileceğine ve kolorduya ta'limat verildiğine dâir üç gün evvel aldığımız emr-i tebşirlerinin neticesini sabırsızlıkla beklediğimiz halde henüz kolordudan bir güne ümit-bahş emir alamadık. Bittabi' iki günden beri alınan İstanbul havâdisleri ile Urfa daha ehemmiyet kesbetmiş bulunuyor. Memleketimiz vilâyât-ı şarkıyye ile alâkadardır. Vilâyât-ı şarkıyye ile Kilikya'nın hadd-ı fâsılı hiç olmazsa Fırat olmalıdır. Fırat terk olursa (terk olunursa) vilâyât-ı şarkıyyenin kapıları da düşmana açılmış oluyor. Menâfi-i umûmiyyeyi te'min etmek için yegâne çâreyi, Karacurun'daki tabur'un bizim ile beraber Urfa'ya hareketi emrine intizarda bulunuyoruz. Bu tabur mevcudu ne kadar noksan olursa Kuvâ-yi Milliyye'den ikmal olunur ve Kuvâ-yi Milliyye bu bir tabur ile beraber yine memleketimizde (?) mühim âmil olur. Bu ma'rûzâtımıza bu gün iki saate kadar cevâb-ı kâfi alamaz isek me'yûsen Urfa'ya avdet ve Urfalılara başlarının çaresini düşünmelerini tebliğ etmeğe mecbur olacaklarını arz eyleriz. 19/3/1936. Urfa eşrafından Hacı Es'ad. Diğerî Hacı Yusuf. Diğerî Şeyh Müslim. Diğerî Şakir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 13. Belge 336.

(50) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 13. Belge 336.

(51) Aynı dergi, Belge 349.

nunla beraber 13. Kolordu, Urfa'ya esaslı bir yardımda bulunmadı (52). Bu sebepten dolayı Urfa, mart ayı içinde çok sıkıntılı günler geçirdi. Ancak, Fransızlar'ın durumu Urfalılarınkinden daha parlak sayılamazdı. Nitekim, şimdiye kadar yapılmış olan çekilme tekliflerini dâima reddetmiş olan Fransızlar, 8 nisan'da şehrin teslimi hususunu konuşmayı kabul etmiş ve 10 nisan 1920'de, silâh ve cephâneleri ile birlikte Urfa'yı terketmişlerdi. Çünkü Fransızlar bu savaşta, 250 ölü ve 163 yaralı vermişlerdi. Yani mevcutlarından ancak yarısı kalmıştı, dışardan takviye edilemediklerine göre bunlarla şehrin savunulacağı da düşünülemezdi (53).

Maraş'dan sonra burada da yenilmiş olmaları Fransızlara çok dokunmuş, sarsılan itibarlarını kazanmak için bazı teşebbüslerde bulunmayı ve bu arada Urfa'yı yeniden ele geçirmeyi bile düşünmüşlerdi. Bundan dolayı üç Fransız taburunun Cerablus'a geldiği ve nisan'ın on üçünde Suruç'a hareket ettiği duyuldu (54). Ancak bu defa 13. Kolordunun Urfa'yı savunacağı anlaşılıyordu. Çünkü bu kolordu oraya üç toplu bir batarya ile bir süvari alayı, bir tabur asker ve mitralyöz göndermişti (55). 19 nisan 1920'de, bunların dışında daha bazı birliklerin gönderileceği de duyulmuştu.

**Antep Savaşı.
Şahin ve Kılıç
Ali Beyler.**

Fransızlar'ın, yolları üzerindeki köylerde yaptıkları kötülükler (56) duyulunca köylüler ve mâlî kuvvetler, Çar-

(52) Kolordunun bu tutumu çevre halkının, özellikle Diyarbakırlıların gözünden kaçmamıştı. Onun için, Fransızların Diyarbakır'a doğru yürüyeceğini duydukları vakit çok telaşlanmış, bir münâsebetle Beşinci Tümen komutanına, "Eğer Fransız işgaline meydan verirsen seni mes'ûl ederiz" demiş ve bu sıralarda Diyarbakır'a gelen bir Fransız albayını, kendi şehirleri için gönderilen Fransız Vali sandıkları için, kabul etmemişlerdi. Fransız albayının, niyyetimiz işgal değildir, halka hizmettir, şimendifer yapmaktır, ekonomik yardımdır demesine karşılık da, "Eşraf, sizi hiç bir vechile istemiyoruz, şimendiferiniz de paranız da lâzım değil. İsterseniz mevcut hattı da söküp götürünüz, yalnız buralara gelmeyiniz" demişti. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 21. Belge 532.

(53) Türk İstiklâl Harbi, Cilt 4. Güney Cephesi, S. 116.

(54) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi. Sayı 14. Belge, 360.

(55) Aynı Dergi. Belge 362.

(56) Bak, S. 194.

ıtmazı Boğazında Fransızları sıkıştırmış ve onlardan bir çoğunu öldürmüşlerdi. Bu hareket gerçi Antep'deki Fransız komutanını kızdırdı, fakat belki de Fransızlar'ın kabahatli olduklarına kanaat getirdiği için her hangi bir harekete girişmedi. Ancak Fransızları sinirlendiren olaylar bundan sonra büsbütün artmıştı. Çünkü onlar sözlerini tutmamış (57) ve maksatlarını gerçekleştirmek üzere, bu bölgeye durmadan takviye birlikleri getirmeye başlamışlardı. İşte bu durumu önlemek için Antep "Hey'et-i Merkeziyyesi", bir takım tedbirler aldı ve bu arada Şahin Bey'i de Antep - Kilis yolu Kuvâ-yi Milliyye Kumandanlığına getirdi (58). Türk kahramanlık tarihinde adı her halde çok saygı ile anılacak olan bu kişi, karargâhını Ulumeşe köyünde kurmuş ve Antep - Kilis yolu üzerinde üç savunma hattı meydana getirmişti. Bu suretle Antep'le Kilis arasındaki bağlantı kesilmiş veya hiç olmazsa çok tehlikeli bir hal almış ve bu yüzden Antep'deki Fransız kuvvetlerinin yedirilip ıçırılması işi çok güçleşmişti. Çünkü millî kuvvetler, Kilis'den Antep'e erzak getirmekte olan ve 1000 kişi ile iki top ve 8 makineli tüfekten kurulu bir Fransız kuvvetini bile yenmişlerdi. 8 martta yine Kilis'ten Antep'e hareket etmiş olan, süvari ve piyâdelerden kurulu bir Fransız birliği de Şahin Bey'in saldırısı karşısında Kilis'e geri dönmek zorunda kaldı. On gün sonra bu yoldan geçmekte olan Fransızlar da fena halde hırpalanmışlardı. Çok güç durumda bulunan Antep'deki Fransızlar ise, telsizle Kilis ve Katma'daki Fransızlardan, her çareye baş vurularak, kendilerine yardım edilmesini istemekte idiler. Bunun üzerine, "Üç piyâde alayı, 200 süvari, bir batarya top, dört tank, bir çok ağır ve hafif makineî tüfeklerle" donatılmış olan bir Fransız kuvveti Antep'e hareket etti (59). Şahin Bey, bunlara karşı da harekete geçmekte du-

(57) Bak, S. 218.

(58) Şahin, Birinci Dünya Savaşında esir düşen ve esirlikten kurtulduktan sonra Antep savaşlarına katılan Üsteğmen Said'in takma adıdır.

(59) S. Üzel, S. 18.

raksamamış, 26 mart 1920'de onlarla savaşa girişerek üç gün vurmuş, fakat sonunda kuvvetleri dağılmış ve kendisi de Fransız süngüleri altında can vermişti. Bununla beraber millî müfrezeler (60), faaliyetlerini artırarak, Fransız garnizonlarına baskınlar yapıyor, tren yolları ile köprüleri tahrib ediyor ve bu suretle de düşmanı rahat bırakmıyorlardı. Ancak ayrı birer kuruluş hâlinde çalışan bu müfrezelerin, daha etkili bir hale gelebilmeleri için bir elden idaresi gerekmekte idi. Bu sebeple daha önce bu taraflardaki millî kuvvetleri örgütlemeye memur edilmiş bulunan Kılıç Ali Bey, işte birbirinden ayrı iş gören bu müfrezeleri bir idare altında toplamış, Antep "Hey'et-i Merkeziyyesi" ile sıkı bir iş birliği yapmış, hatta millî harekete taraftar olmayan bazı Antep'lilerle de görüşerek onlara, "Teşkilât-ı Millîyye" ile birlikte olduklarını açıklayan bir beyannâme yayımlatmıştı. Muhâlifler, bundan başka, Antep'li terk etmeleri için Fransızlar'a bir protestonâme bile vermişlerdi. Fakat bütün bunlar Fransızlar üzerinde bir etki yapmadı ve 1 nisan 1920'de, Antep'de Türklerle Fransız ve Ermeniler arasında çok korkunç bir savaş başladı. Fransızlar Antepi, ınsafsızca bir top ateşi altına almışlardı. Hafif silâhlarla donanmış olan Türk millî kuvvetleri ile düşman kuvvetleri arasında sayı ve silâh bakımından büyük bir dengesizlik vardı. Gergi, hiç olmazsa insan sayısı bakımından daha ölçülü bir hale gelebilmek ve yalnız Fransızlar'la dövüşebilmek maksadıyla Kılıç Ali Bey, bir an Ermeniler'i, Fransızlar'dan ayırmayı düşündü ve bundan dolayı 6 nisan 1920'de gerekli teşebbüsleri yaptı. Ancak ne bundan, ne de 11 nisan'da Maraş'tan gelen üç kişilik "Hey'et-i Nâsiha"nın çalışmalarından olumlu bir sonuç alınmış, tersine olarak Ermeniler, kendilerinden ayrılmayacaklarına dâir Fransızlar'a söz vermişlerdi (61). Onun için Fransız ve

(60) Bu müfrezelerden bazıları şunlardır : Kâmil Polat'ın başında bulunduğu Kilis Kuvâ-yi Millîyyesi, Nizip'li Habesh'in idâresindeki Nizip Kuvâ-yi Millîyyesi, Pehlivan Zâde Nur idaresindeki Urfa Millî Kuvvetleri.

(61) S. Üzel, S. 65.

Ermeniler'e karşı savaşı sürdürmek zorunda kalan millî kuvvetlerin, bir an geldi ki, çevredeki köylerle bağlantıları kesildi. Onlar şimdi sadece şehrin dışında bulunan Kılıç Ali Bey'le muhâbere edebiliyor, fakat kendisinden, direnmeye kıskırtmaktan başka bir yardım göremiyorlar-
 62. 17 nisan'da 800 kişilik bir takviye kuvveti alan Fransızlar ise, 18 nisan'da Mutasarrıfa bir mektup göndererek, vuruşmaktan vaz geçilmesini, Fransız idaresine tâbi' olunmasını istetmiş, aksi takdirde şehrin daha şiddetle bombalanacağını bildirmişlerdi. Fakat bu tehdide kimse aldırmadı, hatta 19 nisan'da Türk millî kuvvetleri, şehrin etrafındaki Fransız çenberini parçalayarak, içeriye 200 kişilik bir kuvvet sokmayı başardı. Bu suretle güçlenen Türk milîsleriyle Fransız ve Ermeniler arasında 26 nisan'da başlayan ve Birinci Mağarabaşı savaşı adını alan bu çatışmada millî kuvvetler büyük bir başarı sağlamış ve dışarı ile olan bağlantıyı yeniden kurmuşlardı. Bundan sonradır ki, askerlik bakımından çok önemli olan ve fakat Fransızlar'ın elinde bulunan Kurbanbaba tepesine saldırıldı, kanlı bir savaştan sonra bu tepe de ele geçirildi ve Fransızlar bu suretle tehlikeli bir duruma düşürüldü. Bundan dolayı onlar, Türk millî kuvvetleri'ni ateş etmedikçe, kendilerinin ateş etmeyeceklerini bildirdiler ve anlaşma isteğinde bulundular. Buna karşılık, 2 mayıs'ta kendilerine bir mektup gönderilerek, 3 mayıs günü saat on ilkidenden önce şehri tenketmeleri istendi, fakat bu isteğe uyulmadığı için 3/4 mayıs gecesi harekete geçildi. Gerçi bu defaki saldırının sonunda bir zafer sağlanamadı (63), ancak, Fransızların sıkıntı içinde oldukları da anlaşıldı. Bununla beraber Anteplilerin de güç anlar geçirmekte oldukları görülmektedir. Nitekim, Antep Heyet-i Merkezîyyesi'nin, 27 mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir yazıda, dört aydır uğraş hâlinde bulunan Antep'in, 100 bin altına varan gelirinin

(62) S. Üzel, S. 38.

(63) Antep halkının fedâkârlığını ve kahramanlığını takdir eden Türkiye Büyük Millet Meclisi, kendilerine teşekkür etmeye karar vermiş ve Mustafa Kemal Paşa Meclisin bu isteğini 5 mayıs 1920'de yerine getirmişti. Bak, S. Üzel, S. 50.

harcandığı, Anteb'e yardım için gönderilmiş olan 9. Kafkas Alayı'nın, Antep'liler tarafından tepeden tırnağa kadar donatılmış olmasına rağmen, her hangi bir yardımda bulunmadığı, hatta Antep Yıldırım Taburunu, ateş hattında yalnız bırakarak düşmandan dört saat uzağa çekilip istirahatata geçtiği, onun çekilmesi sebebiyle Antep'teki milislerin, morallerinin sarsılarak, dağıldığı bildirildi. Bu yazıda ayrıca, şehir Fransız toplarıyla yıkılmıştır ve bütün gelir kaynakları kurumuştur. Acele yardım edilmez, asker ve komutan gönderilmez ve her türlü felâket karşısında hâlâ hareketsiz kalmakta olan 9. Kafkas Alayı'nın başındakiler sorumsuz kabul edilirse, Antep'liler her şeyi göze alacaklardır deniliyordu (64).

Mustafa Kemal Paşa'nın bir protestosu.

Fransız zulüm ve işkencesi o kadar dayanılmaz bir hal almıştı ki, Mustafa Kemal Paşa, bazı gerçekleri "İtalyan Ajansı vasıtasıyla bütün dünya'ya duyurmak için, Refet Bey'e (Paşa/Bele), 31 mart 1920'de bir yazı gönderdi. Bu yazıda, "Adana'nın ahvâl-i umûmiyyesi günden güne fenalaşıyor. Fransızlar Maraş ve Urfa'da yaptıklarını" burada da uygulayarak Ermenileri silâhlandırıyorlar. Bunlar müslüman ahaliye saldırmaktadır. Nitekim Kozan çevresindeki bazı çiftlik ve köyler, Ermeni jandarma ve gönüllüleri tarafından baştan başa yakılmıştır. Bu köylerden kaçarak kurtulabilenlerden bin yediyüz ellisi Ceyhan ve binbeşyüzü de Karsantı taraflarına göç etmişlerdir. Yaşları elverişli olan bütün Ermeniler silâhlandırılırken Türklerden bir tek jandarma bile yazılmamaktadır. Koazn yöresinde bulunan bir Fransız birbaşasının yaptığı kötülük ve yapılanlara karşı gösterdiği tolerans ise anlatılamayacak derecededir. Adanadaki Türk me'murları, bu durum karşısında görevlerini yapamıyor ve istifa ediyorlar. "İstanbul işgal altında bulunduğundan yeni me'murlar tayin olunamayacak veya tayin olursa bile vazifelerine devam imkân bulamayacaklardır." Bunun sonucu olarak Fransızlar daha serbestçe hareket imkân-

ınma kavuşacaklardır. Onun için "Meşru olmayan, zor ve baskı ile yapılmış olan işgalin meydana getirdiği fâcîalar ve üstenilerek ortaya çıkarılan olayları" "Bütün millet kemâl-i teessürle protesto eyler" deniliyordu (65). Öte taraftan, örgütlenmeyi oldukça tamamlayan milli kuvvetler, Pozantıya kadar ilerlemiş olan Fransızları, **Binbaşı Memil**, baskınlar yapmak ve savaşlar vermek suretiyle (66) geri attılar, bu baskınlarda da kahramanlık örnekleri verdiler (67), hatta bir Fransız taburunu, komutanı ile bir-

(65) telgraf 31/3/36. Ankara. Refet Beyefendiye. Atıdaki tebliğin İtalyan Ajansı vasıtasıyla neşrine delâlet buyurulması meşcudur. Suret.

Adananın ahvâl-i umumiyyesi günden güne fenalaşıyor. Fransızlar Mossağ ve Urfada yaptıklarını Adanada da aynen tatbik ederek Ermenileri silâhlendiriyorlar. Bunlar ahâlî-i islâmiyyeye saldırıyor. Kozan civârında islâm ahâliden toplanan silââhlar ve hatta hayvânât, mütecâviz Ermenilere veriliyor. Kozan civârında Hamam, Kurtcâba çiftliği, Toklunlu çiftliği, Çolak Hasan, Yassı, Cani, Mehmet-âba ve Kabasakal köyleri Ermeni jandarma ve gönüllüleri tarafından tamamen ihrak edilmiştir. Bu köylerden firar ederek kurtulabilen ahâliden binyediyüz elli nüfus Ceyhan ve bin beşyüz nüfus Karsantı taraflarına hicret etmişlerdir. Bucak civârında diğer bir kaç köyün tahlûki da haber alınmıştır. Yaşları müsâit Ermeniler, peyderpey teşh edilmekte iken bir tek islâm jandarma bile kaydedilmiyor. Bilhâssa Kozan taraflarında bulunan Fransız binbaşısı Tyarde (?) nin 'ek' eylediği veya vukuuna müsâmaha ettiği fecâyî' nâ kabil-i tasvirdir. Adana'daki Türk me'murları bu fecî vaz'iyet içinde vazifelerine devâma imkân görmediklerinden peyderpey isti'fa ederek çekiyorlar. İstanbul işgal altında bulunduğundan yeni me'murlar tayin olunamayacak veya tayin olursa bile vazifelerine devâma imkân bulamayacaklardır. Bunun neticesinde Kilikya kuvâ-yi işgalîyyesi zaten tamamen taht-ı tazyîk ve nüfuzlarında bulunan me'mûrîn-i Osmanîyye'nin adem-i vücûdundan istifâde etmek fırsatını kaçırmayacaklardır. Kilikyada ve civârındaki işgal manâtıkında Fransızlara ihdas eylediği vaziyet Türkler ve Ermeniler arasında mütaka-bil bir hiss-i intikâmî beslemek ve bunun neticesinde de işgalin ref'i hâlinde ahâlî-i mahalliyyenin birbirini boğazlayacağını âleme ilân ederek nâil-i maksad olmaktır. Gayr-i meşru' ve cebr ü tazyîka mukarin olan işgalin tevlid eylediği fecâyîi ve bilitizam ihdas olunan vekayîin istihdaf eylediği gayeyi bütün millet kemâl-i teessürle protesto eyler". Bak Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 13 Belge 350.

(66) Savaşların başlıcaları şunlardır: Birinci Kavaklıhan Savaşı, Aşak Savaşı, İkinci Kavaklıhan Savaşı, Şakirpaşa müsademesi, Kar-

likte esir aldılar. Gerçekten, Gülek Boğazı kuzey ve güney'den, Türk milisleri tarafından kapatılınca, Fransızların Pozantı'da Binbaşı Menil'in idaresi altında bulunan bir taburu, güneydeki Fransız kuvvetleriyle bağlantısını kaybetti ve her taraftan küçük çete grupları ile kuşatıldı. Bunun üzerine top, mitralyöz ve buna benzer modern silâhlarla donatılmış olan Fransız birlikleri ve Ermeniler, bu taburun yardımına koştular, 11 nisan 1920'de Türk milislerinin öncülerini geriye atarak, bunlardan yakaladıklarını kurşuna dizerek ve Türk köylerini yakarak ilerlediler (68), fakat 12 nisan'da Kavaklıhan'da durmak zorunda kaldılar. Çünkü burada, 100 - 200 kişilik bir Türk milis kuvveti onları silâhla karşılamış, top ve makineli tüfeklerle donatılmış olan 3000 kişilik Fransız birliğini Tarsus'a doğru çekilmek zorunda bırakmıştı (69). Bununla beraber Fransızlar, Binbaşı Menil'e hâlâ yardım edebileceklerini ummakta idiler. Bundan dolayı 15 nisan 1920'de uçak'la gönderdikleri bir mesajla yardım yapılacağını bildirdiler ve gerekli hazırlıklara başladılar (70). Ancak yardım için harekete geçen beş bin kişilik

boğazı Savaşı, Hinnepli Savaşı, Taşçı Harbi, Tarsus Bağları Savaşı, Fransızlar'ın Kurttepe Baskını, Fransızlar'ın Zeamet köyüne hücumları, Mecin Harbi, Haçın Savaşı, Büyük Fadıl Savaşı, Bak, Kasım Ener, S. 45.

(67) Bu kahramanlıklardan birisini, 1 nisan 1920'de Fransızlar'ın idâresi altındaki Kadircan karakoluna yapılan baskın sırasında 18 yaşındaki bir Türk delikanlısı göstermiştir. Bu karakol'da baskına uğrayan Fransızlar teslim olmayı reddettikleri için Abdürrahman adındaki bu genç, karakol binasına sokulmuş, bir fırsatını bularak binanın üstüne çıkmış ve yağlı bir paçavra ile binayı tutuşturmuş, fakat kendisi de şehid düşmüştü. Bak, Kasım Ener, S. 44. Kuculuş Savaşı'nın kahramanlarından birisi de "Hüseyniye Kuvâ-yi Milliyesinde" gönüllü olarak bulunan Rahime adındaki kadındır. Osmaniye ilçesinin bir köyünden olan Rahime Kadın, 1920 şubat'ında Hasanbeyli çevresindeki dokuzuncu tünele saldıranlar arasında bulunmuştur. Burada iki erkek şehid düşmüş ve cesetleri düşman tarafında kalmıştı. Bunları kurtarmak gerekiyordu. Fakat erkekler buna cesaret edememekte idiler. Bunu anlamış olan Rahime Kadın, düşman içine atılarak cesetleri kurtardı ve bundan sonra da "Tayyar" adını aldı. Aynı yılın temmuz'unda Osmaniye'deki Fransız Müstahkem mevkiine yapılan saldırıda erkek arkadaşlarından bazılarının cesaretsizliğini görünce dayanamıyarak, "Ben kadın olduğum

Fransız birliği, top, tank ve uçaklarla desteklenmesine rağmen, 19 Mayıs 1920'de ikinci defa Kavaklıhan'da Türk milisleri karşısında başarı gösteremedi. Onun için Adana'daki Fransız komutanı, 25 Mayıs'da Binbaşı Menil'e, bundan sonra herhangi bir yardımın yapılamayacağını, kurtuluş için bir "Huruç hareketi" yapmaktan başka bir çare kalmadığını, böyle bir harekete baş vurulduğu takdirde, kendilerini Mersin'e götürebilecek yolları bildirdi (71). Bunun üzerine Menil, (72), bir çıkış hareketi yaptı ve zayıf Türk kuvvetleri çemberinden kurtulmayı başardı. O, Toros'ların üstündeki sarp yerlerden ve patikalardan ilerliyerek, Namrun - Gözne yolundan Mersin'e inebileceğini ummuştu. Fakat yolu şaşırdı. Bunun üzerine Panzincukuru köyünden para vermek ve zor kullanmak suretiyle Kumcu Veli'yi ve Hatice adındaki kadını kılavuzluğa aldı. Ancak kılavuzlar Fransızlara dostluk göstermemişlerdi. Nitekim Hatice kadın, bir yolunu bulup Fransızların yanından kaçmış ve Kumcu Veli'nin, Fransızları Karboğazına götüreceğini köylülere anlatmıştır. Onun için, kendilerine katılanlarla birlikte 44 kişiye varan Panzincukuru köylüleri, hemen harekete geçerek, Ağaçkesen deresindeki Sünedir boğazında Fransızlara pusu kurdular. İşte 27 Mayıs 1920'de bu boğaza sokulmuş olan Fransızlar, 28 Mayıs'da Türk millî kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldılar (73). Şimdi onlar, "Nispeten vahşî saydıkları bir milletin, dağlar arasında

halde ayakta duruyorum da siz erkek olduğunuz halde yerlerde sürünmekten utanmıyor musunuz" diyerek onları kınamış ve o gün Fransız karargâhının kapısı önünde vurduğu bir sırada, alından vurulmak suretiyle şehid düşmüştür. Bak, M. Arif, S. 76.

(68) "Sabah'a karşı Çırpılar Köyüne geldik. Tepenin üzerine çıktım. Çakıt ve Fadil sırtlarına doğru uzanan bir saha görünüyordu. Camtepe, Kayadibi, Bayramlı Köyleri ateşler içinde yanıyordu. Yanan evlerin kıvılcım ve alevleri gök yüzünü kaplamıştı. Her tarafta öbek öbek ateşler yanıyor ve kaçışan halkın gürültüleri, bağrısları uzaklardan uzaklara yayılıyordu". Bak, Cemal Efe, 55 - 63.

(69) Damar Arıkoğlu, 112 - 115. Adana ve Tarsus çevresindeki millî kuvvetlerin teşkilatlanmasında Karaisalı müftüsü Mehmed Efendinin payı büyüktür. Onun aşağıdaki sözleri çok dikkate değer görülmüştür: "Pâdişah, İngilizler'e âlet-i şerr ü fesad olmaktadır, ana

yaşayan ve bu sebeple de elbette daha sert huylu olmaları gereken köylülerinin ellerinde esir idiler ve yaptıkları kötülüklerden ötürü, iyi olmayan her çeşit harekete layık idiler. Fakat, Türk köylüleri onlara karşı olağan üstü insanca davrandılar, öldürme veya hiç olmazsa hakaret yerine kendilerine sıcak bulgur pilâvı ile serim ve yağlı ayran ikram ettiler (74).

**20 günlük Mü-
târeke.**

Maraş ve Urfa'da yenilen, Antep'de ve Kilikya'da sıkışık duruma düşmüş olan Fransızlar (75), 1920 mayısının başından itibaren önce İstanbul hükûmeti ile, onun aczi anlaşılmca, Ankara ile temas aramaya başladılar. Bundan dolayı İstanbul'dan Ankara'ya, "Bir binbaşı ile bir sivil geldi" (76), fakat bunlarla yapılan konuşmalar-
dan bir sonuç alınmadığı için ayın sonlarına doğru "Suriye Fevkalâde Komiseri nâmına hareket eden" (77), de Caix Robert'in başkanlığında bir hey'et Ankara'ya gelmiş ve yirmi günlük bir mütâreke imzalamıştı. Buna göre 29/30 Mayıs gece yarısından itibaren "Bütün Fransız cephesinde" yirmi gün için düşmanlığa son verilecek, Pozantı ve Sis'de (Kozan) bulunan Fransızlar, silâhları ve eşyalarını da götürmek suretiyle Adana - Mersin şimendifer hattına, Antep şehri içindeki Fransız kuvvetleri de şehrin dışındaki Fransız ordugâhına çekilmiş olacak, düşmanlığın kesilmesinin ilk on günü içinde

tâbiyyet ahkâm-ı şer'iyyeye muhâlefettir. Binâenaleyh din ve memleketi kurtarmak için meydân-ı mücâhedeye atılarak rüesa ve kumandanlara iltihak ve onlara itaat etmek farz olmuştur". Bak, M. Arif, S. 46.

(70) Bu hazırlıkların yapıldığı sıralarda Adana'daki Fransız Komutanı 17 Nisan'da halkı toplamış, gerekli telkinlerde bulunmuş ve eliyle kışlayı işaret ederek, "Türkler günü iyi bilsinler ki her hangi bir vaziyete düşerseniz düşelim, şehri dâima yarım saat içinde yerle bir edecek kudretteyiz" demişti. Bak, Kasım Ener, S. 74.

(71) 25 Mayıs'da, Binbaşı Menil'e uçakla gönderilen mesajın bir yerinde, "Yardım kuvvetlerimiz düşman müdafaalarını yaramadılar. Bonu tekrarlayacağımıza imkân olup olmadığını bilemiyoruz. Yiyecek ve mermileriniz, sizi karar almaya mecbur ediyorsa, taşınacak her şeyi imha ile bir huruç hareketi yapınız" deniliyordu. Bak, Kasım Ener, S. 57.

Pozantı, Sis ve Antep'in boşaltılması işi sona ermiş bulunacak, esirlerin değiştirilmesi işine ise düşmanlığın kesildiği ilk günden itibaren başlanacaktı (78). Konuşmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa, "Millî sınırlar içinde olup Fransızların işgali altında bulunan" bölgelerin baştan başa boşaltılmasını istemişti. Fakat Fransız delegeleri, bu husus için yetki almak üzere Paris'e gitmeleri gerektiğini ısrarı sürdürdüler. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'ya, Fransızların Adana ve çevresini boşaltacakları kanca gelmişti (79).

Mustafa Kemal Paşa Fransızlarla yapılmış olan mütareke hükümlerini gerekenlere bildirirken, bu hükümlere ciddiyet ve dürüstlikle uyulmasını özellikle belirtmiş bulunuyordu (80). Çünkü, Fransızlarla yapılmış olan bu mütarekenin, Ankara'da kurulmakta bulunan yeni Türk hükümetinin siyâsî tarihinde derin bir anlamı, politik ve hukukî bakımdan da büyük değeri vardı. Bu hükümet, şimdiye kadar İtilâf Devletleri tarafından hukukî bir kuruluş olarak kabul edilmediği için, Türk milletine ve Türk vatanına aîd bütün işler, İstanbul hükümeti ile konuşulmuştu. Bu def'a ise İstanbul Hükümeti bir tarafa itilerek Türkiye'ye aîd bir meselenin hali için Ankara'ya baş vuruluyor ve bu suretle de İtilâf Devletlerinden birisi tarafından Ankara, meşru, bir ku-

(72)' Bu sıralarda Binbaşı Menil'in karısı Türkler tarafından esir edilmişti. Türk millî kuvvetleri Binbaşı Menil'e bir mektup yazarak, "Madam Menil ile yarbay Pommier"nin esir edildiklerini, bunların "Daha ziyade sıkıntı çekmesi istenmiyorsa" kendisinin teslim olmasını gerekeceğini bildirmişlerdi. Bak, Kasım Ener, S. 56.

(73) Binbaşı Menil, teslim olacağı sıralarda askerlerine aşağıdaki sözleri söyledi: Fransız Hükümeti, bizim Pozantı'da mahsur bulunduğumuz sırada iki defa Kavaklıhan şosesini, bir defa da şimendifer hattını ta'kiben göndermek istediği imdad kuvvetleri, Pozantı'ya ilerlemek için yaptıkları taarruzda muvaffak olamadı. Tayyare vasıtasıyla gönderdikleri ta'limatla bizim kurtulabilmemizi kondi irâdemize terkederek Pozantı'dan huruç hareketi yaparak, gönderdikleri kroki'de gösterdikleri yolu ta'kiben Namrun - Gözne istikametine hareketle Mersin civârına vardığımızda deniz toplarının himâyesinde bizi içeri (Mersin'e) alabileceklerini ve şose yolunu kat'iyyen ta'kib etmememizi, çünkü Kavaklıhan ile Çamalan arasında 15000 kişilik Türk kuvvetleri bulunduğunu bildiriyordu. Biz de pusuya düşürüldü-

ruh olarak tanınmış oluyordu. Bundan başka bu mütâreke Güney Cephesinde bulunan ve "Kismen askerlerle de takviye olunan millî kuvvetleri sükûnetle tanzim ve tensik etmek" imkânını yaratmıştı (81). Ancak Fransızlar'ın mütâreke hükümlerine ne derece bağlı kalacakları belli değildi. Çünkü onları, n şimdikiye kadar olan davranışlarında Ankara'ya karşı dâima bir samîniyyet-sizlik hâkim olmuştu (82). Nitekim bu defa da onlar aynı tutum içinde olduklarını gösterdiler. Çünkü Adana'daki Fransız işgal komutanı, mütâreke'nin imzalanmasından bir gün sonra yani 31 Mayıs 1920'de bir beyannâme yayımlayarak, Adana'da Türk çetelerinin gizlenmiş olduğunu, bunların teslim edilmesini, aksi takdirde gizlenmiş oldukları yerlerin topa tutulacağını açıkladı (83). Yine bu mütârekenin imzalanmasından sonradır ki, Ermenilerin taşkınlıkları ve azgınlıkları büsbütün artmış,

gümüz mevkie kadar vazifemizi tamamen ve harfiyyen yaptık. Ne yapalım ki, talih bize yardım etmedi. Hepiniz vazifelerinizi çok güzel ifâ ettiğinizden dolayı ellerinizi sıkmak isterdim. Fakat şimdi buna ne aizin ve ne de benim vaktim müsâit değildir. Yine de şerefli Türk ordusuna teslim olduğunuzdan dolayı müteselliyim. Hayatımız taht-ı emniyete alınmıştır". Bak, İ. Ferahim Şalvuz, S. 15.

(74) İ. Ferahim Şalvuz, S. 17. Binbaşı Menil'i, Karabomba Müfrezesi teslim almıştı. Bu müfrezenin başında Karaisali jandarma komutanı üstegmen Kara Âfet vardı. Kara Âfet'in gerçek adı Hasan'dır. Daha sonra albaylığa kadar yükselen ve Akıncı soy adını alan Hasan Akıncı'ya, o gün teslim olan Fransızlar, 650 er ile 23 subaydan ibaretti. Çarpışmalarda 200'den fazla Fransız ölmüştü. Bu es-vaştta, "İki top, sekiz makineli tüfek, kırk otomatik tüfek, bin kadar çeşitli silâh, onüç katana, doksan katır ele geçirilmişti". Bak, Türk İstiklâl Harbi, 4, Güney Cephesi, S. 146.

(75) Kilikya'da Fransızlar pek kötü duruma düşmüş ve Türklerle anlaşmaktan başka çıkar yolları kalmamıştı. Bak, B. Şimşir, II, S. 122.

(76) Nutuk, 2, S. 16.

(77) Aynı yer.

(78) Mütâreke şartlarını bildiren ve Fekke Kuvâ-yi Milliyye Komutanı Ruhi Bey'e çekilen telgraf aşağıdadır : "Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden 30/31.5.36 gecesi alınan telgraf sureti ber-vech-i âtidir. Fransızlarla icra edilen müzâkerat neticesinde tarafeyn arasında bervech-i âti hususat kabul edilmiştir. I — Mayıs'ın 29/30 uncu gece yarısından itibaren bütün Fransız cephesinde Fransızlarla ta'til-i muhâsamat edilecektir. Ta'-

hatta Mustafa Kemal Paşa, olaylardan bazılarını, 13 haziran 1920'de General Gouraud'ya duyurmak kizumunu duymuŖtu. Mustafa Kemal PaŖa'nın bu yazısına göre, I - II haziran'da Ermeniler Adana'da "Hacıbayram kapısındaki islâm mahallelerine" saldırarak, Türkleri zorla evlerinden dıŖarı atmıŖ, eŖyalarını yaĖmalamıŖtı, 2 - Ne-ye uğradıklarını bilemiyen ve "K hyaoĖlu  iftliĖi ve Di-ki-li Yolu ile" g cmeye mecbur olan bu insanlar, K hya-oğlu çiftliğine geldikleri vakit orada 30 sil hl  Ermeni-den kurulu bir çetenin saldırısına uĖramıŖ, neticede 43 erkek, 21 kadın ve sayısı belli olmayan  ocuk, Ermeni ka-maları altında can vermiŖ 4 erkek ve 18 kadın da yara-lanmıŖ, bu arada kadınların kolları ve kulakları kesilmek suretiyle bilezik ve küpeleri alınmıŖtı. 3 - 9 haziran'da Er-meniler, Adana yakınlarındaki Incirlik köyü halkının bütününü,  ld rm Ŗlerdi. 4 - 8/9 haziran'da da Ermeniler, Karaoğlan köyünde dört Türk'   ld rm Ŗlerdi, 5 - Adana

til-i muh sam t müddeti yirmi günden ibarettir. 2 — Pozantı ve Sis'te bulunan Fransız kıta tı silâhları ve bilumum eŖya ve malze-meleriyle Adana - Mersin Ŗimendifer hattına kadar  ekilecekler, An-tep Ŗehri Fransızlar tarafından tahliye edilecek ve Ŗehir dâhilinde bulunan Fransız kuvveti kasaba haricindeki Fransız ordugâhına  e-kilecektir. Ta'til-i muh sam tın ilk on günü zarfında Pozantı, Sis ve Antep tahliyesi hitam bulacaktır. 3 — Ta'til-i muh sam tın ilk günü zarfında yedimizde bulunan Fransız  ser sının kendilerine i desine baŖlanacak ve Fransızlar tarafından gerek siy seten tevkif olunan m s-l manlar, gerek esir edilen (silik okunamadı) bize i de edilecektir. 4 — Adana valisi ile Osmanlı me'm r n-i h k meti arasında serbest- e açık muhâbere icra edilecektir. Pozantı, Sis ve Antep'in Ŗer it-i tahliyesi ve  ser  m b delesini hakkında ayrıca tebligat yapılacağın-dan Ŗimdilik yalnız mayıs'ın otuzuncu günü sabahından itibaren ta'til-i muh sam t edilmesi te'min edilmelidir. Bu emir, 30 mayıs 336 sabahına kadar en ileri hattaki kıtaata tebliğ edilmiŖ bulunacaktır. Tekarrür eden mevadda kemâl-i ciddiyyet ve d r sti ile tamâmen riâyet olunması ve riâyet ettirilmesini kat'iyyen talep ederim. Emrin alındığı ve bütün cephenin mukarından (?) (bu karardan olabilir) haberdar edildiği gün ve saat buraya bildirilecektir. 29/31 mayıs 336. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal. 30/31 mayıs 336. Kilikya Kuvâ-yi Milliyye Kumandanı KozanoĖlu Doğan". Bak. Ni-met Arsan, S. 333.

(79) Nutuk, 2, S. 17.

(80) Nimet Arsan, S. 334.

(81) Nutuk, 2, S. 16.

Mütareke'nin bo-
zulması.

çevresindeki köylerin ve çiftliklerin bütün hayvanları zorla alınmıştı. Köylülerden öldürülenler olduğu gibi 1500 koyunu birden elinden alan da vardı. 6 - Bazı köyler topa tutulmuş ve yakılmıştı. İşte 13 haziran 1920 tarihinde General Gouraud'ya çekilmek üzere, Bursa'da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e "Makine başında yazdırılan bu telgrafında Mustafa Kemal Paşa, yukarıdaki hususları belirtiyor ve Kilikyalı müslümanların çok heyecanlanmasına sebep olan bu olayların, "Esirlerin teslimi için" yapılmakta olan hazırlıkların uygulanmasını engellediğini, bu hâllere hemen son verilmediği takdirde, Kilikya'da çıkacak olaylardan sorumluluk kabul etmeyeceğini bildiriyordu (84). Bundan üç gün sonra idi ki yani 16 haziran'da Mustafa Kemal Paşa, 12. ve 13. Kolordulara ve bazı kişilere gönderdiği bir şifrede Fransızlar'ın mütare-

(82) Daha önce, Inebolu üzerinden Ankara'ya gelen bir Fransız yarbayı, yolculuğu sırasında, görüşebildiklerine, bir anlaşılmaya varmak üzere Ankara'ya gidiyorum demişti. Halbuki Ankara'ya geldikten sonra sözlerini değiştirmiş ve "Buraya teklifinizi öğrenmeye" geldim demiş, kendisi hiç bir teklifte bulunmamıştı. Milli Hükümetin, hiç kimeye yapılmış bir teklifi olmadığı kendisine söylendiği vakit de bu yarbay hemen geriye dönmüş ve uğradığı her yerde ihtilafın hall olunması, sulhün gelmesi için Ankara'ya gittim, teklifler yaptım. Ama Ankara Hükümeti kabul etmedi, bunun üzerine şimdi geri dönüyorum" demek suretiyle olumsuz bir propaganda yapmıştı. Bak, I. İnönü. Milli Mücadele, 19 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

(83) B. Şimşir, II, S. 180. Kasım Ener, S. 69.

(84) "Bursa'da 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami Beyefendiye. 13 haziran 1336. Fevkalâde müsta'celdir, makine başında verilecektir. Atideki hususâtın General Gouraud'ya hemen heside edilmek üzere kumandan Brissot'ya tebliğini rica ederim : Kilikya da ta'til-i muhâsamattan sonra Ermeniler tarafından ahâli-i islâmiyye'ye karşı yapılan ve yapılmakta olan mezâlim ve fecâyî, âtiye derc ediyorum. İşbu vekâyi' bütün Kilikya ahâli-i islâmiyyesinin fevkalâde galeyan ve heyecanını mucip olmuş ve bu heyecan, ücra'nın teslimi için yaptığımız istihzârâtın tatbikine mâni' olmakta bulunmaktadır. İşbu fecâyie derhal nihâyet verilmesi için ciddi teşebbüsatta bulunmanızı rica ederim. Aksi takdirde bizim arzumuz ve emrimiz hilâfın da olarak orada vuku' bulacak hâdisattan hiç bir mes'ûliyyet kabul etmiyeceğimi beyan ederim. Bu ahval, muhâsamâtın bizim tarafımızdan ta'til edilmesine rağmen taraf-ı mukabilden idâme edilmekte olduğunu göstermektedir. Fecâyî' hülâseten ber-vech-i âtidir : I. — 11 haziran 1336'da sabahleyin Hacıbayram kapusundaki islâm ma-

keden sonra da bir çok Türk'ü tutuklamak, müslüman halkı Ermenilere öldürtmek, Fransız esirleri sayısı kadar Türk tutuklusunu bırakmamak suretiyle mütâreke hükümlerine saygı göstermediklerini bildirmiş, onların bu mütârekeyi imzalamaktaki maksatlarının, sadece esirlerini kurtarmak ve ondan sonra yapacakları tearruzun, hazırlıklarını tamamlamak olduğu şeklinde yorumlamıştı; Ereğli'ye asker çıkarmalarını da, bu mütârekeden faydalanma hâli olarak kabul eden Mustafa Kemal Paşa, bu tarihten itibaren hiç bir Fransız esirinin bırakılmamasını ve 18/19 gece yarısında, bütün Fransız cephesinde, düşmanlığın yeniden başlayacağını ilgililere bildirmişti, 17 haziran'da da, mütârekenin Fransızlar tarafından ne suretle bozulduğunu anlatan Fransızca bir metni, Kumandan Brissot aracılığı ile, General Gouraud'ya bildirmek

hallâtına hücum eden Ermeni muhâcırını, bütün islâmları cebren evlerinden sürüp çıkararak bütün eşyalarını gasbetmişlerdir. Neye uğradıklarını bilemeyen islâmlar, Kâhyaoglu çiftliği ve Küçük Dikili tarikiyle muhâcerete mecbur olmuşlardır. 2 — 11 haziran öğleden sonra saat üç'te bu bi'çâre ahâli yolda Kâhyaoglu çiftliğine muvâsalatlarında otuz müsellâh Ermeni'den mürekkeb bir çetenin taarruzuna uğrayarak bütün erkekler bir eve ve kadınlarla çocuklar diğer bir eve doldurulmuş, kırk üç erkek, yirmi bir kadın ve mikdarı tesbit edilemeyen çocuklar kamadan geçirilmişlerdir. Ayrıca dördü erkek ve on sekizi kadın olmak üzere yirmi iki mecruh vardır. Kadınların kollarını ve kulaklarını kesmek suretiyle bilezik ve küpelerini almışlardır. 3 — Adana'nın 10 kilo metre şarkındaki incirlik köyünde 9 haziran 336 günü Ermeni çeteleri bütün köy halkını bir yere doldurup bomba ile berhava etmişlerdir. 4 — 8/9 haziran gecesi Ermeniler, Karaoğlan köyünde Çerkes Hasan Beyin çobanlarından dört kişiyi öldürmüşlerdir. 5 — Adana'nın civârında Çotlu ve İkizce (?) ve Gemisürek (Düzce), Karaoğlan, Câmili ve Hergel (?) (belki Herekli) karyeleriyle civarlarındaki çiftliklerin tek mil hayvânâtı Ermeniler tarafından gasbedilmiş ve Karaoğlanlılardan Çerkes Hasan Bey'in bin beşyüz koyununu gasbetmişler ve bu gasb ve garetler esnâsında Hergel'den (Herekli'den) ve bir Karaoğlanlıdan altı kişi öldürülmüştür. 6 - 11 haziran'da Adana'dan gelen bir tren, derunundaki topla Kürkçü istasyonundan Kürdcü (?) karyesi bombardıman edilmiştir, ve bombardımanı müteâkib Ermeniler köyü abluka ederek eşyalarını kâmilan gasb ve ondan sonra köyü ihrak etmişlerdir. Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 14. Belge, 372.

üzere, 56. Tümen Komutanına gönderdi (85). Buna rağmen Fransızlar, 18 haziran'da Zonguldak'ı işgal ettiler (86) ve bunu, mütâreke hükümlerine aykırı saymadılar. Çünkü onlara göre mütâreke, yalnız Güney cephesi ile ilgili idi. Esâsen, bu tarihlerde Fransız Hükûmeti, hâlâ 11 ocak 1920 tarihli memorandum'undaki görüşünü muhafaza etmekte idi (87). Onun için "24 - 26 haziran 1920 tarihli Meb'uslar Meclisinde geçen müzâkerelerde Briand", Kilikya'dan ayrılmanın yüzbinlerce Ermeninin öldürülmesi demek olduğunu söylemişti (88). Bu tarihlerde Antep ve Kilis'de bulunan Ermenilerle Türkler arasında dostça ilişkilerin başlar gibi görünmesi, hatta Kilis'teki Ermeni cemâatinin, Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek, Osmanlı Hükûmetinin idaresi altında Ermenilerin, öteden beri Türkler'le bir arada ve kardeşçe yaşadıklarını, bundan sonra da aynı suretle yaşamak istediklerini bildirilmesi de (89) gerçeği yansıtmış olamazdı. Çünkü onla-

(85) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 14. Belge, 373.

(86) Zonguldak'ı işgal eden Fransızların daha içerilere doğru sızmaları ihtimali vardı. Onun için bazı komutanlar hemen harekete geçtiler, din adamlarından çok yardım gören bu kişiler, Kastamonu'dan Bartın'a kadar uzanan bölge halkından topladıkları kuvvetlerle, 1920 ağustosunda ilerlemeğe çalışan bir Fransız birliğini durdurdular. Bu çarpışmada Fransız birliğindeki Cezayirli ve Tunuslu müslüman askerler Türkler tarafına geçmişlerdi. Bak, C. Rifat Atılhan, S. 42 - 72.

(87) Londra'daki konuşmalarda Fransız delegesi Berthelot'nun 11 ocak 1920 tarihli Memorandum'unun bu hususa âit olan kısmında, "Kilikya'nın Fransızlar tarafından işgali, stratejik ve ekonomik sebeplerle Suriye'nin tarihi müdâfaasını teşkil eden Toros geçitlerini ele geçirmeyi iltizam etmektedir. Fransa Hükûmeti; Kilikya'nın idâresini Türk çoğunluğunun olduğu kadar..... Ermeni azınlığının da, haklarını ve himâyelerini en geniş ölçüde emniyete alacak bir tarzda teşkilâtlandırmaya istekli bulunmaktadır" deniliyordu. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 212.

(88) Fransa parlamentosunda Briand, "Kilikya'dan ayrılmak... bilir misiniz, bu ne demektir? Yüzbinlerce erkek, kadın ve çocuğun Fransız bayrağından mahrum bulundukları için öldürülmeleri demektir ki : Fransa'nın bu suretle hareket etmeye hakkı yoktur" demişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 212.

(89) S. Üzel, S. 90.

na da Türkler'e karşı hareketleri bu sıralarda anlatılmıyacak kadar sert ve vahşice idi (90). Kısacası, mütâreke, iki taraf arasında bir sükûnet meydana getirememişti. Onun için Mustafa Kemal Paşa, Fransızlar'ın Zonguldak'ı işgal etmelerini bir sebep sayarak, 18/19 haziran'da mütârekeyi bozmuş, 20 haziran 1920'de General Nihad'ı (Mirdiva Nihad Paşa) Elcezire, Albay Selâhaddin Aclî Bey'i de Adana, Antep cephesi komutanlıklarına getirmişti. Bu suretle İran sınırlarından Fırat'a, buradan da Antalya'ya kadar uzanan Türk savunma hattı ilki cepheye ayrılmış ve Fransızlarla Ermenilere karşı daha esaslı şekilde mücadeleye girme tertipleri alınmış oluyordu. Gerçi, Fransızların isteği ve Antep Hey'et-i Merkeziyyesi'nin uygun görmesi üzerine Antep'te Türk - Fransız mütârekesi, 29 temmuz tarihine kadar uzatıldı. Ancak bu süre içinde olaylar hiç bir zaman eksik olmadı. Nitekim, Ermeniler, Kilikya'da bağımsızlık ilân ettiler; Komutaları Serop Roupignan, Mustafa Kemal Paşa'ya bir ültimatom göndererek 48 saat içinde Kilikya'nın boşaltılmasını istedi. Bu ültimatomu, takma adları Prens Chichmaooff ve Murad Paşa olan kişiler de imzalamıştı (91). Öte yandan mütareke bozulur bozulmaz harekete geçen Türkler, 20 - 21 haziran'da Kozan'ı, "3 temmuz'da da Şar kasabasını geri aldılar. Buna karşılık 2 ve 3 temmuz'da Yüreğir ovasının bir kısım köylerinin halkı, Ermeni zulmüne dayanamayarak, Adana'ya kaçtı, bu yüzden Hükûmet meydanı, her şeylerini kaybetmiş sefil ve perişan halli insanlarla doldu. Olaylar okadar çok ve o kadar üzücü idi ki, İran Konsolosu Âsaf Han başkanlığındaki bir hey'et, 4 temmuz'da vilâyete giderek Protesto'da bulunmak zorunluğunu duydu (92). Buna rağmen 10 temmuz 1920'de, Ermeni Lejyonunun Adana'ya girmesi münâse-

**Türk - Fransız
ve Ermeni mü-
cadelesi.**

(90) Ermenilerin elinde bulunan Haçin (Saimbeyli de, 400 kadar Türk vardı. Ermeniler onlara o kadar zulüm ve işkence yapıyorlardı ki, bu zavallıların çığlıkları çok uzaklardan işitiliyordu. Bak, Kasım Ener, S. 109.

(91) B. Şimşir, II, S. 176.

(92) Âsaf Han, Türkleri himâyesi ve Kurtuluş savaşına gösterdiği yakın ilgi ile tanınmış bir kişi idi. Bak, Kasım Ener, S. 75.

Tarsus bağları
savaşı.

beti ile şehirde büyük kışkırtılıklar oldu. Türk mahalleleri ateş altına alındı ve Türklerden bir çoğu evlerini bırakarak başka taraflara kaçmak zorunda kaldı (93). Öte taraftan Türk çetelerinin faaliyeti de artmıştı. Nitekim 13 temmuz'da "İçel - Mersin ve havâlisi Kumandanı" Şemseddin Bey, Tarsus'un Fransızlardan kurtarılması için 15 temmuz'da harekete geçileceğini Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine bildirmişti (94). Ancak bölgeyi kurtarmak isteyenlerin bir kısmının, baltadan başka silâhları yoktu. Onun için, top ve makineli tüfeklerle donatılmış 800 Fransız askeri ile çarpışacak olan bu fedâkâr insanların, olumlu bir sonuç alacakları da şüpheli idi. Gerçekten, belirli zamanda yapılmış olan baskından ve daha sonraki taarruzlardan bir başarı elde edilemedi. Fakat 19 temmuz 1920'de, şafakla birlikte başlayan Türk taarruzu, bir kaç saat içinde gelişmiş ve büyük bir başarı ile sonuçlanmıştı. Savaş alanını terk ederek Tarsus'a doğru kaçan Fransızların bu savaşta kayıpları 200 insan ile 200 tüfek, 7 makineli tüfek ve 5 otomatik tüfek idi (95). ayrıca Tarsus'a kaçmış olan Fransızların dışarı ile olan bağlantıları da kesilmişti. Ancak Adana'daki Fransız komutanlığı Adana - Tarsus yolunu açmak için 27

(93) Damar Arıkoğlu, S. 162.

(94) Bazı sebeplerden ötürü 1920 mayısında Emin Arelan Bey, bu bölge komutanlığından alınmış, yerine de Yarbey Şemseddin Bey atanmıştı. Bu komutan Tarsus'u kurtarmak üzere alınmış olan taarruz kararını, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine aşağıdaki şekilde bildirdi: "13 temmuz 336. Gözne'den. 1 — Bi-inâyet - illâhi teâlâ 15 temmuz 36 gününden itibaren Tarsus kasabasını pâ-yi a'dâ'dan kurtarıp işgal etmek için, Tarsus Grub'u ciddi taarruz'a başlayacaktır. Bunun için bu grubun ihtiyât-ı umûmîsini teşkil etmek üzere Mersin ve Tarsus cephesinin ve gerisinde bulunan silâhlı, kılıçlı, baltalı ahâli celbedilecek ve bunlara Belenkegli Hacı İshak Ağa komanda etmek şartiyle yevm-i mezkûrda Sayköy karyesinde hazır ve âmâde bulunacaktır. 2 - 15 temmuz 36 perşembe günü bizzat Sayköy'de bulunacağım". Bak, İ. Ferahim Şalvuz, S. 39.

(95) İ. Ferahim Şalvuz, S. 70 - 72. Fransızlar, Türk kuvvetlerinin 100000 kişi olduğunu ve Alman subayları tarafından yönetildiklerini kabul ediyorlardı. Bak, İ. Ferahim Şalvuz, S. 70 - 72. Bu savaşta, baltalı ve bıçaklı Türklere komuta etmiş olan altmışlık Hacı İshak Ağa şehid düştü.

temmuz'da 2000 kişilik bir kuvveti harekete geçirdi ve Türk milislerinin engelleme hareketlerini güdererek, 28 temmuz 1920'de Tarsus'dakilerle yeniden bağlantı kurmayı başardı (96). İşte bu sıkıntılı günlerde idi ki, Fransızlardan geri alındığı günden sonra, Kuvâ-yi Milliye'nin önemli bir merkezi hâline gelmiş olan Pazantı'da, bir kongre yapılması düşünülmüş ve bu maksadla Kayseri, Niğde, Bor ve güneydeki cephelerden çağrılmış olan delegeler ve temsilciler, 5 ağustos 1920'de Pozantı'ya gelmiş bulunuyorlardı. Aynı gün Fevzi Paşa (Çakmak) ve daha bazı arkadaşları ile birlikte oraya gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa, pek candan gösterilerle karşılanmış ve toplantı'da bir konuşma da yapmıştı (97). Bu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi adına cepheleri ziyaret etmekte olduklarını ve cephelerde bulunanlara bu meclisin selâmlarını duyurmaya memur olduklarını söyledikten sonra, "Mücâhid orduların öncüsü, bütün islâm âleminin göz bebeği ve bütün Anadolu için bir vatanseverlik örneği olan Adana Vilâyeti halkı ile görüşmekten büyük bir memnurluk duyduğunu söyledi ve "Bütün islâm âlemi" adına kendilerine teşekkür etti (98).

**Mustafa Kemal
Paşa Pozantı'da**

(96) Çelikaş Müfrezesinin yöneticisi kahraman Molla Kerim, Kamberhüyüğü savaşında esir düşmüş ve sonra Fransızlar tarafından öldürülmüştür. Bak, Damar Arıkoğlu, S. 166 - 170.

(97) Bu konuşmaya, ne Nutuk'da ne Atatürk'ün Söylev ve demecleri arasında rastlayamadık. Konuşmanın tam metni, Kasım Ener'in Çukurovanın işgali ve Kurtuluş Savaşı adlı eseri ile Y. Ayhan'ın 1963 tarihinde Adalet gazetesinde yayımlanan yazıları arasında ve 5 ocak 1966 tarihli Sonhavadis gazetesinde vardır, fakat bu üç metinde müsterek olmayan noktalar da görülmektedir. Pozantı Kongresinin toplandığı gün yani 5 ağustos 1920'de Adana'da da önemli bir olay geçti. O gün Mihran Damadian adındaki Ermeni, "Kendisini Fransa mandası altında Kilikya'nın geçici valisi ilân" etmişti. "Bunun üzerine General Dufieux örfi idâre kurarak Adana halkına şu hitâbede bulundu : Yağmacılıktan başka bir şey bilmiyen..... kimselerin şehre karışıklıklar getirmelerine müsaade etmiyecem. Maskaralıklara, ateşli nutuk çekmelere ve bir takım yalan dolan sözlerle paydos". Bak, G. Jaeschke, 4, S. 47.

**Şefik Özdemir
Bey.**

10 ağustos 1920'de imzalanmış olan Sevr (Sèvres) antlaşmasıyla Fransızların yalnız Adana ve Maraş'tan vazgeçtikleri, fakat Antep, Urfa ve Mardin'i istemekte devam ettikleri görülmüyordu (99). O takdirde savaşın sürdürüleceği de tabii idi. Ancak Antep'in Fransızlar tarafından ele geçirilmesi şimdi biraz daha zorlaşmış bulunuyordu, bunun türlü sebepleri vardı ve bunlardan birisi de Şefik Özdemir Bey'in Antep kuvvetleri başına geçmesi idi. Gerçekten, Suriye'de Faysal idâresine karşı harekete geçen ve bu toprakların yeniden Türkiye'ye katılması hususunda büyük çabalar harcayan Özdemir Bey; Antep'lilerin isteği üzerine 8 ağustos 1920'de Antep millî kuvvetlerinin komutanlığını üzerine almış (100) ve bu iş Antep'liler için faydalı olmuştu. Çünkü, Özdemir Bey, hem çok tecrübeli hem çalışkan, hem de sağlam karakterli bir kişi idi. Nitekim işe el koyar koymaz, millî kuvvetleri yeni baştan düzenlemiş, cepheler arasında bağlantı kurmuş ve Antep'deki Türk mahallelerini bir savunma alanı haline getirmişti. Çünkü Antep'deki durum, her gün biraz daha Antep'liler aleyhine bir hal alıyordu. Gerçekten, gelen takviyelerle birlikte Antep etrafındaki Fransız kuvvetleri, 11 ağustos 1920'de 7 piyâde taburu ile iki süvari bölüğüne yükselmişti, bunların çok sayıda topları vardı. Şehir her gün topa tutulduğu için ölenlerin sayısı çok oluyor hatta bunlardan bazılarını gömmek bile mümkün olmuyordu. Öte taraftan 11 ağustos'da Fransız Kumandanları, Andréa ile Abadie, Antep'i kuşatan Fransız kuvvetlerinin top ve tankları karşısında direnmenin mümkün olamayacağını, şehrin tahribi istenmiyorsa, aşağıdaki tekliflerin kabul edilmesi lâzım geleceğini aksi takdirde meydana gelecek kötülüklerden Fransızların sorumlu olmayacağını Antep'lilere bildirmişlerdi. Fakat ileri sürdükleri şartlar çok

(99) G. Jaeschke, 4, S. 212.

(100) 1289'da Mısır'da doğmuş olan Şefik Özdemir Bey, bir Kölemen âilesindendir. Çok cesur bir kişi olan Özdemir Bey, Faysal idâresine ve Fransızlara karşı mücadele de bulunmuş, Suriye savaşı hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya gerekli bilgileri vermek üzere Antep'e gelmiş ve Suriye'nin Fransızlar tarafından işgali üzerine bir daha oraya dönmemişti.

ağırdı. Bunlara göre: 1 — Şehrin ilki saate kadar kayıtsız ve şartsız teslim olması, 2 — İki saat içinde bütün me'murlarla millî kuvvetlerin komutanının, Hey'et-i Merkeziye üyeleri ve memleket ileri gelenlerinin, Fransız karargâhına giderek "Arz-ı mutâvaat etmesi, 3 — Silâhlı birliklerin, silâhları ile teslim olması, 4 — Antep halkının bir buçuk milyon altın lira tazminât vermesi gerekiyordu. Bu teklifleri Özdemir Bey, "Antep halkı ya ölmeyi ve yahud vatanını kurtarmayı kendisine düstür ittihaz etmiştir", bu sebeple Antep'de canlı bir insan bulunduğu ve memleket batışa başa yıkılmadıkça "Fransız askeri bu kasabaya kat'iyyen giremeyecektir" şeklinde gayet sert bir cevapla reddetmişti (101). Bu cevabı aldıktan iki saat sonra Fransızlar bu defa da Mutasarrıf'a bir mektup gönderdiler ve Antep'in, Türkler tarafından imza edilmiş bulunan barış antlaşması ile, Fransız mandasına bırakıldığını, Fransızların din, mezheb ve millî âdet ve geleneklere saygı göstereceklerini, Fransa'nın kontrolü altında Antep'in, yine Türk me'murları tarafından idare edileceğini açıkladılar, "Vatanperver kisvesine bürünen entrikacılar" uyulmamasını tavsiye ettiler, Fransa'nın kudretli ve hayır sever olduğunu, kendisine itaat etmeyenleri gerekirse, kuvvet ve kudretini kullanarak zorla yola getireceğini bildirdiler (102). Bunun üzerine, Özdemir Bey dâhil, ilgililer Mutasarrıfın yanında toplanarak durumu bir daha müzâkere ettiler ve bombardımanı durdurmuş olmak, aynı zamanda vakit kazanmak için Fransızlara, Mutasarrıf'ın imzası ile bir mektup göndererek Antep'in Fransız mandasına bırakıldığının bilinmediğini, durumun öğrenilebilmesi için çalışılacağını, bunun için de biraz zamana ihtiyaç olduğunu ve Fransızlarla savaşmakta olan Türk milislerinin şehir dışında dövuştüklerini ileri sürerek şehrin bombardıman edilmemesini istediler (103). Ancak bu cevap, Fransızları tatmin etmedi. Onun için 13 ağustos'da doğrudan

(101) S. Üzel, S. 126.

(102) S. Üzel, S. 127.

(103) Aynı eser, S. 129.

doğruya Anteplilere' "İki gündenberi yediğiniz dayaktan aklınız başınıza gelmedi mi ve hâlâ uslanmadınız mı" diye başlayan bir yazı göndererek, akşama kadar teslim olduğu takdirde eski tekliflerin belki biraz hafifletilebileceğini, teslim işareti olarak KALE BURCUNA bir beyaz bayrak çekilmesi gerekeceğini, aksi takdirde şehrin daha şiddetle bombalanacağını bildirdiler (104). Aynı gün Antepli Ermeniler de bir mektup göndererek, akşama kadar teslim olunmadığı takdirde bütün kuvvetleriyle düşmanlığa yeniden başlayacaklarını ihtar ettiler (105). Bunun üzerine Karatarla câmiinde bir toplantı yapılmış, savaş istemiyenlerle isteyenler arasında tartışmalar olmuş ve sonunda, savaşın sürdürülmesi fikri üstün geldiği için (106) kale burcuna, beyaz bayrak değil Türk bayrağı çekilmişti. Onun için Fransızlar, şehri yeniden bombalamaya başladılar. Bu sıralarda idi ki ilgililer, biraz rahatlayabilmek için, şehrin etrafındaki Fransız çemberinin parçalanması lâzım geldiği kanısına varmış bulunuyorlardı. Fakat, bu yapılmadan önce halkın moralinin yükseltilmesi gerekiyordu. Bu sebeple "Mintaka Kumandanı İrfan Bey", 16 ağusto'da "Yedi oymak Pazarı, Harran, Beziki, Barak, Türkmen aşiretlerinden" binden fazla atlı geldiğini ve öteki yardımcı kuvvetlerin de şehrin dışında toplanmakta olduğunu Anteplilere bildirdi (107). Doğru olmayan bu haber, Anteplileri çok sevindirmiş, hatta davul ve zurna çalmak suretiyle bunu her tarafa duyurmuşlardı. İşte estirilen bu havadan faydalanan Özdemir Beyle İrfan Bey, 18/19 ağustos gecesi Fransızlara saldırmış ve kuşatma hattını yararak dıştaki Türk kuvvetleriyle yeniden bağlantı kurmuşlardı. Bununla be-

(104) S. Üzel, S. 129.

(105) Antep Ermenilerinin Antepli Türklere gönderdiği ihtar yazısı aşağıdadır: "Antep halkına. Bugün akşama kadar siz Türkler, bilâ kayd ü şart Fransız kuvâ-yi işgaliyyesine teslim-i silâh etmezseniz, biz Ermeniler bu teslim şerâitini size kabul ettirmek üzere bu akşamdan itibaren bütün kuvvetimizle tekrar muhâsamatâ başlamayı pek zarûrî telâkkî ediyoruz". Bak, S. Üzel, S. 129.

(106) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 3, S. 268.

(107) S. Üzel, S. 137.

rzber şehirde yaşama şartları gittikçe güçleşti, özellikle yiyecek meselesi kaygılanılacak bir hal aldı. Budan dolayı Mustafa Kemal Paşa'dan ve Antep mebuslarından, acele asker gönderilmesi istendi, fakat bunun mümkün olamayacağı ve mahalli kuvvetlerle düşmana karşı durulması gerekeceği cevabı alındı. Bu umut kırıcı haber, her tarafta yankılar yaptığı bir sırda idi ki Haçin'in Ermenilerden geri alındığı işbilmişti. Etrafı uçurumlarla ve iri kayalarla çevrilmiş olan Haçin kasabası, altı aydan beri Türk millî kuvvetlerine karşı Ermeniler tarafından savunulmakta idi. Gerçi bir ara orada da bir yiyecek sıkıntısı baş gösterdi. Fakat Ermeniler, 24 eylül 1920'de, Türk kuşatma hattını yarak Rumlu bucağını yağmaladılar ve yeter derecedeki gıda maddesini Haçin'e getirerek sıkıntıyı giderdiler. Bununla beraber Haçin'in daha fazla direnmesi mümkün olamayacaktı. Çünkü, Ankara'dan istenilen toplar gelmiş ve Türk millî kuvvetleri 15 ekim'de taarruza geçmişlerdi. Bu durum karşısında direnmenin artık bir anlamı kalmadığını anlayan Ermeniler, yeni bir çıkış hareketine baş vurmuş ve 200 kadarı, kuşatma hattını yarak kaçabilmişti. Geri kalanlardan bir kısmı ölmüş, bir kısmı esir düşmüş, kasaba da, 15/16 ekim'de millî kuvvetlerin eline geçmişti (108). Fakat Antep olayları hâlâ devam ediyor ve Türkler aleyhine bir gelişme gösteriyordu. Çünkü bu işe bir son vermek üstiye Fransızlar, General Goubeau'nun başında bulunduğu bir tümeni Antep'deki Fransızlara yardımla görevlendirdiler. Onun için tümen, Adana - Tarsus - Mersin şimendifer hattını tekrar Fransız hâkimiyetine aldıktan sonra 21 kasım 1920'de Antep'deki kuvvetlere katıldı ve o günün akşamından itibaren Antep yeniden kuşatılmış oldu (109). 1 aralık 1920'de General Goubeau'nun, Kuvâ-yi

Haçin'in Ermenilerden geri alınması.

Antep sıkıntısı içinde.

(108) Haçin kurtulduğu vakit, millî kuvvetlerin komutanı olan Saim Bey, oraya kaymakam olarak atanmış, fakat yedek üsteğmen rütbesinde olan bu kahraman Türk, bir ay sonra yapılan bir baskında şehid düşmüştü. Adana İl Genel Meclisi, 30 aralık 1923'de Haçin'in adını Saimbeyli olarak değiştirmekle kurtarıcısının adını unutulmayacak hale getirdi.

(109) Antep'i kuşatan Fransız kuvveti, "13 piyâde taburu, 4 sahra bataryası, 5 dağ bataryası, 15,5 luk bir batarya, 10,5 luk bir batarya" ile 1 uçak ve bir kısım süvariden ibaretti. Bak, S. Üzel, S. 191.

Milliye komutanına gönderdiği bir yazıdan sonra durum daha da ciddi bir hal almıştı. Çünkü, general bu yazısında, Sévres antlaşmasının Antep şehri ile ilgili hükümünü yerine getirmeye me'mur olduğunu söyledikten sonra Antep dışındaki Türk kuvvetlerinin Fırat'ın doğusuna atıldığını, Maraş'tan gönderilmiş olan İmdad kuvvetlerinin de dağıtıldığını bildiriyor ve eğer yeniden huzur ve rahat içinde yaşamak istiyorsanız, savaş tazminatı ödememek suretiyle, aşağıdaki şartları kabul etmelisiniz diyordu: 1 — Fransa mandasının kabulü, 2 — Savaşa katılmış olan askerlerle Jandarmaların savaş esiri kabul edileceği. 3 — Bütün silâhların ve savaş gereçlerinin teslimi. 4 — İstihkâmların 24 saat içinde yıkılması. 5 — Adları verilecek olan kışkırtıcıların teslimi. 6 — Aralık ayının ikinci günü öğle vaktine kadar bunlara cevap verilmesi (110). Fakat ilgililer hem bu teklifleri hem de 5 aralık'da yapılanları reddettikleri için General Goubeau, şehri şiddetle bombardımana başlamıştı. İşte Antep'i, düştüğü bu sıkışık durumdan kurtarabilmek için bazı tedbirler düşünüldü, bu arada Arab milli teşkilâtını idâre eden liderlerle temasa geçildi, kendilerine gerekli direktifler verildi ve "Cenup Akıncıları" ile Suriye'de bazı hareketlere girişildi. Bundan sonradır ki, Kuzey Suriye'de ayaklanmalar olmuş ve durum, Fransızları kaygılandırır bir hal almıştı. Onun için, Antep'deki kuvvetlerden bir kısmı, Goubeau'nun idaresinde, 18 aralık 1920'de Suriye'ye hareket etti. Bununla beraber Antep'de bir rahatlık meydana gelmemişti. Çünkü, geri kalan Fransız kuvvetleri kuşatmayı devam ettirecek kadar fazla idi. Bu sebeple Antep'deki sıkışık durum sürüp gitti. İlgililer, şehirdeki at, sığır, koyun ve keçilerle, üzüm, fıstık ve buna benzer maddelerin hepsini toplayarak, "İâşe-i umumiyye" anbarına koydular ve her gün, buradan Antep'lilere, ölmeyecek kadar gıda maddesi dağıtmaya başladılar (111).

(110) S. Üzel, S. 205.

(111) S. Üzel, S. 247.

II

Doğu Anadolu'da olaylar, Ermeniler'in yenilmesi ve Türk - Rus ilişkileri.

Olaylar Ankara Hükûmetini, doğudaki devletlerden biri ile düşmanlığa, ötekisi ile de dostluğa doğru itmişti. Çünkü, bunlardan birisi Türk vatanının parçalanmasını istiyor, diğeri ise, samimî olmasa bile, yeni Türk hükûmeti'nin kuruluşuna hizmet eder görünüyordu. Onun için bu iki devletle olan ilişkileri, birbirleriyle çok yakından ilgili olmalarına rağmen, ayrı ayrı ele almayı ve önce Ermenilerle yapılan mücadeleyi anlatmayı, daha sonraki olayların iyice anlaşılabilmesi için lüzumlu gördük.

1 — Mondros Mütâreke'sinin imzalandığı tarihte düşmanlar tarafından işgal edilmemiş ve sınırlarımız içinde kalmış olan yerler, Türk vatanı olarak kabul edildiğine ve doğudaki "Üç Sancak" da (Kars, Ardahan ve Batum) o tarihte işgal edilmemiş olduğuna göre bunların da millî sınırlar içinde düşünülmesi tabii idi. Onun için Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, oradaki Türk ve Müslümanların durumu ile yakından ilgilenmekte idiler. Öte taraftan İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali, Milletvekillerinden bazılarının tutuklanması ve "Vatanımızın bir kısmının Ermenilere terkine karar verilmiş" olması Kürt aşiretlerinin sınırlandırılmasına ve "Din ve Vatan uğrunda açılacak" mücadeleye katılmaya hazır olduklarını, Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirmelerine sebep olmuştu (1). Kâzım Karabekir Paşa, bir yandan onlara teskin edici cevaplar verir ve gerektiği zaman vatan hizmetine çağrılacaklarını bildirirken, bir yandan da 22 mart 1920'de "Erivan Cumhuriyeti Askerî Kumandanlığına" bir mektup yazarak müslümanlara karşı Ermenilerin yaptıkları kötülükleri anlattı, bu hâlin Türkleri ve aşiretleri çok he-

Türkler'in Erivan hükûmetini uyarması.

yecanlandırdığını bildirdi, Kürtlerin Ermenilerle asla birlikte hareket etmediklerini; kendi adlarına konuştuğunu iddia eden Şerif Paşa'ya böyle bir yetki vermediklerini, onu bu hareketinden dolayı telin ettiklerini, İtilâf Devletlerine bir çok defa, Osmanlı topluluğundan ayrılmayacaklarını bildirdiklerini açıkladı. Ayrıca, "Galeyan ve heyecan'ın teskini için" olumsuz propagandalara ve müslümanlara karşı girişilmiş olan zulüm ve "Kıtâl" e son verilmesinin, müslümanların uğradıkları zararların ödenmesinin ve "İslâmların ırz ve nâmus ve can ve mal ve her türlü hukuklarının muhâfaza altına alınmasının", Ermeni Hükûmetine düşen bir görev olduğunu hatırlattı (2). Aynı tarihte, "Anadolu ve Rumeli Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi Nâmına Mustafa Kemal "Paşa da, Ermeni mezâlimini "Devletler katında protesto etmişti (3). İşte bu sıralarda idi ki Rusya'da Denikin kuvvetlerinin son direnişleri de kırılmış ve bu yüzden Ermenistan'a yürümek için müsâit bir durum meydana gelmişti (4). Bundan başka bu tarihlerde İngiltere'de bile Erme-

(2) K. Karabekir, S. 555.

(3) Protesto'nun bir sureti aşağıda verilmiştir: "22/11/1920. Tohumluk istemek, vergi tarhetmek, silâh toplamak gibi bahânelerle öteden beri Ermeni zulüm ve işkencesine ma'ruz kalan şark hududumuz hâricindeki ahâlî-i islâmiyye ve şubat ayı zarfında Ermeni fırka kumandanları tarafından sevk ve idâre edilen sunûf-i muhtelifeden mürekkep müteaddid müfrezelerin taarruzları karşısında bir çok kurban vermiş ve Kars vilâyetine tâbi' Çıldır, Zarşad, Şuragel, Akbaba kazalarında isimleri mazbut kırk islâm köyü kâmilten tahrib ve imha olunmuştur. Bu köylerin bî-câre halkından iki binden ziyade islâm nüfusu pek feci' bir surette katl olunmuştur. Ve katliâm'a uğrayan islâmların eşyası Kars pazarlarında alenan satılmıştır. Hemen her gün kemâl-i teessürle haber almakta olduğumuz Ermeni zulüm ve kıtâline yeni bir ilâve olmak üzere Orduâbâd, Ahur, Civa, Ciyusi, Vedi muntakalarındaki ahâlî-i islâmiyye'ye karşı Ermeniler, 19 marttan itibaren taarruz'a başlamışlardır. Ayrıca Oltu havâlisine karşı da yeni bir taarruza hazırlandıkları mevsûkan haber alınmıştır. Bu harekâtı kemâl-i şiddetle protesto ettiğimiz ve bu tecâvüzlerin önü alınmazsa cihânın pek büyük fecâyî' zuhûruna şâhid olacağının mensûp olduğunuz hükûmete sür'atle îblâgını rica ve takdim-i ihtirâmât eyleriz. Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi nâmına Mustafa Kemal". Bak, Nimet Arsan, S. 268. K. Karabekir, S. 556.

(4) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 26, Belge 684.

niler aleyhinde konuşan politikacılar görüyordu (5). Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, “Şark taarruzu hakkında öteden beri mevzu-i bahs olan fikrin, zaman” ve uygulanma imkânı hakkındaki düşüncelerini Karabekir Paşa’dan sordu (6). Bir aya kadar Kafkaslar’a inceklerini tahmin ettiği Bolşevik ordularının bu davranışlarını, Türkiye sınırları içinde hareketsiz olarak beklemeyi esâsen zararlı bulan Karabekir Paşa, o günkü durumdan faydalanılarak Brest - Yütovsk antlaşmasıyla gizilmiş olan sınıra varmayı mümkün görüyordu. Bu sebeple “Aras’a kadar olan muntıkayı ve Elviye-i Selâse’yi (Kars, Ardahan, Batum) işgal etmek üzere harekete geçmenin lüzumlu olduğunu ve bu hareketin 15 nisan’dan sonra yapılmasının doğru olacağını, 28 martta Mustafa Kemal Paşa’ya bildirdi (7). Mustafa Kemal Paşa onun düşündüğü hareket tarzını çok yerinde bulmuş ve bu hareketin, “Devlet ve milletimizin tahlisi ve istikdâlinde yegâne âmîl olarak” mütealea edildiğini bildirmişti (8). Gerçekten, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti için emperyalist devletlerin politikasını güden ve onların direktifiyle hareket eden bir Ermeni hükûmetinin yıkılması kadar tabii bir şey olamazdı. Öte taraftan bu tarihlerde İngiltere’de bir Büyük Ermenistan kurulması fikri zayıflamış bulunuyordu. Çünkü böyle bir devletin kurulabilmesi için çok sayıda savaşçıya ihtiyaç vardı (9). Gerçekleri daha yakından görmeğe başlamış olan Lloyd George, San Remo Konferansının 22 nisan toplantısında, Erzurum’da çok az Ermeni bulun-

(5) Avam Kamarasında Lord Curzon, Ermeniler için, “Bana öyle geliyor ki, siz, Ermenileri sekiz yaşında pek temiz ve ma’sûm bir kız gibi zannediyorsunuz. Bunda pek yanlışlıyorsunuz. Zira Ermeniler bilhassa son harekât-ı vahşiyâneleriyle ne derecelere kadar hunhar bir millet olduklarını isbat eylemişlerdir” demişti. Bak, Nimet Arsan, S. 275.

(6) Nimet Arsan, S. 254.

(7) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 26, Belge 684.

(8) Aynı Dergi, Belge 685.

(9) G. Jaeschke, 4, S. 41. General Harbord’un raporuna göre Ermeni meselesi için 59.000 askere ve 756 milyon dolara ihtiyaç vardı. Buna rağmen Wilson, “Ermeniler lehine bir mandanın kabulünü” Senato’ya tavsiye etmişti. Bak, G. Jaeschke, 4, S. 196.

duğunu, Mustafa Kemal Paşa'yı yenmek için ise büyük kuvvetlere lüzum bulunduğunu söylemiş (10) ve doğu Anadolu'da bir Ermenistan'ın kolay kurulamayacağını anlatmak istemişti (11). Bununla beraber İngilizler'in, bu iş için bir çok sılâh ve cephâne verdiği (12), Amerika Birleşik Devletleri'nin de 23 nisan'da Ermenistanı, "de facto" tanıdığı (13), San Remo Konferansı'nın ise, 25 nisan 1920'de Amerika cumhurbaşkanı Wilson'dan "Ermeni mandasını kabul" etmesini istediği, bu benimsenmediği takdirde "Ermenistan hudutlarının tesbitini tavsiye etmesini" rica ettiği (14) bilinmektedir. Belki de bütün bunlar bilindiği veya tahmîn edildiği için, Ermeni meselesi Ankara'da Bakanlar Kurulunda görüşüldüğü vakit, bazı noktalar üzerinde durulmuş ve şimdilik Ermeniler üzerine yürütmesi uygun bulunmamıştı (15). Bu durumu Mustafa Kemal Paşa, 6 Mayıs'ta Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirerek mütalealarını istedi (16). Ancak Kâzım Karabekir Paşa Ermenilere karşı yapılacak hareketten vaz geçmemiştir. Onun için 10 Mayıs'ta kendisine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, sınır dışı askerî hareketlere izin vermediği

(10) G. Jaeschke, I, S. 99.

(11) 29 nisan 1920'de Avam Kamarasında Lloyd George, Ermeniler hakkında şunları söylemişti: "Müşkilât şudur ki, Ermenistan'a vermek istediğimiz vâsi' araziye Ermenileri yerleştirmek için kuvvetimiz yoktur. Askerî müşâvirlerimiz bu vazifeyi başa çıkarmak için muazzam ve teşkilâtı mükemmel bir kuvvete ihtiyaç gösteriyorlar. En büyük müşkül masrafta değil, asker bulmaktır. Biz Boğazları, Filistin ve Irak'ı, Fransızlar Kilikya'yı, İtalyanlar Antalya havâlisini himâye ile muvazaftılar. Hiç bir hükûmet yoktur ki, Ermenistan nâmına bir takım araziye feth ve zabta razı olsun. Ermeni murahhasları kuvvetleri hakkında mübâlâgalı erkam gösterdiler. Mütchassıslarımıza göre bu Ermeni kuvveti ancak kendi cumhuriyetlerini müdâfaa edebilir. Lâkin askerî geleneklerden yoksun Ermeni askerlerinin istedikleri geniş araziye, askerî tecrübesi olan bir düşman elinden zabt edebileceklerini ümid etmek abestir". Bak, K. Karabekir, S. 746.

(12) Melzig, S. 85.

(13) G. Jaeschke, I, S. 100.

(14) G. Jaeschke, I, S. 100.

(15) Nimet Arsan, S. 318. Ayrıca Bak, S. 103.

(16) Aynı yer.

bildirildi (17). Buna rağmen komutan, fikrinde ısrar ediyordu. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu Kâzım Karabekir Paşa'nın "Şark harekâtı hakkındaki 30 mayıs tarihli tel-grafları" ile verilen bilgileri de ikkate alarak meseleyi 1 ha-ziran'da tekrar incelemiş ve sonunda "Ermenistan seferi-nin açılması vaktinin gelmemiş olduğunu" geniş bir ge-rekçe ile karara bağlamıştı (18). Fakat Rus ordusuna, "Menşevik Ermenistan ve Gürcistan'ı da" soviyetleştirmek görevinin verildiği (19) ve "Üç Sancak"ın Ruslar'ın eli-ne geçeceği anlaşılmca (20) Türkiye Büyük Millet Mec-lisi ve hükûmeti Ermenistan'a taarruz etmeye karar ver-di ve bu sebeple de 9 haziran 1920'de doğu vilâyetlerinde seferberlik i'ân ederek bir kısım gençleri göreve çağırdı (21); 15. Kolordu Komutanlığını, "Doğu Cephesi Komu-

(17) Nimet Arsan, S. 327.

(18) Nimet Arsan, S. 334.

(19) Azerbaycan, 28 nisan 1920'de soviyetleştirilmişti. Bak, T. Bı-yıkhoğlu, 1, S. 85.

(20) T. Bıyıkhoğlu, 3, S. 28.

(21) Seferberlik aşağıdaki şekilde i'ân edilmiştir: "Müslüman-lara revâ görülen dehşetli zulüm ve haksızlık, Türkistan, Afganis-tan, Hindistan ve Azerbaycan'daki bütün dindaşlarımızı ayağa kal-dırdı. İmdâdımıza yetişmek için bizimle beraber dinimizi, vatanı-mızı kurtarmak için Asya'nın uzak yerlerinden kalkan müslüman orduları işte bugün bize el verecek kadar yakınımıza geldiler. Düş-manlarımızı yok etmek için, Bolşevikler de müslüman orduları ile beraberdir. Din kardeşlerimizin bu kadar büyük fedâkârlıklara kat-lanarak Ermenistan içersine kadar girmeleri zahmetine karşılık şimdi sınır boylarındaki bizlere de pek kısa sürecek bir hizmet dü-şüyor. Sel gibi akan islâm orduları önünde ne yapacağını şaşırان Ermeniler, kaçacak ve kaçarken fırsat bulursa zulüm yapacak yer arıyorlar. Şimdiye kadar bize en büyük düşmanlık gösteren Erme-nilere sınırlarımızı kapayacağız ve fenalıklarını hiç bir zaman unutmayacağız, bunlara bir daha güzel topraklarımızı çiğnetmiye-ceğiz. Bunun için 1899'dan 1900 doğumlulara kadar erati geçici bir zaman için silâh altına da'vet ediyoruz. En büyük hızla kıt'alarımı-zın saflarını doldurmak, yalnız doğu vilâyetlerini değil bütün vata-nımızı az zamanda kurtaracaktır. Ey kahraman fedâkâr millet... Bu son ve en şerefli ve mukaddes vazife için haydi silâh başına". Bak, Türk İstiklâl Harbi, 3, Doğu Cephesi, S. 85.

tanlığına" çevirerek yetkisini artırdı (22) ve bu bölgedeki bütün kuvvetleri onun emrine verdi. Kâzım Karabekir Paşa, 23 haziran'da Ermeniler üzerine yürümeyi kararlaştırmıştı. Fakat 3 haziran'da yazılan ve ancak 15 haziran'da Ankara'ya varan "Soviet Hâriciyye Komiseri" Chicherine'in bir mektubu, ilgilileri düşündürmüştü. Çünkü bu mektup'da, Kürdistan, Lâzistan, Batum ve Doğu Trakya'da "Referandum" yapılmasına, "Ermenistan ve İranla Türkiye arasında" çizilecek yeni sınırlara dâir teklifler vardı (23). Bu, üzerinde önemle durulması lâzım gelen bir haldti. Öte taraftan, bu tarihlerde Anadolu'da yer yer ayaklanmalar olmuş ve bunların bazıları tehlikeli bir hal almıştı, Yunanlılar'ın taarruza geçeceklerinden de şüpheleniliyordu (24). İngilizler ise, Kafkasya'daki kuvvetlerini geri çekme kararı almış olmalarına rağmen henüz bu kararlarını uygulamamışlardı (25). İşte bu sebeplerden dolayı Ermenistan seferi yeniden geri bırakılmış, Chicherine'e verilen cevapta da, Ermenistan ve İranla Türkiye arasındaki sınırların tesbitinde yapmak istedikleri aracılıktan ötürü teşekkür edildikten sonra, "Elviye-i Selâse dâhilinde" bazı yerlerin işgaline karar verilmişken gelen mektup üzerine bundan vaz geçildiği bildirilmişti (26). Ankara Hükûmetinin bu çekingen hareketine, Ruslar'ın Ermeniler lehine bir harekete girişebilecekleri düşüncesi sebep olmuştu. Bununla beraber Lenin, Moskova'da Türk murahhas Hey'eti başkanının kulağına, "Ermenilerle muâhede yapmakta hata ettik. Biz düzeltmeye çalışacağız. Biz yapamazsak siz tashih ediniz." (27) demişti. İşte Ruslar'ın bu öteki taraflı görünüşü

(22) "15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesi Komutanlığına ta'yn olunduğu. Büyük Millet Meclisi Bakanlar Kurulu Kararıyla tebliğ ve i'ân olunur. Kâzım Karabekir Paşa, Doğu Cephesinde bulunan bütün sivil ve askerî makamlar üzerinde seferdeki ordu komutanı yetkisini hâizdir". Bak, Türk İstiklâl Harbi, 3, Doğu Cephesi, S. 191.

(23) Bak, S. 252 - 255.

(24) Yunanlılar, 22 haziran'da taarruza geçtiler.

(25) Y. Hikmet Bayur, 1, S. 63.

(26) Nimet Arsan, S. 338.

(27) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 70.

Ankara'yı tereddüdlere sevk ediyor ve Ermenilere karşı hemen harekete geçilmemesine sebep oluyordu. Bununla beraber Ermenilere de bir takım notalar gönderildi. Bunlardan 9 temmuz 1920 tarihini taşıyan notada özet olarak, daha önceki notalara rağmen Oltu bölgesine karşı girişilen saldırılardan vaz geçilmediği görüldü. Halbuki bu bölge Brest - Litovsk ve Batum andlaşmaları ile Osmanlılara bırakılmıştır. Bu sebeple Oltu bölgesine karşı yapılan saldırılar iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerine aykırıdır, Ermeni kuvvetlerinin bu yöreden hemen çekilmeleri gerekir, deniliyor ve durum protesto ediliyordu (28). 29 temmuz'da son Türk notasına verdikleri cevapta, Ermeniler, Brest - Litovsk ve Batum andlaşmaları İstanbul Hükûmeti ile yapıldığına ve Ankara Hükûmeti de İstanbulu tanımadığına göre Ermenistan'ın bu andlaşmalarla bağlı olamayacağını, Ermenistan Hükûmetinin Türkiye'deki Ermeni topraklarından vaz geçemeyeceğini, Oltu bölgesindeki kuvvetlerini de geri çekemeyeceğini belirtti ve Türkiye Hükûmeti, "Ermenilerin tarihi, etnik ve ekonomik haklarını tanıdığı takdirde Ermenistan'ın Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri kurabileceğini bildirdiler (29). Öte yandan Ermeni saldırganlığı gün geçtikçe arttı. Nitekim onlar 12 ağustos 1920'de Oltu bölgesinde bazı köyleri işgal ettiler. 20 ağustos'ta bir Ermeni birliği Türk kuvvetlerine saldırdı, eylül'de de iki Ermeni uçağı Türk mevzi'lerini bombaladı. Ayrıca Doğubayazıt kuzeyindeki Türk kuvvetlerine saldırmaktan çekinmediler (30). Bu durum karşısında, 20 eylül'de Ankara'da Ermenilere taarruz edilmesi kararlaştı ve gereği yapılmak üzere bu karar Doğu Cephesi Komutanlığına bildirildi. Zaten bir savaş için ha-

(28) B. Şimşir, II. S. 287.

(29) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 5, S. 4.

(30) Ermenilerin, "İki cephe kumandanlığına ayrılmış muntazam bir kara ordusu vardı. Ayrıca 10 tayyereden ibâret bir de hava kuvvetine sahiptiler. Bunlara ilâveten birer alay'a muâdil kuvvette her biri 1000-2000 mevcutlu milis alayları, Taşnak müfrezeleri vardı.." "Denikin ordusu artıklarından bir kaç bin kişi de" Ermeni ordusuna katılmış bulunuyordu. Bundan başka iki alay kadar da süvarileri vardı. Bak, İ. İnönü, Millî Mücadele. 3 Mayıs 1968 tarihli Ulus Gaztesi.

Ermeni saldırıları ve Türk - Ermeni savaşının başlaması.

zırlıklı bulunan Doğu Cephesi Komutanlığı, 27 eylül'de harekete geçileceğini, 23 eylül'de Genelkurmay Başkanlığına bildirmişti. Ancak buna zaman kalmadı. Çünkü 24 eylül'de Ermeniler, "Bardiz cephesinden baskın tarzında" bir hareketle Türk topraklarına girdiler (31). Bunun üzerine Türk kuvvetleri de, 28 eylül sabahı sınırı geçerek ilerlediler, 29 eylül'de Sarıkamış'ı (32), 30 eylül'de de Merdenek'i işgal ettiler. Fakat Türk Ordusu, "Bazı esbab ve mülâhazâta binâen 28 ekim 1920 tarihine kadar, bir ay, Sarıkamış - Lâloğlu hattında" kalmayı (33) hüsumlu saydı. Çünkü Ermeni Hükûmeti, 30 eylül'de, Ermenistan tehlikedir" diye bir beyannâme yayımladı (34), Ermenistan Dışişleri Bakanı Ohancaniyan da Ohicherine'e çok dikkate değer bir mektup gönderdi. O bu mektubunda, Ermenistan ile Ruslar arasında kurulmak istenen dostluk şartlarını müzâkare ve tesbît etmek üzere Rus temsilcisinin Ermenistan'a geleceği bir zamanda, Türk ordusunun Ermenilere karşı harekete geçmesi, Ermeniler'in Rus dostluğuna karşı güvenlerini sarstığını söyledikten sonra Türk ileri harekâtının hemen durdurulmasını, böyle bir hareketin tekrarlanmamasının sağlanmasını ve Türkler'in eski sınırları gerisine çekilmeleri için gerekli teşebbüslerin yapılmasını istiyordu (35). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine gelince o, yukarda da açıklandığı gibi bazı sebeplerden ötürü harekâtı durdurmuş ve 6 ekim 1920'de Moskova'da bulunmakta olan Türk hey'eti başkanına bir ta'lîmat göndermişti. Buna göre başkan, Rus hükûmetine, "Taşnak Ermenistan Hükûmetinin" ve çetelerin, gerek kendi idareleri altında yaşayan ve gerekse Türk sınırları içinde bulunan Türkler'e karşı dayanılmaz zulûmler yapmalarına rağmen, Sovyet Hükûmeti'nin "Ta-

(31) Nutuk, 2, S. 39.

(32) Nutuk, 2, S. 39. Sarıkamış 30 eylül'de alındı. Bak, T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 70.

(33) Nutuk, 2, S. 39. Celâleddin Arif Bey'in Erzurum'daki tutumu, Ermeni harekâtını geciktiren sebepler arasında mütalea olunmaktadır. Bak, Nutuk, 2, S. 29 - 39.

(34) G. Jaeschke, 1, S. 122.

(35) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 93.

lep ve ısrarı üzerine", yaz süresince kendilerine karşı harekete geçilmediğini, fakat bir yandan İ'tilâf Devletlerinin entrikalarına âlet olan, bir yandan da "Yunanlılar'a yardım etmek ve Şark Cephesindeki" Türk kuvvetlerinin başka yerlerde kullanılmasına engel olmak için, durmadan tecâvüzde bulunduklarını, İstanbul Hükûmeti delegeleri tarafından imzalanmış olan Sévres antlaşmasındaki hükümlere bel bağlayarak, Büyük Ermenistan'ın kurulması için doğu Türk illeri topraklarından bir kısmını işgale fırsat aradıklarını bildirecek, bu yüzden üzerlerine yüründüğünü, Taşnaklar yenilince "Ermeni milletinin ma'kulât dâiresinde" harekete başlayacağını ve Ermenistan'da "Rusya ile Türkiye arasındaki münâsebetleri müdrük bir hükûmetin iş başına geleceğini" umduğunu, "Moskova hükûmetinin de bu hususta müzâheretine intizar" ettiğini söyleyecekti (36). Bu sıralarda idi ki, Rusların, Taşnaklarla işkilerinin zayıfladığı görüldü, hatta "Ermenistan'a taarruz etmeleri ihtimali belirdi" (37). Bu durum karşısında Ankara, Bekir Sami Bey'e Rusların, "Misâk-ı Millî'ye aykırı arazi isteklerinin şiddetle reddedilmesi için direktif verdi (38), aynı tarihte, Ermeni harekâtı için Kâzım Karabekir Paşa'nın mütalealarını sordu. Alınan cevap" Elviye-i Selâsenin işgaline devam" edilmesi şeklinde idi (39). **Savaş yeniden başladı.** İşte bütün bunlardan sonradır ki, Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar'la İsmet Bey (İnönü), 21 Ekim'de durumu incelemiş ve Kâzım Karabekir Paşa'nın teklifine uyarak kendisine, "Ermeni ordusunun" yok edilmesi görev ve yetkisini vermişlerdi (40). Onun için Türk Ordu-

(36) Ali Fuad Cebesoy, 2, S. 93.

(37) İ. İnönü, Milli Mücadele. 3 Mayıs 1968 tarihli Ulus Gaztesi. Ruslar, 13 Ekim 1920'de Ermenilere bir ultimatom verdiler. Bak, G. Jaeschke, 1, S. 124.

(38) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 20. Ayrıca Bak. S.

(39) K. Karabekir, S. 895.

(40) Kâzım Karabekir Paşa'ya yetki veren şifre aşağıdadır: "Şark Cephesi Kumandanlığına. Reis (Mustafa Kemal) Paşa ve Fevzi Paşa ile vaziyet bugün tetkik olunmuş ve mütâlâamız arz edilmişti. Telgrafnâme-i âlileri Reis Paşa ile tekrar mütâlâa ve tetkik edildi. Harekât-ı kat'iyyenin derhal icrası hakkındaki mütâlâa ve kararınız

su, 28 ekimde yeniden harekete geçti ve dört günlük çetin bir savaştan sonra, 30 ekim 1920'de Kars'ı geri aldı. Bu, büyük bir "Muvaffakiyyet-i askerîyye" idi (41). Burası alınmakla Türkiye'nin doğu sınırları güven altına alınmış (42) ve Mîsâk-ı Millî sınırlarına varılmış, Ermeni ordusu da Türkiye için tehlikeli olamayacak bir hale sokulmuş, kısacası amaca varılmıştı (43). Çünkü Türkiye, Ermeniler'in "Mevcudîyyet-i siyâsiyesini ortadan kaldırma" niyyetinde değildi (44). Sadece kendi topraklarına göz diken Taşnakları zararsız hâle getirmek istiyordu. Bunu 1 kasım 1920'de Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın yayımladığı bir beyannâmeden de açıkça anlamak mümkündü. Gerçekten, bu beyannâmede Taşnakların Ermeni milletine yaptığı kötülükler anlatıldıktan sonra, "Maksadımız ve hedefimiz," "Müslüman ve Ermeni fukara halkını kırdıran Taşnakların elinden", bu halkı kurtarmaktır deniliyor ve ihânet etmedikleri takdirde Ermenilerin rahat ve sükûnet içinde yaşayabilecekleri bildir-

pek musib görülmüştür. Gürcülerin müdâhalesine vakit kalmadan netice-i kat'iyye ihrâzı fevkalâde mühim bir muvaffakiyyet olur. Tertibatın tatbikinde Aras boyunda bulunan bütün müfrezelerle vâsi' miktarda faaliyete geçilmesi hâtıra kabilinden arz olunur. Harekâtımızın hedefi Ermeni ordusunun Kars içinde veya Kars'ı müteakib, ta'kib ile, imhâsı olduğundan bu netice istihsal edilinceye kadar Şark Ordusunun aerbest ve kat'i hareket etmesi lâzımdır. Şark Cephesi lüzumu kadar efrâdı silâh altına da'vet edebilir. Beyânât ve neçriyyat-ı münâsibe yapılacaktır. 21 ekim 36. Saat üç evvelde yazılmıştır. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi İsmet". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 49. Belge, 1138.

(41) Nimet Ersan, S. 359.

(42) Kars'ı almakla Türk Milleti, içten ve dıştan kendisine yöneltilmiş olan "Muhâcemât-ı imhâkârâneye karşı" büyük bir güven duygusu kazanmıştı. Bak, Nimet Arsan, S. 359.

;(43) Kars'da Ermenilerden, 3 general, 6 albay, 16 yüzbaşı, 59 teğmen, 16 sivil me'mur, 12 "Zâbit vekili", 4 "Zâbit namzedi" ve 1150 asker esir alınmış 1110 asker de öldürülmüştü. Esirler arasında Harbiye Nâzırı Araratof ile Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Vekilof, Kars kalesi grup komutanı Primof ve bir de sivil Nâzır vardı. Bak, K. Karabekir, S. 897. Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 49. Belge, 1139.

(44) B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 5, S. 301.

riliyordu (45). Bu sözlerin doğruluğuna inanmamak için bir sebep te yoktu. Çünkü Türk ordusu Kars'a girdiği vakit, kendi milletini yok etmek isteyenlere karşı görülmemiş derecede soylu hareket etmişti (46). Öte taraftan Ankara Hükûmeti "Öteden beri dünyaya duyurduğu barışseverlik isteğinin samîmiyyet derecesini açığa vurmuş olmak için," 1 kasım 1920'de, gönderdiği bir nota ile Ermeniler'e barış teklif etti. Bu notada Türkler'in ne şimdi ne de bundan önce "Ermenistan'ı ifnâ veya istiklâlini imhâ" etmek gibi bir düşünceleri olmadığı söylendikten sonra Ermenilerin önceleri Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurmak isteyen Çarlık idaresi emrinde çalıştıkları ve bu idârenin yıkılmasından sonra aynı bölgede faaliyete geçen İngiliz emperyalizminin hizmetine girdiği belirtildi; "Türkiye kendi hayâtına Ermenilerin sû-i kâsd etmelerine ve doğu vilâyetlerini işgal ederek Irak ve İran'daki İngilizlerle" bağlantı kurmalarına elbette göz yumamazdı denildi; buna rağmen, Ermeni ordusunun tecâvüz ettiği tarihe kadar, Türkler'in harekete geçmedikleri söylendi; eğer bundan sonra Türkler'in aleyhine hareket edilmez ve doğuda "İngiliz kapitalistlerinin" öncüsü olmaktan vaz geçilirse, barış müzâkerelerine girişilebile-

(45) Ermenilere hitâben yayımlanan beyanname aşağıdadır : "Memleketinizi senelerden beri uzayan harbin musibet ve sefâletlerine sürükleyen ve hükümetimizin göstermek istediği dostluğu, sizden habersiz reddeden Taşnaklardır. Taşnaklar, bütün dünyayı kendisine hazine ve bütün insanları da servet ve saltanata bir köle gibi kullanmak isteyen sermayedarlara hizmet eden ve milletini rahatta yaşatmayı düşüncesine sefâhat âlemlerindeki zevkli ve âlâyişli hayatı tercih eyleyen hâinlerdir. Bütün Ermeni milleti bunların istibdat ve hiyanetlerinin.....? elim istikballerde görmelidir. Maksadımız ve hedefimiz, hayâlî ve vâhî gayeler peşinde bilâ tefrîk müslüman ve Ermeni fukara halkını kırdıran, Taşnakların elinden ma'sûm halkı kurtermak ve bu suretle karşımızda daha medenî ve müdrik, islâm ve hristiyan ahâlinin refah ve seâdetine hâdim ve komşusu olan Türkiye'ye dost ve münâsebet-i hasene te'sisine hâhişker bulunan bir Ermeni hükûmeti bulmaktır. Taşnakların kuvvetli ordumuzun önündeki hezîmeti de hakkın ve adâletin kudret ve muvaffakiyyetini îebata kâfi bir delildir. Türk Hükûmetinin Ermeni ahâlisine ni'met

**Başı teşebbüs-
leri.**

ceği açıklandı (47). Ancak Ermeniler, Türkiye'ye değil, Rusya'ya ve Amerika Birleşik Devletlerine baş vurarak düştükleri sıkışık durumdan kurtulmayı bir daha denediler. Fakat Ruslar katında yaptıkları teşebbüsten bir sonuç alamadılar. Amerika ise onlara "Uzlaşmazlıkların hâli yolunda aracılığa hazır" bulunduğuna dâir boş bir cevap vermişti (48). Bu arada Türk askerî hareketi Gümrü istikametinde hızla gelişmiş ve 6 kâsım 1920'de Türk kuvvetleri, Gümrü çevresindeki istikâmlar önüne gelmişti. Onun için Ermeniler, aynı gün akşam üstü, Türk ordusu komutanlığına baş vurarak mütâreke istediler (49). Doğu Cephesi Komutanlığı bir yandan bu baş vurmaya Ankara'ya duyurmuş, bir yandan da Ermenilere, aşağıdaki şartlarla mütâreke yapılabileceğini bildirmişti : "1 — Arpaçayı batısında bulunan Ermeni kuvvetlerinin, Gümrü'yü de boşaltarak en az 15 kilometre doğusuna çekilmesi, 2 — Gümrü kasabası tarafımızdan işgal ediliyerek yalnız Gümrü kalesi ile istasyonun askerî işgal altına alınacağını ve Gümrü'de hukuk ve genel emniyetin teahhüd altında bulunacağını Gümrü halkına i'lanı. 3 — Erivan - Tiflis - Kars demiryollarının birleştiği

**Mütâreke şart-
ları.**

ve adâleti göstereceğinden tamamen emîn olarak evlerinizde iş ve gücünüzde dâima müsterrih olunuz. Ancak şehrin (Kars'ın) âsâyişine, ordumuzun emniyetine dokunacak en ufak bir şeyin büyük bir şiddetle hareketi icab ettireceğini ehemmiyetle nazar-ı dikkate alarak her tehlikeli ve memnûiyet teşebbüsünden sakınıınız ve böyle teşebbüste bulunanları derhal hükûmete (haber) veriniz. Herkes, evinde ve üzerinde bulundurduğu, av tüfeklerinden maada olan, her nevi tüfek, tabanca, revolver, kılıç, hançer, kama ve pala ile bomba ve dinamit nev'inden her türlü muvadd-ı infilâkiyye'yi, nihâyet 48 saat zarfında Kara şehrindeki hükûmetimize kâmilten teslim edecektir. Bu müddetin hitâmında bulunacak o kabîl esliha sahipleri ve hânelerinde Ermeni ordusuna mensub zâbit ve efrâdı saklayıp Türk ordusuna haber vermiyen ve teslim etmiyenler şiddetle cezalandırılacaklardır. Bilhassa hâin ve câuslar yakalanırsa kendileri ile onları saklayan ve koruyanlar, selâmet-i umûmiyye nâmına derhal i'dam olunacaklardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Şark Cephesi Kumandanı, Ferik Kâzım Karabekir". Bak, K. Karabekir, S. 898.

(46) K. Karabekir, S. 897.

(47) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 5, S. 301.

(48) Kinross, I, S. 374.

(49) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 5, S. 299.

yer olması dolayısıyla ehemmiyeti olan Gümrü'nün, 10 kilometre çevresine kadar olan bölgenin Türk ordusu güvenlik birlikleri tarafından işgaline engel olunmaması. 4 — Türk ordusu birliklerine mütârekenin devamı süresince hiç bir tarafta hiç bir sebeple taarruz edilmemesi. 5 — Yukarıdaki maddelerin 7 kasım 1920 saat onyediy'e kadar tamamıyla uygulanması. 6 — Bu şartlar kabul edilmediği ve 7 kasım 1920 saat sekiz'e kadar cevap verilmediği takdirde askeri harekâtın yürütülmesi zorunluğunda kalınacağından bundan doğacak maddi ve ma'nevî sorumluluğun Ermeni ordusu komutanlığına âit olacağı" (50).

Ermeniler, bu geçici mütâreke şartlarını hemen kabul etmiş (51) ve Gümrü kale ve kasabasını bırakarak doğuya çekilmişlerdi (52). Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti 8 kasım 1920'de Ermeni hükûmetine verdiği bir notada "Siyasi ve askeri isteklerini" belirtiyor ve mütâreke için yeni şartlar ileri sürüyordu. Bunlar Ermenilere, "1 - Gümrü doğusunda bulunan asker ve sevil Ermeni kuvvetleri, bildirilmiş olan (Arpa çayının 15 kilometre doğusundaki) hatta çekilecek ve beşinci maddede yazılı teçhizat ve harbî gereçlerini teslim edecektir. 2 - Bunlar üç gün sonra Karakilise'deki Türk askeri hey'etine teslim olunacaktır. 3 - Barış müzâkresine Gümrü'de başlanacak ve delegeler en yakın zamanda oraya geleceklerdir. 4 - Teslim işi başlamadığı takdirde, mütâreke şartlarına uyulmadığı anlaşıldığından, askeri harekâta Doğu Cephesi Kumandanlığı serbest kalacaktır. 5 - Mütâreke şartları gereğince 2000 adet mükerrer ateşli tüfek, koşulu ve teçhizatlı 20 ağır ve 40 hafif makineli tüfek, üç batarya koşulu top, 4000 sandık piyade, 6000 topçu cephânesiyle iki tren verilecektir" denmek suretiyle duyurulmuştu (53). Fakat Ermeniler

(50) Türk İstiklâl Harbi, 3, (Doğu Cephesi), S. 212 - 213.

(51) Aynı yer.

(52) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi 5, S. 299.

(53) Türk İstiklâl Harbi, 3 (Doğu Cephesi), S. 214 - 215.

ikinci defa yapılan teklifleri kabul etmedikleri için (54), iki taraf arasında çatışmalar başladı ve 14 kasım 1920'de Türk ordusu yeniden taarruza geçti (55). Kars yenilgisinden sonra bir daha toparlanma imkânı bulamayan Ermeni ordusu, şimdi yer yer bozulup kaçıyor ve her saat daha da tehlikeli bir hale düşüyordu. Bu sebeple 17 kasım 1920 günü, saat 15'de bir Ermeni subay, Karabekir Paşa'nın karargâhına gelerek, mütâreke şartlarının kabul edildiğini bildirdiği (56) için, 18 kasım'da başlamak üzere, 7 günlük bir mütâreke imzalandı ve barış konuşmalarına da hemen başlandı. Ancak, kabul edilen süre içinde bir sonuca varılamadığından mütâreke, 5 aralık 1920 tarihine kadar uzatıldı (57) ve müzâkerelere Gümürü'de devam olundu (58). Bu konuşmalarda Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini Kâzım Karabekir Paşa ile Erzurum valisi Hâmit ve Erzurum Milletvekili Necati Beyler, Ermenileri de A. Küllhanyan Hatisyan ve İ. Gorgonyan temsil etmişlerdi.

Gümürü Antlaşması.

Gümürü'de devam eden konuşmalar, 2/3 aralık 1920'de imzalanan ve Gümürü Antlaşması adını alan bir antlaşma ile sonuçlandı. Ankara Hükûmetinin imzaladığı bu ilk antlaşma ile (59) Türkler, vaktiyle kayb etmiş oldukları Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır'ı yeniden topraklarına katmış, çok miktarda silâh ve cephane ele geçirmişlerdi (60). Bu antlaşma sonundadır ki Türk kuvvetlerinden bir kısmının ve çok sayıda silâh ve gerecin Batı

(54) Ermeniler Türk tekliflerini reddettikleri gün bir beyannâme yayımlayarak "Yap yalnız bırakıldıklarını" bütün dünyaya duyurdular. Bak, G. Jaeschke, 1, S. 128.

(55) Türk İstiklâl Harbi, 3, (Doğu Cephesi), S. 217.

(56) K. Karabekir, S. 902.

(57) T. Bıyıkhoğlu, 3, S. 29.

(58) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 49. Belge 1149.

(59) Antlaşmanın hükümleri arasında, "Bu ahid - nâmenin tarih-i imzasından ittibâren bir ay zarfında Ankara'da suret-i musaddakaları teâtî edilmek" kaydı da vardı. Bak, T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7. S. 146.

(60) M. Arif, S. 70.

Cephesine gönderilmesi imkânı hâsıl oldu (61) ve yine bu zafer sonundadır ki, Ankara Hükûmeti rahat bir nefes aldı (62). Ancak, 5 aralık 1920'de Ermeni Hükûmeti Sovyetleştirilmiş (63) ve yeni hükûmet tarafından 10 aralık 1920'de Ankara'ya bir yazı gönderilmişti. Bu yazıda, şimdiye kadar İttîfâk Devletleri elinde bir oyuncak olan Ermeni Taşnak Hükûmetinin yıkılmasından ve Ermenistan'ın Bolşevik bir idâreye kavuşmasından sonra Türklerle Ermeniler arasındaki düşmanca hareketlerin yerine kardeşlik duygularının geçeceği, bu itibarla da "Taşnaklar tarafından imza edilen mevadd-ı sulhiyyenin muvafık ve mü-nâsîp" olamayacağı belirtiliyor ve yeni bir toplantının yapılması isteniyordu (64). Fakat Ankara Hükûmeti Ermenilerin bu tutumundan hoşlanmamıştı. Onun için verdiği cevapta, Ermenistan'da Taşnak Hükûmetin yıkılmasından ve Bolşevik bir idare kurulmasından Türkiye memnun olmuştur. Ancak yeni Ermeni hükûmeti henüz "Taşnaklara karşı esaslı bir tedbire girişmemiş ve "Komünist esâsâtı dairesinde" de hiç bir ciddi işe teşebbüs etmemiştir. Onun için "Şimdilik icrââtınıza intizar etmeyi tercih ederiz" dedikten sonra esas meseleye geçerek, barış antlaşmasının "Ta'dili meselesinin ortaya atılmasının doğru olmadığını, çünkü, Türkiye'nin, çoğunluğu Türk olanların

(61) Kurtuluş Savaşı sırasında Doğu Cephesinden Batı Cephesine silâh ve gereçler yaklaşık olarak aşağıdaki kadardır : "15 adet sahra, 68 adet cebel ve 34 adedi ağır olmak üzere 117 top, 12000 küsur tüfek, 140000 küsur süngü, 170000 top mermisi, 32 milyon fişek, 70000 tapa ve kartuş, 110 bin bomba ve külliyyetli miktarda malzeme ve edevât-ı tahkîmiyye, eyer ve koşum takımları ve malzeme-i nihhiyye ve". Bak, M. Arif, S. 70.

(62) İsmet Paşa'nın (İnönü), Kâzım Karabekir Paşa'ya bir yazısında, "Şark harekâtı bizi ve davamızı ihya etti. O kadar sıkılmış idik, o kadar daralmış idik ki, vaz'iyetin nefes alacak bir menfeze ihtiyacı kat'isi vardı. Allah'ın inâyetiyle bunu sen, kemâl-i muvafakiyyet ve intizam ile açtın. Milletimize, tarihimize daha büyük hizmetler, senin için mukadder ve mev'ud'dur. Allah seni milletimize bağışlasın. Bilhassa Mustafa Kemal, şükranını izhâr ve ifâde için ne yapacağını bilmiyordu, herkes böyle idi" demektir. Bak, K. Karabekir, S. 903.

(63) G. Jaeschke, I, S. 131.

(64) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, cilt 7, S. 151.

ve kendisini istiyenlerin topraklarını geri aldığını, kaldığı bu toprakların Ermenilere, "Müslümanların her türlü hukuku paymal edilecek", İngilizler tarafından verildiğini bu itibarla da Bolşevik Ermeni Hükûmetinin bu husustaki ısrarının, "Kendisinin ismini değiştirmiş bir Taşnak hükûmetinden başka bir şey olmadığını ve aynı emperyalist ve fütühatçı" bir kuruluş olduğu hâssini uyandırmakta bulunduğunu belirtmişti (65). Bu yazışmalardan, Güm-rü antlaşmasına rağmen, Ermenistan meselesinin halledilmiş sayılamıyacağı anlaşıyordu. Yalnız bundan sonra mesele bir Türkiye - Ermenistan meselesi olarak değil, fakat bir Türkiye - Rusya meselesi olarak bir süre daha devam edecektir.

Türk - Rus ilişkileri.

II — Mustafa Kemal Paşa, 1920 yılı başında Türkiye'nin politik durumu aşağıdaki şekilde mütalea ediyor ve (66): Müttelik Devletlerin, Türkiye ile barış imzalamak için, 1919 yılı sonuna doğru, gösterdikleri büyük ilgi sönmüş ve Türkiye barışı belli olmayan bir zamana bırakılmıştır. Çünkü, Müttelik Devletlerin, bir takım olup bittileri yani bu gün işgal altında bulunan Türk topraklarını, işgal eden devletlere bırakmayı, barış için "Esas itihaz etmek istedikleri anlaşılmıştır". Fakat bir yıldan beri yaptıkları konuşmalar sonunda, "Boğazların İngiltere'ye terki gibi bu kadar vuzuh ile ilk defa tebâruz eden mesele bütün Türkiye ve Karadeniz hâkimiyetinin İngiltere'ye tevdi demek" olduğunu ortaya koyunca Fransa ve İtalya, "İslâm tebaanın feryadı ve Türklerin me'yûs edilmesi gibi zâhiri sebepler" ileri sürerek bu hususa siddetle itiraz etmişlerdir. Onun için Boğazlar üzerinde Müttelikler anlaşamamış ve bu hal Türk barışının geri bırakılması sebeplerinden birisi olmuştur. Bolşevik başarılarının, umulmadık bir hızla gelişmesi de, Türk barışının geri bırakılması sebeplerinden bir başkasıdır. Çünkü, barış şartları ne olursa olsun Türklerin bunları, "Teslimiy-

(65) T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, Cilt 7. S. 151 - 152.

(66) 7 ocak 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya bir mektup göndermiş ve Türkiye'nin o günkü politik durumunun "Muhâkemesi" ni yapmıştı. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 55 ve 15. Belge 1260 ve 388.

yet-i tāmme ile” kabul edecelderi şüpheli idi. Nitekim onlar, Anadolu’da işgal edilmiş olan toprakların terki karşılığında bir barışa razı olmayacaklarını silâha sarılmak suretiyle göstermişlerdi. Öte taraftan barış imzalanmış olsa bile, “Bolşevik muvaffakiyyâtı” Türklere “temas ettiği zaman Avrupa’nın vaziyeti yine nezâket kesbedecektir. Çünkü Bolşeviklerle temas eden” her millet onlarla ya sosyal veya politik bir iş birliğine girmiş veya onlara karşı silâha sarılmaya mecbur kalmıştır. Türklerin de bu iki “şıktan birisini seçmeleri lâzımdır ki” Müttefik Devletlerin, Bolşeviklere karşı Türklerin, silâhla karşı koyacaklarını ummaları için bir çok fedâkârlıklara katlanmaları en, azından bir yıldan beri geçici işgal altında bulundurdıkları Türk topraklarını geri vermeleri, bunu yapmayacaklarına göre de Türk direnmesini “Kırmaya karar” vermeleri gerekir. Bu takdirde ise Türkiye’nin kuşatılması şarttır. Gerçi bu gün Adalar Denizi ile Karadeniz kıyılarında ve Avrupa cephesinde bu yapılmış gibidir. Suriy cephesi de, Hicaz’dan Iskenderun’a kadar İngiltere ve Fransa tarafından kuşatılmış sayılabilir. Irak ve İran cepheleri büsbütün kapanmış olmasa bile “Seri, ve vâsi istifâdeye tabiaten pek müsâit değildir.” Türkiye’nin bir başka cephesi olan Kafkasya ise, “Gayr-i müsâit sulh şartlarına karşı” Türklere, silâhlı direnme kudretini en fazla verebilen bir yerdir. Türkiye, Kafkasyadan bolşevik istilâsını kolaylaştırır ve onunla tevhid-i harekât etmekle Batıdan doğuya doğru Anadolu, Suriye, Irak, İran ve Afganistan ve Hindistan” kapılarını açmış olur ki, İtilâf Devletleri bu kapıları kapamak için gerekli kuvvetleri çabuk sağlayamayacaklardır. Gerçi Batum’dan bir hareket düşünülebilir. Ancak bunun da “Kafkasya ile Hazer Denizi’nin arası tıkanmış” suretiyle imkânı vardır. Fakat bu takdirde “Batum’dan itibaren 400 kilometreden fazla uzaklaşmak icâb eder” Onun için İtilâf Devletleri “Bolşevikler’e Türkler arasını Kafkas milletleri vasıtası ile kat’etmek plânını bu muhtemeldir”. Onlar bu plânlarını hızla gerçekleştirmek için, “Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, belki kuzey Kafkasya hükûmetlerinin istiklâllerini” tanımış ve bu milletleri Bolşeviklere

karşı 'kışkırtmaya' başlamışlardır. Ayrıca, sevk ettikleri kuvvetlerle, bir yandan Bolşeviklerle vuruşmayı ça-
 'buklaştırmak, bir yandan da bu milletleri, Türkler ve
 Bolşeviklerle teniastan "Men ve mürâkâba eylemek" is-
 temektedirler. Eğer onlar plânlarında başarı kazanır ya-
 ni Kafkas milletlerini Türkler'e karşı bir sed hâline ge-
 tirir ve Türkiye'yi bu suretle kuşatırlarsa Türkler o za-
 man direnme imkânlarını yitirmiş olurlar. Bundan sonra
 "Mevcûdiyyet-i siyâsiyyelerini tamâmen kaybedebilecek
 olan Anadolu Türkleri", İtilâf Devletleri subaylarının
 idâresi altında, "Müstemleke askeri olarak ordular teşkil
 edecek, hem Kafkasya milletlerinin İtilâf itâatında tu-
 tulmasını ve hem Bolşevik istilâsının durdurulmasını
 te'mîn için kan dökceklerdir". Müttelikler bir yandan
 da Türkiye'yi, içteki "siyâsi nifaktan" faydalanarak yık-
 mağa çalışmaktadırlar. Onun için Kafkas saddini önle-
 mek üzere her çareye baş vurmak, bu arada Doğu Ana-
 doli Cephesinde "Resmî veya gayr-i resmî seferberlik
 yaparak Kafkas seddini arkadan yıkacak tahşîşâta baş-
 lamak," Kafkas hükûmetleri ile ve özellikle Azerbaycan
 ve Dağıstan gibi Müslüman devletlerle temâsa geçerek
 İtilâf Devletlerinin "Plânlarına karşı kararlarını ve va-
 ziyyetlerini anlamak" lâzımdır. Eğer Kafkas milletleri-
 nin Türkler'e karşı sed olma fikirleri varsa o takdirde
 "Harekât-ı taarruziyyemizi tevhid için Bolşeviklerle an-
 laşmak" millî teşkilâtı içte de kuvvetlendirerek "silâh ve
 cephan ve malzememizi Mütteliklere teslim etmemek için
 silâh kullanmak gerekir diyordu (67). Bütün kolordulara
 ve askerî birliklere de duyurulduğu anlaşılan bu mü-
 tâalealara komutanlardan bir kısmı katılmadı ve Rus-
 larla işbirliği yapılmasında tennî ile hareket edilme-
 sini istendi (68). Halbuki bu tarihlerde Türkiye'deki ba-
 zı kuruluşlar ile Ruslar arasında bazı konuşmaların ya-
 pıldığı, hatta 11 ocak 1920'de Bakû'da, "Türkiye ihtilâl
 hareketini temsil eden Karakol Cemiyeti ve Uşak Kon-

(67) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 55. Belge 1260.

(68) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 15. Belge, 392, 393, 394,
 397 ve 398.

gresi Hey'et-i İcrâiyyesi" ile tedâfûi ve tecâvüzî bir ittîfak-
nâme akd" edildiği bilinmektedir (69). Halbuki, Hey'et-i
Temsiliyye harîç, Türk milleti adına yabancılarla her han-
gi bir kuruluşun her hangi bir mukavele imza etmesi el-
bette meşru" sayılamazdı. Nitekim Mustafa Kemal Pa-
şa, bu antlaşmadan kendisinin haberi olmadığını gereken-
lere bildirmiş ve antlaşmayı Türkiye için zararlı bulmuştu
(70). Ancak Ruslarla ilişki kurmak isteyen sadece bu ce-
miyyet değildi. İttihad ve Terakkî Cemiyetinin en ileri
gelenlerinden Tal'at, Enver ve Cemal Paşalar da bu işle
yakından ilgili idiler. B usebepleridir ki Rus yazarlarından
Radek, Berlin'deki Tal'at Paşa ile temasa geçti ve ona,
Cemal ve Enver Paşalar Moskova'ya gittikleri takdirde
kendilerine "Anadolu hareketine yardım etmeleri te'min
olunacağı" va'dinde bulundu (71). Bu sebeple, arkadaşla-
rından daha önce Berlin'den ayrılarak Moskova'ya gelen
Cemal Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gel-
di. O bu mektubunda, kendisinin Türkistan, Afganistan
ve Hindistan'da faaliyette bulunmasına Rusya hükûme-
tinin izin verdiğini, bu faaliyetin şimdilik o yöreler hal-
kına, "Hilâfet-i İslâmiyyenin ve garb Türkleri'nin" tehli-
kede bulunduğunu ve Anadolu'da kurulan ihtilâl hükûme-
tine İslâmların yardımcı olması lâzım geldiğini anlatmak
olduğunu bildiriyor, ayrıca Hindistan ihtilâlcileri ile bir-
leşerek İngilizler'e karşı büyük bir ihtilâl hazırlamanın
da faaliyeti içinde bulunduğunu açıklıyordu (72). Yine
bu mektubunda Cemal Paşa, Ruslar'ın Ankara'ya bir elçi
göndermekte olduklarını Türkler'le bir ittîfak antlaşması
imzalamak istediklerini; Avrupa'daki işçi partilerinin Er-
menileri tutuması sebebiyle Ruslar'ın, Ermeni meselesine
çok önem verdiklerini, bu mesele halledildiği takdirde
Türkler'e yapılacak yardımın artırılacağını da yazıyordu
(73). Biraz sonra Enver Paşa'dan da mektuplar gelmişti.

Bak'da imzala-
nan antlaşma.

Tal'at, Enver ve
Cemal Paşalar.

(69) Antlaşmanın metni için Bak, K. Karabekir, S. 628 - 630.

(70) Nimet Arsan, S. 231.

(71) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 60.

(72) Aynı eser, S. 49.

(73) Aynı yer.

Bunlardan anlaşıldığına göre bu paşaların hâlâ hayal peşinde koştukları ve birer suretle Anadolu harekâtına karışmak istedikleri anlaşıyordu. Halbuki Mustafa Kemal Paşa onların bu ilgisini Türkiye için faydalı kabul etmemiş ve bu sebeple 20 haziran 1920'de, "Tal'at, Enver ve Cemal Paşalar'ın Büyük Millet Meclisi nâmına hiç bir teşebbüs-i siyâsiye girişmeğe" yetkili olmadıklarını ilgililere bildirmişti (74). Ancak Anadolu'da teşkilâtlanabilmek için çok sayıda silâh, cephane ve paraya ihtiyaç vardı. Bu yardımın sadece Ruslar tarafından yapılabileceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, Bolşeviklerin her hareketini yakından izliyor ve onların her başarısından memnunluk duyuyordu (75). Çünkü Bolşevikliğe ve Bolşeviklere karşı girişilen teşebbüslerin çoğunda Türkiye aleyhinde bir hareket olduğu görülmüyordu. Nitekim, İtilâf Devletleri, şubat 1920'de, Ruslar'a karşı bir harekete geçtikleri takdirde Doğu Trakya'nın kendilerine verilebileceğini Bulgarlara bildirmişlerdi (76). Onun için Mustafa Kemal Paşa, Denikin kuvvetlerinin yenildiğini ve bunların Batum ve çevresi için bir tehlike teşkil ettiğini öğrendiği vakit, Batum Müslüman halkının Bolşevikleşme isteklerini, Kâzum Karabekir Paşa'nın kanaatına uyarak, 16 mart 1920'de kabul etmişti (77). Bir ara galiba, Türk - Rus ilişkilerinin yalnız 15. Kolordu Komutanı tarafından yürütülmesi ve yapılan işlerin, gerektiğinde, Hey'et-i Temsiliyye ile de muhâbere edilerek, idaresi düşünüldü (78). Bununla beraber, 7 ağustos 1919'da Bekirağabölüğünden kaçarak (79) Sivas'a gelen Halil (Kut) Paşa, 1920 yılı başlarında, Rusya'dan yardım sağlamaya me'mur edildi:

Halil (Kut) Paşa'nın sağladığı yardım.

(74) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1262.

(75) Nimet Arsan, S. 162.

(76) Aynı eser, S. 204.

(77) Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 23. Belge 508. Nimet Arsan 254.

(78) Nimet Arsan, S. 249.

(79) Bekirağa bölüğü, "Harbiye Nezâretinde daha çok siyâsi suçluların hepsedildiği bir yerdir.

(80). 1920 mayısında "Türk millî kuvvetlerinin mümessili olarak" Sovyet Dış İşleri Komiserliği ile temaslara başlayan (81) Halil Paşa'ya onlar, yapacakları maddî yardım karşılığında, "Bitlis, Van ve Muş vilâyetlerinden bazı yerlerin Ermenistan'a verilmesini" istediler (82). Fakat Halil Paşa, bir karşılık göstermeden onlardan aldığı bir miktar silâh ve cephaneyi, deniz yolu ile Trabzon'a göndermeyi başardı (83). Ayrıca kendisi de 100000 lira kıymetinde altınla Moskova'dan ayrılmış ve bunları Karaköse'de Tümen komutanı Cavit Bey'e (General Cavit Erdelhun) teslim etmişti (84).

Büyük Millet Meclisi, açılışından üç gün sonra yani "İlk siyâsî teşebbüs". 26 nisan 1920'de, Moskova Hükûmetine bazı teklifleri kapsayan bir yazı gönderdi ve bu suretle "İlk siyâsî teşebbüsünü" de yapmış oldu (85). Bu yazıda "Emperyalist hükûmetler aleyhine harekâtı ve bunların esâreti altında yaşayan milletlerin kurtarılması için Bolşevik Ruslarla iş birliğine gidilebileceği, Bolşevikler, eğer Gürcüler üzerine yürürlerse veya bu hükûmeti bolşevikleştirir ve oradaki İngilizleri koğmak üzere harekete geçirirlerse o takdirde Türk ordusunun emperyalist Ermeniler üzerine yürüyeceği ve Azerbaycan Cumhuriyyetinin, "Bolşevik Devletler zümresine" katılmasına yardım edeceği bildiriliyor, fakat her şeyden önce Türk topraklarından emperyalist kuvvetlerin kovulmasını, sonra da "Emperyalizm aleyhine" girişilecek ortak mücâdele için, Türk iç kuv-

(80) Halil Paşa'nın görevi, "Bolşeviklerle yolu açmak ve onlardan silâh ve cephane ve para" sağlamaktı. Bak, T. Bıyıkhoğlu, I, S. 19. Ali Fuat Cebesoy 2, S. 34.

(81) T. Bıyıkhoğlu, I, S. 19. Mustafa Kemal Paşa, 20 haziran 1920 tarihli bir yazısında, "Rus soviyet hükûmetiyle ilk temasa tarafımızdan Doktor Fuat Bey şifâhî ta'limatla gönderilmiştir" diyor. Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1262.

(82) T. Bıyıkhoğlu, I, S. 19.

(83) Aynı eser, S. 65.

(84) Aynı eser, S. 19.

(85) İ. İnönü, Millî Mücâdele. 17 nisan 1968 tarihli Ulus Gazetesi.

**Bekir Sami Bey
hey'eti ve hazırlanan anlaşma.**

vetlerini teşkilâtlandırmak üzere, "Şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altın'ın ve tskarrür ettirilecek miktarda cephane ve sâir vesât-i fenniyye-i harbiyye" ile sıhhi gereçlerin ve doğuda harekete geçecek olan Türk kuvvetleri için yeter derecede azık'ın verilmesi gerektiği açıklanıyordu (86). İst. bu işleri sağlamak üzere Hariciyye Vekili (Dışişleri Bakanı) Bekir Sami Bey başkanlığındaki hey'et (87), Ruslar'a yazılan mektubun cevabı beklenmeden, 11 mayıs 1920'de yola çıkarıldı. Hey'et, "Ulu-kışla - Niğde - Sivas - Koğkırı - Erzincan yolu ile Erzurum'a", oradan da Trabzon'a gitti (88). Fakat bu hey'et, Rusya'daki iç savaşlar yüzünden, "Trabzon yakınındaki bir köyden motor'a binerek" Suci'ye, oradan Tuapse'ye daha sonra da trenle Moskova'ya hareket edebilmiş ve 19 temmuz 1920'de oraya varabilmişti. Ancak heyetin Ankara'dan hareket ettiği gün yani 11 mayıs'ta Türkiye Büyük Millet Meclisinde Lenin'in çok dikkate değer bir mesajı okundu. Bu mesajda özellikle "Ermenilere tanınmış olan mukadderatını ta'yin haklarından" bahsediliyordu (89). Bu, üzerinde durulması lâzım gelen bir mesele idi ve düşündürücü idi. Bundan başka, Büyük Millet Meclisi tarafından gönderilmiş olan 26 nisan tarihli yazıya, 3 haziran 1920'de verilen ve 15 haziran'da Ankara'ya varan cevabında Rus Dışişleri Komiseri Chicherine, "Türkiye'nin istiklâlini ve Türk olan arazinin Türk dev-

(86) Nimet Arsan, S. 304.

(87) "Rus Soviet Cumhuriyeti ile Büyük Millet Meclisi nâmına ve selâhiyyet-i fevkalâde ile müzâkere ve akd-i mukaveleye me'zun olarak Hariciyye Vekili Bekir Sami ve İktisat Vekili Yusuf Kemal Beyler ve Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa tevzif edilmişlerdir". Bak, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1262. Hey'et, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Beyin başkanlığında. İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), Doktor Albay İbrahim Tali' (Öngören), Lâzistan Milletvekili Osman ve Kurmay Seyfi (Düzgören/General) Beylerden kurulu idi. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 61. 26 nisan 1920 tarihli ta'lîmatı Rusya'ya İbrahim Bey götürdü. Bak, Harb T. Vesikaları D. Sayı 55. Belge 1262.

(88) Y. Kemal Tengirşenk, 23 eylül 1968 tarihli Cumhuriyet Gazetesi.

(89) Ş. Süreyya Aydemir, 2. 421.

letine ihkâmını kabul ettiğini" bildirmekle beraber (90), yardım ve ittifaktan bahsetmiyor, ayrıca Ermeni göçmenlerin Türkiye'ye dönmesini ve daha başka teklifler ileri sürüyordu (91). Bu itibarla, Ruslar'la bir anlaşmaya varmanın çok güç olacağı daha şimdiden anlaşılmakta idi. Nitekim, 19 temmuz 1920'de Moskova'ya varan Türk Hey'eti, 24 temmuz'da Chicherine tarafından kabul edilmesine rağmen esaslı müzâkerelere bir türlü başlanamamış, başladıktan sonra da güçlükler hemen ortaya çıkmıştı. Çünkü onlar, Ermeni meselesinin kendileri tarafından halledileceğini ve Türkiye'nin, "Eski Rus sınırının beri tarafından bahsetmesini" istemediklerini söylemiş (92), başka bir toplantıda da Ermenilerle bir anlaşma imzaladıklarını ve Culfa - Şahtahtı şimendifer yolunu onlara bıraktıklarını bildirmişlerdi. Bu hal, Türkiye ile Rusya arasındaki gidiş geliş yolunun kesilmesi demekti (93). Bundan başka Chicherine, "Eski Ermeni vilâyetlerinden Bitlis, Van, Muş diye bir takım yerlerin" Ermeniler'e bırakılmasını istiyordu (94). Türk delegelerinin, çok anlamsız olan bu isteğe, şiddetle itiraz etmelerine, "Türkiye'de hiç bir zaman bir Ermeni vilâyeti bulunmamış" olduğunu söylemelerine, hatta Lenin'in, 14 ağustos 1920'deki ümit verici sözlerine rağmen (95) Chicherine, 28 ağustos'da yapılan toplantıda yine Van ve Bitlis vilâyetlerinde Ermeniler'e toprak verilmesi için ısrar etmiş ve

(90) T. Bıyıklıoğlu, 1, S. 67.

(91) Bak, S. 187.

(92) Y. Kemal Tengirsenk, 23 eylül 1968 tarihli Cumhuriyet Gazetesi. Ayrıca bak, Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 64.

(93) Bu husus Türk delegeleri tarafından açıklandığı vakit Chicherine bunun geçici olduğu cevabını verdi. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 69.

(94) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 70.

(95) 14 ağustos 1920'de Lenin, Türk hey'etini kabul etmiş ve Başkan Sami Bey'e "Mazlûm milletlere yardımın Soviet hükûmetinin esas prensiplerine dayandığını, emperyalistlere ve bilhassa İngiltere'ye karşı metânetle savaşa devam eden Türk milleti hakkında pek samimi his'ler beslediklerini, müzâheretten geri durmayacaklarını" söylemişti. Bak, Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 72.

yapılacak Rus yardımının buna bağlı olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Türk Hey'eti başkanı Türklerin bir buçuk yıldan beri, İ'tilâf Devletlerine karşı giriştikleri mücâdelenin tek sebebinin, Ermenilerle Yunanlılar'a toprak vermemek olduğunu, dost bilinen Ruslar'ın da, Türk topraklarının başkasına verilmesi fikrini beslediğine göre, İ'tilâf Devletlerinden bir farkı olmayacağını söylemiş ve sadece Türkiye'den göç etmiş olan Ermeniler'in, isterlerse yerlerine dönebileceklerini sözlerine eklemişti (96). Anlaşıyor ki, taraflar fikirlerinde ısrar ettikleri takdirde, Türk - Rus ilişkilerinin bundan daha ileri gitmesi çok güçtü. Kaldı ki, bunun tek sebebi Ermenistan meselesi de değildi, Rusların İngilizlerle bir ticâret anlaşması yapmak istemeleri de Türklerin dikkatini çekmişti. Çünkü Ruslar, "İngiliz ablukasının kaldırılması ve İngilizlerle ticârî ve iktisadî anlaşmaya varılması" hususunu kendilerince en çıkarlı bir yol olarak kabul ediyorlardı. Bundan dolayı, hazır hale getirilmiş olan Türk - Rus dostluk anlaşmasını imzalamaktan kaçındılar ve bu suretle de "Bir İngiliz - Rus compromi'sine güzel bir yol" (97) açmak istediler. Bu hareket tarzı bir an Türkler'le Rusları birbirlerinin aleyhine propagandaya bile götürdü. Nitekim Türk Hey'eti başkanı Bekir Sami Bey, Kafkasya'da (98) ve özellikle Dağıstan'da "Sovietler aleyhinde faaliyetlere" girişti (99), buna karşılık Ruslar da "Avrupa proletaryasına hoş görünmek siyâsetini ta'kîbe başladılar" (100). Durum çok kritik görünüyordu. Ankara'da bazı kimseler, Ruslar'ın kaybedileceği korkusuna düşerek onların Ermeniler lehindeki tekliflerinin kabulünü bile ileri sürüyorlardı. Bundan başka, Bekir Sami Bey'in, 30 ağustos tarihli

(96) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 85.

(97) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 98.

(98) Bekir Sami Bey, 11 eylül'de Kafkasya'ya gitmişti. Bak, T. Bıyıkhoğlu, I, S. 69.

(99) T. Bıyıkhoğlu, I, S. 69.

(100) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 112.

raporunda da (101), Ermeniler için istenilen toprak parçasının verilip verilmeyeceği sorulmakla beraber, Bolşevikleri darıltma yoluna gidilmemesi tavsiye edilmekte idi (102). Halbuki, 1 eylül 1920 tarihinde Bakû'da toplanan Şark Milletleri Kurultayı'nda (103) bambaşka bir havanın estiği görülmüyordu. Nitekim bu Kurultay'a başkanlık etmiş olan Zinovyev, açış söylevinde, Türkiye hakkında çok dikkate değer sözler söylemiş ve "Başında Mustafa Kemal bulunan hareketin komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz", "Fakat İngiliz Hükûmetinin aleyhine yürüyen her inkılâp mücâdelesine yardım etmeğe" hazır olduklarını söylemişti (104). Öteki hatiplerin konuşmalarında da Türkiye'yi benimser cümleler vardı. İşte bütün bu birbirine aykırı görülen olaylar karşısında Ankara, herhangi bir karara varmadan önce komutanların mütâalealarını almak hücumunu duymuş ve bu sebeple de 14 ekim 1920'de "Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi" (Genelkurmay Başkanı) İsmet Bey (İnönü), Doğu, Batı, Elcezire ve Adana Cepheleri komutanlıklarına bir şifre ile antlaşma esaslarını bildirerek (105), fikirlerini sormuştu.

**Türk Hey'etine
verilen direktif.**

(101) Bu rapor, Yusuf Kemal Tengirşenk'le Ankara'ya gönderilmişti.

(102) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 86.

(103) Bu Kurultay'da İbrahim Tali Öngören müşâhid olarak bulunmuştur.

(104) Ali Fuat Cebesoy, 2. S. 22 - 23.

(105) Genelkurmay Başkanlığının yazısı şudur: "I — Moskova'ya giden hey'et-i Murahhasamız Soviet Cumhuriyetiyle bir dostluk ve kardeşlik ahidnâmesinin esaslarını kararlaştırmıştır. Ahidnâme esaslarının birincisi, Türkiye Hükûmet-i milliyyesinin kabul etmediği bir sulh muâhedenâmesini veya sened-i düveliyi Rusya asla tanımayacaktır. İkincisi şimdiye kadar iki memleket arasında mün'akit muâhedenâmeler kâmilten mülga addedilecektir. Üçüncüsü iki memleket aralarındaki demiryolu münâkalâtını her türlü mevânî'den âri olarak mümkün mertebe sür'atle te'min için tedâbir-i muktaziyeyi müttehiden ittihaz edeceklerdir. Dördüncüsü tarafeyn, memâlikinde sâkin mukabil tebaa, mukim bulundukları memleket kavâninine tâbî olacaklardır. Müdâfaa-i milliyeye tâbî ahkâm, Hukuk-ı âile, verâset, ehliyyet-i hukukiyye meâilî müstesnadır. Bu meseleler ayrıca i'tilâf-nâme ile halledilecektir. Beğincisi tarafeyn, memleketlerindeki muka-

Komutanların bu yazıya nasıl bir cevap verdikleri bizce bilinmemektedir. Fakat 16 ekim 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Moskova'daki Türk Hey'etine gönderdiği bir yazıda Ruslar'ın, "Mîsâk-ı Millî'ye aykırı isteklerinin" reddedilmesi direktifini vermiş ve bu gibi isteklerin Türkleri, 'Emperyalizme karşı birlikte mücâdele arzusunda' olduklarını söyleyen Ruslar'dan şüphelenmeye sevk ettiğinin

bil tebaa hakkında en ziyade mazhar-ı müsâade millet muâamelesi yapacaklardır. Altıncısı Boğazların münâkalât-ı ticâriyyeye serbest kalmasını te'mîn maksadıyla tâbî olacakları beynelmîlel ahkâm Türkiye'nin gerek boğazlar üzerindeki saltanat-ı mutlakasına ve gerek Türkiye'nin pâyitahtı olan İstanbul'un emniyyetine asla hâlel iras etmiyecek surette mücâvir devletler murahaslarından ileride teşekkül edecek bir konferansa terk olunacaktır. Yedincisi tarafeyn-i âkıdeyn, mümkün olduğu kadar sür'atle münâsebâtın takviyesine mukta'iz iktisâdî, mâlî ve sâir bilcümle mesâilî tanzim edecek mukaveleler akdedeceklerdir. Sekizincisi, muâhedenin tasdiknâmelerinin teâtisini müteâkib sefâret ve konsolosluk münâsebâtı başlayacaktır, ve konsolosluk muâhedesini akd olunacaktır. 2 — Birinci maddedeki ahitnâme bir ittifak muâhedesini değildir. Çünkü, Ruslar böyle bir ittifakın prensiplerine mugayir olduğunu ifâde etmişlerdir. Mezkûr dostluk ve kardeşlik ahitnâmesi dahilindeki Türkiye kelimesi, İstanbul Meclis-i Meb'ûsânı tarafından Mîsâk-ı Millî nâmı altında ilân olunan hudud-ı milliyeye dahilindeki araziye ihtivâ ettiği birinci maddeye müzeyyel bir fıkrada ayrıca ifade olunmuş idi. Ahitnâmeyi imza etmek zamanı olan ağustos nihayetinde Rus Hariciyye Nâzırı istinkâf etti. Ve Ermenilere Van ve Bitlis'ten bir kıta ifrazını ve buradaki islâm ahaliyi dahile celb etmeğimizi, gerek ahitnâmeyi imza için ve gerek bize va'd olunan muâvenetleri ifâ için şart koymuştur. Bu şart üzerine hey'et-i murahhasa bizden ta'limât-ı cedide talep etmektedir. 3 — Ruslar muhâverelerinde Sarıkamış ve Şahtahtı'nın tarafımızdan işgalini de şifâhen kabul etmişlerdir. Bu halde talepleri Erivan Ermenistanından ayrı Van ve Bitlis de diğer bir Ermenistan ihdas etmek şeklini andırmakta ise de, Bayezit'in müslüman olduğunu kabul etmekle beraber, bu iki Ermenistanı birleştirilecek bir koridor bulunabileceğini şifâhî muhâveratta ayrıca ilâve etmişlerdir. Ahitnâmenin imzasına bakmaksızın muâvenet-i nakdiyye ve askeriyyeden şimdilik yapabildiğimiz dedikleri miktarı göndermeye başlamışlardır. Bu miktar üç milyon kâğıt lira, 6000 İngiliz tüfek ve cephanesi, 100 mitraliyoz, 8 top, dört milyon Alman mavzer fişegidir. Bunun takriben bir milyon lirası gelmiştir. İngiliz töfekleri de batî bir surette gelmeye başladı. 4 — Vaziyet-i askeriyyemiz; Vesâit-i müdâfaayı cephele arasında tevzin için şarktan garba nakletmekte olduğumuz vesâit'in miktarı cephe kumandanlarınca ma'lûmdur. Vaziyet-i siyasiyyemiz: Carp devletleri aleyhimizdeki hükümlerinde dâimdirler. Diğer taraftan bizim

kendilerine duyurulmasını istemişti (106). 22 ekimde, Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hariciye Vekâleti ise, Moskova'daki hey'ete gönderdiği bir telgrafta, 21 ekim 1920'de kurulmuş olan Tevfik Paşa kabinesi üyelerinin hemen hepsinin Kuvâ-yi Milliye taraftarı olduğunun, bu şekilde bir kabînenin kurulmasına İngilizler'in engel olmamalarının, "Anadolu halkını garpla uyusabilmek ümidi-ne" düşürmekten ileri geldiğinin, Ruslar'a anlatılması isteniliyor ve eğer "Rus Hükûmeti, Türk milletinin emperyalizme karşı mücâdelesine eski azm ve îman ile devâmını arzu ediyorsa" o takdirde Ermeniler için ileri sürülen arazî isteklerinden vaz geçmelidir deniliyordu (107). Bununla beraber Türk - Rus ilişkileri günden güne daha kritik bir hal aldı. Nitekim, Ermeni hükûmeti soviyetleştirildikten sonra, "Rusya'nın bazı yetkili siyâsîleri", Taşnaklarla yapılmış olan Gümrü antlaşmasının Bolşevikler için çok ağır şartları kapsadığını ve bu sebepten değişmesi lâzım geleceğini söylemeye başladılar (108). Ankara'daki Rus elçiliği Müsteşârı da Türk Dışişleri Bakanını ziyaret ederek, Ermenistan'da Bolşevik bir idâre kurulmasından sonra, Taşnak Ermeni hükûmeti ile yapılmış olan antlaşmanın "Ta'dili hakkında ne mütâleatta" bulunduğunu sordu (109). Fakat Türk Dışişleri Bakanı soruyu hayret verici bulmuştu. Çünkü bu antlaşma, Rusla-

da'vamızın kuvveti hudud-ı milliyyemizi muhâfaza için gösterdiğimiz teassub ve azmdır. Binâenaleyh, Ermenilere Van ve Bitlis'ten kıt'a ifrazı esasını kabul edip etmemek hususunda cephe kumandanlarının mütâleâtını Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) istizah etmektedir. On altı teşrinievvel (Ekim 16) akşamına kadar cevap i'tâsını rica ederiz. 5 — Muâhedeyi imza ettiğimiz halde üçüncü maddede gösterilen den başka muâvenet muhtemeldir. 6 — Hey'et-i Vekile kararı ile Şark, Garp, Elcezîre, Adana Kumandanlıklarına 14 teşrinievvel 36 akşamı yazılmıştır. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi İsmet". Bak. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, sayı 55. Belge 1264.

(106) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 88.

(107) Ali Fuat Cebesoy, 2, S. 91.

(108) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 7, S. 147.

(109) Aynı yer.

ının da kabul ettikleri bir prensibe yani "Milletlerin bizzat mukadderâtına hâkim olması prensibine müsteniden yapılmış" idi (110). Bu itibarla Ermeni hükûmetini, Taşnakların veya komünistlerin kurmuş olmasının bir önemi olamazdı (111). Kaldı ki, Ermenilerin yenilmiş oluşu, bu memleketin kolaylıkla komünize edilmesine hizmet etmişti. Bu antlaşma ile Türkler'in sağladıkları menfaatlar ise, "Ruslar'ın murad ettikleri prensiplere mugayir" değildi, ayrıca Gümrü antlaşması ile Türk topraklarına katılan yerlerde bir pilebisit yapılacağı da kabul edilmiş olduğuna, "Bir fütühatçılık maksadı" güdülmediğine, Ermenilere her türlü yardım yapılacağı hatta "Harîçten vuku' bulacak bir taarruza" karşı kendilerinin savunulacağı va'd edildiğine göre (112), Rusları kaygılandıran hal ne idi ve neden antlaşmanın değiştirilmesini istiyorlardı. Bu yüzden Ankara hükûmeti, 22 aralık 1920'de Rus hükûmetine bir nota vererek, 1 — Ermenistan'da Taşnaklardan sonra kurulan yeni Ermenistan idâresine karşı Rusya'nın ta'kîb edeceği siyâset ne olacaktır; 2 — "Gürcistan meselesi hakkında Rusya'nın nokta-i nazarı ve İngiltere ile Rusya arasında imzalanan antlaşmanın "Mevadd-ı mündericesi" ne dir diye sordu (113). İşte Türk-Rus ilişkilerinin bu hale girdiği yani daha çok bir anlaşmazlık içine düştüğü bu sıralarda 1920 yılı sone ermiş bulunuyordu.

(110) T. B. M. M. Zabıt Cerîdesi, Cilt 7. S. 147.

(111) Aynı yer.

(112) Aynı yer.

(113) Aynı yer.

I N D E K S

- Abadie. 226
Abaza, Abazalar, 115, 127.
Abbâsî Hilâfeti. 97.
Abdullah Çavuş. 47.
Abdullah (Dürri - zâde). 86, 98.
Abdurrahman Bey. 143.
Abdurrahman Şeref Bey. 172.
Abdülaziz Mecdi Efendi. 52, 86.
Abdülvahab Bey. 123.
Âhidin Paşa Köşkü. 182.
Adacti. 148.
Adam Block (Sir). 185.
Adana. 9, 41, 95, 104, 145, 195, 202, 206, 212, 215, 223.
Adapazarı. 26, 113, 117, 118, 120, 121, 125, 127.
Adnan Bey (Adıvar). 105, 106.
Afganistan. 235, 247, 249.
Afrika. 72, 103.
Afyon. 21, 60, 140.
Ağa Han. 15.
Ağapınar. 60.
Ahırkapı. 49.
Ahmet Anzavur Paşa. 25, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 71, 84, 110, 115, 120, 124.
Ahmet Hamdi Paşa (Kiraz). 26, 107.
Ahmet İzzet Paşa. 20, 186, 189.
Akbaş Cephaneliği. 23, 25, 29, 30.
Akdağmadeni. 132, 133, 136, 137.
Akdağmadeni Alayı. 136.
Akdeniz. 12, 20, 154.
Akhısar. 140, 158, 175.
Akseki. 140.
Akşehir. 140, 158.
A. Külhanyan Hatisyan. 244.

- Alaca. 132, 133, 134, 136.
 Alaca Alayı. 135.
 Alâeddin Bey. 79, 81, 82.
 Alâeddin Câmii. 9.
 Alâeddin Tepesi. 139.
 Alaşehir. 21, 159, 159, 167.
 Alayunt. 179.
 Alevî, Alevîler. 130, 132, 134.
 Alfonso Costo. 148.
 Alfred Rüstem Bey. 105, 106.
 Ali Fuad Bey (Türkgeldi). 38, 49.
 Ali Fuat Paşa (Cebesoy). 94, 105, 106, 110, 119, 120, 121, 123, 124, 160, 167, 176, 179, 180, 182.
 Ali Han. 73.
 Ali Rıza Paşa. 21, 35, 37, 84, 89, 104.
 Ali Rüştü Bey. 83.
 Almanya. 145, 146.
 Amasya. 39, 64, 65, 66, 115, 136.
 Amerika (B. D.). 6, 11, 12, 100.
 Anadolu. Birçok yerde.
 Anadolu Fevkalâde Müfettişliği. 110.
 Anadolu Kadınları Müdâfaa-i Millîyye Vatan Cemiyyeti. 9.
 Anadolu Kadınları Sivas Müdâfaa-i Vatan Cemiyyeti. 177, 193.
 Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyyeti. 195, 232.
 Andrea (Prens). 162, 226.
 Ankara. Birçok yerde.
 Antalya. 234.
 Antalya Körfezi. 174.
 Antep (Gaziantep). 73, 97, 193, 195, 199, 209, 212, 216, 223, 226, 229, 230.
 Antep Savaşı. 234.
 Antep Yıldırım Taburu. 212.
 Arab, Arablar. 6, 43, 196, 197.
 Arapseyfi Boğazı. 135, 136.
 Araratof. 240.

- Aras Çayı. 240.
 Arpa Çayı. 242, 243.
 Arslan Efendi. 46, 47, 48.
 Âsaf Han. 223.
 Âsâyiş Müfrezesi. 115.
 Askerî Nîgehban Cemiyeti. 26, 115.
 Asya. 7, 73, 96, 103, 235.
 Âşir Bey. 167.
 Athos Romanos. 148.
 Avam Kamarası. 6, 15, 233, 234.
 Avrupa. 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 103, 247.
 Avusturya. 146.
 Ayasofya. 49, 161.
 Aydın. 8, 31, 158, 178.
 Aynacıoğulları. 131, 136.
 Ayndman. 14.
 Azerbaycan. 235, 247, 248, 251.
 Baalbek. 200.
 Bâbîâlî. 58, 126, 152.
 Badilli Aşîreti. 204.
 Bağdat. 103.
 Bahtiyar Aşîreti. 142.
 Bahur Bey. 143.
 Bakırköy. 44.
 Baku. 248, 254.
 Balfour, Arthur James. 8.
 Balıkesir. 26, 31, 33, 34, 126, 159, 162, 166.
 Balıkesir Hey'et-i Merkeziyyesi. 23, 24.
 Balya. 33.
 Bandırma. 21, 24, 25, 28, 29, 33, 37, 76, 156, 166.
 Barış Konferansı (Paris Barış Konferansı).
 Basra. 97.
 Basra Körfezi. 96.
 Batum. 236, 237, 247.
 Bayazıt Câmii. 47.
 Bayburt. 9.
 Bekirağabölüğü. 250.
 Bekir Sami Bey (Komutan). 71, 167.

- Bekir Sami Bey. 239, 251, 252, 254.
 Belçika. 174.
 Benes, Edward. 148.
 Benoi xv. 73.
 Berlin. 185.
 Berthelot. 222.
 Beşiktaş. 49.
 Beykoz. 155.
 Beyoğlu. 49, 53.
 Beypazarı. 116, 117, 119.
 Beyşehir. 140, 141.
 Biga. 26, 28, 29, 31, 32, 34, 37.
 Bilecik. 67, 188.
 Birecik. 200.
 Birinci Divân-ı Harb-i Örfî. 191, 192.
 Birinci Dünya Savaşı. 110, 152
 Birinci İdâre-i Örfiyye Divân-ı Harbi. 106.
 Bitlis. 145, 175, 251, 253. m
 Boğazlar. 6, 8, 11, 12, 19, 20, 26, 29, 41, 172, 173, 174,
 184, 250.
 Boğazlar Komisyonu. 146, 172.
 Boğazlayan. 132.
 Bogos Nubar Paşa. 148.
 Bolşevik, Bolşevikler. 23, 27, 43, 102, 117, 233, 235, 245,
 246, 247, 248, 249, 254, 256, 257.
 Bombay. 73.
 de Bon (Amiral). 200.
 Bonin. 148.
 Bor. 225.
 Borlu. 161.
 Bosna-Hersek. 96.
 de Bourgogne. 81.
 Rozkır. 119, 139, 140, 141.
 Brest - Litovsk Antlaşması. 233, 237.
 Briand, Aristide. 205.
 Brissot. 220, 221.
 Britanya İmparatorluğu. 7.
 Bryce, James. 14.
 Bulanık. 141.

- Bulgar, Bulgarlar. 43, 152, 153, 154.
 Bulgaristan. 153, 164.
 Burrows. 14.
 Bursa. 21, 31, 33, 34, 68, 71, 90, 126, 160, 162, 166, 177, 178, 180.
 Büyükçekmece. 173.
 Büyük Ermenistan. 9, 12, 41, 234, 253.
 Büyük Millet Meclisi (Türkiye Büyük Millet Meclisi). 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 105, 113, 117, 119, 130, 144, 151, 154, 160, 164, 166, 170, 177, 181, 182, 186, 188, 189, 225, 233, 234, 238, 243, 244, 249, 251, 252.
 Büyük Millet Meclisi Adliye Encümeni. 154.
 Büyük Millet Meclisi Şer'îyye Encümeni. 103.
 Câfer Tayyar Bey (Paşa). 75, 80, 81, 82, 152, 163, 164.
 de Caix, Robert. 216.
 Calthorpe, Sir Arthur Somerset Gough. 68.
 Cantacuzine. 148.
 Canterbury. 14.
 Cecil, Lord Robert. 14.
 Celâl Bey. 79.
 Celâl Bey. 131, 132.
 Celâleddin Ârif Bey. 92, 238.
 Cemal Bey. 59.
 Cemal Bey. 184.
 Cemal Paşa. 21, 47.
 Cemal Paşa. 249, 250.
 Cemil Efendi. 46.
 Cemil Cahit Bey. 73, 134, 136.
 Cemil Çeto. 141, 142.
 Cemil Paşa. 148, 168, 169.
 Cemiyet-i Ahmediyye. 26, 27, 29.
 Cemiyet-i Akvam. 173, 175.
 Cemup Akıncıları. 197, 230.
 Cerablus. 208.
 Cevat Bey. 188.
 Cevat Paşa. 21, 48.
 Ceyhan. 212.
 Cezayir. 97.
 Chicherine. 236, 238, 252, 253.

- Churchill, Winston. 156.
 Constantine. 186.
 Croker. 51.
 Culfa - Şahtahtı Demiryolu. 253.
 Curzon (Lord). 5, 7, 8, 14, 15, 39, 43, 146, 183, 186, 233.
 Çamlıbel. 129.
 Çanakkale. 30, 110, 126.
 Çankırı. 132, 134.
 Çanta Deresi. 161.
 Çapanoğulları. 128, 130, 131, 132.
 Çatalca. 41, 42, 153.
 Çatalmazı Boğazı. 209.
 Çekirge. 113.
 Çerkes, Çerkesler. 115, 118, 127, 130.
 Çerkes Ethem Bey. 33, 34, 119, 121, 122, 123, 132, 133, 134, 135, 136, 159, 167, 168, 179, 180.
 Çerkes Kara Mustafa. 127.
 Çerkes Şirin Bey. 121.
 Çerkeş. 132, 134.
 Çiçekdağı (Mecidiye). 133.
 Çolak İbrahim Bey. 119, 133, 159.
 Çolak İbrahim Müfrezesi. 182.
 Çopur Yusuf. 136.
 Çorlu. 163.
 Çorum. 129, 132, 133, 134, 136.
 Çorum Müfrezesi. 129, 130, 131.
 Çumra. 139.
 Dağıstan. 248, 254.
 Dâhiliyye Nezâreti (İçişleri Bakanlığı). 107, 108.
 Dâmat Ferid Paşa. 22, 27, 35, 36, 37, 38, 55, 82, 83, 84, 86, 87, 90, 91, 98, 99, 107, 120, 121, 154, 155, 157, 161, 163, 168, 175, 185.
 Damışmentli İsmail Efe. 34.
 Dedeoğaç. 150.
 Defrance. 49, 53.
 Delibaş Memhet. 139, 140, 141.
 Deli Hacı. 136, 137.
 Deli Ömer Çetesi. 131.
 Demirci. 161, 166, 167.

- Demirci Mehmet Efe. 31, 34, 165, 166.
 Denikin. 107, 232, 237, 250.
 Denizli. 165, 166.
 Derby (Lord). 148.
 Dersaadet. 11, 58, 62, 82, 122.
 Dersim. 144.
 Direklerarası. 44, 45.
 Diyarbakır. 142, 208.
 Doğubayazıt. 237.
 Dufieux. 225.
 Dumlupınar. 180.
 Düyûn-ı Umûmiyye. 75, 137, 180.
 Düzce. 91, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 127, 133.
 Düzce İsyanları. 115.
 Edincik. 35.
 Edip Efendi. 63.
 Edip Bey. 131.
 Edirne. 9, 11, 75, 76, 78, 81, 82, 150, 152, 153, 163, 164.
 Edirne Kongresi. 150, 152.
 Eğridir. 165, 221.
 Elazığ. 144.
 Elcezire. 255.
 Elviye-i Selâse (Üç Sancak/Kars, Ardahan, Batum). 18, 19, 233, 236, 239.
 Emin Arelan Bey. 224.
 Enez. 153.
 Enez - Midye Hattı. 8.
 Enver Paşa. 108, 249, 250.
 Erbaa. 64.
 Erenköy. 49.
 Erivan. 242.
 Ermeni, Ermeniler. Birçok yerde.
 Ermenistan. 237, 241, 245, 258.
 Ermeni Patriği. 83.
 Ermeni Lejyonu. 223.
 Erzincan. 252.
 Erzurum. 9, 41, 42, 62, 129, 141, 145, 146, 175, 238.
 Erzurum Kongresi Beyannâmesi. 18.

Eskişehir. 59, 60, 61, 67, 120, 133, 176.
 Fahrettin Bey (Paşa/Altay). 69, 70.
 Fahreddin Bey (Rumbeyoğlu). 84, 148.
 Fas. 97.
 Fâtîmî Hilâfeti. 97.
 Fâtîh. 11, 48.
 Fatîh Bey. 60.
 Faysal (Emîr). 196, 197, 226.
 Feke. 218.
 Felâh-i Vatan Grubu. 18, 36.
 Feridun Bey. 179.
 Fevzi Paşa (Çakmak). 51, 68, 99, 133, 225, 239.
 Fleuriau. 183.
 Fırat. 198, 202.
 Filistin. 96, 110, 149, 150, 175.
 Foch (Mareşal). 147.
 Forbes. 63, 64, 65, 67.
 de Fouquiers. 148.
 Franchet d'Esperey. 80, 81.
 Fransa. 11, 12, 21.
 Fransız, Fransızlar. Birçok yerde.
 Fîrûzan Bey. 81. 82.
 Galip Bahtiyar Bey. 164.
 Galip Dede. 135.
 Galip Kemâlî Söylemezoğlu. 145.
 Garzan. 142.
 Gâvurimam. 29, 33, 35.
 Gazi Bey. 135.
 Gazze. 200.
 Gediz. 175. 177, 178, 179, 182.
 Gelibolu. 8, 23, 154.
 Gemlik. 84.
 Gerede. 120, 123.
 Geyve. 59. 61, 125.
 Geyve Boğazı. 59, 61, 119, 120. 121.
 Geyve İstasyonu. 120.
 Girit. 105.
 Goncalı. 165.

- Goubeau. 229, 230.
 Gouraud. 204, 219, 220.
 Gökbayrak Müfrezesi. 182.
 Gönen. 26, 28, 31, 32, 33, 34, 37.
 Göynük. 120.
 Gözne. 215, 217.
 Gülek Boğazı. 214.
 Gümrü. 242, 243, 244.
 Gümrü Antlaşması. 244, 246, 256, 257.
 Gümüşhane. 53
 Gürcistan. 9, 247, 258.
 Hacıbayram Câmii. 93.
 Hacıbayram Kapısı. 219.
 Hacı İshak Ağa. 224.
 Hâcîm Muhiiddin Bey (Çarıklı). 167.
 Haçin (Sâimbeyli). 229, 230.
 Hadım. 140.
 Hadımlıköy. 153.
 Hâdî Paşa. 173.
 Hâfız Veliyyüddin Efendi. 194.
 Halambaşı. 83.
 Hak ve Halife Cemiyeti. 140.
 Haleb. 195, 203.
 Hâlide Edip Hanım (Adıvar). 106.
 Halîl Nuri Efendi (Yurdakul). 160. 161.
 Halîl Paşa (Kut). 250, 251.
 Hâlit Bey. 131.
 Hâlit Bey. 143.
 Hamburg. 172.
 Hamdi Efendi. 53.
 Hamdi Bey. 28.
 Hamdi Bey. 23, 24, 29, 30.
 Hâmit Bey. 244.
 Harbiye Nezâretî. 40, 41, 44, 48, 49, 51, 53, 69, 107, 108, 126, 190, 191, 192, 205.
 Harbî Okulu. 49, 53.
 Harbord (General). 233.
 Harput. 84.

- Hatice Kadın. 215.
 Haydar Bey. 139, 140.
 Hazer Denizi. 247.
 Hekon Hayt. 162.
 Hendek. 117, 118, 121.
 Hey'et-i Temsîliyye. 17, 57, 59, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 82, 92, 130, 165, 189, 200, 207, 248.
 Hıdranlı Aşîreti. 142.
 Hınıs. 141.
 Hicaz. 104, 169, 247.
 Hilmi Bey. 86.
 Hindistan. 8, 13, 15, 95, 235, 247, 249.
 Hind Müslümanları. 7, 13.
 Hiyânet-i Vatanîyye Kanunu. 98, 122, 154.
 Hoca Fatîh Efendi. 188.
 Hoca Necâti Efendi. 120.
 Hulûsî Efendi. 165.
 Hums. 200.
 Hüdâvendigâr Vilâyeti (Bursa). 71.
 Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası. 26, 115, 130, 185.
 Hüseyin Kâzım Bey. 82, 83, 188.
 Hüseyin Paşa. 142.
 Hüsrev Bey. 122.
 Hythe. 155, 156.
 Iğdır. 244.
 Ilgın. 140.
 Irak. 149, 150, 174, 175, 195, 196, 247.
 Istranca - Çatalca Hattı. 172.
 İbrahim Tali Bey (Öngören).
 İ. Gorgonyan. 244.
 İkinci Anzavur İsyanı. 30.
 İkinci Kuvve-i Seyyâre. 136.
 İlk Londra Konferansı. 12, 14, 145.
 İnebolu. 220.
 İnegöl. 180.
 İngiliz, İngilizler. Birçok yerde.
 İnönü. Kasabası. 176.
 Intelligence Service. 162.
 İran. 236, 247.

- İrfan Bey. 228.
 İskenderun. 195, 247.
 İskenderun Körfezi. 174.
 İslâhiye. 194, 195, 199, 202, 203.
 İsmail Bey. 143.
 İsmail Safa Bey. 155.
 İsmail Suphi Bey. 160.
 İsmet Bey (Paşa/İnönü). 71, 113, 133, 160, 176, 179, 182, 239, 255.
 İstanbul. Birçok yerde.
 İstanbul Tütkocağı. 44.
 İstanbulliski. 153.
 İtalyan, İtalyanlar. Birçok Yerde.
 İ'tilâf Devletleri. Birçok yerde.
 İttihad ve Terakkî Cemiyyeti. 17, 20, 249.
 İttihad ve Terakkî Kulübü. 92.
 İzmir. 7, 8, 12, 22, 41, 43, 95, 97, 145, 150, 152, 157, 158, 170, 172, 173, 175, 177, 187, 206.
 İzmit. 61, 84, 109, 113, 121, 124, 125, 126.
 İzmit Çuha Fabrikası. 125.
 İzmit Körfezi. 110.
 İzmit ve Havâlisi Fevkalâde Kumandanlığı. 108. 109.
 İzoli Aşireti. 144.
 Japonlar. 174.
 Kadıköy. 44, 49.
 Kadir Hoca. 120.
 Kafkasya. 236, 247, 248, 254.
 Kağızman. 244.
 Kahire. 104.
 Kâhyaoğlu Çiftliği. 219, 221.
 Kalküta Konferansı. 13.
 Kaman Köyü. 128.
 Kandıra. 121.
 Kânî Bey. 30.
 Kanellepoulos. 53.
 Kara Âfet (Hasan Akıncı). 218.
 Karaağaç. 80. 81, 152.
 Karabıga. 27, 29, 35, 37.

- Karabomba Müfrezesi. 218.
 Karacabey. 24, 31, 159.
 Karaçurun. 206.
 Karadeniz. 12, 51, 84, 247.
 Kara Hasan. 28, 29, 30.
 Kara Hasan Çetesi. 28, 29.
 Karakeçili Müfrezesi. 119.
 Karakilise. 243.
 Karaköprü. 203, 206.
 Karamağra. 136.
 Karaman. 140.
 Karamürsel. 159, 161.
 Kara Nâzım. 136.
 Karatarla Câmii. 228.
 Karataş Burnu. 174.
 Kara Vâsıf Bey. 48, 52, 105, 106.
 Karesi. 84.
 Karesi Livâsı. 71.
 Karboğazı. 215.
 Karlıova. 141.
 Karlsbad. 185.
 Kars. 204, 241, 242, 244.
 Karsantı. 212.
 Kasımpaşa. 49.
 Kastamonu. 11, 12, 58, 59, 117.
 Katma. 159, 209.
 Kavaklıhan. 217.
 Kayseri. 84, 225.
 Kâzım Bey. 118.
 Kâzım Bey (Paşa/Özalp). 33, 34, 71.
 Kâzım Karabekir Paşa. 62, 63, 67, 90, 176, 196, 231, 233, 234, 235, 236, 240, 244.
 Keskin. 133, 134, 135.
 Kılıç Ali Bey (Âsaf Bey). 131, 132, 210, 211.
 Kılıç Ali Müfrezesi. 134.
 Kırım. 158.
 Kırkağaç. 158.
 Kırşehir. 132, 136.

- Kızıl Hançerliler Cemiyyeti. 26, 27.
 Kilikya. 21, 50, 147, 150, 193, 195, 216, 220, 222, 225.
 Kilis. 193, 195, 209, 222.
 Kirmasti (Mustafakemalpaşa). 159.
 Kocaeli Bölgesi. 61.
 • Kocaeli Yarımadası. 84.
 Konya. 9, 70, 71, 137, 139, 140, 141.
 Konya İsyamı. 137.
 Koç Bey. 116, 123.
 Koçkiri. 252.
 Kozan (Sis). 200, 212, 223.
 Köhne (Sorgun). 132.
 Kulp. 244.
 Kumcu Veli. 215.
 Kurbanbaba Tepesi. 211.
 Kurtoğlu Çiftliği. 213.
 Kurtuba. 103.
 Kuvâ-yi İnzibâtiyye. 106, 107, 108, 109, 121, 123, 124, 152, 159.
 Kuvâ-yi Milliyye. Birçok yerde.
 Kuvâ-yi Muhammediyye. 26.
 Kuvâ-yi Te'dibiyye Umum Kumandanı. 133, 135, 136.
 Küçükkağa. 136.
 Kürt, Kürtler. 141, 143, 175, 203, 231.
 Kürt Aşiretleri. 231.
 Kürdistan. 6, 41, 141, 142, 147, 149, 173, 236.
 Kürt Teâlî Cemiyyeti. 142.
 Kütahya. 60, 140.
 L'Accord Tripartite. 147.
 Lâzistan. 9, 236, 252.
 Ledoulx. 49.
 Lefke (Osmaneli). 61, 99.
 Lenin, Nikolai. 252, 253.
 Libâdiye. 49.
 Lloyd George, David. 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 39, 40, 73, 107, 146, 147, 184, 233, 234.
 Lüleburgaz Kongresi. 80.
 Maan Ali Bey. 116.

- Macaristan. 97.
 Maçka Silâh Deposu. 109.
 Mağarabaşı Savaşı. 211.
 Mahmut Bey. 67, 117, 118, 119.
 Mahmut Bey. 143.
 Mahmut Nedim Bey. 115, 116.
 Mahmut Paşa. 48.
 Maissa. 49, 53.
 Makedonya. 104, 153, 154.
 Malazgirt. 141.
 Maraş (Kahramanmaraş). 95, 97, 104, 154, 193, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 208, 212, 230.
 Mardin. 174, 226.
 Marmara Bölgesi. 130.
 Marmara Denizi. 19, 20, 84, 159.
 Mecitözü. 133, 136.
 Meclis-i Ayân (Senato). 45.
 Meclis-i Kebîr-i Millî. 92.
 Meclis-i Meb'usan. 13, 16, 17, 18, 19, 20, 37, 48, 52, 53, 58, 74, 85, 86, 111, 152.
 Meclis-i Millî. 17.
 Meclis-i Müessisan. 74.
 Mehmet Âkif Bey (Ersoy). 177, 178.
 Mehmet Ali Han. 14, 73.
 Mehmet (Ornbaşı). 47.
 Mehmet Sırrı Bey. 155.
 Menil (Binbaşı). 214, 215, 216, 217.
 Merdenek. 238.
 Meriç. 153.
 Mers'in. 40, 141, 202, 215, 216, 229.
 Merzifon. 73.
 Mısır. 95, 150, 175.
 Midye - Enez Hattı. 172.
 Mihalicçık. 119.
 Mıhran Damadian. 225.
 Millerand, Alexandre. 13, 148, 196.
 Milli Aşireti. 143.
 Milli Intikam Bölüğü. 165.

- Milne, Sir George. 21, 163.
 Misâk-ı Milli. 18, 19, 143, 170, 239, 240, 255.
 Moda. 48, 51, 103.
 Molla Kerim. 225.
 Mondros Mütârekesi. 5, 18, 23, 79, 94, 109, 141, 145, 231.
 Montagu. 7, 8.
 Mora. 96.
 Moskova. 238, 249, 251, 252, 255, 256.
 Mudanya. 113, 160.
 Mudurnu. 120
 Muhiiddin Bey 82, 151.
 Muhtar Bey. 170.
 Mustafa Efendi. 194.
 Mustafa asım Efendi. 173.
 Mustafa Sabri Efendi. 27, 172, 183.
 Muş. 251, 253.
 Müdâfaa-i Hukuk Grubu Cemiyeti. 18.
 Münir Bey. 188.
 Müslimiyye. 195.
 Müttefikler. Birçok yerde.
 Naçav. 152.
 Nâil Efendi. 46, 48.
 Nallıhan. 119.
 Nâmık Bey (Ali Sâip). 203.
 Namrun. 215, 217.
 Nasrullah Câmi. 177.
 Nasrullah Meydanı. 11, 12.
 Nasuh. 47.
 Nâîk Paşa. 86.
 Nâzım Bey. 119.
 Nâzım (Postacı). 113, 127, 128.
 Nazilli. 70, 158.
 Nazmi Bey. 166.
 Necâti Bey. 244.
 Necip Bey. 130.
 Nemrut Mustafa Paşa. 105. 107.

- Neşet Bey. 187.
 Niğde. 225, 252.
 Nihat Paşa. 223.
 Nilüfer Sultan. 161.
 Nitti. 13, 145.
 Nüfren (Nuhveren/Nofran). 117, 118.
 Nümûne-i İrfan Mektebi. 48.
 Ohancanian. 238.
 Oltu. 237.
 Oniki Ada. 175.
 Osman Bey. 71.
 Osman Bey. 122.
 Osmaniye. 195.
 Osmanlı. Birçok yerde.
 Osmanlı Bankası. 75.
 Ödemiş. 175.
 Ömer Osman. 47.
 Pâdişah. Birçok yerde.
 Papa. 203.
 Paraskevopoulos. 158, 163.
 Paris. 157, 169, 172, 173, 185, 217.
 Paris Barış Konferansı. 5, 9, 14, 15, 22, 151, 157, 169.
 Pazarcık. 200.
 Perring, J. S. 65, 67.
 Petersburg. 185.
 Pichon. 5.
 Picot, Georges. 193.
 Polonya. 174.
 Pontus. 184.
 Pozantı. 59, 201, 213, 214, 216, 217, 225.
 Primof. 240.
 Quérette. 193.
 Rahime Kadın. 214.
 Rahmi Bey. 33.
 Rawlinson, Alfred. 62, 63, 67.
 Recep Efendi. 113.
 Refet Bey. 113.
 Refet Bey (Paşa/Bele). 70, 119, 121, 123, 132, 134, 136, 182, 212.

- Reji İdaresi. 75.
 Reşad Hâlis Bey. 173.
 Reşat Hikmet Bey. 20.
 Reşit Bey. 107, 148, 168, 169, 172.
 Reşit Paşa. 58.
 Reşkotan Aşireti. 142.
 Riza Bey. 23, 25.
 Riza Bey. 132.
 Riza Nur Bey. 86.
 Riza Paşa. 173.
 Riza Tevfik Bey. 173.
 de Robeck, Sir John. 7, 14, 43, 49, 53, 107, 183.
 Roland Jac Quemins. 148.
 Roma. 73.
 Romanya. 172.
 Ruhi Bey. 218.
 Rum, Rumlar. Birçok yerde.
 Rum Patriği. 33.
 Rus, Ruslar. 23, 132, 155, 172, 236, 238, 241, 253, 255, 258.
 Rusya. 23, 107, 145, 155, 175, 232, 249, 252.
 Rüstem Necip Bey. 148.
 Safranbolu. 118.
 Saîit Bey. 118.
 Salih Bey. 131.
 Salihli. 158, 161.
 Salih Paşa (Kızrak). 38, 39, 83, 84, 89, 104, 186, 188.
 Saltanat Şûrâsı. 170.
 Samsun. 63, 64, 65, 66, 128, 180.
 San Remo. 145, 148, 149, 150, 154, 171.
 San Remo Fonferansı. 155, 233, 234.
 Sapanca. 113, 121, 124.
 Sarayköy. 165.
 Sarayönü. 70.
 Sarı Efe (Edip Bey) Müfrezesi. 182.
 Sarıkamış. 238, 244.
 Sarıkamış - Lâloğlu Hattı. 238.
 Sarrail. 8.

- Sefer Bey. 116, 123.
 Sekili. 134.
 Selâhaddin Bey. 67.
 Selâhaddin Adil Bey. 223.
 Selçuk Türkleri. 97.
 Selimiye Câmii. 150.
 Senâi Bey. 110.
 Sévres (Sevr) Antlaşması. 93, 147, 175, 186, 187, 192, 239.
 Seydişahir. 140, 141.
 Seyfi Bey (Paşa/Düzgören). 252.
 Shuttleworth. 51, 125, 126.
 Sinop. 94.
 Sıs (Kozan). 216, 217, 218.
 Sivas. 56, 129, 133, 134, 195, 250, 252.
 Sivas Kadınları Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti. 200.
 Sivas Kongresi. 128.
 Siverek. 143.
 Sofya. 153.
 Soma. 158.
 Söke Ali Efe. 165, 166.
 Spa. 126.
 Spa Konferansı. 169, 170, 172.
 Suci. 252.
 Sultanahmet Meydanı. 11.
 Sultan Hamit. 131.
 Sultan Osman. 96.
 Sulusaray. 129.
 Sungurlu. 133.
 Suphi Bey. 70.
 Suphi Paşa. 110, 124.
 Suriye. 96, 144, 147, 150, 175, 196, 226, 230.
 Surre-i Hümayûn. 169.
 Suruç. 203, 208.
 Susurluk. 24.
 Süleyman Şefik Paşa. 107, 108, 110, 122, 152.
 Süleymaniye Câmii. 49.
 Sünedir Boğazı. 215.

- Sünnîler. 132.
 Şahin Bey. 209.
 Şahismail. 29.
 Şam. 103, 195, 203.
 Şar. 223.
 Şarkışla. 133.
 Şefik Özdemir Bey. 226, 227, 228.
 Şehzâdebaşı. 44, 45, 47, 53.
 Şehzâdebaşı Karakolu. 46.
 Şemseddin Bey. 224.
 Şerâfeddin Câmîi. 9.
 Şerif Bey. 94.
 Şerif Paşa. 18.
 Şerif Paşa. 232.
 Şevket Bey. 33.
 Şeyh Tahir Efendi. 166.
 Şile. 118.
 Şişli. 49.
 Tahsin Bey. 48.
 Talât Paşa. 20, 249, 250.
 Tarsus. 202, 214, 229.
 Tarsus Bağları Savaşı. 224.
 Taşnak, Taşnaklar. 238, 239, 240, 241, 245, 257. 258.
 Tavas. 166.
 Teâlî-i İslâm Cemiyeti. 28, 29.
 Tekirdağ. 76, 77, 78, 79, 161, 163.
 Tesalya. 103.
 Tevfik Paşa. 82, 148, 149, 169, 184, 186.
 Thomas, J. H. 14.
 Tiflis. 242.
 Tire. 175.
 Tokat. 129, 131, 133, 136.
 Toklunun Çiftliği. 21.
 Tophane. 53.
 Toprakkale. 195.
 Toros, Toroslar. 155, 215.
 Trablus. 97.

- Trabzon. 9, 10, 12, 42, 43, 73, 80, 145, 175, 236, 251, 252.
 Trakya. 5, 6, 7, 8, 17, 18, 41, 42, 68, 75, 80, 81, 82, 145,
 149, 150, 151, 152, 155, 161, 163, 164, 170, 175, 200, 250.
 Trakya ve Paşaeli Cemiyeti. 80, 82.
 Tuapse. 252.
 Tunus. 73.
 Türkistan. 235, 249.
 Türkiye. Birçok yerde.
 Ulukışla. 140. 252.
 Ulumeşe Köyü. 209.
 Urfa. 95. 104, 174, 193, 198, 199, 201, 205, 207, 208, 212,
 226.
 Uşak. 175, 178.
 Üç Sancaık (Elviye-i Selâse). 231.
 Üsküdar. 49, 51.
 Vahidüddin (Sultan). 52, 106, 185.
 Van. 12, 175, 251, 253.
 Varto. 141.
 Vehbi Efendi. 52.
 Vekilof. 240.
 Venizelos, Eleutherios. 43, 147, 150, 155.
 Vilâyât-ı Sitte (Altı Vilâyet). 149.
 Viranşehir. 144.
 Webb, Richard. 21, 147.
 Wellington Koo. 148.
 Wilson, Sir Henry. 7, 156.
 Wilson, Henry F. M. 49, 50.
 Wilson Wodrow, 145, 150, 233, 234.
 Wilson Prensipleri. 10.
 wrangel. 154, 155.
 Yahşıhan. 134, 135.
 Yahya Galip Bey. 131.
 Yalvaç. 140.
 Yâsin Paşa. 195.
 Yavuz Zırhlısı. 110, 121.
 Yayaköy. 34.
 Yenice. 25, 30.
 Yenihan (Yıldızeli). 120, 127, 128, 129, 133, 134.

Yenişehir. 180, 181.
Yozgat. 127, 130, 131, 132, 133, 134, 159, 167.
Yozgat İsyanları. 130.
Yugoslavya (Jugoslavia). 174.
Yunan, Yunanlılar. Birçok yerde.
Yusuf Çavuş. 194.
Yusuf İzzet Paşa. 33, 34, 68, 69, 71, 72.
Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk). 252, 253.
Yusuf Ziya Bey. 142.
Zeki Bey. 53.
Zeki Efendi. 46, 47, 48.
Zeki Paşa (Mareşal). 110, 113.
Zile. 129, 130, 133, 134, 136.
Zinovyev. 254.
Ziraat Bankası. 75, 76.
Zonguldak. 222, 223

